حسب ضابطہ یہ کتاب رجسٹری کرائی گئی کوئی صاحب بلا اجازت مصنف اسکو نہ چھپوائے

جس کتاب پر مہر یا دستخط مصنف کا نہ ہو وہ مسروقہ سمجھا جاوے

ما شاء اللہ لا قوۃ الا باللہ

از تصنیفات افضل الحکماء اکمل الاطباء فاضل متبحر جالینوس زمان بقراط دوران حکیم مولوی احمد الدین صاحب حکیم دیرینہ مرحوم

اور دوسری کتاب شرح موجز القانون المسمیٰ بہ

کاشف الرموز شرح موجز

بسعی و تصحیح سالک حکیم محمد فقیر فرید الدین منشی فاضل تلمیذ شارح موصوف طبیب سلطنت آصف جاہ مطبع... بتاریخ ... اقبالہ

سنہ ۱۹۱۵ء مطابق سنہ ۱۳۳۳ ہجری قدسی

در مطبع اسلامیہ پریس واقع حیدرآباد

بار اول

تعداد ۱۰۰۰

قیمت فی جلد یک روپیہ

اشتہار

فی زمانا طبیبوں کی اسقدر کثرت ہی کہ شمار مین نہین اسکو مگر جب علمی حالت دیکھی جاتی ہی تو بہت ہی تھوڑے وہی علم نظر آتی ہیں۔ ظاہرا اسکی وجہ یہ معلوم ہوتی ہے کہ نہ تو طلبا کو شوق ہی کہ علم طب کو کما حقہ حاصل کریں اور نہ استادان اس فن کو دلی محبت ہی کہ کما ینبغی اس فن کو طلبا کو سکھائیں اور نہ کوئی ایسا مدرسہ طبی گورنمنٹ کی طرف سے جاری ہی جو طلبا کو گورنمنٹ عالیہ کیطرف سے سند ملے۔ اور نہ کوئی ایسی کتاب جامع سہل کہ جس سے طلبا بغیر استاد طب پر اری کرسکین نظر آتی ہی گو بڑی بڑی کتابیں مستند اردو زبان میں ترجمہ ہوگئی ہیں مگر بغیر استاد کے کوئی انکو سمجھ سکتا اسلیئے احقر نے موجز القانون کی جو علم طب میں مستند کتاب ہی اور رسالہ کیواسطے قانون علاج ہی بسیط شرح حامل المتن لکھی ہے تاکہ طلبا کو آسانی ہو اور یہ شرح لب لباب تمام کتب اطبا یونان ہی یعنی کفایہ منصوری۔ مفرح القلوب۔ مخزن الادویہ۔ قرابادین کبیر۔ علاج الامراض۔ ذخیرہ خوارزم شاہی۔ نفیسی سدیدی وغیرہ۔ شرح اسباب قانون بوعلی شرح قانون معالجات شفائیہ۔ اکسیر اعظم۔ وغیرہ وغیرہ ضروری مسائل جو طب کیواسطے لازمی ہیں نکال کر اس کتاب میں درج کردئی ہیں اور بخیال سہولت اس کتاب کو چار جلدوں پر تقسیم کیا ہی یہ پہلی جلد تو ہدیہ ناظرین ہی۔ اور دوسری جلد بھی عنقریب شائقین کی خدمت میں پیش کیجائیگی یقین ہی کہ اس دوسری جلد کیواسطے بھی شائقین پہلے ہی سے درخواستیں بھیجینگے اور دوسری جلد میں ادویہ مفردہ کا بیان لکھا ہی۔ اول نام دوا ہندی میں لکھا ہی پھر عربی فارسی یونانی انگریزی سنسکرت میں پہر طبیعت خواص وغیرہ لکھا اور عام کتابوں کی طرح خواص وغیرہ نہیں لکھی وہ ہی خواص اور فواید لکھی ہیں جو تجربہ سے ثابت ہوچکے ہیں۔ اور دوا کی مزاج پہچاننے اور نسخہ مرکب کی مزاج نکالنے اور نسخہ نویسی کی قاعدے اسمیں درج ہیں ہر ایک دوا کے ذیل میں نسخجات اور کشتجات مستند مجربہ کردئی ہیں جیسا کہ چاندی سونا کی بیان میں کشتجات چاندی سونا لکھدی ہیں علی ہذا القیاس شنگرف وغیرہ کی بیان میں انکی نسخجات لکھدیے ہیں۔ اور جو نباتات یعنی بوٹیاں سنیاسی چھپا کر رکھتی ہیں انکی کیفیات بھی بہم پہونچا کر اسمیں درج کردی ہیں۔ اور اس کتاب میں ایکہزار دوا جو مشہور اور بکار آمد ہے لکھدی ہی غرضیکہ یہ کتاب جامع ادویہ مفردہ ہی شائقین بہت جلد درخواستیں بھیجیں جلدی چھپکر شائقین انکو محظوظ کرے۔

المشتہر

الحکیم احمد الدین ولد حکیم الہ دین مرحوم سابق طبیب دربار ریاست فریدکوٹ۔ و مصنف کاشف الرموز و تریاق طاعون ساکن لاہور متصل مسجد گمٹی بازار

جلد اول کشف الرموز شرح فارسی موجز القانون

بسم اللّٰہ الرحمٰن الرحیم

الحمد لله العلی الحکیم الذی احکم نظام العالم بحکمته الکاملة ، وخص من بینه بنی آدم برحمته الفاضلة ، وجعل منه العلماء الفاضلین والحکماء الکاملین ، لیتفقهوا فی الدین ولینذروا قومهم الجاهلین ، والصلوٰة والسلام علی من اختص بالقانون الموجز النفیس الجلیل الذی فیه شفاء لکل علیل ودواء لکل غلیل وعلی اله واصحابه الکرام الذین هم ائمة حکماء الاسلام امابعد فقیر حقیر المقر بالعجز والتقصیر خوشه چین علماء الملة والدین وحکماء المحققین والمدققین ـ کمترین فدویت آگین احمد الدین طبیب لاهوری غفر الله ذنوبه وستر الله عیوبه ابن جامع اصول وفروع حاوی معقول ومنقول عمدة العلماء المحققین زبدة الحکماء المدققین الجامع بین العلم والعمل وفی شفاء الاسقام ضرب المثل استادنا ومولٰنا مولوی حکیم علاء الدین صاحب لاهوری المشهور بحکیم اله الدین مرحوم اسکنه فی جنة النعیم بفضله العمیم میگوید که بعد از فراغت تالیف وتصنیف مفردات احمدی وغیره در دل این ضعیف ریخته کتابی که جامع اصول وفروع وحاوی قوانین کلیات وجزئیات علم طب باشد ـ باید نوشت لکن کثرت علایق ووفور عوایق وقلت بضاعت مانع مسالک سلوک این مسالک میگشت ـ تا بعضی احباء کثیر الاختصاص واصدقاء صادق الاخلاص که نزد این درویش کتب علم طب میخوانند داعی این امر شدند که اگر شرح احمدی را که ترجمه فن اول کتاب موجز القانون طب است وترجمه کرده راقم الحروف است بار ثانی بالتفصیل والتشریح بمع حل لغات ومسائل مشکله وابراز غوامض عمیقه وانکشاف کنوز مکتومه وبانضمام واندراج مسائل مفیده منتخبه کتب معتبره مستنده مطوله طبیه وحکمیه مثل مفرح القلوب وشروح موجز وشیخ قانون برعایت اختصار وترک تطویل کلام ما لا طائل بغیر از فضیلت نمائی وعبارت آرائی بمع شرح فنون ثلثه باقیه تحریر کرده شود بعید از نفع رسانی بعوام الناس نباشد بنابرآن علیکم همت بمیان جان بسته ومحنت شاقه ومتعب بنظر افاده عوام وخوشنودی احباب کرام برخود روا داشته باخمول ذکر وعدم فرصت بتسوید وتقسیم این کتاب پرداختم وبکاشف الرموز موجز القانون موسوم کرده در سنه یکهزار وسیصد وسیزدهم هجری ختم نمودم رجاء واثق وامید صادق از محققان ذی تحقیق آنست که اگر درین مقالات بی صفا سهوی وخللی بینند بذیل عفو ودامن اصلاح بپوشند ومواخذه باین ضعیف نخواهند فرمود واز جناب حکیم مطلق الیه المرجع

والمآب آنست که نفع این کتاب اهم تر از دیگر شروح باشد و بنظر اعزه جلیل القدر مقبول گردد الان وقت الشروع فی المقصود بعون الملک المعبود قال الشیخ الامام العالم الحبر الکامل علاء الدین علی ابن ابی الحزم القرشی المتطبب خواجه امام عالم حبر کامل علاء الدین ابو الحسن پسر ابی الحزم قرشی علم طب بسیار خوانده گفت و باید دانست که قال صیغه ماضی ثلاثی مجرد اجوف واوی از باب فعل یفعل ماضی المفتوح و مضارع المضموم العین است و قال در اصل قول بود واو متحرک ما قبل مفتوح آن واو را بالف بدل کردند قال شد و قول و مقال و مقالة مصدر است بمعنی گفتن و نزد بعضے قول بمعنی کلام است و نزد اکثر آن لفظ است که زبان بآن دلالت میکند خواه آن لفظ تام باشد و یا ناقص و یا اسم مصدر است و مثل آن در کلام ربانی موجود آیة ذالک عیسیٰ بن مریم قول الحق الذی فیه یمترون۔ و اقوال و اقاویل جمع آنست و از خاصیت این باب است بلوغ و سلب و طلب و شیخ فاعل فعل و اسم موصوف مفرد منصرف معرف بلام عهد خارجی و شیخ در لغت بمعنی خواجه و صاحب رای و مرد مسن است که مسن در روے هویدا و آشکار شده باشد۔ و تشیخ مصدر آنست و یای آن در اصل متحرک بود بسبب نبودن فعلول در کلام عرب ساکن گشت و شیوخ و اشیاخ جمع آنست و از خاصیت این باب است تعدیه و تصییر و در اصطلاح فقها آنکه سنت نبوی را زنده کند و بدعت را دور سازد و نزد صوفیان آنکه استخوان بوسیده را زنده کند و عند الحکماء الشخص است که شصت سال را تجاوز کرده باشد و در اصطلاح منطقیین آنست که دعوی را با دلیل ثابت کند و نزد نحویین سیبویه است و شیخ در علم نحو و معانی و بیان عبد القاهر است و در علم حکمت ابو علی بن سینا و در علم کلام ابو الحسن اشعری است و امام صفت اول شیخ و معرف بلام عهد خارجیست و امام بالکسر در لغت بمعنی پیش رو و شخصیکه باو پیروی کنند و امامت مصدر است و خاصیت و حرکات این باب مثل باب نصر ینصر است و مصنف امام در علم طب است نه در علم دین زیرا که امام در فقه ابو حنیفه است و در حدیث بخاری و در تصوف غزالی و در فلسفه فخر الدین رازیست و عالم صیغه اسم فاعل بمعنی داننده و معرف بلام عهد خارجیست و صفت دوم شیخ است و مصدر آن علم بمعنی دانستن ثلاثی مجرد صحیح از باب علم یعلم و حبر صفت سوم شیخ و معرف بلام عهد خارجیست و حبر بالکسر در لغت بمعنی سیاهی دوات و دانشمندان یهود و نیکوکاران و عالم است و نزد اهل معانی حبر عالمی است که معانی را بحسن بیان ظاهر سازد و نزد بعضے حبر مقلوب بحر است اما فرق در حبر و بحر آنست که بحر بران اطلاق باید که در هر فن متبحر بود و حبر فقط بر عالم علم اطلاق یابد ازین سبب ابن عباس رضی الله تعالیٰ عنه را حبر و بحر گفتے و خاصیت و حرکات این باب مثل باب نصر ینصر است و کامل صفت چهارم شیخ و معرف بلام معلوم است و کامل بمعنی تام و صاحب کمال و کمال مصدر است بمعنی تمام شدن و کملة جمع آنست کما یقال هو کامل و هم کملة و این کمال یا در ذات بود آنرا کمال اول گویند مثل نفس ناطقه انسانیه و یا در صفات بود آنرا کمال ثانی گویند مثل سیاهی جامه و علاء الدین مضاف و مضاف الیه است و علا بمعنی بلندی و مصدر آن تعلو است الدین معرف بلام معلوم است و دین بالکسر بمعنی پاداش و اسلام و غلبه است و علاء الدین نام مصنف کتاب و بدل است و کنیت آن ابو الحسن و در کتب تواریخ تحریر است که این فاضل بزبان خود بمرتبه کمال رسیده بود حتی که ملقب بلقب جالینوس ثانی گشت چنانچه تبحر او از شرح قانون ظاهر گردد که بر کلام شیخ یکمرتبه اعتراض میکند و مرتبه دیگر اصلاح سازد حتی که قریبا یکهزار اعتراض کرده است بعضے از خود آورده

و بعضی از امام اخذ کرده اگرچه استاد قطب الدین و فاضل علی جیلانی در شرح خود در پی دفع اعتراض آن بجنبه امکنه گفته‌اند
لکن تا هنوز مثل حجر اصم زیر جلباب غیر منطوق الجواب است و گویند که این فاضل را تصانیف بسیار اند خصوصاً در علم
طب مثل موجز و شرح قانون و کتاب کبیر و صغیر و حکایت میکنند که مصنف علیه الرحمة تالیف کتابی شروع کرده بود که قریباً
هشتاد جلد رسیده بود که بادی موت رسید و گفتی که اگر تمام شدی به نه صد جلد رسیدی غرضیکه مصنف در اکثر علوم ماهر و باهر
بود و در علم طب نظیر خود نداشتی بلکه از شیخ در امر علاج فائق گردیده بود و شاگرد مهذب الدین بود و در مکه تولد شد و بدمشق رفت
و در سن شش صد و هشتاد و هفت هجری وفات یافت علی بمعنی جای بلند و بن مضاف است بتقدیر لام و از اسمای محذوف
الآخر است و اصل آن بنو بود مفرد منصرف صحیح و لفظ ابن هرگاه میان دو علم افتد و صفت ماقبل و مضاف مابعد بود الفش
از کتابت نیز بیفتد و الی بیا مجرد و اب و ابا بمعنی پدر است و اصل هر دو ابو بود واو در اول بیفتاد و در ثانی بالف بدل شده
در تثنیه واو را باز آورند مثل ابوان و وقت اضافت بیا ابی گویند ابی و حزم مضاف الیه بمعنی زمین سخت است و حزم جمع آن
و ابی الحزم جهو رئیس قرطبه است و کنیت پدر مصنف است و درین لفظ علما را اختلاف است چنانچه در حاشیه نفیسه است بجیم
بجیم نام قبیله است از قبائل عرب و نزد بعضی بخاء معجمه بمعنی قوا ... بردن چنانچه در قاموس است که حزم ... است در عرب که
نخلان را قطع کند اما آنچه بر اکثر زبان مردمان است بحا و زا مهمله است کذا فی القاموس ... نزد راقم الحروف بتصحیح مشهور
هیچ حاجت نیست مگر امر اهم که بود تصحیح کنیت بود و در صحیح بودن آن شکی نیست زیرا که حزم در لغت بمعنی گرفتن امر محکم
است چنانچه گویند حزم الرجل خزامة فهو حازم پس معنی ابی الحزم صاحب شد و اکثر مردمان عرب کنیت صاحبی بلفظ اب و ابن
آرند کذا فی مزیل اللغات و قرشی معرف بلام عهد خارجی صفت دوم آخر آن یای نسبت شده است مرفوع یا مجرور بتقدیر
اول صفت علاء الدین است و بتقدیر ثانی صفت ابی الحزم و قریش بالضم نام قبیله مشهور عرب است و پدر آن قبیله
نضر بن کنانه است که از اجداد پیغمبر صلعم است و بعضی گویند که قریش تصغیر قرش است و قرش بفتح ماهی است که بر اکثر
ماهیان غالب باشد و ازین سبب غلبه این قبیله مشهور است و با نفیس و منیه گفته که قریش بفتح اسم شهریست در روم و متطبب
معرف بلام عهد خارجی صفت علاء الدین است و صیغه تفاعل برابنای فاعل جهت مبالغه است مثل تقدس و تطبب بمعنی
طب خواننده و بکار دارنده و درین لفظ متطبب علما را نیز بسیار اختلاف است لکن راقم الحروف آنچه حق الامر و مختصر است
بیان میکند پس مخفی مباد که در اکثر استعمالات و تصریحات عرب یافته میشود که تفعل جهت تکلف می آید و معنی تکلف حصول
امری و علم و شجاعت است پس معنی متطبب این شد که در تحصیل علم طب تکلف کرد که پیش ازین واقف این نبود و کذا
فی مجمع البحار و در فیض القدیر شرح قول پیغمبر صلعم تحریر است که من تطبب و لم یعلم منه طب فهو ضامن ای من تعاطی الطب
و لم یسبق له تجربة فهو ضامن بالدیة لبطلان مات بسبب تهوره و اقدامه علی القتل و من سبق له تجربة و اتقان لعلم الطب اخذه
من اهله فطب و بذل الجهد الصناعی فلا ضمان علیه انتهی کلامه پس نتیجه لفظ متطبب بینها و الالته میکند ... بتکلیف که پیش ازین

واقف این علم بود و آنچه معترض گوید که در کتب لغت معنی منطبب به تکلف نیامده هیچ نیست زیرا که در رضی و شرح اطول وغیره
نوشته است که حرف به اندراسخ زائد پیدا میشود و مبالغه قریب اوست و ملا نفیس مویداین کلام است چنانچه میگوید که صیغه
تفاعل اینجا للمبالغة و نظیر آن در تاج الشریعة در ذیل شرح قول صاحب وقائع اطهر واصیغة المبالغة موجود است مگر نبودن
آن در عام کتب لغت احتمال دارد که در بعض استعمال نباشد باوجودیکه بعضے فضلا گویند که مبالغه از فروع تکلف است نه سبب و باید
دانست که ماتن علیه الرحمة نام نامی و اسم سامی خود در دیباچه موجز بسبب از اسباب نیاورده بود و بناء علیه یکے از شاگردان مصنف
خواست که اسم شریف استاذ خود در اول کتاب تحریر بیابد کرد از ین جهت چند الفاظ تعریف مبالغه آمیز در مقدم کتاب آورد زیرا که
حق شاگردان همین است لا یلیق زیادت التقریر بهذا المختصر بسم الله الرحمن الرحیم بهد و نام خدا که بسیار بخشاینده و نهایت
مهربان است ابتدا کردن و یا تالیف نمودن من یا شروع مینمایم و تصنیف مینمایم در حالیکه برکت گیرنده ام بنام خدا بسیار بخشنده و نها
ت مهربان و با مبنی بر کسر حرف جر برای الصاق حقیقی یا استعانت است و اسم مفرد منصرف صحیح مجرور لفظاً مضاف بتقدیر لام که مضاف
الیه اوست و اسم آنست که مسمی را آشکار سازد و اسم ماخوذ از سمو است واو را حذف کردند و در اولش همزه وصلی در آوردند اسم گشت
و با جار اسم مجرور و جار مجرور در رای بصریین متعلق لازم است اما در ین مسئله اختلاف است بعضے برانند که عامل مقدم مقدر
مطلقاً سواءکان اسما او فعلاً چون ابتداء و ابتدا و بعضے بتاخیر قائل شده اند و مقدم کردن چیزیکه حق آن تاخیر باشد فائده حصر
میدهد چنانچه در قرآن مجید ایاک نعبد و ایاک نستعین بعلة تقدیم معمول بر عامل فائده حصر میدهد کما لایخفی علی الفهیم مخفضة المجرور
لفظی و موصوف است و الله در اصل الاله بود حرکت همزه ثانی را ما قبل دادند و همزه را حذف کردند لام را در لام ادغام
نمودند الله شد الله اسم ذاتی است موصوف بجمیع صفات کمال و علم ذات واجب تعالی یعنی ذات واجب الوجود یکه
وجود او از ذات خود باشد و بهیچ چیز محتاج نباشد و رحمن غیر منصرف بسبب الف و نون مزیدتان و وصفیت و انتفای
رحمانیة است که تنوین و کسره بران نیاید مگر وقت اضافت و یا وقت آمدن الف لام بر آن و معرف بلام عهد خارجی است و رحیم
نیز معرف بعهد خارجی است مفرد منصرف صحیح مجرور لفظاً نیز صفت اجد صفت است و رحمن و رحیم هر دو نزد بعضے بمعنی
ذو الرحمة است مثل ندمان و ندیم و نزد بعضے مختلف پس مختار زمخشری آنست که رحمن ابلغ است بمعنی مطلق مهربان بدون
تخصیص دنیا و آخرت و انسان و حیوانات و مومن و کافر و رحیم بمعنی مهربان مومنان در آخرت است و رحمن بغیر خدا اطلاق
نمی یابد بخلاف رحیم پس رحمن خاص اللفظ و عام المعنی و رحیم بالعکس است و بغیر خدا هم گفته میشود و وجه تسمیه این سه اسم
را ازان اختیار فرموده است که تا در شروع هر کار استعانت باین سه اسم حاصل شود و وجه اختیار این سه اسم آنست که هر کار
از کارها دنیوی یا اخروی بر سه چیز موقوف است اول فراهم آوردن اسباب آنکار و این از تصرفات اسم الله است
که دلالت بر جمیع صفات میفرماید دوم بقای آن اسباب از ابتدای کار تا انتهای آن و این مقتضای صفت رحمن است
که بقای عالم بان منوط است سوم ترتب ثمرات آنکار بحصول نتائج آن و این مقتضای صفت رحیم است که معنی بندگان را

رایگان نمی فرماید. و مبتدا با خبر جمله اسمیه انشائیه مستانفه گردید و اگر متعلقش اصنف یا اشرع مقدر قرار دهند جمله فعلیه انشائیه
بود **الحمد لله رب العالمین** همه ستائش و ثنا برای خداست که پروردگار عالمها است و باید دانست که الف
لام بر چهار گونه بود زیرا که اگر مدخول لام صرف جنس و حقیقت بدون لحاظ فرد و افراد مراد باشد لام جنس است مثل الرجل
خیر من المرأة و نظیر آن علم جنس است مثل اسامه و سبحان و اگر فرد معین معهود فی ما بین مخاطب و متکلم اراده کرده شود
عهد خارجی باشد مثل جاءنی رجل فاکرمت الرجل و نظیر آن علم شخص است مثل زید و اگر فرد معهود فی الذهن مراد گرفته آید
عهد ذهنی نام دارد مثل اشتر اللحم و ادخل السوق و نظیر آن نکره که در کلام مثبت واقع شود نحو جاءنی رجل و اگر تمامی افراد
مقصود باشد بلام استغراق موسوم شود و مثل ان الانسان لفی خسر الا الذین آمنوا و نظیر آن لفظ کل اگر مضاف بنکره بود
مثل کل رجل عالم فافهم. حمد مفرد منصرف صحیح مرفوع لفظاً مبتدا و حمد مصدر است بمعنی ستودن و ماضی آن مکسور و مضارع
آن مفتوح العین است والحمد هو الثناء باللسان علی الجمیل الاختیاری نعمة کان او غیرها و الف لام برای استغراق و
لام جاره برای اختصاص است یعنی جمیع افراد حمد مر خدای را است نه غیر او را و الف لام برای جنس نیز میتواند و بدین تقدیر
این معنی میشود که ماهیت حمد مر خدای را است نه غیر او را و لله لام بمعنی بکسر حرف جر برای استحقاق یا اختصاص است
و لفظ الله مفرد منصرف صحیح مجرور لفظاً و متعلقش مخذوف است. و در حمد سه تعمیمات اند یکی تعمیم حمد که از لام جنس یا استغراق
حاصل میشود. دویم تعمیم وقت و آن از جمله اسمیه پیدا میگردد. و سوم تعمیم حامد و آن از عدم ذکر حامد معین ظاهر گردد. و رب بمعنی
پروردن و پروردگار است و آن نامی است از نامهای باری تعالی که در غیر ذات او استعمال نمیشود مگر باضافت یا بالف
لام و ماضی آن مفتوح و مضارع آن مضموم و جمع او ارباب و صفت الله رب العالمین بر آن آورده شد تا که ستایش و ثنای خاص
بیک ذات باری تعالی گردد زیرا که این صفت در غیر او تعالی موجود نیست و ربوبیت یعنی چیزی را بتدریج بکمال رسانیدن
دو نوع است یکی خاص مثل پدر و مادر و باغبان وغیره و دیگر عام مثل ربوبیت پروردگار که عالمین را پرورش کند و لایق عبادت
همین ربوبیت است. عالَم بفتح لام بمعنی ما یعلم به باشد. چون از دیدن عجائبات عالم علم بر قدرت فاعل حق تعالی حاصل شود
لهذا جهان را عالم گویند و جمع آن بیا و نون بنا بر مضاف الیه بودن است و الف لام او معلوم است و باید دانست که هر چه
در عالم دیده و شنیده و دریافته میشود از دو حال بیرون نیست یا واجب لذاته است یعنی موجود که بخود موجود باشد و
نه بودنش محال بود و آن ذات او تعالی است فقط یا ممکن لذاته که هر دو طرف وجود و عدم او برابر است و باپیدا کردن او
تعالی موجود میشود پس آنچه ازین موجود شده است یا موجود خواهد شد آن را عالم گویند و عالم مشتق از علامت است و تقسیم
را ازین جهت عالم نامیده اند که علامت اسماء صفات الهی است زیرا که هر فرد از افراد آن مظهر اسمی و صفتی است و اجناس
و انواع آن مظاهر اسمای کلیه و صفات اطلاقیه اند چنانکه هر فرد از افراد عالم مظهر اسمی خاص است از اسمای او تعالی پس
ازین جهت عوالم غیر متناهی اند اما اصول و کلیات عالم موافق آنکه در شرائع مقرر است بیان کرده میشود و تفصیلش آنکه

آنچه در عالم موجود است یا ذات است یا صفات و ذات آنست که در وجود خود محتاج بچیزی دیگر نباشد چون آسمان و
زمین و صفت آنچه در وجود خود محتاج بچیزی دیگر باشد مثل رنگ و بو و غیر ذالک و ذوات را در عرف معقولیان جوهر گویند
و صفت را عرض نامند و ذات نیز دو قسم است جسم و روح جسم آنست که مقداری و شکلی معین دارد و آن مقدار و شکل را
نمیگذارد و روح آنچه مقدار و شکل معین ندارد و باشکال مختلفه و مقادیر متضاده ظاهر شود و جسم نیز دو قسم است علوی و
سفلی و علوی نیز اقسام بسیار دارد مثل آسمان و غیره و سفلی نیز دو قسم است بسیط چون عناصر اربعه و مرکب نیز دو قسم
است تام و ناقص مرکب تام منحصر در سه عالم است عالم معادن و عالم نباتات و عالم حیوان و هر یک ازین سه مشتمل
است بر عوالم بسیار که تفصیل آن از تطویل میخواهد و مرکب ناقص نیز سه قسم است بخار و غبار و دخان و ازین همه عوالم بسیار
پیدا میشوند ازین جهة گفته که عوالم بسیار اند تدبر بکذا الی تفسیر الکبیر و وجه ابتدا کردن مصنف کتاب خود را بتسمیه
و تحمید متابعت بود و حدیث مشهور است یکی از برای ابتدا باسم الله و دیگری از برای ابتدای بحمد الله و میان این حدیث
تدافع مینماید و در دفع آن چند وجه گفته اند اما آنچه مناسب باین مختصر است آنست که ابتدا دو قسم است حقیقی و اضافی
و مراد به تسمیه ابتدای حقیقی است و به تحمید ابتداء اضافی بالجمله تدافع دفع است که مراد بهر دو یکی باشد از جهة واحد و وجه
تخصیص تسمیه با ابتدا حقیقی متابعت است بکتاب قدیم یعنی کلام الله **والصلوة والسلام علی محمد و آله**
واصحابه اجمعین و رحمت و سلام بر محمد صلعم و بر آل و تمام دوستان او باد و واو عاطفه برای جمع است و الف لام
بهر چار معنی درین جا درست است و صلوة مفرد منصرف صحیح و اعرابش معلوم است مرفوع لفظاً مبتداء و صلوة در
کتابت بواو نویسند و بالف تلفظ باید و صلوة در اصل اسم است از تصلیه بمعنی ثناء کامل و آن در وسعت بشری
نمی گنجد بنابر آنرا مفوض بواجب تعالی میگردانند و صلوة و سلام را ازینجهة باهم جمع کرده است که در کلام ربانی این
چنین است چنانچه گفته است ان الله و ملائکته یصلون علی النبی یا ایها الذین آمنوا صلوا علیه و سلموا تسلیما و صلوة
در لغت بمعنی دعا و رحمت و استغفار و ثنا رسول است و گویند که اگر صلوة را بخدا منسوب سازند معنی آن رحمت است
و اگر بفرشتگان منسوب باشد معنی آن استغفار است و اگر بمومنین منسوب سازند مراد از آن دعاء است پس مراد
از صلوة درینجا بمعنی رحمت و دعاء است از خدا که پیغمبر ما را با علائی ذکر بزرگ گردان و شریعت او را تا بقیامت پایدار
بدار و بیوم رستخیز شفاعت او بحق عاصیان قبول کن و مرتبه او بزرگ گردان و السلام معرف بلام عهد معلوم است واو
عاطفه و سلام از اسمای خدای تعالی است و سلام از طرف رب العالمین بر پیغمبر ما آنست که او را از عیوب پاک کرده و
از آفات دنیا و آخرت محفوظ داشته و مراد از سلام با آل بدان آنها این برأة و طلب است از رب العالمین و سلام
که بعضی بر بعضی میکنند مراد از آن طلب دعا و سلامتی از آفات و بلیات است و علی حرف است بمعنی بر و جر میدهد اسم را
و معنی آن چند است مصاحبت بمعنی مع چون آتی المال علی حبه و علی بمعنی بر مثل جلس ابی استعلای حکمیست و محمد مفرد منصرف

صحیح مجرور لفظاً و محمد از اسمای شریف آنحضرت صلعم است و آن نزد بعضے هزار است و نزد بعضے سه صد و نود و
بعضے نود و نه و تسمیه باین اسم شریف بالهام است و معنی او ذاتیکه فضائل مجموعه او کثیر است چرا که تفعیل برای کثرت می آمد
و پیشتر از آنحضرت باین اسم کسی مسمی نشده و آل بد همزه مفرد منصرف صحیح مجرور لفظاً و ها ضمیر مجرور متصل واحد مذکر
غائب راجع بمحمد است و آل در اصل اهل بود ها را به همزه بدل کردند آل شد و باز بالف بدل ساختند آل گردید و
تصغیر آن اهیل و جمع آن اهلون و اهال و مراد از اهل مرد عشیرت و ذریت و اقربا و اولیای اوست و اهل امر
ولات آنست و اهل بیت ساکنان خانه و اهل مذهب که بآن تدین کنند و مراد از اهل نبی ازواج و بنات و صهر و نسا او ست
و در استعمالات لفظ اهل تخصیصات اند یکی آنکه در انشکاف مستعمل نشود دوییم آنکه در غیر عقلا استعمال نمی یابد سوییم آنکه بر هر
ذی عقل مستعمل نشود مگر در آن شخصی که او را در امر دنیا و دین خطر عظیم باشد مثل اهل سید المرسلین یا فقط در دنیا خطر باشد
مثل اهل فرعون هکذا فی القاموس و اصحاب جمع صاحب است مگر جوهری گوید که جمع فاعل بر ابنای افعال در کلام ثابت
نشده و بعضے گویند که اصحاب جمع صحب و صحب مخفف صاحب است مثل نمر و انمار و لفظ اصحاب عام است که اطلاق بر
اصحاب رسول و غیر آن می یابد و صحابة در اصل مصدر است مگر بسبب کثرت استعمال آن بر اصحاب رسول صلعم علم گشت
بنا علیه صحابی باو منسوب کردند بخلاف اصحابی که بر هر مسلم که محمد صلعم را دیده است اطلاق یابد و بعضے گویند که اصحابی او
را گویند که برسول بسیار مصاحبت کند و بعضے قائل اند که اصحابی آنست که از رسول روایت کند ازین قید اصحابی قلیل
باشند زیرا که اهل روایت قلیل اند چنانچه گویند که بعد وفات محمد صلعم یک لک و بست هزار اصحابی بودند و آوردن لفظ اصحاب
بعد آل تخصیص بعد تعمیم است و ه ضمیر مجرور متصل واحد مذکر غائب راجع بسوی محمد است و اجمعین لفظ تاکید است
و جمع آن بیا و نون بنابر مجرور را بودن آنست والتاکید تابع یقرر امر المتبوع فی النسبة والشمول وهو لفظی و معنوی
فاللفظی تکریر لفظ الاول و یجری فی الالفاظ کلها والمعنوی بالفاظ محصورة **اما بعد فنقول قد سنبت**
هذا الکتاب علی اربعة فنون و لکن بعد حمد و صلوة گوئیم بدرستی که این کتاب مذهونه را بر چهار فن ها مرتب
کردم اما لفظ متضمن بمعنی شرط است و لفظ بعد از ظروف زمانی است بمعنی پس چون در ینجا مضاف الیه محذوف
منویست بعد را مبنی علی الضم باید خواند یعنی دال بعد را در اما بعد مضموم باید خواند و مضاف الیه محذوف آن اکثر لفظ حمد و نعت
میباشد و اما حرف شرط است برای لفظی که متکلم او را در ذکر مجمل داشته است و حذف کردن فعل لازم آنست و عوض آن فا
آوردن بمقام خبر جائز است و نقول صیغه متکلم از قول است و قد به تخفیف بمعنی درستی است و قد حرفی بود یا اسمی
و اسمی بر دو قسم بود و اسم و فعل و فعل مرادف به یکفی بود و اسم مرادف بحسب باشد و حرفی آنست که بفعل متصرف خبری که مثبت
و مجرد باشد از جازم و ناصب و حرف تنفیس مختص بود و آنرا بمعانی توقیع و ماضی و حال و تحقیق و نفی و تقلیل و تکثیر نسبت باشد
رتبت صیغه واحد متکلم فعل با فاعل و ترتیب مصدر او است بمعنی راست کردن در جه هر چیز و نهادن چند چیز بمقام و ثابتیه

خود و هذا اسم اشاره است و کتاب معرف بلام عهد خارجی است و کتاب مصدر بمعنی نوشتن یا بمعنی مکتوب یعنی نوشته شده و بحالت
نصب است و عند البعض صفت یا عطف بیان یا بدل هذا است نه بر و ماضی آن مفتوح و مضارع آن مضموم العین است علی
بمعنی بر حرف جر است و آن بر دو گونه بود اسمی و حرفی و جار مجرور متعلق به رتبت است اربعه از اسمای عدد است بحالت
جر بمعنی چهار و فنون جمع فن است و فن بالفتح حال و گونه و افنان و فنون بالضم جمع آنست و فن بمعنی سرود و آواز طرب
انگیز نیز آمده و فعل از نصر و آن مضاف الیه است و فن در اصطلاح اهل علم طائفه است از کلام که مشتمل بر جمله علم بود که جمله
را از جمله دیگر جدا میکند و هذا اسم اشاره طرف امر شیی و حاضری که در ذهن مرتکز است و آن مذهوله یا معانی مخصوصه که از آن الفاظ
مخصوصه تعبیر میکنند یا الفاظ مخصوصه که بر معانی مخصوصه دلالت میکنند و برابر است که وضع دیباجه قبل از تصنیف بود یا بعد از آن
مذکور و ترتیب بمعنی نهادن هر شیی است بجای خود و مصنف ایضاً در فنون اربعه رعایت ترتیب نموده باین وجه که چون علت غائی و
غرض اصلی و مقصود ذاتی از تعلیم و تعلم علم طب حفظ صحت موجوده کامله و استرداد صحت غیر موجوده زائله است و این مقصود
کماینبغی حاصل نمیشود مگر بعد از علم صحت و مرض و علم این هر دو استغنا نمی بخشد مگر بعد از بودن علم بدن و اجزاء آن زیرا که
صحت و مرض عوارض بدن اند و بدن معروض آن و علم عوارض حاصل نمی شود مگر بعد از علم معروض که امور طبیعیه است زیراکه
قوام بدن از وست از ینجهت ماتن علیه الرحمة اول الکلام طبعی بیان نمود و بعد از آن مبحث صحت و مرض و حالت ثالثه از قائم
ساخته زیراکه عروض عوارض بعد از علم معروض انسب میباشد و چونکه حفظ هر شیی و زوال او کماینبغی حاصل نمی شود مگر
بحفاظت و ازاله سبب آن شیی لهذا بعد بیان امور طبیعیه و احوال بدن انسان اسباب صحت و مرض بیان نموده و چون معرفت وجود
اسباب هر شیی کیفیتی کما حقه نمی باید مگر بعد از علم بدلائل و علامات آن شیی از ینجهت بعد از بیان امور طبیعیه و احوال بدن انسان و اسباب
آن دلائل و علامات صحت و مرض ترقیم نموده و من بعد آن ذکر کرد قوانینی را که مشتمل اند بر کیفیت حفظ صحت و کیفیت علاج زیراکه
صحت کمال بدنست و بدن موضوع آن کمال و علم حفظ این کمال هرگاه که موجود باشد بر بدن و زوال او وقتی که دور شده
باشد از وی موقوف است بر دانستن ماهیت موضوع و ماهیت کمال و اسباب وجود او و اسباب زوال آن اینست ترتیب فنون
اول که بالا مذکور شده و لکن ترتیب فنون باقیه برین طریق است که چونکه طبیب وقت علاج اول بآوردن قواعد جزئیه مذکوره در فنین
آخرین از قواعد کلیه مذکوره فن اول محتاج میشود تاکه استنباطها و بنا بر جا حاصل شود و باز متوجه گردد باستعمال تجارب متعدده که
اگر یکی تجربه فائده نه دهد بدیگری رجوع نماید و این چنین استنباط با افکار کثیره و تجارب بسیار انداز و حصول تجارب عجیبه از زمانه
طویل میباشد و وقت مرض خصوصاً حاد تحصیل تجارب متعدده مهلت نمیدهد زیراکه هر لحظه مرض متغیر میگردد و تاخیر متحمل نگردد
و علاوه برین بعضی از امراض اند که علاج آنها بتجربه خاص باشد بنا بر علیه قدیما قواعد جزئیه راجع اسباب و علامات در فنین آخرین
جمع نموده که طبیب وقت علاج متردد نگردد و بمریض ضرر نرساند زیراکه آوردن از فنین آخرین جزئی حقیقی مثل تشخیص مرض بید
که زبید اعارض شود مع اسباب و علامات و معالجات اسهل است بنسبت برآوردن از قواعد کلیه مذکوره فن اول و باز امراض

را بدو قسم منقسم ساخته نه عام و خاص و خاص را بر عام مقدم نموده در فن سوم زیراکه امراض خاص کثیر اند و عام را متاخر ساخت زیراکه کم اند و علم ادویه را
در فن دویم تحریر ساخت تاکه طبیب را پیش از علاج بصیرت حاصل گردد و در فن اول قواعد کلیه را ازینجهت بیان کرده که طبیب امراض جدیده
غیر محصوره فنین آخرین را تشخیص کند الفن الاول فی قواعد جزئی الطب و فن اول از فنون اربعه کتاب موجز القانون ثابت است به بیان
قواعد دو جزء علم طب و فن در لغت غصن شجر است و اول از اسمای عدد است و فی حرف جاره است و قواعد مجرور متعلق ثابت است و قواعد
جمع قاعده و قاعده بکسر عین در لغت زن نشسته و بنیاد را گویند و نزد نحوین جمله است اسمیه باشد یا فعلیه چنانچه العالم حادث و قام زید و در اصطلاح
منطقیین بمعنی قضیه و ضابطه و اصل و کلی آمده است و قضیه بر دو قسم بود کلیه و جزئیه کلیه آنست که حکم کرده شود دران بر جمیع افراد موضوع مانند
کل انسان حیوان و جزئیه آنست که حکم کرده شود بر بعض افراد موضوع مثل بعض الحیوان انسان و مراد درین جا قضیه کلیه است
کما قال صاحب النفیسی القاعدة اصل کلی منطبق علی الجزئیات لیتعرف احکامها منه سواء کانت تلک الجزئیات حقیقیات او اضافیات
و اطبا قاعده را به نسبت فوق و تحت بکلی جزئی تقسیم میکنند یعنی قاعده کلیه قاعده ایست که تحت آن قاعده دیگر باشد و قاعده جزئیه
قاعده ایست که فوق آن قاعده اخری باشد زیراکه قاعده عالیه نسبت به سافله کلیه باشد و سافله به نسبت عالیه جزئیه و مراد
از جزئی درینجا جزئی اضافی است زیراکه کلیه در قاعده ماخوذ است پس حقیقی بودن آن مشکل گشت و مثال کلی علاج کل مرض
بالضد و مثال جزئی علاج الغب الخالص بالتبرید و چونکه قواعد فن اول نسبت به فنین اخرین کلیه بودند ازین جهت ماتن قواعد
را بکلی مقید کرده و جزئی در اصل جزئین بود و نون بسبب اضافت بیفتاد و جزء بالضم پاره چیز است و او مخفف جزو است و قاعده
اهل عرب است که هرگاه همزه مضموم بود بصورت واو نویسند و هرگاه مکسور بود بصورت یا و اگر مفتوح باشد بصورت الف چنانچه
گویند جزوک و جزاک و جزئک و از گفتن جزئی الطب معلوم میشود که تقسیم طب بسوی دو جزء مثل تقسیم کل است طرف اجزاء
مثل تقسیم فقه طرف ارباع نه مثل تقسیم کلی طرف جزئیات و جزء چیزی است که مرکب میشود از جزء و از غیر او کل و کل مجموعه آن اجزاست
و جزئی تمام حقیقت کلی است مع قید زاید ازینجهت بر یک جزو اطلاق طب نمی یابد و نه هر واحد غایت دیگر است تامل و طب بهر سه
حرکت در لغت بمعنی سحر و اصلاح و حذق آمده است چنانچه گفته شود طب الرجل طبا فهو مطبوب یعنی جادو سحر کرده شده و طبت
السقاء اذا اصلحه و صانع طبیب ای حاذق تفکر و در اصطلاح اطبا الطب علم باصول یعرف منه احوال بدن الانسان من جهة
الصحة و المرض لیحفظ الصحة حاصلة و تسترد زائلة و در هر دو معنی مناسبت است و غرض از علم طب صیانة الذهن عن الخطاء
فی علاج است موضوع هر علم ما یبحث فیه عن العوارض الذاتیه است پس ازینجهت موضوع هر دو جزء جدا است چنانچه موضوعات
قسم نظری طب بدن انسانست از جهت صحت و مرض و احوال و دلائل زیراکه اطبا بحث عوارض ذاتی این امور میکنند و موضوعات
جزء عملی تصرف است در اسباب سته ضروریه و تدبیر آن و اعمال ید و علاج باودیه اعنی علمیة و عملیة و از دو جزء علم طب جزء علمی و جزء
عملی مراد دارم و جزء علمی آنست که مسائلش مفید بالاعتقاد باشد فقط و از بیان کیفیت عمل خالی باشد چون امور طبعیه که هفت اند
و اخلاط که چهار اند و امزجه که نه اند و ارواح و قوی که سه اند و جزء عملی آنست که مسائلش مفید بالاعتقاد باشد با بیان کیفیت

عمل چون اورام کہ سوا عصب اعضا رئیسہ باشد در زمان ابتدا با ادویہ رادعہ فقط و در تزاید رادعہ و مرخی و در انتہا مرخی و محلل و در انحطاط محلل فقط بکار برند داعنی صیغہ واحد متکلم و مصدر ان عنایت است بمعنی قصد کردن و کلیہ و عملیہ ہر دو منصوب اند بقول کلی یعنی دو فن اول ہر دو جزو را بقواعد کلیہ بیان کردم و با جار قول مجرور متعلق بہ ثابت است و بگفتن قول کلی احتراز از جزئی شد

الفن الثانی فی الادویۃ والاغذیۃ المفردۃ والمرکبۃ و فن دویم ثابت ہست در بیان ادویہ و اغذیہ مفردہ و مرکبہ و فن ثانی مبتدا و صفت موصوف است و فی الادویہ جار مجرور متعلق بہ ثابت ہست و ادویہ جمع دوا رہست و دوا آنست کہ بکیفیت در بدن اثر کند و مشابہ بدن نگردد والاغذیۃ معطوف بر ادویہ است و اغذیہ جمع غذا و غذا آنست کہ بمادہ در بدن اثر کند و خلع صورت نمودہ مشابہ او گردد المفردۃ والمرکبۃ ہر دو صفت ادویہ ہست زیرا کہ ماتن علیہ الغفران اغذیہ مرکبہ را بیان نکردہ و دوا مفرد آنست کہ ترکیب صناعی دران نباشد چون بادیان وغیرہ و مرکب آنست کہ اینچنین باشد چون معاجین و اشربہ وغیرہ

الفن الثالث فی الامراض المختصۃ بعضو عضو و اسبابہا و علاماتہا و معالجاتہا و فن سوم ثابت است در بیان بیماری ہائے کہ بعضو عضو مخصوص اند و در بیان اسباب و علامات و معالجات انہا و فن ثالث مبتدا و صفت موصوف است و فی الامراض جار مجرور متعلق بثابت ہست و امراض جمع مرض و مرض بیماری و بیمار شدن نسبت از باب علم یعلم والمرض ہیئۃ بدنیۃ غیر طبیعیۃ یجب عنہا بالذات آفۃ فی الفعل وجوبًا اولیًا و بعضو عضو جار مجرور متعلق بمختص ہست و عضو بالضم و بالکسر بمعنی اندام و جمع او اعضا است والعضو اجزاء بدنیۃ کثیفۃ غیر سیالۃ و مراد از اعضا در ینجا از اعضا مرکب ہست و بعضی گویند کہ مفردہ ہست تدبر و تکرار لفظ عضو در ینجا بدو وجہ ہست یکی از برائے آنکہ این بحث را بیک عضو خاص مختص ندانند و دویم آنکہ تقسیم امور سابقہ ہست مثل اعلی القوم رجلاً رجلاً و این تکرار در اصل تاکید نیست زیرا کہ نزد نحویین مقرر ہست کہ وقتیکہ نکرہ را بار بار آرند ثانی غیر از اول باشد و مثال مرض مختص صداع ہست زیرا کہ صداع فقط در سر بود و اگر کسے گوید کہ وجع مفاصل و درد دندان و چشمان بیک عضو خاص نباشد پس او را درین فن ثالث شمردن جائز نیست گوئیم کہ جائز ہست زیرا کہ واحد النوع ہست و ایضًا اگر کسے گوید کہ در شقیقہ و ریک شق بود و از از عضو واحد شمار کردن جائز نیست گوئیم کہ این امر اعتباریست کہ از از عضویت بیرون نیامدہ و این مرض برابر ہست کہ در عضو ظاہر بود یا در عضو باطن و اسباب عطف بر امراض است و اسباب جمع سبب ہست و ہا ضمیر مونث راجع بسوئی امراض ہست و سبب در لغت بمعنی حبل ہست و در عرف عام چیزیست کہ با و پیوند کنند و نزد حکما سبب آنست کہ بودن آن سبب در وجود شئے ضروریست خواہ آن سبب فی الحقیقت داخل آن شئے بود مثل مادہ و صورت و یا خارج از ان باشد مثل فاعل و غایۃ و نزد اطبا سبب آن باشد کہ فاعل بدن بود و نہ ہر فاعل را فاعل گویند مثل امراض کہ محدث اعراض اند کہ آنرا از اسباب نشمارند بلکہ فاعل آن باشد کہ فاعل وجود افعال بود و حفظ آن افعال و برابر ہست کہ این فاعل بدنی بود یا غیر بدنی جوہر باشد مثل غذا یا عرض بود مثل گرمی و سردی و گاہے شئی واحد باعتبار مختلف ہم سبب بود و ہم مرض مثلاً کہ سرفہ گاہی عارض ذات الجنب بود و چون مستحکم گردد بنفسہ مرض شود و باز سبب الصداع گشتہ باشد و بعضے از اسباب مخالف باشد و بعضے غیر مخالف و سبب مخالف آن باشد کہ وقتیکہ از بدن جدا گردد تاثیر آن باقی ماند و غیر مخالف خلاف مخالف

بود وسطلقا اسباب عند الاطبا رسانند باد یہ سابقہ واصلہ واتصال اسباب دریں متن بدین صورت میشود کہ اسباب یا غیر بدنی بود وآنرا
بادیہ گویند یا بدنی باشد و ایں بدنی یا بواسطہ اثر کند آنرا سابقہ گویند ورنہ واصلہ خوانند وعلامات جمع علامت وعلامت حالتیست کہ حالت
بدن بآن شناسند و ایں حالت امریست بزرگ در بدن انسان کہ امور مخفیہ بدن بآن شناختہ میشود و ہا ضمیر سوئش راجع بسوئے
امراض ہست ومعالجات جمع معالجت ومعالجت مباشرت عمل است جہت دور کردن مرض خواہ مرض دور شود یا نشود وصیغہ
جمع بجہت اکثر امراض آوردہ است وہم اشارہ ہست بدین طرف کہ ہر مرض را اسباب مختلفہ وعلامات متنوعہ ومختلفہ میباشند الفن الرابع
فی الامراض التی لا تختص بعضو وفن چہارم ثابت است در بیان بیماریہائی کہ بیک عضو خاص نباشند وفن رابع مبتدا و صفت موصوف
ہست ومجرور متعلق بثابت ہست التی اسم موصول برائے مفرد مونث ہست وموصول چیزیست کہ جزو کامل جملہ نمیشود مگر بصلہ وعائد
وصلہ جملہ خبریہ بود وعائد ضمیر اوست و لا تختص صیغہ نفی مضارع معلوم از باب اختصاص وضمیر در وی مستتر راجع بالتی ہست ومجرور
متعلق بفعل ہست وصلہ موصول یعنی بیماریہائی مذکورہ بیک عضو مخصوص نباشند بلکہ بتمام بدن عام باشند مثل تپ
وغیرہ ویا آنکہ در ہر عضو پیدا میشود مثل ورم وتفرق اتصال واسبابہا وعلاماتہا ومعالجاتہا وفن چہارم ثابت است در بیان
اسباب وعلامات ومعالجات امراض عامہ والمترشت فیہ مراغات المشہور من الادویۃ والاغذیۃ ودریں کتاب رعایت مشہور
ورا مر علاج از قسم ادویہ واغذیہ لازم گرفتم یعنی دریں کتاب ادویہ واغذیہ مفردہ ومرکبہ کہ مشہور بودند بیان کردم زیرا کہ براوہ مشہور
مجرب اعتماد کلی باشد بخلاف غیر مشہور والتزمت صیغہ واحد متکلم از باب التزام بر وزن افتعال بمعنی لازم گرفتن کاربر است
ومراد از فیہ یعنی دریں کتاب مشہور وفی الذہن ہست ومراغات بالضم چرانیدن ونگہداشتن وبگوشہ چشم نگریستن ومجاز بمعنی سلوک
ورعایت ہست المشہور مضاف الیہ ہست بمعنی کثیر الاستعمال کہ در اکثر کتب یافتہ میشود وباب او شہرہ بمعنی آشکارا کردن
ومن حرف جارہ متعلق بمشہور ہست ودر بیان معالجات ہست وقوانین الاستفراغات وغیرہا وازقوانین استفراغ وغیر آن مثل
اعمال ید وغیرہ کہ مشہور بودند بیان کردم وآنکہ معطوف بر ادویہ ہست وقوانین جمع قانون وقانون لفظ سریانی بمعنی
خط ہر چیز ومسطر کتاب وجدول ومجاز بمعنی قاعدہ ودستور آمدہ وقانون معرب کانون است کہ برائے معالجہ امراض مذکور مختص
ہست وبعضی گویند کہ قانون قاعدہ ایست کلیہ کہ بر جمیع جزئیات منطبق باشد استفراغات مضاف الیہ وغیرہا معطوف بر ادویہ
وہا ضمیر مونث راجع بسوئے قوانین ہست وغیر از قوانین استفراغ مثل قوانین اعمال ید وتصرفات در اسباب ستہ ضروریہ
واعمال ید شش ہست بستن عظم شکستہ وبجا آوردن استخوان بیجا شدہ وشگافتن زخم وقطع کردن عصب وغیرہ وداغ کردن
ودوختن ہست وانا اسئل اللہ تعالیٰ العصمۃ والتوفیق وازخداے بلند پاک اسمی وتوفیق را سوال میکنم یعنی بدرگاہ قاضی الحاجات
دعا میکنم مہیات عرض میکنم کہ در تمام مطالب از توفیق وہ و از خطاے عبارت ایں کتاب محفوظ دار و انا ضمیر مرفوع منفصل است وضمیر
کہ برائے متکلم وحده یا باشد وغیرہ مقرر باشد واسئل صیغہ واحد متکلم از سوال ہست وسوال طلب شئ ہست بطریق عجز واللہ نام خدا است وتعالیٰ بفتح لام
بمعنی بلند شد نست وایں صیغہ ماضی ہست از باب تفاعل کہ اکثر اسم الٰہی حال آں واقع میشود مثل خدا تعالیٰ وعصمت والعصمۃ باکسر یعنی حفظ از خطا ہست کہ دریں

تحریر واقع شود و توفیق ساختن اسباب سبب موافق تسبب و لفظ توفیق مستعمل نمی‌شود مگر در خیر و ترتیب این کتاب هم از جملهٔ خیرات است و انا
اسئل بمعنی در خواست میکنم رب العباد و باید دانست که علامه تفتازانی در شرح تلخیص نوشته که تقدیم مسند الیه بر مسند فعلی گاهی برای
تخصیص میاید مگر تخصیص درینجا درست و خوب نمینماید زیرا که شرکت در سوال بسبب اجتماع قلوب دران اقرب باجابت باشد و
گاهی برای تقویت و تاکید میاید و آن ایضاً مناسب نیست زیرا که تنبه و سائیه الهی نمیاید گوئیم که جواب این دو سوال بدو شق داده
شود اوّل این است که فاضل اصفرائی در اطول نوشته که تقدیم مسند الیه درینجا جهت تخصیص النسب مینماید زیرا که مصنف دریں
سوال فرید وحید است که کسی را باهم مشارکت نکرده تا که بر و رحم شود و دعای او قبول گردد و جواب ثانی آنست که تقدیم مسند الیه
درینجا برای تاکید است زیرا که دران ایجاد و اظهار رغبت سوال است تا که مبالغه در طلب و حصول او باشد و یا آنکه گفته شود که
بسیاری از مشرکان اند که منکر از سوال نمیند مگر از خدا چیزی هم نمی طلبند پس ازین جهت مصنف علیه الرحمت انا موحداً اسئل
تعالی گفته است و این حصر حصر اضافیست تدبر و التمس من الاصدقاء ان یعفوا الزلل و یسدوا الخلل و از دوستان التماس
میکنم که لغزش کلام و افهام را معاف بدارند و خلل عبارت کتاب را اصلاح کنند یعنی اگر در تقریر و تحریر این کتاب فسادی واقع شود
اصلاح سازند و التمس صیغه واحد متکلم از التماس بمعنی خواستن و باصطلاح اهل عرب سوال بامساوی است
و در فارسی سوال ادنی باعلی و اصدقاء جمع صدیق است بمعنی دوست مثل طبیب و اطبا و آن مخففه مفتوحه است و آن بر دو
قسم باشد اسم و حرف و اسم هر دو گونه باشد و تفصیله فی الصحاح و یعفو صیغه مضارع از عفو و عفو بمعنی معافی خواستن و در گذشتن
از گناه است و الزلل لغزیدن قدم است در گل و مثل آن و خطا واقع افهام را مشابهت کرده است به لغزیدن پا در گل و زلل
اسم زلیل است و یسدوا صیغه مضارع از سد و سد بمعنی اصلاح کلام است از عیوب و خلل بمعنی فساد در کلام است یا
فرجه بین الشیئین و خلل منصوب است و خبر مبتدا معلوم و آتش دریں عبارت استعاره مصرحه و مجاز مرسل استعمال کرده
الفن الاول یشتمل علی جملتین و فن اول مشتمل بر دو جمله است و یشتمل صیغه مضارع از اشتمال است و اشتمال بکسر اول
فرا گرفتن و مراد از اشتمال درینجا اشتمال کل بر اجزا است نه اشتمال کلی بر جزئیات جملتین تثنیه بمعنی دو جمله و جمله بالضم
آنکه مشتمل بر کلام بود الجملة الاولی فی قواعد جزء النظری من الطب و جملهٔ اول ثابت است در بیان قواعد جزء علمی
از علم طب و باید دانست که لفظ نظری بر سه معنی اطلاق میاید اول آنکه مفید اعتقاد رائی بود و فقط که بکیفیت مباشرت
متعلق نباشد دوم آنکه بر نظر متوقف باشد و بان حاصل شود و مقابل آن عملی بود و آن آنست که بر مزاولت عمل متوقف
بود سوم آنکه دانستن اشیائی بود که وجود آنها در اختیار ما یان نیست مثل آسمان و عناصر و غیره و مقابل آن عملی باشد
و آن علم اشیائی ست که وجود آنها در اختیار ما یان است مثل صبر و شکر و غیره و مراد درینجا از معانی ثلثه معنی اوّل است نه
معنی دوم زیرا که قسم دوم علم طب ایضاً نظریست و نه معنی سوم زیرا که موضوع هر دو قسم طب بدن انسان است و وجود واحد آن
در اختیار ما یان نیست تدبر و تشتمل علی اربعة اجزاء و جملهٔ اول از فن اوّل کتاب موجز مشتمل بر چهار اجزاء است و آن

۳ و مقابل آن عملی باشد و آن آنست که مفید اعتقاد رائی بود که بکیفیت مباشرت متعلق باشد ۔

جمع جزء است و معنی آن گذشت الجزء الاول من اجزاء الجملة الاولى في الامور الطبيعية جزء اول از اجزاء جمله اول ثابت است در بیان امور طبیعیه بقول کلی ای بقواعد کلیه یعنی امور طبیعیه کلیه بیان میشود و بعضی گویند که مراد از قول کلی قولیست که بشخص و مرض و وقت مختص نبود بلکه عام و شامل کل بود ازینجهة قول را بالکلیة مقید کرده تا که دال باشد برانکه امور طبیعیه درین بحث بخصوصیت شخصی بیان نکرده شد و بعضی گویند اجمال است تفکر نباید و آنست که تا اینجا فهرست کتاب بود و بعضی مسایل درینجا بیان شده اند مثل تقسیم فنون و غیره و جهت بصیرت و بعضی نه مثل تقسیم فنون باقیه جهت اختصار فنقول الطب ینقسم الى جزء نظری والى جزء عملی پس بعد از بیان فهرست کتاب گوییم که علم طب بدو قسم منقسم میشود یکی طرف جزء علمی دوم طرف جزء عملی و مخفی مباد که ماتن علیه الرحمة اکنون تقسیم علم طب میکند و پیش ازین که بود تقسیم کتاب بود و اگر کسی گوید که درین تقسیم تکرار است زیراکه از قول ماتن الفن الاول في قواعد جزئي الطب انه على قسمين وکذا از قول اعنی علمیة و عملیة تقسیم طب ظاهر گردد و اکنون که باز تقسیم میکند بجز این نیست که تحصیل حاصل و تکرار است گوییم که تکرار وقتی باشد که شئ واحد را از جهت واحد دو مرتبه بیان کنند و درینجا اینچنین نیست زیراکه تقسیم اول تقسیم کتاب و تقسیم دوم تقسیم علم است مگر این چنین تقسیم وقتی فهمیده شود که از کتاب الفاظ مخصوصه دال بر معانی مخصوصه یا معانی مخصوصه که تعبیر کرده شود از آن الفاظ مخصوصه یا مرکب از آن مراد داشته شود و از علم تصدیق مسایل خواه تمام باشند یا بعض بمقداری که از آن غایت علم و ملکه حاصل شود و اگر از علم تمام مسایل یا بعض از آن مراد گرفته شود و از کتاب الفاظ مخصوصه معبره معانی این مسایل مراد داشته شود بجز این نیست که درین تکرار پیدا میشود زیراکه درینوقت هم مسایل هم آن الفاظ مخصوصه اند و همچنین اگر از کتاب معانی مخصوصه مراد گرفته شود لیکن در مسایل ملاحظه معانی نه کنند تکراری پیدا میشود و حق الامر اینست که اینچنین توجیهات در دفع تکرار نکنند زیراکه در تقسیم اول قواعد و جزء علم طب بیان کرده است و قواعد عبارت از معانی مخصوصه است برابر است که معبر از الفاظ مخصوصه باشد یا نباشد و در تقسیم دویم تقسیم علم که مراد ازین معانی است و اگر گفته شود که قواعد اینچنین احتمال ندارد و آنچه کتاب احتمال دارد و میشاید تدبیر و نقول صیغه واحد متکلم مع الغیر از قول است و ینقسم فعل فاعل صیغه مضارع از انقسام بمعنی حصه حصه شدن و بخش بخش کردن و علامه نفیس گفته که علم طب بحسب معلومات خود طرف دو جزء منقسم میشود بسبب ضرورت انقسام علم بحسب انقسام معلوم و این تقلید مسیحی است چنانچه مسیحی گفته که علم طب بسوی دو جزء انقسام نیابد زیراکه علم از مقوله کیف است که تحت قسمت نیاید بلکه مراد از انقسام علم انقسام معلوم است و توضیح این مسئله چنین است که طب علم است و مراد از آن بلکه ادراک و تصدیق است و بر هر تقدیر تقسیم او صحیح نمیشود زیراکه هر واحد علم و نظر است و این هر دو از مقوله کیف اند و تقسیم اجزاء از خواص کم است بناء علیه صاحب نفیسی گفته منقسم بحسب معلومات که اشاره است بطرفی که تقسیم کیف بالذات ممتنع و بالعرض یعنی بحسب معلوم جایز است مثل تقسیم حرارت بسبب تقسیم آب گرم و همچنین تقسیم طب طرف نظری و عملی بالعرض جایز مثلاً آنکه از بعضی معلومات آنست که ارکان چهار اند و امزجه نه و آنرا علمی گویند و بعضی از معلومات آنست

که حفظ صحت بآن حاصل میشود و علاج مرض بآن کرده میشود آنرا عملی گویند و نیز باید دانست که ماتن لفظ نظری بجای علمی
از آن آورده است تا معلوم شود که مراد از جزء نظری مصطلح اطباء است لا غیر و آنچه بعضی گویند که نظری از آن گفته که این جزء
به بحث و نظر حاصل میشود چیزی نیست زیرا که جزء دوم نیز چنین است [illegible] هر دو جزء علم طب علم و نظر اند
یعنی هر دو جزء علمی اند و علم بودن جزء اول ظاهر است و علم بودن جزء دوم هم پوشیده نیست زیرا که در جزء دوم علم بکیفیت عمل بیان
کرده میشود نه نفس عمل مثل بیان وضع رگ [illegible] از این جهت جزء اول را علم علمی و جزء دوم را علم عملی گویند [illegible]
تاکید است و معنی آن گذشت [illegible] و تفصیل آن چنین است که جزء عملی
یعنی مباشرت عمل است پس از این جهت یک جزء علم طب علمی شد و جزء دوم عملی [illegible] علم [illegible] صادق نیاید
چنانچه [illegible] حاصل [illegible] اعتراض این است که مباشرت عمل طب نیست بلکه [illegible] جزء عملی طب است زیرا که مباشرت
عمل از کیفیات محسوسه است و علم از کیفیات غیر محسوسه پس جمیع مسائل علم طب تصدیق مسائل اند نه نفس مباشرت بل علم مباشرت
است و خاص کردن جزء اول بعلمی و جزء دوم بعملی از آنست که جزء علمی علمیست که غایت تحصیل آن حصول مجرد علم است و
جزء دوم علمیست که غایت تحصیل آن حصول علم کیفیت عمل است و بدین طرف شیخ اشاره کرده که اذا علمت [illegible] القسمین
فقد حصل لک علم علمی و علم عملی وان لم تعمل قط [illegible] در نفس خود هم پیدا نمیگردد [illegible] والنظری اجزاء [illegible]
و اجزاء جزء علمی چهار اند و این حصر حصر استقرائی است و آنچه [illegible] حصر [illegible] و حصر یا عقلی بود یا استقرائی و عقلی [illegible]
در بیان نفی و اثبات بود و الا استقرائی یکون علی [illegible] العلم بالامور الطبیعیة والعلم باحوال بدن الانسان والعلم بالاسباب والعلم
بالدلائل یکی از آن در بیان علم امور طبیعیه است دوم از آن در بیان علم احوال بدن الانسان و سوم از آن در بیان علم اسباب
و چهارم از آن در بیان علم دلائل است [illegible] این فن است و علم یا حصولی بود یا حضوری [illegible] احوال
جمع حال و حالات [illegible] از صحت و مرض و حالت ثالثه و اسباب جمع سبب و سبب [illegible] علامات
جمع علامت است و معنی آن گذشت و امور جمع امر [illegible] والامور الطبیعیة سبعة جزء اول از اجزاء اربعه [illegible]
در بیان امور طبیعیه و این عند الحکماء هفت است [illegible] حصر استقرائی است [illegible] امور طبیعی چه
هفت آمده [illegible] ارکان [illegible] اخلاط و اعضا [illegible] قوی [illegible]
[illegible] امور طبیعیه [illegible]
[illegible] طبیعت [illegible] ارکان و اخلاط و اعضا [illegible]
مثل افعال [illegible] پس اگر [illegible] و مساوات [illegible] موجب صحت [illegible] موجب مرض
والطبیعة قوة مدبرة لبدن الانسان بغیر ارادة و شعور یعنی آنچه [illegible] صادر گردد [illegible] افعال [illegible]
[illegible] مبدأ اول است مر حرکت [illegible] سکون آن [illegible] بالذات والمبدأ ما یحتاج الیه الشیء [illegible]

ارکان اربعه

واموررا اموطبیعی ازاں گویند که اگر یکی ازینها معدوم شود وجود انسان نماند وباقی اطلاقات لفظ طبیعة وبیان سبعة مفصلاً درمطولات مذکور هست
ازانجا بجویند اصل الارکان اول از امور طبیعیه ارکان هست وارکان اجسام بسیطه واجزای اولی اند مر بدن انسان را وغیر آنرا وارکان را عناصر
واسطقس واصل وماده وهیولی وموضوع نیز گویند وترتیب وضع امور طبیعیه درکتاب بحسب طبع وقرب وطبیعت هست وهی اربعة ارکان
بمذهب حق چهاراند ودلایل وتحقیق بر چهار بودن ارکان در شفا مسطور هست ازانجا بجویند النار وهی حارة یابسة والهواء وهو حار رطب
والماء وهو بارد رطب والارض وهی باردة یابسة یکی ازارکان اربعه آتش هست طبیعت آن گرم وخشک دوم ازان هوا طبیعتش گرم وتر سوم ازان آب
طبیعتش سرد وتر چهارم زمین وطبیعت آن سرد وخشک باید دانست که عناصر یا خفیف اند یا ثقیل وهر دو ازین یا مطلق اند یا مضاف وخفیف مطلق نار هست لهذا
طالب غایت محیط هست مماس مقعر فلک اول وثقیل مطلق ارض هست لهذا طالب غایت مرکز هست وخفیف مضاف هوا هست
لهذا طالب جهت محیط ومماس مقعر نار هست وثقیل مضاف آب هست لهذا طالب جهت مرکز هست ومخصوص بودن عناصر بدین کیفیت
از خواص صور نوعیه هست ودلیل بر حرارت آتش گرمی محسوسه هست ودلیل بر یبوست آن عسر قبول اشکال هست وفایده او در مرکبات
تجمیع متماثلات وتفریق مختلفات وتلطیف وتنفیذ مواد اجسام وکسر برودت آب وخاک هست ودلیل بر گرمی هوا خفت او هست
ودلیل بر رطوبت آن سهولت قبول اشکال هست وهوا چهار درجه دارد بسیطه وثانیه ومجاوره وانعکاسیه فایده او در مرکبات تخلخل هست
ودلیل بر برودت آب کثافت جرم وبرودت محسوسه اوست ودلیل بر رطوبت مثل هوا وفایده او در مرکبات امتزاج وسهولت قبول اشکال
ودلیل بر یبوست ارض عسر قبول اشکال است وفایده او در مرکبات حفظ واستمساک اشکال هست نزد حکما عناصر وافلاک کروی
الشکل اند دوم ازانها المزاج دویم از امور طبیعیه وعلل صوریه مزاج هست مزاج مصدر میمی هست علی الاختلاف که مجازاً بر ممتزج اطلاق
یافته ومزاج کیفیت متوسطه متشابهه حاصله از ترکیب وامتزاج اجزاء عناصر بدین صورت که چون اجزاء عناصر ریزه ریزه شوند وبا
همدیگر مختلط وممتزج بایکدیگر شوند بحیثیتی که باهم متماس باشند ودرهم فعل وانفعال کنند وانکسار القوت باهم متضاد خود نمایند وبشکند
هر یک حرارت سورت وتلطیف کیفیت دیگر را آنچه یکی حاصل گردد ازانها کیفیت خاصه ساتره متشابهه متناسبه بکیفیات اجزاء متصغره
خود او را مزاج گویند واقسام معتدل لیس مشتقاً من التعادل الذی هو التکافؤ فی الکم وجوده فی الخارج بل من العدل فی
القسمة باید مزاج نه اند یکی ازان معتدل واین معتدل مشتق از تعادل نیست که دران تکافؤ وتساوی در مقدار وقوی کماً وکیفاً بود
زیراکه اینچنین مزاج معتدل در خارج یافته نشود بلکه این معتدل مشتق هست از عدل فی القسمة باید دانست که مزاج اولاً
باعتبار قسمت عقلی منقسم میشود بدو قسم یکی معتدل حقیقی واو آنست که مقادیر اجزای عناصر درو ممتزج ودر کیفیت متساوی
ومتعادل باشند که هیچ درجه هیچ یک بر دیگری زیادتی وغلبه نداشته باشد واین قسم مزاج در خارج وجود ندارد زیراکه در معتدل حقیقی
اجزاء عناصر متساوی باشند وانها قاسر یا نفی نیست که در حیز طبیعی قرار یابند لهذا هر یک بحیز خود میل نمایند پس ترکیب آن ممتنع
دویم غیر معتدل واین نیز بر دو قسم هست یکی معتدل فرضی طبی واو آنست که از اجزای عناصر بحسب کمیات وکیفیات قدری که
لایق مزاج مرکب باعث تکمیل افعال آن مرکب هست باشند واین مزاج بهترین امزجه هست برای آن مرکب مثلاً اسد که

بیان مزاج

مقصود از آن شجاعت است و از دیاد حرارت که موجب آن باشد و روی ضروریست این را اعتدال اسدی گویند و کذلک
ارنب که مستحق خوف و نامردی است زیادتی برودت که باعث آن بود و روی لازم است این را اعتدال ارنبی گویند و اطلاق
اعتدال بدین بنا بر اشتقاق او ست از عدل فی القسمة الاقلیه تعادل یعنی تکافو غیر معتدل است و مراد حکماء و اطبا
در اقوال و مباحث همین مزاج معتدل فرضی طبی است و این معتدل مفروضه را هشت وجوه از اعتبار عارض میشوند چه
اوّل معتدل نوعی نظر بخارج و آن نوع مزاجیست که حاصل باشد انسان را که اعدل مولدات است قیاس بسایر انواع حیوانات
و نباتات و جمادات دوم معتدل نوعی نظر بداخل نوع خود یعنی شخصی از اشخاص نوع انسان را مزاجی باشد که آن مزاج
بر نسبت سایر اشخاص اعدل باشد چون مزاج مقدس محمد مصطفی صلعم سوم معتدل صنفی نظر بخارج صنف خود و آن مزاجیست
که حاصل باشد صنف خاص از اصناف نوع انسان را که آن نسبت اصناف دیگران معتدل تر باشد مانند مزاج سکان
اهل اقلیم چهارم و این بنا بر اتفاق جمهور و بتجربه و مشاهده است چهارم معتدل صنفی نظر بداخل خود و آن مزاجیست که حاصل باشد
شخصی را از اشخاص آن صنف که نظر با شخاص دیگر آن صنف معتدل تر باشد پنجم معتدل شخصی نظر بخارج خود و آن مزاجیست
که حاصل باشد شخصی خاص را که اگر آن شخص بر آن مزاج باشد صحیح تر باشد نظر با شخاص دیگر آن صنف ششم معتدل شخصی قیاس بداخل خود و آن
مزاجیست که حاصل بشود شخصی خاص را در بعضی احوال و اوقات که اگر آن شخص بر آن مزاج باشد اعدل و افضل است از سایر احوال و اوقات خود هفتم معتدل عضوی
نظر بخارج خود و آن مزاجیست که حاصل باشد عضوی را از اعضا که آن اعدل باشد از سایر اعضا چون جلد هشتم معتدل نظر بداخل خود و آن مزاجیست
که حاصل باشد مر عضوی خاص را در حالی از احوال که اگر مزاج بر آن حالت باشد اعدل و افضل خواهد بود نسبت باحوال دیگر فافهم و غیر المعتدل اما مفرد
و هو اربعة حار رطب و بارد و یابس و اما مرکب و هو اربعة حار یابس و حار رطب و بارد یابس و بارد رطب دوم قسم دویم از مزاج غیر معتدل است و آن یا مفرد
است و آن چهار قسم است گرم و تر و سرد و خشک و یا مرکب و آن نیز چهار قسم است گرم خشک و گرم تر و سرد خشک و سرد تر یعنی قسم دوم از مزاج غیر معتدل
ست از اعتدال مفروضه و عدل فی القسمة و آن هشت قسم است چهار مفرد و چهار مرکب زیرا که اگر جزو حار فقط زاید باشد بحال معتدل مفروضه آن را احر مما ینبغی
گویند و اگر جزو بارد فقط زاید بود آن را ابرد مما ینبغی خوانند و اگر جزو رطب فقط زاید باشد آن را ارطب مما ینبغی گویند و اگر جزو یابس فقط زیاده بود ایبس
مما ینبغی خوانند و اگر حرارت و یبوست غالب باشد آن را احر و ایبس مما ینبغی گویند و اگر حرارت و رطوبت زاید باشد احر و ارطب مما ینبغی خوانند و اگر برودت
و یبوست زاید بود ابرد و ایبس مما ینبغی گویند پس جمیع امزجه نه قسم است یک قسم معتدل فرضی طبی و هشت قسم غیر معتدل و نزد بعضی غیر
معتدل هشتاد قسم میشود و بعضی یکصد و دوازده قسم ساخته اند کذا فی النفیسی تقریر وجوه ثمانیه باتن علیه الرحمة والغفران اوّل مثال نوعی خارجی را بیان
میکند و اعدل الامزجة و معتدل ترین از امزجه و قریب تر باعتدال حقیقی مزاج الانسان مزاج انسان است زیرا که اشرف المخلوقات است
بسبب تعلق نفس ناطقه و بمصداق آیه کریمه لقد خلقنا الانسان فی احسن التقویم و لقد کرمنا بنی آدم و اکنون مثال صنفی خارجی بیان میکند
و اعدل اصنافه سکان خط الاستواء معتدل ترین از اقسام انسان باشندگان جوالی و قرب و جوار خط استوا است و خط استوا خطی
فرضی بر زمین مقابل معدل النهار که زمین را به دو حصه مساوی تقسیم کرده است و شروع اقلیم اوّل قریب از وسط آن خط بجانب

[illegible]

ملتفت میشود و بلغم نیز بر دو قسم بود طبعی و غیر طبعی و بلغم طبعی آنست که معتدل القوام مایل بشیرینی بی بو ابیض اللون قریب الاستحالہ بخون
باشد چنانچه ماتن فرموده والطبعی منه ما قارب الاستحالة الی الدموية و بلغم طبعی آنکه قریب الاستحالہ بخون باشد وغیر
الطبعی ما خالف ذلک و غیر طبعی آنست که مخالف طبعی بود در اوصاف مذکوره و ماتن لفظ قارب از ان گفته که تا بلغم جصی
و تفه و غیره که از اقسام ناطبعیه اند از طبعی خارج شوند زیرا که این هر دو قسم بلغم اگرچه صلاحیت خون شدن دارند لیکن بعید الاستحاله
اند و بلغم غیر طبعی دو قسم بود یا باعتبار طعم بود و یا باعتبار قوام و آنچه باعتبار طعم باشد چهار قسم بود چنانچه ماتن فرموده وغیر
الطبعی اما من جهة الطعم و بلغم غیر طبعی یا از جهة ذائقه بود کالمالح و هو یمیل الی الحرارت و الیبس مثل بلغم شور که بطرف
گرمی و خشکی میل دارد یعنی هرگاه صفرا محترقه با بلغم رقیق آمیزد ملوحت در بلغم پیدا شود و مزاجش گرم و خشک گردد
والحامض و هو یمیل الی البرودة والیبس و مثل بلغم ترش و آن بطرف سردی و خشکی میل دارد یعنی چون حرارت ضعیفه در وی تاثیر کند
ترشی در آن حادث گردد والمسیخ و هو خالص البرد لتغیر النضج جهة و مثل بلغم بی مزه و آن خالص سرد و بسیار خام بود زیرا که چون
مائیة بادی آمیزد آنرا لحظه بیمازد والعفص و هو یمیل الی البرودة والیبوسة و مثل بلغم زمخت و او میل طرف سردی و خشکی دارد
یعنی چون قدری از سودا با بلغم آمیزد آنرا زمخت بیمازد که بعضی خام است واما من جهة القوام کالرقیق جدا لیسمی المائی والغلیظ
جدا لیسمی الجصی و بلغم غیر طبعی یا از جهة قوام بود مثل رقیق نهایت او را مائی نام نهاده شود و مثل غلیظ نهایت و او را جصی نام نهاده شود
زیرا که آب است و یا برای نسبت است یعنی مانند آب رقیق بود والمختلف القوام یسمی الخام والمخاطی و بلغم مختلف القوام بمخاطی و خام
نام نهاده شود و مختلف آنست که بعضی اجزاء او غلیظ بود و بعضی رقیق و خام نیم پخته باشد و مخاط چرک بینی را گویند و جصی آنکه تشبیه
برنگ جص یعنی گچ بود ثم الصفراء و هی حارة یابسة پس از فضیلت بلغم فضیلت صفرا است و مزاج آن گرم و خشک است زیرا که
با خون بیک کیفیت که یبوست است مخالفت دارد و فائدتها تلطیف الدم و تنفیذه فی المجاری الضیقة و فایده صفرا آنکه خون را
رقیق کند و در گذرانیدن مسالک ضیقه مثل عروق باریک چشم روان گرداند و ان تدخل فی تغذیة بعض الاعضاء مثل الریة و آنکه در
غذای بعضی اعضاء مثل شش و غیره داخل میشود و ان ینصب جزء منها الی الامعاء فیغسلها من الثفل والبلغم اللزج و آنکه پاره از
صفرا آنچه در ویست میریزد و امعاء را از ثفل و بلغم لزج بشوید یعنی فایده دیگر آنست که قسمی همراه خون بعروق میرود تا ترقیق دم و تقطیع
اخلاط لزجه کند و غذای بعضی اعضا مثل ریه شود و قسمی از مراره که ظرف صفرا است بمعده ریزد و فضله هضم معدیه را
ترقیق ساخته با معاء دفع نماید و بسبب حدت و حرارت خویش معاء را خبردار میکند تا که دفع براز شود و صفراء مذکور طبعی بود و یا
غیر طبعی چنانچه ماتن گفته والطبعی منها احمر ناصع خفیف حاد و رنگ صفراء طبعی سرخ خالص کم وزن تیز است و غیر طبعی
و صفراء غیر طبعی آنست که فواید مذکوره در وی یافته نشوند اما ماتن بسبب شهرت در پی تعریف صفراء غیر طبعی نشده اما لاختلاطها
بالبلغم الغلیظ و هی المحی ـ و صفراء غیر طبعی یا آمیختن صفرا با بلغم غلیظ بود و نام آن محیست و محی از ان گویند که او در قوام
و لون مثل زرده بیضه مرغ باشد او بالرقیق و هی المرة الصفراء یا آمیختن صفرا با بلغم رقیق بود و نام آن مره صفرا است او

یا سوداء الاحتراقیة وهی الصفراء المحترقة یا بسبب آمیختن سودا سوخته بود و نام آن صفرا سوخته است او لاحتراقه فی نفسه یا بسبب
سوختن بعضی اجزای صفرا در ذات خود بود وهی الکراثیة والزنجاریة و نام آن صفرا کراثی و زنگاریست والاحتراق فی الزنجاری
اقوی فلذلک یشبه السموم ولیکن احتراق در زنجاری بسیار قویست پس بدین سبب صفرا زنجاری مشابهت بزهر دارد و در مختفی
محتجب باد که شیخ الرئیس در قانون نوشته که صفرا غیر طبیعی آنچه در نفس خود فاسد شده باشد اگر در جگر بود آنرا مره دموی گویند و اگر بعد
محترق شده باشد کراثی گویند و چون آن محترق شود زنگاری خوانند و آن بمنزله سم است و آنچه بسبب آمیزش ردی متغیر شده باشد پس اگر خون بود
آنرا مره حمرا گویند و اگر بلغم رقیق بود مره صفرا گویند و اگر بلغم غلیظ بود صفرا محیه نامند و اگر سودا بود صفرای سوداوی گویند ثم السوداء هی
باردة یابسة یعنی پس از تفصیل صفرا تفصیل سودا است زیرا که در هر دو کیفیت با خون مخالفت دارد و مزاج او سرد و خشک است
فایدتها افادة الدم غلظا و متانة و فایده سودا فایده رسانیدن خون را از روی غلظت و سختی است یعنی خون را وقت ضرورت غلیظ کند
وان تدخل فی تغذیة بعض الاعضاء مثل العظام و آنکه داخل میشود در خورش بعضی اعضا مثل استخوان چرا که برای عضو بارد المزاج غذای
سرد مناسب است و ان تنصب جزء منها الی فم المعدة فتنبه علی الجوع وتحرک الشهوة و آنکه میریزد پاره سودا بسوی فم معده پس خبردار
میکند آن سودا فم معده را بر اشتها و می جنباند اشتها را و سودا طبیعی بود یا غیر طبیعی چنانچه ماتن گفته والطبیعی منها مثل دردی الدم و سودا
طبیعی مانند دردی خون است و طعمش حامض و عفوصت بسیار بود و غیر الطبیعی منها ما یحدث عن احتراق ای خلط کان حتی السوداء نفسها و سودا
غیر طبیعی سوختن هر خلط حتی که از خاصه داسوخته پیدا میشود و باید دانست که سودا طبیعی منقسم میشود بدو قسم قسمی جهت تمتین و تغلیظ خون
در عروق میرود و غذای بعضی اعضا مثل عظام و طحال میشود و قسمی بطحال میرود و از آن قدری بفم معده میریزد و بسبب حموضت و عفوصت
خویش آنرا میگزد و از آن اشتها پیدا گردد و چون از فم معده بمعده می آید الیاف و اعصاب آنرا از رخاوت و سستی که از رطوبت اغذیه
بهم رسیده و خشونت حمل آن سست گشته آنها را منقبض و مستحکم و خشن گرداند تا قبول غذا جدیده و احتوا بر آن جمع حرارت که باعث
هضم و نضج است زیاده گردد تا هضم و نضج کما ینبغی حاصل گردد و غیر طبیعی از احتراق هر خلط که باشد بود پس آنچه از احتراق خون بود آنرا سودا
دموی گویند و آنچه از احتراق صفرا بود آنرا سودای صفراوی گویند و آنچه از احتراق بلغم بود آنرا سودای بلغمی گویند و آنچه از احتراق سودا بود
آنرا سودای سوداوی گویند و پوشیده نماند که سودای صفراوی اسرع القبول للعلاج است للطافته و سودا بلغمی بطئی العلاج است للزوجته لیکن
سودا یکه از احتراق سودا رقیق بود در دائتش زیاده از سودا سودا غلیظ است و قرشی در شرح قانون نوشته که سودا غیر طبیعی یکی آنکه در خون غیر
طبیعی باشد و این قسم را اکثر اطبا ذکر نکرده برای ظهوره زیرا که چون خون نا طبیعی باشد بدیهی است که سودای نا طبیعی خواهد شد دوم آنکه از نضج
سودا و غیر سودا پیدا گردد و این را سودا انجادی گویند و باید دانست که رطوبات دو قسم اند رطوبات اولی و آن اخلاط اربعه اند و رطوبات ثانیه
و آن نیز بدو قسم منقسم میشود فضول و غیر فضول و رطوبات فضلیه نیز از دو حال خالی نیست یا فضله است فاضله واجب الاندفاع چون بول و براز و
عرق و وسخ و بدن را بدینها احتیاج نیست و نقیم فضله اگر احتباس و دیر تر در بدن ماند موجب فساد و سمیت گردد و یا فضله فاضله غیر واجب الاندفاع
بود چون منی که فضله هضم رابع است اگر در حالت تهیج خارج شود موجب ضعف بدن نگردد و رطوبات غیر فضول منقسم میشود به چهار قسم

سوداء

بر اہل بصیرت مباد کہ مراد از باشندگان خط استوا ساکنان حوالی آنست و اعتدال اینجا از آنست کہ لیل و نہار و حرارت
و برودت اینجا یکسان باشد و این مسئلہ مختار شیخ الرئیس است۔ ثم سکان اقلیم الرابع۔ و بعد از آن کمتر از آن باشندگان اقلیم چہارم اند
و این مختار فخر الدین رازی نیست و بران ہمانی آوردہ است کہ اقلیم رابع بوسط واقعست لہذا توالد و تناسل اینجا بکثرت واقع شود
و ہذا الاصل الا اعتدال ہم باشندگان آنجا نہ محترق شوند و نہ خام مانند۔ و الشبان اعدل۔ و جوانان معتدل ترین مردمان اند یعنی
از مردمان بعمر سن شباب معتدل تر است زیرا کہ کیفیتین درین سن متوسط و قریب اعتدال باشند این مثال شخصی قیاس مع اجل است و الصبیان
لیسا و ہم فی الحرارت و کودکان از ہنگام تولد تا آخر سن نمو مساوی اند بجوانان در حرارت عزیزیہ۔ لکنہم ارطب و لیکن کودکان
بواسطہ غلبہ رطوبت عزیزیہ ارطب از جوانان اند۔ فلذا الکحرارتہم الین پس بسبب رطوبت مزاج کودکان گرمی ایشان نرم تر است از گرمی جوانان
چنانچہ در ہوا ہای بہت کہ بسبب رطوبت ہوا گرمی او محسوس نمیگردد۔ و حرارت الشبان احد و گرمی جوانان بسبب یبوست ایشان تیز
تر است از گرمی کودکان۔ و الکہول و الشیخ باردان یابسان و کہل و شیخ سرد و خشک مزاج اند و سردی مزاج اینہا بسبب فنای
حرارت عزیزی است و خشکی مزاج ایشان بسبب فنای رطوبت عزیزیست و کہولت از آخر شباب تا شصت سال و شیخوخت از شصت
سال تا آخر عمر باشد۔ و الشیخ ارطب بالرطوبۃ الغریبۃ البالۃ۔ شیخ بسیار تر است بسبب رطوبت غریبہ تر کنندہ و رطوبت غریبہ چند
رطوبت فضلی است یعنی در سن شیخوخت بسبب ضعف قوۃ ہاضمہ ہضم ضعیف میشود و غذا کما حقہ ہضم نمی یابد و رطوبت غریبہ
غذائیہ بر اعضاء غالب شدہ انسداد مجاری منوہ اعضا را تر دارد و مراد از رطوبت بالہ ہمین است و رطوبت غریبہ بالدر تشبیہ
بچوب خشک کہ در آب تر کردہ باشند و چون ماتن از مثال شخصی داخلی فارغ گشت در بیان مثال عضوی خارجی گردیدہ و اعدل الاعضاء
جلد الانملۃ السبابۃ ثم جلد الانامل الباقیۃ ثم جلد الاصابع ثم جلد الراحۃ ثم جلد الکف ثم جلد الید ثم الجلد مطلقاً و احرہا القلب ثم
الکبد ثم اللحم و ابردہا العظم ثم الغضروف ثم الرباط ثم الوتر ثم العصب ثم النخاع ثم الدماغ و ارطبہا السمین ثم الشحم ثم اللحم الرخو ثم الدماغ
ثم النخاع و ایبسہا الشعر ثم العظم ثم الغضروف ثم الرباط ثم العصب۔ معتدل ترین اعضاء جلد سر انگشتان شہادت است پس
جلد سر انگشتان باقیہ پس جلد انگشتان پس جلد کف دست پس جلد پنجہ دست پس جلد دست تا کتف پس جلد تمام بدن و گرم ترین
اعضاء اول دل است زیرا کہ مبداء و محل حرارت عزیزی و مولد روح حیوانی است پس جگر پس گوشت و سرد ترین اعضاء استخوان پس غضروف
پس رباط پس وتر پس پے پس حرام مغز پس مغز و تر ترین اعضاء روغن است پس پیہ پس گوشت نرم پس مغز سر پس حرام مغز
و خشک ترین اعضاء موے است پس استخوان پس غضروف پس رباط پس پی و ہر یکے را در مزاج از قوی بضعیف بہ ترتیب بیان نمود
و ثالثہا الاخلاط و ہی اربعۃ۔ سوم از مرکب متوسط و از امور طبعیہ اخلاط و اخلاط چہار اند و تحقیقت رطب سیال اند المفعل
کہ مستحیل میشود باول کیلوس اول یعنی چون غذا وارد معدہ میشود و قوۃ مدبرہ بدنیہ بتوسط حرارت عزیزیہ و قوۃ ہاضمہ
در وے اثر کند بصورۃ لوجیہ آنرا کہ ظاہر است شکستہ بصورت کشک ثخین مبدل گرداند این را ہضم اول و کیلوس گویند پس
فضلہ کثیفہ آن از طرف امعا رفتہ معتدہ گشت تا از راہ مقعد مندفع میشود و در طوبات رقیقہ صافیہ این ہضم بواسطہ عروق

ماساریقا بکبد منجذب میگردد و حرارت کبدیه دران تصرف نماید و طبخ نضج دهد آنرا هضم ثانی و کیموس نامند و ازین طبخ چهار چیز حاصل میشود آنچه خفیف لطیف رقیق شبیه برغوة و کف زرد بر سر آمده باشد آنرا اصفر نامند و بمنزله آتش گرم خشک است و آنچه ثقیل کثیف غلیظ شبیه بعکر سیاه ته نشین باشد آنرا سودا گویند و او مانند خاک سرد و خشک است و آنچه نضج کم یافته بلون سفید با طراف کبد چسبیده باشد آنرا بلغم گویند و او مثل آب سرد و تر است و آنچه در وسط نضج تام یافته با قوام معتدل و لون احمر بود آنرا دم گویند و او مشابه بهوا گرم و تر است پس فضل همه اخلاط خون است و باقی اخلاط مثل ابازیر اند و اخلاط را ارطوبات اولی نیز گویند و فضله این هضم و دم از راه برنجین و کلیه بمثانه و احلیل مندفع گردد و آنرا بول گویند و باید دانست که از اخلاط اربعه مذکوره یا طبعی یا غیر طبعی پس خلط طبعی مطلق آنست که در عروق کبدیه شود و بدن را از ان بهره رسد و خلط غیر طبعی مطلق آنکه خلاف این باشد و افضلها الدم و افضل و خوبترین خلطها خون است زیرا که نمیه و تغذیه جمیع بدن از وست و هو حار رطب و مزاج خون گرم و تر است زیرا که از اغذیه حاره رطبه و در فصول مناسبه در انسان هوا افقه متولد میگردد و فایده تغذیة البدن و فایده خون پروردن بدنست و بدل ما یتحلل شدن یعنی بدل ما یتحلل در سن نمو زیاده از نقصان قرار میگیرد و در سن وقوف بدل نقصان و در انحطاط کمتر از ان بود و خون طبعی بود یا غیر طبعی و طبعی چار صفت دارد چنانچه ماتن گوید والطبعی منه احمر اللون لا نتن له معتدل القوام حلو جداً و خون طبعی سرخ رنگ بی بو معتدل القوام و شیرین بغایت بود القوام بالکسر هیئة عارضة للجسم الذی منشأها سرعة السیلان لطوبة و غیر الطبعی ما خالف ذلک و خون غیر طبعی آنکه مخالف طبعی بود در اوصاف مذکوره لوناً او رائحة او قواماً او طعماً و مخالفت از روی رنگ و بو و قوام و ذائقه بود و قرشی در شرح کبیر تحریر کرده که خون غیر طبعی قریب دوازده هزار قسم میرسد و حسن بیان تفصیله فلیرجع الیه فایده معلوم اول گفته هر خونیکه هست منجمد گردد مگر خون ابل و ارنب هر حیوانیکه عظیم الجثه است خون او غلیظ است و هر حیوانیکه ذی دم است و قلب و روح و دماغ و کبد و حجاب دارد نیز خون غلیظ دارد ثم البلغم پس از فضیلت خون فضیلت بلغم است زیرا که بلغم خون غیر تام النضج است و در حد غیر تام بعد از درجه تام بود و هو بارد رطب و مزاج بلغم سرد و تر است زیرا که اغذیه بارده رطبه حادث گردد و در فصول بارده رطب استیلا یابد و فایده ان یستحیل دما اذا فقد البدن الغذاء و فایده بلغم آنکه مستحیل بخون میشود وقتیکه گم کند بدن غذا را یعنی هرگاه بسبب مسافری یا بوجه دیگر آدمی غذا نخورد بلغم مستحیل بخون شده بدل ما یتحلل گردد و ان یرطب الاعضاء فلا تجففها الحرکة و فایده دیگر آنکه تر میدارد اعضا را پس حرکت اعضا را خشک نمیکند یعنی انسان تا زندگی خود متحرک است زیرا که معیشت بدون حرکت حاصل نمیشود پس بسبب حرکت حرارت پیدا میگردد و حرارت رطوبت را فنا میسازد و بعد فنای رطوبت یبوست استیلا یابد و حرکت متعسر میگردد پس بافزون حاصل مطلق بلغم در مفاصل آمده تر طلبت مفاصل را تسلیس بخشد و درینجا مراد از اعضا مفاصل است و ان یدخل فی تغذیة بعض الاعضاء و فایده دیگر آنکه بلغم داخل میشود در تغذیه بعضے اعضا مثل الدماغ مثل مغز سر زیرا که مزاج دماغ سرد است و غذای مناسب مزاج عضو مناسب باشد و ابو سهل مسیحی گفته که فواید بلغم دیگر هم هستند یکی آنکه در جمیع بدن همه عروق بخون جاری است دوم آنکه خون را لزوجت بخشد سوم آنکه اعضا را خون سرا

تنبیه

فایده

که با انگشتان پای اتصال میدارند آن عظام مشط پای گویند از پنج انگشتان که هر واحد سه استخوان دارد الا ابهام که دو استخوان دارد و در
هر انگشت سه مفاصل و در هر مفصل بزه ای استخوان لو که از سمسانیه گویند بیست هر عضو دارد نفع‌ها از حکمت تجربه وجود چند انکه نتوانی
غضروف
شمرد از کثرت احسان وجود + والغضروف دوم از اعضاء مفرده استخوان نرم است و الغضروفیست نرم‌تر از استخوان و صلب‌تر از سایر اعضا
که واسطه باشد میان استخوان‌ها و اعضا تا منافی نگردد لحوم وغیره بمثل تلت الکتف و سر دنی گوش و جفن و قصبه ریه و حنجره و سر سینه و غیره
رباط
والرباط سوم از اعضا متشابهة الاعضاء رباط است و آن جسمیست بی حس شبیه بعصب لیکن در صلابت و بیاض از اعصاب بیشتر است پس
حدوث وی یا از استخوان است یعنی گوشت و عضله است یا از مفصلی بمفصلی فنه فایده بی حسی او آنکه از کثرت حرکات و وقوع اصطکاک بی الم
عصب
وایذا نباشد و رباط بالکسر چیزی که با وی سخت بندند چیزی را گویند والعصب چهارم از اعضاء منویه است و آن جسمیست سفید نرم در انعطاف
و صلب در انفصال و جمیع اعصاب مصمت اند الا عصبه مجوفه عینین و عصبه علیل هر چند عصاب جوف ندارند لیکن مسامات ضیقه برای نفوذ روح نفسانی
و رطوبت بدنی در آن بسیار است که آن مسالک را منافس گویند و فایده او بالذات افاضت حس و حرکت اعضا و بالعرض تشدید و توثیق
انهاست و اعصاب دو قسم اند قسمی از دماغ رسته و آن هفت زوج اند که حس و حرکت اعالی بدن از سر تا دستها بدانهاست و قسمی از نخاع رسته
وتر
و آن سی و یک زوج است و فردی پس حس و حرکت مادون العنق از آن حاصل است والوتر پنجم از اعضا بسیط و تر است و آن جسمیست شبیه
بعصب در صلابت و لیونت ذی حس که از سر عضلات میروید و جمله عضلات اوتار دارند الا عضله جبهه و فایده آنکه چون عضله تشنج
و تجمع گردد اوتار نیز به تبعیت وی کشنده شوند پس اعضا نفع منقبض گردند و چون عضله منبسط گردد اوتار نیز به متابعت وی مسترخی گردد
بالضرور انبساط در اعضا واقع گردد والغشاء ششم از اعضاء مفرده پرده است و آن جسمیست بسیط عصبانی منسوج از الیاف عصبیه یا
رباطی یا مخلوط از هر دو عدیم الحرکة بالذات و آن سه قسم است یکی منسوج از الیاف عصبیه فقط این قسم غشا ذوی الحس میباشد مانند
غشا
غشاء مجلل نخاع دوم منسوج از الیاف رباط فقط و این قسم غشا عدیم الحس است مانند غشاء مجلل دماغ سوم منسوج از الیاف عصبی و رباطی مخلوط و این قسم غشا
قلیل الحس میباشد و مانند سایر اغشیه چون حجاب حاجز و حجاب پاپرغاو حجاب شبیه غیره و فایده او حفظ ارواح و حرارت غریزیه و استقامت اعضا و افاده حس
لحم
اعضاء عدیمة الحس چون جگر و ریه و سپرز و کلیه و غیره واللحم هفتم از اعضا متشابهة الاجزا گوشت است و آن عضویست احمر اللون تولد او از خون غلیظ و فایده او انعقاد حرارت
و سواضعیکه لحم با جلد اتصال دارد ذوی الحس است و مابقی عدیم الحس فایده او تسخین اعضاء باحتقان حرارت غریزیه و دفع آفات
خارجیه و حسن شکل و نرمی بشره وغیره والشحم هشتم از اعضاء مفرده پیه است یعنی چربی و آن جسمیست ابیض اللون که از ماده آبی خون عصبانی
شحم
قریب به اعضا متولد شود و بواسطه برودت محل منجمد گردد و فایده آن چرب و نرم داشتن اعضاء و اعصاب است والسمین نهم از اعضاء منویه سمین است
و آن را ارواح نیز گویند و آن جسمیست مشابه لحم که از دسومت دم متولد شود گویا مرکب است از لحم و شحم ولیکن نزد بعضی این هر دو یکیست
بقدری تفاوت دارند والشریان دهم از اعضاء بسیطه رگهای جهنده اند و آن جسمیست مجوفه متحرکه عدیم الحس ذو طبقتین که طبقه باطنیه آن
شریان
پنج چند ظاهریه آن شش چند باشد از قلب رسته و جمله شرائین دو طبقه اند شریان وریدی که از تجویف ایسر قلب روئیده در جرم
ریه متفرق و منتشر گردیده تا هوائیکه در ریه آید از جرم ریه اصلاح یافته تبدیج در شریان گراید و بدل رسد و از دل خون لطیف

بر نیاید و شریان دیگر بزرگتر که او مبدا جمیع شرائین است آنرا ابهر و اورطی و شاه رگ و رگ جان گویند و نیز از تجویف قلب ایسر روئیده و قسم
بیشو و قسمے بزرگتر بسوی اسفل منحدر گشته آنرا هابط گویند و قسمے کوچکتر صاعد و ارتفاع بطرف اعلی بدن کرده آنرا صاعد خوانند و هر یک ازین دو شعبه
های کثیر متفرق گردیده و پوشیده نماند که در شریان روح کثیر و خون قلیل میباشد و فایده او ایصال روح حیوانی به تمام بدن و ترویح روح قلب و اخراج
بخار دخانیه بحرکت انبساطیه و انقباضیه است فافهم۔ والاورده۔ یازدهم از اعضاء متشابهه رگهای ناجهنده است و آن عروق ساکن مجوف عدیم
الحس جمله یک طبقه اند الا ورید شریانی که دو طبقه دارد و در جوف آن خون بسیار و روح کمتر است فایده او ایصال خون و روح طبعی بجمیع بدنست
و مبدء اورده جگر است که اولاً از کبد دو عرق بشکل تنه درخت روئیده اند یکی مقعر کبد رفته این را باب گویند و چون شعبهای باریک ازین جدا گشته
بمعده و امعاء رسیده آنرا ماساریقا گویند و منفعت ماساریقا جذب خلاصه غذا از معده و دفع فضول کبد به امعاء است دوم از محدب
کبد بر آمده داد و اصل همه اورده است آنرا اجوف خوانند و فایده آن ارسال دم است بسایر اعضا پس اجوف باز دو شعبه منشعب
گشته یکی صاعد بطرف اعلی بدن چون شاخهای درخت کلان و شعبه بطرف کثیر منشعب گردیده دویم هابط بطرف اسفل بدن این نیز
منشعب بشعب بسیار گشته و شعبه های اجوف که مرقوم شده تا رسیدن باقصے بدن چهار قسم میشوند قسم اول که مثل شاخهای کلان
درخت ترتیب یافته اند آنرا جداول گویند قسم دویم که مثل شاخهای متوسط درخت که باریک تر و دور اند از کبد آنرا سواقی
جداول خوانند قسم سوم که مثل شاخهای باریک درخت که باریک تر و دور تر از کبد اند آنرا رواضع سواقی نامند قسم چهارم که مثل ریشه درخت
که بسیار باریک بسیار دور از کبد اند آنرا عروق لیفیه و شعریه خوانند۔ اما جلد منسوج است از شظایا عصبی معتدل الانسج در رقت
و صفاقت و نازکی و ضخامت کثیر الحس و معتدل ترین از اعضا است و جلد انسان قیاس بحیوانات رقیق و کم موی و ضعیف القوت
است تا ادراک ملاقی زودتر کرد و فایده او ستر اعضاء است تا که آنها را محافظت نماید از آفات و پناه دارد۔ اما شعر پس آن منفعتی
بدن اند بعضے از آن برای زینت اند چون موی سر و حاجبین و لحیه و بعضے برای منفعت چون موی شفره که با وجود زینت تقویه میدهد
نور بصر را و مانع سقوط اجرام صغار در چشم میگردد۔ اما ظفر فایده او آنکه قایم و استوار دارد سرهای انگشتان را تا حک و لقط شی کما ینبغی
شود و بعضے کار سلاح کند۔ و کلها تحدث عن المنی و تمام اعضاء مفرده از منی پیدا میشوند در فی التحفة لا یعنی ان هذا الاعضا کلها
تحدث عن المنی بل یعنی ان مبدا حدوثها من المنی لکنها تغتذی و تنمی بالدم الذی ینفصل عن المراة فی الاقرابات یستحیل الی مشابهة
جوهر المنی و یصیر غذاء منمیا لها فان المنی التی تکملها الغذا کثیرتها و عظمها الا اللحم مگر گوشت فانه یتولد عن متین الدم یسیل الی ...
و تحلیل خون پیدا میشود و یعقدها الحر یعنی گرمی گوشت را می بندد یعنی هرگاه اجزای رقیق از خون بسبب حرارت تحلیل رود باقی کثیف
گردیده متقبل بلحم میشود و الا السمین و الشحم۔ مگر پیه و روغن فانهما یتولدان عن مائیة الدم پس تحقیق سمین و شحم از مائیت خون پیدا میشود
یعنی از رطوبت و مائیت خون پیدا میشوند نه از غلظت خون و یعقدها البرد۔ و سمین و شحم را سردی می بندد بخلاف اللحم و لذلک
یحللها الحر بسبب آنکه سمین و شحم از سردی منعقد تحلیل میکند آنرا گرمی هذا دلیل علی ان العاقد لها البرد لان یحللها الحر یعنی تا این
از تعریف اعضاء مفرده فارغ گشته احوال اعضاء مرکبه و ربا و خدامست انها بیان میکنند و منها مرکبة اما ترکیبا اولیا و بعضے اعضا

منفعت اعضا

یکی آنکه در عروق لیفیه شعریه بهم چو د باشد جهت سقایه اعضا دوم آنکه بر اعضا مثل طلی شبیهم سو جو د یا سوم آنکه در خلال و فرج اعضا داخل شده جزو اعضا شود چهارم آنکه التیام و التصاق و تمسک اعضا بدنست و رد الیها الاعضاء چهارم از امور طبیعیه از اسباب بادیه مرکب غلیظ اعضا است وهی اجسام متولد من اول مزاج الرطوبات الثانیه و تقسیم اعضا بر سه وجه هست وجه اول آنکه اعضا یا بسیط مطلق اند چون عظام یا قابل مطلق چون لحم یا بسیط و قابل چون کبد و دماغ یا نه بسیط و نه قابل چون عظام وجه دوم آنکه اعضا یا رئیس اند یا خادم الرئیس یا مرئوس یا نه رئیس و نه مرئوس نه خادم پس اگر مبدا قوی فاعلی یا قابلی باشد آنرا رئیس گویند و این یا بسبب بقای شخص است و آن سه اند قلب و دماغ یا بسبب بقای نوع بود و همان سه اند با انثیان و اگر ممد و معاون دهنم فعال اعضا رئیس باشد آنرا خادم الرئیس گویند و خادم بر دو نوع است یا مهیی برای عضو رئیس چون شش برای قلب و معده و ما ساریقا برای کبد و شبکه برای دماغ و اوعیه المنی برای انثیان یا مودی برای عضو رئیس است چون شرائین برای قلب و … اعصاب … دماغ و حلیل برای … و اگر نه مبدا قوت فاعلی و نه ممد و دهنم فعال اعضا باشد پس اگر قابل فعل رئیس اند آنرا مرئوس گویند و بدانکه عضو مرئوس چهار گونه است یکی آنکه رئیس باشد اما خادم نبود چون دماغ و انثیین دوم آنکه هم رئیس باشد و هم خادم چون کبد جهت آنکه قوت تغذیه و تنمیه با اعضا میدهد رئیس است برای آنکه قبول حیوة را از قلب مرئوس است و بهر آنکه خدمت قلب و دماغ میکند خادم است سوم آنکه رئیس نباشد اما خادم بود و آن معده است و کلیه و ریه و طحال چهارم آنکه نه خادم باشد و نه رئیس آن لحم غیر حساس است وجه سوم آنکه اعضا یا مفرد اند و هی التی ای شیء یقال انه جزوه اخذ منها کان مشارکا للکل فی الاسم و الحد کالشحم و اللحم و اعضاء مفرده را عضو بسیط و متشابه الاجزا نیز گویند و آن ده عضو است چنانچه شاعری آنها را منظوم کرده بیت کنم اعضاء مفرد بر تو مکشوف غشا باشد و رباط و عظم و غضروف شرائین اورده اعصاب و عضله بود لحم دو تر این جمله معروف و نزد بعضی کم و بیش اند منها مفرده کالعظم پس بعضی از اعضا مطلق

عظام

اعضاء مفرده اند مثل استخوان و بعضی مصمت بعضی مجوف مخلوق شده اند بجهت آنکه … بهر شکلی که مخلوق شده برهان حیثیت است و استحکام و استواری اعضاء و حرکات از قیام و قعود و سرعت مشی وغیره از آنها است و جمله استخوان بدن انسان دو صد و چهل و هشت اند بعد الرحم علی مذهب الصحیح بدین جهت که کاسه سر مرکب است از هفت استخوان که آنرا قحف گویند چهار بمنزله دیوار اند از هر طرف یکی و استخوان پیشانی را عظم جبهه و استخوان پس سر را عظم قمحدوه … استخوان هر دو طرف را که در هر یکی سوراخ گوش واقع است آنرا عظمین حجریین نامند و یکی بمنزله قاعده که زیر ان مفروش است آنرا عظم وتدی گویند و دو استخوان یمینا و یسارا بمنزله سقف واقع اند آنرا عظام القحف گویند و درز اند هر دو عظام مذکور … انگشتان بین انگشتان یکدیگر قرار گرفته آنرا شئون گویند و جمله عظام هفت گانه سر را قبائل الراس گویند و چهارده استخوان که شش از آن بر هر دو چشم راست و دو عظم دیگر که هر واحد مثلث و دو عظم دیگر که منحرف واقع شده و دو عظم دیگر که از وسط بر آمده اند آنرا عظم وجنه گویند و دو عظم مرتبی را است تا نصف بینی رسیده بعد از آن دو غضروف که با استخوان مذکور اتصال دارند و بهم هیئت الف گشته اند و فیما بین غضروفی را ستار است حاجز شده و جوف الف را … منخرین عبارت از ین دو تجاویف است و چون الف داخل فک اعلی بود تشریح آن علاحده بیان نکرده کذلک … آنکه داخل … حجر … است جدا ذکر نکرده و فک اسفل مرکب است از دو استخوان و در … دندان مرکوز اند شانزده در فک اعلی و شانزده …

اسفل چهار استخوان اول بالا و زیر دو دو عریض که اینها را ثنایا گویند و چهار دیگر بعض رباعی و دو دو نوکدار را انیاب گویند و از هر جانبے پنج ضرس که آنها را
طواحن نیز گویند و دو آخرین از اواخر دندان عقل گویند و عظم فک مرکب است از استخوان خمیده مانند قوس که طرفین آن بشانه متصل گشته
و طرفین قدامش با علای عظام سینه پیوسته که آنرا نحر گویند و در عظمین ترقوه ثقبه ها است که شرائین اورده از ان بسر و دماغ بر آمده اند
و نیز ترقوه مختص بانسان است و در غیر ان نیست و صدر مرکب از هفت استخوان است و سرهای استخوان مذکوره با ضلاع پشت پیوسته
و یک استخوان عریض هست زیر الاسفل بعد استخوان های سینه پناه مانند واقع شده آنرا عظم خنجری گویند و عظام سینه را عظام القص گویند
و جمله فقار سی اند تفصیلش بدین صورت هست که فقار عنق هفت و فقار ظهر دوازده و فقار قطن پنج و فقار عجز سه و فقار عصعص سه اند
جمله فقار شوک و اجنحه دارند مگر فقره دوازدهمی پشت و اگر اجنحه سپید هشت حجاب خبر را بر دو شعبه سپید هشت و فقرات عنق نسبت بفقرات
ظهر کوچکتر اند که حامل از حمل ثقیل و توتیر باشد و ثقبه های فقرات علوی بتدریج وسیع تر از سفلی هست که نخاع از طرف بالا در فقرات
فرود آمده و جمله اضلاع بست و چهار اند چهارده از ان عرض ظهر را هست که با ضلاع سینه پیوسته از هر طرف هفت و مسمی باضلاع
الصدر هست و ده فرو تر از ان هست از هر طرف پنج مسمی باضلاع الزور هست و ضلع پنجمین از همه کوتاه تر که آنرا ضلع قصیری
خوانند اما اضلاع صدر از طرف که با فقار پیوسته اند در سر هر ضلع دو زائده بر آمده و در فقره کاواکے غایر که دو هر ضلع فقره را
مرکوز شده و از طرفی که بعظام القص پیوسته نیز دو زائده بر سر هر ضلع بر آمده و ضلع در فقره هر یک استخوان سینه مرکوز شده هست
اما اضلاع زور آن نیز بها فقرها پیوسته اند و همرین مرکب از دو استخوان است که آنرا عظمین حرقفه گویند و عظمین مذکورین در وسط زهار اتصال یافته
که طرف قدام او زهار و طرف خلف او را ورک نامند و ید مرکب هست از یک استخوان مثلثی که آنرا کتف خوانند و از یک استخوان خورد که آنرا
قلنسوة الکتف گویند و از یک استخوان خمیده مدور بازو که از وسط باریک از طرفین آگنده که آنرا عضد گویند و از دو استخوان ساعد در طول یکے
کوتاه و ضعیف بطرف ابهام و دوم قوی و طویل بطرف خنصر آنرا زند اسفل گویند و اول را زند اعلی گویند و بعد از ان هشت عظم هست که
بدو صف قرار یافته سه از جانب ساعد و پنج از جانب کف باندک خمیدگی هست آنرا عظام رسغ گویند و از چهار استخوان کف دست که هر یک خمیدگی
دارد آنرا عظام مشط خوانند و از پنج انگشتان دست که هر واحد سه استخوان دارد آنرا عظام اصابع نامند و فیما بین استخوانهای انگشتان دست
مفاصل اند آنرا سلامیات گویند و در هر مفصل استخوانهای ریزه اند که آنرا سمسانیه گویند و رجل یعنی پا مرکب هست از یک استخوان خمیده
که بزرگترین عظام بدن انسان هست که سمتی بجانب وحشی هست و تقعر او بجانب انسی آنرا عظم الفخذ گویند و از دو استخوان ساق
ملاصق یکی در انسے دوی اکبر هست آنرا قصبه کبری و دوم بجانب وحشی اصغر آنرا قصبه صغری گویند و بر مفصل ساق و فخذ یک غضروفی هست مستدیر
الشکل مانند تقعر آنرا رضفه گویند و از یک استخوان کعب که از طرف بالایش دو زائده بر آمده یکی حفره قصبه کبری دیگی در حفره قصبه صغری مرکوز
گشته آنرا عظم الکعب گویند و از یک استخوان عقب مستدیر از جانب پشت و مثلث از جانب وحشی اندکے طویل که آنرا عظم عقب گویند و از یک
استخوان خمیده مانند کشتی که بالای پشت پا پیوسته وقوع یافته آنرا عظم زورقی نامند و از یک استخوان طولانی مسدس الشکل از وحشی که با زورقی
پیوسته آنرا عظم نردی گویند و از سه استخوان پشت پائی که بیک صف نهاده آنرا عظام رسغ رجل یعنی پای گویند و از پنج استخوان کف پا

مطلق مرکب باشد و این ترکیب اولی است یعنی آنکه از مفردات مرکب بشود کالعضل مثل پاره گوشت و عضله مولف است از لحم و عصب

و عصب و وتر و رباط و غشا و شکل [illegible] بوسط عضله شبیه بموزی باشد و فایده او آنست که نگهدارد حرارت غریزیه [illegible]

و حرکت دهد اعضا را بمیعاد و اراده [illegible] قوت محرکه [illegible] و جمله عضلات بدن انسان پانصد و بیست و نه اند کذا فی القانون او ثانیا یا ترکیب دیگر

است کالعین مثل چشم که او از عضلات و طبقات و رطوبات و غیره مرکب شده اند ثانوی از این جهت گفته که اجزای او اجزای ترکیب اول غیر است

او ثالثا کالوجه یا ترکیب سیمی مثل روی که او مرکب است از لب و گوش و بینی و غیره و رابعا کالراس مثلا یا ترتیب چارمی مثل سر که او مرکب است از دماغ و بینی

و گوش و دهان و چشم و لفظ مثلا از آن گفته که این ترکیب اعتباری است نه حقیقی و من الاعضاء المرکبة اعضاء رئیسة و بعضی از اعضای مرکبه اعضای رئیسه اند

ای مبدا اول القوی ضروریة یعنی اعضای رئیسه مبدا اول اند برای قوای ضروری یعنی قوی که محتاج الیه در وقت باشند مثل قوت حیوانی و نفسانی

و طبعی اما بسبب بقای شخص و این اعضای رئیسه که اصل و مبدا اند برای بقای شخص اند وهی ثلاثة و آن اعضای رئیسه که مبدا قوی اند برای بقای

شخص اند سه اند القلب و یخدمه الشرایین یکی از آن دل است و دل را رگهای جهنده خدمت میکنند و خدمت آنها ایصال روح و خون بحرارت

غریزی و حیات باعضاست والدماغ و یخدمه العصب دوم از آن که مبدا قوی است مغز سر است و او را عصب خدمت میکنند یعنی حس و

حرکت جمیع بدن بواسطه اعصاب بدن میرسد والکبد و یخدمه الاوردة سوم از آن مبدا قوی جگر است و او را اورده خدمت میکنند و لتغذیه

و تنمیه اعضا می بخشند و این اعضای رئیسه که مبدا قوی برای بقای شخص اند منسوب بشخصیت از آن جهت اند که وجود بدن بغیر اینها ممکن نیست و اما

بحسب بقای النوع و این اعضای رئیسه که مبدا قوی برای بقای نوع بود وهی هذه الثلاثة مع الانثیین این هر سه اعضا مذکوره اند با خصیتین

و یخدمهما مجری المنی و خصیتین را مجری منی خدمت میکنند و مجری منی در مردان احلیل و در زنان عروق دقیقه اند یعنی منی را

طرف مستقر خود که رحم است میرسانند و نطفه در آنجا قرار یابد باذن الله تعالی و باید دانست که اعضای مرکبه چار قسم اند یکی از آن اعضای مثمر

است و آن شش عضو است یکی از آن شش قلب است و آن عضویست سطحی مطلق مرکب از لحم صلب لیفی [illegible] شکل او مخروطی [illegible] طرف

او در وسط سینه قریب بکبد بود و آن را قاعده قلب گویند و طرف باریک او قریب پستان چپ آن را زاویه قلب گویند و غشا صفیق بر آن محیط

اما جرم قلب ملاصق و چسپیده نیست الا بطرف قاعده و در قلب دو بطن اند یکی بزرگ طرف راست و در بطن راست خون کثیر و روح قلیل باشد

و از اینجا شریان وریدی پیدا شده بطرف ریه رفته و در جرم ریه متفرق و منتشر گردیده و جهت تغذیه [illegible] از قلب [illegible]

اعتدال یافته بقلب میرسد دوم بطرف چپ واقع شده و در این بطن روح کثیر و خون قلیل است و از اینجا یکشریان که مبدا جمله شرائین است

ابهر [illegible] گشته [illegible] و در میان هر دو بطن منفذی است که در وی [illegible] لطیف اعتدال یافته در بطن

ایمن [illegible] بطن ایسر آید [illegible] قلب [illegible] خروج [illegible] از آن [illegible] فی القلب [illegible]

قلب [illegible] روح حیوانی و ارسال حیات بجمیع اعضا و باعث تلطیف و تسخین [illegible] هر حیوان که دل او بزرگ [illegible] قلیل [illegible] آن حیوان

خائف [illegible] بود چون خرگوش و غیره و هر حیوانی که دل او [illegible] روح در وی کثیر باشد آن حیوان شجاع و دلیر باشد چون شیر و غیره [illegible]

[illegible] شجاع بود [illegible] دوم از اعضای [illegible] مرکب از لحم [illegible]

و در ریه شریانی و شریانی وریدی از شعب قصبه ریه تا اغشیه حساس جزو محتوی گشته داو دو شق است شق ایمن به سه شعب منشعب و شق طرف ایسر
به دو شعبه منشعب گردیده مجموع گرد قلب آمده فایده آن ترویح قلب بجذب نسیم و دفع بخار دخانی است سوم از اعضای تنفس قصبه ریه است و آن

قصبه ریه

عضویست مرکب از غضاریف مستدیره قدام مری نهاده اما آنجا که بمری اتصال دارد ناقص التدویر است و آنجا که اتصالش بمری نیست کامل التدویر
است و در هر یک از آنها بقدر دو ثلث دایره است و همه غضاریف آن با رباط غشائیه با یکدیگر مربوط است و بظاهر و باطن قصبه ریه غشا ملاصق گشته
لیکن غشاء باطنیه املس مایل به یبوست است و سر آنرا حنجره گویند و آن عضویست مرکب از سه غضروف یکی کلان که در قدام واقع است آنرا
درقی و ترسی نامند و وقت بلوغ برآمدگی زیر ترشح از آن غضروف میشود دوم خورد مایل بمری است و آنرا بکبی نامند که وقت بلع آب
و طعام بر دهان قصبه ریه منطبق میگردد و طعام و شراب را از آن منع میکند و انفتاح و انغلاق حنجره عبارت از آنست و دیگر نیز خورد با هم لا اسم لهما
است و در جوف حنجره جسمی است شبیه بلسان مزمار که منضم و منفتح میشود و دخول نسیم مستنشق و خروج از حنجره دخانیه و صوت از آن حاصل میشود
لهذا عند حدوث آفت در حنجره فساد در صوت حادث میشود و عند وقوع اخلاط در ریه قصبه ریه ضیق النفس عارض میگردد و چهارم از اعضای تنفس

حجاب حاجز

حجاب حاجز است و آن عضویست مرکب از لحم و عصب حساس بشکل منفرج که از استخوان آخرین قص برآمده اسفل مایل گردیده تا بفقره آخیره
فقار صدر منتهی گشته و بجمیع اضلاع ملتحم شده و از سه دو آن غشائی رسیده با علی برآمده دو شق شده یکی بجانب خلف سینه دوم
بطرف صدر آنجا که ملتقی الرئتین است بهم رسیده و از قدام متصل بنصف القص و از خلف نیز همچنان است و چون که منفصل
میکند قلب را از غلاف آن میگذرد و لهذا آنرا حجاب مقسم و منصف صدر نامند تا حایل باشد میان اعضای تنفس و اعضای تنفس از حنجره
غذائیه محفوظ و مصون باشد و حجاب حاجز را دو ثقبه است یکی اکبر برای نفوذ مری و شریان کبیر دوم اصغر برای صعود جوف رگی که
مسمی است بابهر و فایده آن انبساط صدر بجذب نسیم و انقباض آن بدفع فضول دخانیه است پس اگر ورم در غشای قلب حادث شود آنرا ذات
الصدر و اگر در غشای خلفی افتد ذات الرئه گویند و اگر ورم در غشای مستبطن اضلاع قدام یا در حجاب حاجز خواه در شق ایمن خواه
در ایسر ذات الجنب خالص صحیح نامند و آنچه عام بود هر دو شق را ذات الجنب خوانند و اگر ورم در عضلات که فیما بین اضلاع واقع شود
ذات الجنب غیر خالص غیر صحیح و مسامحه گویند و ورم غشای ظاهر اضلاع را نیز همین اسامی خوانند و اگر ورم در حجاب که باطن
اضلاع خلف است افتد شوصه نامند و حجابی است دیگر مابین الکبد و المعده آنرا دیافرغما گویند اگر ورم باین غشا عارض گردد

لهات و زبانچه و دهان

برسام خوانند پنجم از اعضای تنفس لهات است و آن عضویست لحمانی مخروطی الشکل از بالای حنجره آویخته و فایده آن تصفیه هوا و امداد صوت
است ششم از اعضای تنفس دو زبانچه آن دو عضو اند عصبانی شبیه بغدد که از اصل زبان رسته اند و آنرا مولد اللعاب و سکب اللعاب نیز گویند
و زیر آن دو سوراخ اند بمقدار یک میل و ازان کشید این هر دو سوراخ را منبع اللعاب و ساکبی اللعاب خوانند فایده او آنکه مواد فضله حنجره نفوذ
نکند الا بتدریج دوم اعضای غذا و آن ده عضو اند اول از آن دهان است و آن عبارت است از لب و دندان و زبان بالا و لب مرکب است
از عصب و لحم و عضلات و شرایین و اورده و فایده آن نگهداشتن و حفظ مضموغ و جمع لعاب و اعانت تکلم و خوبی روی است هر مرضی که در
مقعد افتد در لب نیز افتد زیرا که مزاج و ترکیب او همچون مزاج و ترکیب مقعد است اما دندان پس هر آن استخوانست و عصبانی باقی

بگوشت پیوسته و باسیے آمیخته و این عصبها که در بیخ اوبیشتر اند وفایده او کسر و طحن اشیاء و اعانت تکلم است دوم زبان مؤلف از لحم سفید و
شرایین و اورده و اعصاب و غشای حساس آن محتوی است اگرچه زبان یک شاخ است لیکن بهر آنکه در غلاف واحد است بضرورت
یکی مینماید و منفعت زبان که کشاف راز انسان است هویداست که اوّلے حروف و تکلم باحسن وجوه و تمیز مذوقات و تقلیب طعام میکند و معونت
میدهد در بلع و اخراج نفث است و چون جرم آن نازک است اتصالش بلعم صحه است لهذا از کیفیات بدنیه زود متأثر میگردد و از لون و طعم
آن استدلال باحوال بدن مینمایند بخلط غالب دوم از ان مری است و آن عضویست مرکب از لحم و عصب و شرایین و اورده و غشا و طبقه

مری

است و غشا باطن او لیفهای طولانی دارد و غشای خارجیه او الیاف عرضی دارد و برای سهولت جذب و بلع طعام و مری خلف قصبه ریه
واقع است لهذا از اول منشش وضع دوار با بین الکتفین مینماید و سلک فقار و نمد میشود همین است و چون برابر عظم خنجری فراختر گردد و آنرا
فم معده گویند و آن جاری از لحم و محض عصبانی است که شدید الحس و الادراک برجوع باشد و در ینجا شعبه از عصبه باغی آمده مستغرق گشته

معده

ازینجهة است که استشمام روایح کریهه غثیان می آرد و اثر آن تا سیدن آنست شدید الم میان حاجبین محسوس میگردد و فؤاد که بمعنی
دل است مجازاً نام این موضع باعتبار قرب نهاده است سوم از ان معده است و آن عضویست مستدیر الهیئة مؤلف از لحم و عصب و اورده
و شرایین و غشا و طبقه است داخلی آن عصبانی ذی خمل و خارجی آن لحمانی است و در سفل آن لحم بسیار است بجهة حرارت و امداد هضم
غذا که هضم بوجه اکمل گردد و وهم نشود که در قعر معده بطبقه داخلیه لحم بسیار است بلکه در طبقه خارجیه این موضع گوشت بسیار است نسبت
بدیگر اجزایش و لیفهای طبقه باطنه بعضے دراز و بعضے توریبی شده تا جذب و امساک کما حقه حاصل آید و موضعش فوق مائل بطرف

ثرب

ایمن است و معده از طرف خلف بفقار ظهر و از یمین بطرف کبد و از یسار بطرف طحال با ربطه چند مربوط است چهارم از اعضا غذا ثرب
است و پوشیده نماند که پوست شکم پوست است و تحت وی غشا ایست که آنرا مراق گویند و تحت وی غشا دیگر است که آنرا صفاق گویند
و این غشا با به پهلو گاه و بیغوله ران آمده و در ینجا دو منفذ پیدا شده نزدیک دو بیضه و سرو و در یک خریطه گشته بتحت وی غشا دیگر است

امعا

که این غشا را ثرب گویند و رطوبت دسم بران منجمد شده و از جمیع جوانب گرد معده بر آمده و در هضم و غیره نماید پنجم از اعضا غذا امعا است
و ان اجسام اند چند عصبانی مضاعف ذی الحس مؤلف از عصب و شرایین و اورده که در باطن هم شحم و رطوبتی از چیه ملتصق گشته آنرا ضرر
و صدمه نرسد لیکن در امعاء علیا رطوبت اندک است لقربها بالاعضاء الحارة پس سه امعا اعلی و اوفاق علیا خوانند و سه روده
پائین را اغلاظ و سفلی نامند و جمله امعا شش عدد اند چنانچه درین قطعه بیان است روده های آدمی اندر عدد شش بیش نیست کردم
آنرا جمله اندر بیت منظوم ای سلیم اوّلا اثنا عشر و پس صایم و انگه دقاق وز پس او اعور و قولون و آنگه مستقیم بدانکه روده نخستین اثنا
عشری است و وی متصل بقعر معده بجهة خروج ثفل است و دهان و مسمی است بابواب و تجویف این نسبت بمری تنگ و تعقیب است و بامر الله تعالی
این بواب تاکه طعام هضم نیابد بسته می ماند و بعده میکشاید تا ثفل به تمامه منحدر گردد و چونکه طول این روده دوازده انگشت مضموم باانگشتان
صاحبش میباشد لهذا آنرا اثنا عشری نامند و روده مذکور اعوجاجی ندارد دوم صایم است و این روده با لطیفه التوا است و چون
که فضول در اثنا عشری مدت معتد به میماند تا که رطوبت لطیفه غذائیه از الطریق ماساریقا که بطرف ان متصل اند منجذب بکبد

گردد پس فضول بصایم ریزد و منفذ مراره بدین معاء پیوسته تا که صفرا از مراره بصایم آید و هنوز با رطوبة تمام آمیخته باشد صایم را بالاستقصا
بشوید و فضول را بزودی مندفع گرداند و چون زمان خلوّ آن بیشتر از زمان مکث فضول بود لهذا او را صایم نامند و گفته اند که این روده در عرض
تنگ تر گردد سوم دقاق است و این روده از اثنا عشری و صایم دقیق و دوی تلافیف است تا فضول غذائیه زمانی طویل در آن مکث
نماید و صافی آن تمامه از مجاری ماساریقا متصل بوده منجذب بکبد شود و بعضی اگرچه در سایر امعا است لیکن در امعاء علیا بیشتر است
لقربها بالمعدة والکبد چهارم اعور است و او را مدخل و مخرج چون کیسه یکیست بشابه خرابه پس آنچه از فضول در او وارد شود بطریق رجع قهقری
از همان مخرج مندفع گردد و فایده او آنست که احتیاج به تبرز دمبدم نشود و هضم در این روده [illegible] قولون و مستقیم افزون‌تر است لهذا [illegible]
دارد جهة استفاده حرارت از کبد [illegible] اکثر [illegible] روده [illegible] آید و [illegible] و دیدان نیز در این روده بسیار شوند و امراض عفنیه از [illegible]
و دیدان [illegible] اند [illegible] قلیل العدد و صغیر الحجم باشند پنجم قولون است و وی با دهان اعور متصل است بخلاف دیگر امعاء که هر یک بتمامها
[illegible] پیوسته و این روده باریک تر پیچیده است چنانچه اول بطرف یمین آمده قریب بکبد رسید پس میل [illegible] بسیار کرده نزدیک بطحال آمده بسیار
تنگ [illegible] آمده پس بسوی پشت رفته محاذی قطنی گردیده متصل بمعاء مستقیم شود و نام قولون مشتق از قولنج است و چونکه قولنج بیشتر
در این روده افتد بدین نام خوانند [illegible] ششم معاء مستقیم است و وی اگرچه کوتاه است اما فراخ‌تر [illegible] است تا که
فضول [illegible] بزودی مندفع و خارج گردد و بطرف اسفل آن نزدیک به مقعد عضله ایست که آنرا [illegible] نامند و فایده
[illegible] تا آنکه مقعد گشاده گردد و [illegible] بعد اقتضای حاجت منقبض شود تا انغلاق منفذ
مقعد حاصل گردد ششم از اعضاء غذا کبد است و آن عضویست رئیس [illegible] قابل و محل روح و قوت طبیعی مرکب از لحم [illegible] و عروق
[illegible] عدیم الحس بالذات است لیکن غشا که محتوی بر آنست حس بسیار دارد [illegible] جانب ایمن چنانچه پشت او ملاصق [illegible] خلف
[illegible] ملاصق [illegible] آن میان حجاب [illegible] اسفل آن [illegible] است و [illegible] اصابع الکبد [illegible] زواید
که جانب اعلای کبد [illegible] مراره [illegible] است [illegible] بسیار [illegible] یکی از [illegible] بسوی آن پیوسته
لهذا [illegible] از [illegible] کبد [illegible] از طرف مقعر [illegible] اجوف
گویند و [illegible] باب خوانند [illegible] ایصال غذا [illegible] باعضا [illegible] شعبه‌های اجوف است [illegible]
[illegible] کیلوس [illegible] ماساریقا [illegible] شعبه‌های باب است [illegible] کبد و قلب [illegible] است بهر [illegible] استفاده
[illegible] دو طرف مقعر کبد [illegible] فوق باب است رگیست بسوی مراره [illegible] صفرا [illegible] بطرف منفذی دیگر است بسوی
[illegible] کبد [illegible] مراره نیست بلکه [illegible] است [illegible] کیلوس [illegible]
[illegible] است از آب [illegible] حصول تا لطیف [illegible] است جهة [illegible] اخلاط اربعه خصوص خون
است [illegible] از اعضا غذا مراره است و آن کیسه ایست [illegible] منسوج از الیاف [illegible] مستطیل و فم آن جانب
مقعر کبد [illegible] است [illegible] ما بین الکبد المرارة که صفرا بعد [illegible] کبد از آن مجری بمراره

مراره

می آید مجرا ایست دیگر بابین المرارة المقعد و این مجرا را اشعاعیا را نیز گویند و آن متصل بمعا صایم و لواب است که صفرا از مرارة برای تنقیه و تغسیل معده
و صایم منصب شود و تغسیل معده و صایم نماید و تنبیه بر زکنند پس اگر سده در مجرا انیکه بابین الکبد و المراره است افتد صفرا از کبد جذب نشود و با
خون از معتاد زیاده ممزوج شده باعضا رود و یرقان او را لازم کند و به بهر رسانند و اگر در کبد متعفن شود و باعث حمیات ردیه شود و اگر در عضا ابول زیاده
از معتاد نفوذ کند لذع و حرقت بول پیدا نماید و اگر زیاده از معتاد به معا ریزد باعث اسهال مراری و زحیر و سوء هضم شود و اگر سده در
مجرا انیکه بابین المرارة و الامعاست افتد یرقان بهم رسد و براز سفید مثل پنبه منقوش شود و هشتم از اعضا غذا طحال است و آن جسمیست
مرکب از لحم متخلخل کمد اللون اسفنجی الجوهر شبیه بزبان عدیم الحس و از اوردة و شراین لیکن غشا که بروی محتوی است بسیار حس دارد و موضع آن
جانب چپ میان اضلاع پشت و معده زیر قلب است و مقعر آن متصل بمعده و محدب آن متصل باضلاع و این عاصره سودا است و تا
او جذب مره سودا از کبد است و مجرا ایست بابین الکبد و الطحال که سودا بعد تولید در جگر از آن مجری بطحال آید و این منفذ وسیع تر است
و مجری دیگر بابین الطحال و فم معده واقع شده و این منفذ تنگ تر است چرا آنکه سودا بفم معده اندک اندک برای دو جهت تنبیه و دو معده بجوش
طعام و چون سودا از فم معده بمعده آید دفع ملاست کند و باعث خشونت و تحلل پیدا سازد و چون سده در مجرا انیکه بابین الکبد و الطحال است
افتد سودا با خون ممزوج شده از معتاد زیاده ببدن برسد و در اکثر علل بهم رسد و یرقان اسود و سرطان و دوالی و داء الفیل و قوبا
و بهق و مالیخولیا و جذام و غیره بهم رسد و اگر در کبد متعفن گردد حمیات سوداویه احداث نماید و اگر سده بابین مجرا انیکه طحال و معده است افتد شهوت طعام
ناقص یا باطل گردد و اگر زیاده از معتاد به معده بریزد آن جوع الکلب و انقلاب معده و مالیخولیا مراقی حادث شود و اگر بطرف امعا
آید اسهال سوداوی و زحیر امعا بهم رسد و این قتال است و نهم از اعضا غذا کلیتان اند و آن دو عضو اند مرکب از لحم که رنگش اوردة و
شراین عدیم الحس بشکل نیم دایره و اندکی شحم بالایش محیط و غشائی او ذوی الحس است و بدانکه بابین الکبد و الکلیتان دو رگ اند که آنرا طالعان
نامند برای آنکه این هر دو اول از کبد بکلیتان آیند - باز بالا بطرف شش و دل میرسند و طریق وصول غذای شش و دل از این عرق
است و نیز غذای گرده و مثانه از آن مائیت ممزوجه با خون است و گرده خون را از آن آب بالتمام جدا نماید اندکی از آن خون رقیق شش
و دل میفرستد و باقی را صرف غذای خود نماید و قدری قلیل خون با مائیه ممزوج بمثانه میفرستد از منفذی که آنرا حالب و نیز نامند
و مثانه نیز آن و موئیت قلیله را از مائیت بالتمام جدا نموده صرف غذائی خود نماید و مائیت را با بول دفع کند لهذا چون با سکه یا
کبد ضعیف میشود بول رنگین مثل خون که ممزوج با او میشود و فایده آن جذب مال از محدب کبد اجزای آن بسوی مثانه است و دهم از اعضا غذا
مثانه است و آن عضویست اهلیلجی شکل مولف از عصب با عروق و شراین و غشا و دو طبقه پس طبقه باطنیه آن صلب و صفیق و خارجیه
آن صفاقی و با قوت است و آن دو رگ مسمی بایرنجین و حالبین که از گرده بمثانه آمده یکی از یمین و یکی از یسار با تورب و تعریج طبقه
خارجی را سوراخ کرده در فضائیکه بابین طبقتین است داخل و رطوبت با مجرج بول شده اند پس از آنجا در طبقه باطنیه نفوذ کرده در تجویف
مثانه گشاده و بقدر حق غشا اندرون هر دو ثقبتین منفروش گشته و مائیت بول از نواحی آن در تجویف آن میریزد و مائیت بول زیاده
که زیاده در مثانه مجتمع گردد و طبقه اندرونی با طبقه بیرونی ملاصق شود و در پی منفذ که منصب مائیه است بسته گردد و در برگشتن مائیت

طحال

کلیتان

مثانه

بدان منفذ ممکن شد پس قوت دافعه مثانه بامر الله تعالی از عنق مثانه بطرف احلیل فرستد و بر سبیل عنق مثانه عضله ایست که محیط بران است
جزء است کار عمل تا مانعست بول را بے اراده نگذارد که بر آید چون آن گشته بدان عضله بسد بول بے اراده برآید و اعضا شعور چار اند یکی از انها

دماغ

دماغ است و آن مرکب است از مخ و شرائین و اورده و دو غشا که یکی مماس باخل قحف است آنرا ام الخشن و ام الصلب و ام غلیظ نامند دوم
ملاقی مخ آنرا ام رقیق و ام حانی گویند و این هر دو غشا حامل و حافظ مخ اند و مقدم دماغ الین است نسبت بموخرش زیرا که مقدمش منبت
اعصاب حس است و موخرش مبدا اعصاب حرکت و شکلش مثلث مخروطی که قاعده او مقدم سر و زاویه او موخر او ست و در آن سه موضع فضول دماغی
دو مجری مدفع در ذات مخ واقع اند یکی در بطن مقدم که اثار فضله دماغی بمصفات آمده از منخرین خارج شود دوم در بطن اوسط دماغ
که فضله دماغی از دهان بحنک آمده به نفث برآید و دماغ من حیث الطول بسه قسم است چه اگر گرفته در یک شق در قطع شود شق دوم مثل
مانند و صدر خیال از و میشود و من حیث العرض بسه قسم منقسم میشود که آنرا البطون ثلث دماغ گویند بطن مقدم او منبع بطونست و منبت اعصاب
حس و محل حس مشترک و خیال است و بطن سوم در موخر دماغ است و این بطن اگرچه نسبت ببطن مقدم خورد است لیکن نظر به بطن اوسط بزرگ
و منبت اعصاب حرکت و محل حافظه است اما بطن میانه که وسط هر دو بطن است تجویف ندارد بلکه بمشابه مجری آمد بین البطنین
حادث شد لهذا آنرا مجمع البطنین و ازج و دودی و دهلیز خوانند و بر هر دو جانب این بطن دو زائد اند از جوهر دماغ باستقامت روئیده
و بالطبع مربوط گشته و این زائدتین را الیتین و الورکین و فخذین گویند و اطبا این عضلتین تشبیه کرده و از شان این زائدتین است
که یکبار حرکت انقباضی نمایند و مماس یکدیگر میشوند و بار دیگر حرکت انبساطی میکنند و از هم جدا و متباعد میگردند که تصفیه روح نفسانی
از بخره و ادخنه حاصل شود و بطون دماغ بتمامها ذی غضون و ذی شکنج اند بخلاف زائدتین که املس صاف اند و چون شرائین و اورده
که بدماغ بر آمده اند از غشائین مذکورین فرود آمده باهم منتسج گشته و فوهات هر یک بدیگر متفتح شده از ان فضائی مقعر طولانی مانند
حوض مستطیل در بطن اوسط دماغ حاصل آمد آنرا معصره خوانند و چون از فوهات عروق بشو چه که مسمی بشبکه است خون مترشح میشود
مدتی در معصره بماند و در رنگ سپید و در قوام شکلهای آن بگردد و شبیه بجوهر دماغ شود پس متفرق در دماغ شود و غذای دماغ میگردد

عینین

دوم از اعضا شعور عینین اند و چون عینین از اعضا شریفه اند و قوت ابصار بدان متعلق است و بنیه آن سخیف الجوهر و ضروری الوجود است
پس محتاج شد بسوی وقایه آن لهذا خالق انام بحکمت بالغه و صنعت کامله ابدا اجفان برای وقایه و حفاظت آن آفرید و چون چشم
مرکب از هفت طبقه و سه رطوبت است لهذا آنرا به ترتیب وضع واقعی درین باب بیان نموده شد تا بانچه کرد آفریدگار تعالی
بوضع خویش چشمت را هفت پرده و سه آب منقسم به صلبیه و مشیمیه و شبکیه و زجاج است پس جلیدیه پس عنکبوت و بیض و عنبه و قرن
ملتحم اول طبقه صلبیه است و آن جسمیست که از اطراف غشای ام جافی صلب دماغی روئیده و متصل بملاقی استخوان چشم است عصبه مجوفه
ملتصق گشته دوم طبقه مشیمیه این جسمیست منسوج از اطراف غشاء ام رقیق دماغی و اورده و شرائین و اشتمالش مانند اشتمال مشیمه
بر جنین است سوم طبقه شبکیه این جسمیست که از اطراف عصبه مجوفه ناشی شده و بر رطوبه زجاجیه و جلیدیه از طرف خلف مشتمل گشته
تا آنجا که با بین جلیدیه و بیضیه است و این طبقه کتشبیه الشریان مرکب المحس است چهارم رطوبه زجاجیه از رطوبت شبیه بآبگینه گداخته

غلیظ القوام سفید مایل بسرخی و وی نصف موخر جلیدیه مشتمل گشته جهت تبلیغ غذا بجلیدیه فقط پنجم رطوبت جلیدیه و این رطوبتیست صاف نورانی
سفید مجمد مدحرج مجوف طبقی الشکل که قاعده نصف طبقی آن محاذی ثقبه عنبیه است برای انطباع صور مرئیات و زاویه آن محاذی ثقبه عصبه مجوفه
که بارتکاز در عصبه مجوفه انجام اندر شده و برای ایصال روح باصره زیراکه ابصار بالذات متعلق بدین رطوبت است و این رطوبت اشرف اجزای
چشم است و باقی اجزا همین بخادم اویند و حافظ وی اند آن ششم طبقه عنکبوتیه و این تسمیت که از اطراف شبکیه رسته و ریشه‌های باریک
از طبقه شبکیه نیز درین مختلط گشته و مانند پرده عنکبوت بافته شده و پیش رطوبت جلیدیه تنیده تا که حاجز میان سطح رطوبت جلیدیه و رطوبت بیضیه
باشد از امتزاج و بسبب ثخانت او منع خروج و دخول نور و شعاع نگردد هفتم رطوبت بیضیه و آن تسمیت طبقه صاف غلیظ شبیه به بیاض
بیض فایده وقوع او پیش رطوبت جلیدیه آنست که گرمی بسیار هوا و ضو و غیره بر جلیدیه نرسد بلکه بتدریج تا باعث فاقه و تخفیف جلیدیه
نگردد هشتم طبقه عنبیه و آن تسمیت که ظاهر آن صلب است و باطن این الصقی ذی خمل و ذی خشونت است برای آنکه چون آب نازل شود در ثقبه
قادح بدستکاری فرو کند و ضلعی دیگر قعفد در چشم ریزد همان مکن در خمل ایستد و چون رطوبت بیضیه صاف و لغزنده است سبب مجاورت جسم
ذی خمل بهر جا نخود و باشد و سایل نگردد و در وسط طبقه عنبیه ثقبه ایست محاذی رطوبت جلیدیه تا که نفوذ نور و روح و انطباع صور مرئیات
از ان شود و رنگ این طبقه در بعضی مردم سیاه شبیه و در بعضی ازرق و در بعضی اشهلا و جالینوس مدح اشهلاییت و زرقت نموده
و مذمت کحلیت کرده است نهم طبقه قرنیه این طبقه ایست مخلوق از اطراف صلبیه شفاف مانند شاخ سفید لغایت تنک از جهت
کمال شفافیت سبب حاکی طبقه عنبیه است و این طبقه چهار تو دارد و بیرون او همه صلبست که از وقوع آفات خارجیه سالم ماند و فایده
شفافیتش آنست که حاجب نفوذ نور و مانع انطباع اشباح مرئیات در ثقبه عنبیه از ان بجلیدیه نباشد و این طبقه بمنزله قندیل
زجاجی است از برای چراغ نور جلیدیه دهم طبقه ملتحمه و آن تسمیت متوافق از ریشه‌های غشای لحم صلب ابیض عصبی گوشت سفید
چرب غلیظ و مختلط بعضله‌های محرکه مقله پوشیده است جمیع اجزای چشم را مگر قدری از قرنیه از وسط مکشوف است جهت نفوذ نور و جوانب
آن با طبقه قرنیه التحام یافته لهذا آنرا ملتحمه نامند سوم از اعضای شعور اذنین اند و آن دو عضو اند مرکب از لحم محض و غضروف
صدفی و عصب حاس و او مانند بادبان اند منعقد و متی و تعاریج و اعوجاج در عظم حجری واقعست و آنرا صماخ گویند و سطح اندرون آن عصب
حاس از زوج پنجم دماغی در ان مفروش گشته و آنرا غشای مجلی ثابت است و هوای که دایم در فضای ویست راکد باشد آنرا هوای مخزون خوانند و چون
هوا متموج از قرع و اصطکاک بیرون به اقل صماخ گردد و بتدریج تمام اتصال یابد تا غشا طبلی چو بهمین رسد بامر الله سبحانه سمع حاصل گردد
چهارم از اعضای شعور انف است و آن عضویست از تجویف منخرین و تجاویف منخرین نزد اعلای انف منقسم بدو قسم میگردد یکی باریک
بسوی مصفات تا هوای مستنشق زیرا که بجز از مصفات گذشته به ثقبهای ام جافی که محاذی ثقبه‌های مصفات است میگذرد و دیگر نیز
بسوی ابدتین که مسمی به حلمتی الثدی اند و قوت شامه در ان موضع است میرسد پس قوت شامه در یابد و رایحه طیبات
یا منتن یا غیر آن دوم غلیظ که بتدریج وسیع تر میشود تا باقصای فم منتهی میگردد جهت تنفس طبعی اما اعضای تناسل پس اند التناسل
انثیان و رحم اول از ان آلة التناسل آن تسمیت مولف از اعصاب دماغی و نخاعی کثیر الحس خصوصاً سر آن که آنرا حشفه نامند و از

اذنین

انف

اورده و شرائین و سبعه و اند که لحم غددی از عضلات و غشا و رباطات کثیرة التجاویف تا که وقت حاجت روح و قوت نفسانی از دماغ و اعصاب
دماغیه و نخاعیه دوم روح طبیعیه از کبد به اورده و روح و قوت حیوانیه از قلب بواسطه شرائین و حرارت بدنیه باده بسبب قوت شهویه
جماعیه در قضیب آیند و منتشر گشته رگها با کشیده و مستحکم دارد و این حالت را انعاظ خوانند و در قضیب دو مجرای است یکی برای خروج بول که بهیأت نه
انقطاع دارد و مایل بسعی است تا منفعل و متألم نگردد از حدت بول و دوم برای خروج منی که با انثیان ملاصق گشته و نهایت نرم است
که عند خروج منی بسهولت گشاید و منی بسرعت همچنانکه از مبدا براید بر رحم در آید سوم برای آوردی که بیضه بیخ ذکر پیوسته و این هر سه
مجرای در بیخ ذکر متمایز اند اما در احلیل یک منفذ گردیده و بدانند که در اکثر طول آلت تناسل از شش انگشت مضموم عند حبس کم و از زیاده
انگشت افزون نمیباشد و طول و عمق حجم بطور مذکور است دوم از اعضا تناسل انثیان اند و آن دو عضو اند مستدیر ظاهر در رجال
و صغیر در بعض پوشیده باطراف اندام نهانی در نسوان و آن مرکب است از لحم سفید غددی جرمیه و از اورده و شرائین و اعصاب و غشا لیفیه — انثیان
در باطنیه که بر یک خصیه مجمل گردیده و غشا از صفاق بر آمده مشتمل بر هر دو خصیه گردیده و از هر خصیه رگی مور یک آورده و چنان میباید که از خصیه
جدا است و بالا رفته نزد تهیگاه رسیده میل برقبه مثانه کرده پائین تر از مجری بول آمده آنرا اوعیه المنی نامند و باید دانست که خمیر منی
در دماغ است و از دماغ بخصیتین می آید یا بعضوی که در ذات انثیان منافذ کثیر اند که بدماغ و نخاع و قلب و کبد و سائر اعضا پیوسته اند
و طریق حصول منی بطور بقراط چنانست که خمیره و اصل او از دماغ نازل میگردد و آن دو رگ خلف اذنین اند بنخاع میرسد و از نخاع
بکلیتین و از کلیتین بانثیان میرسد و از هر عضو رئیس و غیر رئیس خادم و غیر خادم و مرؤس و غیر مرؤس شعبه های باین رگ پیوسته است که فضله هاضمه
غیر واجب الاندفاع بعد انهضام غذا بسائر اعضا بسبیل ترشح بجانب این دو رگ می آید و از آن براه وعیی دارد … و در آنجا نضج و نیز
نیابد لیس بخصیتین آمده گردد و نضج تام در استحاله کمال یافته سفید غلیظ بلون جوهر انثیین میشود و منی تا که انثیین نیابد سفید محض
نمیشود و لهذا مجرب است که در ضعف انثیین و مبالغه جماع منی برنگ خون می برآید و چون انقطاع دو رگ خلف الاذنین کرده شود انقطاع
نسل لازم گردد و لهذا مقرر شد که خمیر او از دماغ است لاکن بدانکه اطبا و حکما متفق اند برآنکه قوت عاقده در منی مرد است و قوت منعقده در منی
زن اما اختلاف میکنند در آنکه آیا در منی مرد قوت منعقده و در منی زن ماده قوت عاقده هم هست یا نیست بالجمله حکما انکار دارند و اطبا اثبات
که عاقده در منی مرد اقوی است بنسبت منعقده و در منی زن بخلاف آن منی زن منعقده اقوی است از عاقده است فافهم سوم از اعضا تناسل
رحم است و آن عضویست عصبانی و غضروفی مانند مثانه مستدیر الشکل مرکب از اعصاب و شرائین و اورده و عضلات و غشا های عصبیه
و موضع آن مابین مثانه و معاء مستقیم و طولش تا ناف است … و انتهای آن فم رحم در طبقه باطنیه آن رگهای بسیار
آمده و افواه رگهای مذکوره در جرم طبقه مسطوره منفتح گردید مانند … آنرا نقرة الرحم خوانند و غشا جنین به همین نقره
مرتبط میباشد و طمث از همین جا می آید و غذای بچه از همین … در نسوان دو خانه دارد یمین و یسار گویا
دو رحم است اما گردن هر دو واحد است لهذا بعضی … باشد که در داخل این طبقه طولی است …
… بر آمدگی … باشد و انثیان …

رحم بدماغ بواسطه همین عصب است وشعبه عظیم از عرق طالع من حدبة الکبد بدینجا رسیده که انشعاب و متلاشی شود و تغذیه جنین حاصل آید
واز قلب شعبه شریانی نیز در رحم پیوسته جهت ایصال حرارت و رطوبت غریزیه و قوت حیوانیه و لطیفه خارجیه آن مانند غلاف بر ایشان باطنیه
محیط و مشتمل گشته واو یک تجویف بیش ندارد لیکن ابا سرے عصبیه در بالات قویه با طرف نسبت و پهلو و ناف و مثانه مربوط شده
و رحم را عنقی است ذی شکنج بشابه بیضین که در آن تنبین کنند که انتهای تشبیه تا به منفذ اندام نهانی است وان بحسب ظاهر عضلی اللحم شبیه به غضروف
مے تا بیدا یا طلق این رحم مجهیست تا آسیب آلة تناسل وقت دخول نشود یعنی دخول آن در شکم عنق میشود و مراد از اندام نهانی همین
تجویف گردن رحم است و طول این منفذ در اکثر از شش انگشت کم و از یازده انگشت زیاده نمی باشند و آلت مردان به مستور در پیچ
عنق رحم از خارج و خصیه همین جا واقع اند که منفذ آن نهایت تنگ است لهذا از زنان دیرتر استنزال میشود بخلاف مردان باید دانست
که دو رگ معوج مستقیم الجوف از بیضتین پیش خاصرتین رفته بسوی حالبین رسیده اند و هر دو طرف ایشان بارطبین مربوط
گشته با زودن فم رحم رسیده اند بیننا و بسیار از آن طرف که برحم پیوسته اند سطے لقا و نقب الرحم اند و در اصل عنق رحم که منقطع
وصول سر آلت است و آنرا فم رحم خوانند معر فی ای واقع اند آنرا افواه الرحم نامند و در وقت مباشرت لبهٔ حشفه محسوس همی شود و
موجب لذت و حظ الم حاصل میشود زنان را و فم رحم را ایم ... در وقت حمل چنان می بندد که میل ... نتوان در آورد و اما
در حالت ایقاع میکشاید تا منی را بلع نماید و رحم بالطبع بر جذب منی شایق است لهذا وقت ایقاع نفس رحم بجانب عنق میگراید اینجا
است که گفته اند ان الرحم کانه حیوان فی بطن الحیوان یتحرک نحو المطلوب هو المنی والطیب و پوشیده نماند که مس آلت فم رحم باعث التذاذ و
موجب استنزال نسوان است اما فم رحم یعنی عنق آن که دهان اندام نهانی است از تشظیات عصبیه باریک شبیه به تشار بافته شده و در وسط
آن منفذ باریک برای خروج بول است و هر چند حجه بزرگ شود بتدریج منفذ مذکور وسیع شود و پاره شدن آن با ایقاع عبارت است
از ازاله بکارت فافهم - و باید دانست که تکون جنین در رحم بدین وجه است که چون رحم صحیح و نقی باشد و منی مرد و زن از سوء مزاجات
وانحراف ذکوری و انوثی و از واردات خارجیه و موجبات بدنیه و نفسانیه خالی بود و هر دو منی باهم دفعة واحدة منزل شده و آمیخته شوند
بامر الله الخالق المصور جل شانه از قوت عاقده مکونه منی قوت منعقده منی ماده غلیانی در آن پیدا شده مانند کف میگردد و
قوت ممیزه و مصوره باذن خالقه در آن اثر و تصرف نموده چار نقطه ظاهر میسازد یکی محل قلب دوم محل دماغ سوم محل کبد چارم
بمکان ناف و نقطه سرّه مثل حباب بر آمده بر مجموع نقاط محتوی میگردد جهت حفظ حرارت غریزی و صیانت اعضا کما ینبغی و
این حالت در هفت روز با تمام میرسد و این را نطفه و حالت اولی نامند بعد از آن نقطهای سرخ و منافذ و فوهات پیدا میشوند این حالت در چار
روز با تمام میرسد این را حالت ثانیه گویند بعد از آن هیئة اجمالی اعضا و تعلق و ربط اعضا با یکدیگر میگردد و این صورت در شش روز تمام یابد و این حالت را علقه
و حالت ثالثه خوانند بعد از آن هیئة تفصیلی اعضا بهم رسد و غذای خون حیوانی و طبقی بتوسط شریان که از مادر برحم وارد رحم برانها آمده مستعد قبول
صورت حیوانی و فیضان روح بامر واهب الصور والحیوة مینماید و اتمام این حالت به نه روز میشود و این را حالت رابعه گویند بعد از آن تمیز
ذکوری یا انوثی بر آن فایض شود و اعضای اصلیه منویه با تمام میرسد به هفت سه روز و این را حالت خامسه گویند پس خلقت همگی اعضای مفرده

بیان پیدایش جنین

مرکبه واعصاب وعروق وعظام وغشا، باعضاء وشظایای عصبی ورباطات وعضلات جابجا مربوط میگردند ودر خلل آن لحم محشو شود
وهیئات همگی بدن در پنجروز تمام میشود واین را حالات سادسه گویند پس آنچه در تعیین مدت حالات ذکر یافته تقریبی واکثری است نه کلی و
حقیقی چه گاهی در بعضی چند روز پیش افتند ودر بعضی دو روز پس لهذا خلقت پسری در سی روز نهایت چهار روز وخلقت دختری از چهل روز
تا پنجاه روز با تمام میرسد پس در هر مدتی که خلقت پسری یا دختری تمام شود در ضعف ایام او بحرکت آید ودر سه چند ایام حرکت بوجود
آید مثلاً اگر خلقت بسی و پنجروز با تمام رسد در هفتاد روز بحرکت آید ودر هفت ماه متولد شود و بماند واگر در چهل روز خلقت تمام شود در هشتاد
روز حرکت کند ودر هشت ماه تولد شود و نماند واگر خلقت در چهل و پنجروز با تمام رسد در نود روز بحرکت آید ودر نه ماه تولد یابد و بماند
واقل مدة حمل شش ماه است که حضرت امام حسین ابن علی کرم الله وجهه ویحیی ابن ذکریا ششماهه متولد شدند واکثر مدت حمل ده ماه و
چند روز است وهیئة جلوس طبعی جنین در رحم بدین نمط است که بر سر پا نشسته وزانو را بشکم چسپانیده ودستها بر پهلو وکف دستها بر رخساره
وسر اندک معکوس وسر آن بطرف بالا وروی به پشت مادر بود ودر وه که اتصال بناف دارد از میان هر دو پای آن بر آمده بدور پشت
پیچ خورده بشیمه سر دیگر آن پیوسته وتنفس جنین با تنفس مادر آنست از منافذ شرایین وهمچنین تغذیه آن از خون طمث است وتولد طبعی همین
است که از سر زاید وآنکه از پا زاید خطر دارد وقوسی برانند که روی سینه را بطرف پشت مادر وسر را بسوی بجانب شکم مادر بود و بدانند که
خون طمث در حامله بسه کار منقسم میگردد یک قسم خود بهر غذای جنین مصرف میشود ویک قسم بجانب پستان میرود وجهة ذخیره ماده لبنیه
ویک قسم فضله البیت که در رحم میماند جهت سهولت خروج جنین ومشیمه ووقت نفاس مندفع میگردد وپوشیده نماند که جنین بسه غشا پوشیده
میباشد یکی ملاقی نفس جنین است واین غشاء البیت رقیق تر از سایر اغشیه وفضله عرق جنین درین میریزد ومسمی است بغشاء النفس وچونکه
منفذ لسه جنین در غایت رقت ولطافت میباشد بول جنین از مثانه براه ناف خارج میشود ودر غشای دوم که مسمی بلفائفی است منصب
میشود بیچارگر برای بول مجمع نمی بود ودر رحم بسبب تجنب از شدت حدت الم قوی میداشت وبر خارج جنین غشا است ذی صفاقین رقیقین که
بینهما گاهی متسنج شده اند وغشاء مذکور محیط بدو غشیه مذکوره میباشد واین مسمی به مشیمه است وچونکه فضله برازی در جنین کمتر جمع
میگردد لهذا در برار غشای دیگر برای آن حاجت نشد - وخامسها الارواح پنجم از امور طبعیه ومرکب لطیف ارواح جمع روح وروح بمعنی
جانست ولا نعنی بها النفس الناطقة کما یراد بها فی الکتب الالهیة - ودرین جا روح از نفس ناطقه مراد نیست چنانچه در کتب الهی از روح مراد
نفس ناطقه دارند از کتب الهی قرآن شریف ودیگر کتب وصحف مراد است والنفس الناطقة جوهر مجرد فی ذاته متعلق بها فی افعاله یشیر
الیه کل واحد بقوله انا انت وقال الشیخ آن هذا الجوهر من حیث انه مدبر للبدن نفس ناطقه ومن حیث ان له تعلقا وتوجها الی عالم القدس روح
وفی تفسیر الکبیر ان الیهود قالوا لقریش سلوا محمداً عن ثلاثة من اصحاب الکهف ومن ذی القرنین ومن الروح فان اجاب من الاولین وابهم
الثالث فهو نبی لان ذکر الروح مبهم فی التوراة وان اجاب ان الکل او سکت فلیس بنبی فبین القصتین وابهم امر الروح بانه قال الروح
من امر ربی هو اعن سؤالهم بل نعنی بها جسما لطیفا بخاریا یتکون من لطافة الاخلاط - بلکه از روح جسم لطیف بخاری را مراد داریم که از لطافت اخلاط
پیدا میشود یعنی الروح جسم لطیف بخاری متولد من لطافة الاخلاط کتولد الاعضاء عن کثافتها پس چنانکه جسم لطیف صافی حاصل از لطائف

تحقیق ارواح

بحث قوی

اغذیه بواسطه وریدی ماساریقا بی از کبد به بطن الیمن قلب رود و حرارت غریزیه قلبیه در ان تصرف نماید و ازان بخار لطیف حاصل گردد آنرا روح حیوانی گویند و چون روح حیوانی بواسطه شرائین در تمام بدن رسد حیوة اعضاء ازان حاصل شود و چون قسطی ازان بدماغ رسد و شبیه بجوهر دماغ گردد آنرا روح نفسانی گویند و چون روح نفسانی بواسطه اعصاب دماغیه و نخاعیه در جمیع بدن رسد حس و حرکت جمله اعضا ازان حاصل شود و چون قسطی ازان بکبد می آید و استحاله بکیفیت مزاجیه کبدیه پذیرد آنرا روح طبعی گویند و چون روح طبعی بواسطه آورده در جمیع بدن سرایت کند تغذیه و تنمیه بدن ازان حاصل شود چنانچه ماتن علیه الغفران گوید - والارواح هی الحاملة للقوی فلذلک اصنافها کاصنافها یعنی ارواح بردارنده قوی اند پس بسبب ضرورت حوامل اقسام ارواح مثل اقسام قوی است و اصناف جمیع صنف است و صنف بمعنی قسم است و ارواح سه اند و قوی ایضاً سه اند بر مساوی سها القوی وهی ثلاثة اجناس یعنی قسم انا امور طبیعیه و اسباب ضروریه قوی اند و قوی جمیع قوت است و قوی سه جنس اند و اطلاق اجناس بر قوی مذهب اطبا است زیرا که او مفهوم کلی را جنس خوانند احدها القوی الطبعیة یعنی یکی ازان اجناس ثلاثه قوت طبعی است و قوت طبعی قوت کبد را گویند و مرکب او روح طبعی است - فمنها منصرفة فی الغذاء لاجل بقاء الشخص ای بعضی ازان تصرف کننده در غذا بالفعل است برای بقای شخص و شخص بمعنی جسم است - وذلک اما للتغذیة وهی الغاذیة او للزیادة فی اقطاره علی النسبة تقتضیها نوعه وهی النامیة چنانکه برای بقای شخص بود و یا برای غذا کردن بدن است و آن قوة غاذیه است و یا برای زیاده کردن است در اقطار ثلاثه خود بر نسبتی که میخواهد آن نسبت را نوع آن شخص و آن قوت نامیه است و اقطار جمع قطر و قطر بالضم کناره چیز است - ومنها منصرفة لاجل النوع وهی قوتان احدیهما تفصل من امشاج البدن جوهر المنی وتهیی کل جزء منه لعضو مخصوص وهی المولدة - و بعضی ازان تصرف کننده است در غذا برای بقای نوع یا ایجاد کردن شخص آن نوع و آن دو قوت است یکی ازان دو آنکه از اعماق و رطوبات بدن جدا میکند جوهر منی را و هر جزو منی را بعضو مخصوص تیار میکند و آن قوت مولده است و ثانیهما التشکل کل جزء منه بالشکل الذی یقتضیه نوع المفصل عنه او بالقاریه من التخطیط والتجویف وغیرهما وهی المصورة دوم ازان دو آنکه صورت می پوشاند هر جزو منی را بشکلی که میخواهد آنرا نوع او که منی ازو جدا شده است مثل پیدا شدن انسان از انسان یا آنچه قریب است بنوع خود از تخطیط و تجویف و غیر آن چنانچه در حیوان دو نوع ظاهر گردد و آن قوت مصوره است - والغاذیة تخدمها قوی اربع الجاذبة المنافع والماسکة لمدة طبخ الهاضمة والهاضمة للاحالة والدافعة للفضلة وهذه الاربعة تخدمها کیفیات اربع اعنی الحرارت والبرودة والرطوبة و اللیبوسة والغاذیة تخدم النامیة وهما تخدمان المولدة - و قوت غاذیه را چهار قوی خدمت میکنند یکی ازان جاذبه برای نافع است دوم ازان ماسکه تا وقت طبخ هاضمه نافع را میگیرد و سیوم ازان هاضمه است برای تغیر و تبدیل نافع و دافع برای فضله است و این چهار قوی مذکوره را چهار کیفیات خدمت میکنند و مراد مبادی ازکیفیات اربعه گرمی و سردی و تری و خشکی را و غاذیه نامیه را خدمت میکند و غاذیه و نامیه مولده را خدمت میکند و باید دانست که شیخ گفته القوة مبداء الفعل بالذات و بعلم وجودها یعنی قوة مبداء فعل است بالذات و دلیل بر وجود قوت ظهور فعل است زیرا که وجود فعل بی مبداء محال است و جمله قوی سه جنس اند زیرا که صدور افعال از و اگر با شعور است از قوت نفسانی خوانند و اگر بی شعور مختص بحیوانست او را قوت حیوانی نامند و اگر مخصوص بحیوان نیست قوت طبعی گویند و هر یک ازین قوی دو گونه بود اولی و ثانوی اولی قوت حیوانی و نفسانی و طبعی است و ثانوی سمع و بصر و شم و ذوق و مس و غاذیه و نامیه و مولده و مصوره و غیره است جنس اول از اجناس ثلثه قوت طبعی است وان دو نوع باشند مخدوم

جنس دوم قوت نفسانی

و خادمه و قوة مولده و مولده برای بقای شخص است یا برای بقای نوع پس آنکه برای بقای شخص است دو قسم است یکی آنکه تصرف کند در غذا تا
تا غذا را مستعد و مهیا کند که شبیه بمغتذی گردد و بدل ما یتحلل شود و آن را قوت غاذیه نامند دوم آنکه در مسافات ثلثه بحسب طبیعت نوع آن شخص تا بسن
نمو بیفزاید آن را قوة نامیه گویند و آنکه برای بقای نوع است این نیز دو قسم است یکی آنکه در مرد و زن از فضله هضم رابعه بحیل انثیین تولید منی
کند و چون از آن جدا شده در رحم قرار یابد قوتی است که هر دو منی را امتزاج بحسب عضو عضو نماید در رحم این را مولده و مغیره اولی نامند
دوم آنکه صورت اعضا را بر اجزا ماده منویه بحسب استعداد قابلیت خود مقتضای نوع آن قرار دهد بهاز تخطیط و تجویف و الظام
و انفصال و ثقب و منافذ و ملاست و خشونت و تعداد و مقادیر اعضا و اوضاع و غیره آن را قوت مصوره و مغیره ثانیه گویند و فعل این
قوت تا ایام در رحم میباشد اما قوی خادم طبیعیه چار قوت است جاذبه ماسکه هاضمه دافعه و جاذبه قوتی است که جذب میکند غذای نافع
بالفعل یا بالقوة را فقط زیرا که غذا بدن بی دوان این قوت باعضا نمیرسد پس در هر عضو از اعضا قوت جاذبه میباشد که غذا
خود جذب نماید و ماسکه قوت است که نگهدارد غذا یا شیء نافع را تا قوت هاضمه در آن تصرف نموده هضم نماید و هاضمه قوتی است که
متغیر و مستحیل کند غذا را از صورت غذائیه بصورت خلطیه و از صورت خلطیه بصورت عضویه و فرق در قوت هاضمه و قوت غاذیه
آنست که هاضمه مستعد و مهیا کند غذا را که شبیه بمغتذی و جزو عضو گردد و این را مغیره اولی نیز گویند و غاذیه آنکه غذا را جزو عضو و شبیه
بمغتذی میگرداند و این را مغیره ثانیه نیز گویند و دافعه قوتی است که دفع نماید فضلات فاضله هر عضو را و کیفیات اربعه که حرارت و برودت
و رطوبت و یبوست است مر این چهار قوت را که جاذبه و ماسکه و هاضمه و دافعه است خدمت می نماید اما خدمت حرارت مشترک است
مر هر چهار قوت مذکوره را لیکن در هاضمه حرارت بیشتر مطلوب است لان الهاضمة محرکة و هی لا تکون بدون الحرارة و خدمت یبوست
نیز مشترک است مر جاذبه و ماسکه و دافعه را جهت هیئت اجتماعی و اشتمالی اعضا و جهت حرکت جذب و دفع و خدمت برودت مر ماسکه
و دافعه را باعتبار قبض و جمع و حبس الیاف بسبب اشتمالیه بود و خدمت رطوبت مر هاضمه را فقط بهر آنست که در غذا رطوبت نباشد
هضم و استحاله کما ینبغی صادر نمیشود فافهم و باید دانست که جاذبه و ماسکه و هاضمه و دافعه خادم غاذیه اند و غاذیه خادم نامیه و غاذیه
و نامیه خادم مولده و مولده خادم مصوره پس خادم حقیقی کیفیات اربعه اند و مخدوم حقیقی قوت مصوره و دیگر از قوی طبیعیه
من وجه خادم اند و من وجه مخدوم کما لا یخفی علی من طالع الکتب المطولة الحکمیة - الجنس الثانی من القوی هی القوة النفسانیة
فمنها محرکة و منها مدرکة و المحرکة منها باعثة علی الحرکة و یسمی الشوقیة و یتخذ منها الشهوانیة و الغضبیة و منها فاعلة للحرکة بان
تشنج العضل فیجذب الوتر و یتقبض العضو او ترخی العضل فیسترسل الوتر فینبسط العضو فتبارک الله احسن الخالقین - جنس دوم از قوی
نفسانی است یعنی و باعث و مرکب از روح نفسانی است پس بعضی از آن محرکه است و بعضی از آن مدرکه و قوت محرکه بعضی از آن باعث است
بر حرکت و آن را شوقیه گویند و شوقیه را شهوانی و غضبی خدمت میکنند و بعضی از آن فاعله است بر حرکت بآنکه ورم میکند قوت عضله را پس
کشیده گردد بدین سبب که تنگ [illegible] پس عضو که وتر با او متصل است منقبض شود یا نرم و سست شود عضله طرف خلاف سد پس دراز و طویل
میشود و [illegible] پس عضو بدین جهت کشاده شود پس پاک و بلند است پروردگار که بیاسانیک است از پیدا کنندگان و باید دانست که قوت محرکه

بر دو قسم است باعثه و فاعله اما باعثه قوتیست که میخواند و می‌انگیزاند فاعله را بحرکت ارادیه اقبالیه یا ادباریه پس اگر باعثه باعث باشد بسوی جلب نفع نامند
آنرا شوقیه و نزوعیه و شهوانیه گویند اگر بسوی دفع ضرر باشد غضبیه خوانند و فاعله قوتیست که در حرکت می‌آرد عضله را که مطیع قوة باعثه است پس
اگر باعثه بر انقباض عضو باعث بود فاعله تشنج میسازد عضله را بمبدا خود و وتر نیز منجذب میشود بسوی مبدا خویش پس عضو منقبض گردد و اگر باعثه
باعث بر انبساط عضو بود فاعله عضله را مسترخی کند پس وتر بمتابعت وی نیز ممتد میشود پس عضو منبسط گردد و حرکت ارادیه بچهار قوت تمام میشود
یکی تخیلیه یا وهمیه دوم قوت شوقیه سوم قوت حکمانیه چهارم قوة فاعله پس چون انسان تصور نماید شئی نافع و یا ضار را اطاعت مینماید آنرا قوت شوقیه و چون
شوق غالب شود قوت عازمه ظهور میگیرد و پس فاعله تحریک عضلات میشود و پس بفعل می‌آید و اما المدرکة فاما مدرکة فی الظاهر او مدرکة فی الباطن اما
المدرک فی الظاهر فهی قوی خمسة کالجواسیس للمدرکة فی الباطن — و لکن قوت مدرکه پس آن یا مدرک موجود در ظاهر است یا آن مدرک موجود در باطن
است اما مدرک موجود در ظاهر پس این پنج قوی مثل جاسوسان اند برای مدرکه باطنیه و چونکه معلوم شد که قوت نفسانی دو قسم است مدرکه
و محرکه اما قوی مدرکه نیز بر دو قسم است مدرکه ظاهریه و مدرکه باطنیه اما مدرکه ظاهریه پس این پنج قوة است و این پنج بمنزلهٔ جواسیس اند که مدرکات خود
را بحواس باطنیه می‌سپارند و مدرکات ظاهریه و باطنیه را مدرکهٔ حسی نامند زیراکه حواس عشر مدرک جزئیات است و آنچه مدرک کلی است نفس ناطقه است
و آنرا مدرک عقلی نیز گویند احدها قوة البصر و موضعها التقاطع الصلیبی بین العصبتین الآتیتین الی العینین من شانها ادراک الالوان والاضواء
والاشکال — یکی از آن مدرکات خمسه ظاهریه قوت بینائی است و محل او تقاطع صلیبی است در میان دو عصبه که بطرف دو چشم آینده اند و از شان
او است معلوم کردن رنگها و روشنیها و شکلها یعنی اول از مدرکات خمسه ظاهریه قوت بصر است که موضع است در رطوبت جلیدیه و موضع آن تقاطع
صلیبی میان دو عصبه مجوفه که از مقدم دماغ تا به پیشانی آمده با هم تقاطع ورزیده باز جدا گشتند آنچه بجانب یسار آمده بود در چشم یمین مقابل طرف
طولانی جلیدیه متصل گشته پس قوت باصره آنچه ادراک نموده بموضع تقاطع رسیده و حفظ نه بحس مشترک میرسانند و از شان قوت باصره ادراک
الوان و اضواء و اشکال است و در کیفیت ادراک ابصار اقوال بسیار اند بعضی بخروج خطوط شعاعی قائل اند و بعضی بانطباع صور مرئیات
یعنی بکیفیت خاص که حاصل میان رائی و مرئی در رطوبت جلیدیه است لیکن وجه خروج خطوط شعاعی اقرب الی العقل است و طریق نقش
این است که جسم شعاعی هیئة مخروطی از چشم برآید که قاعده آن متصل بمبصر باشد و زاویه آن بر رطوبت جلیدیه لکن تا که نزد زاویه است خطوط
باشند متصل بهم بسته و چون دور تر گردد متفرق شود و خطوط است و نباشند میان آنها انقطاع بلکه هوائی که مستحیل بطبع آن گردد به سطح ظاهری
طوالاوعیا محیط گشته نزدیک برگردد لیکن نزد راقم الحروف مذهب انطباعی اقرب بصواب مینماید زیراکه در شیشهٔ تاریک بلاشبهه عکس شئی چنین دیده میشود
ثانیها قوة السمع و موضعها العصبة المفروشة علی الصماخ و من شانها ادراک الاصوات — دوم از آن قوت شنوائی است و محل او عصبی است گسترده است در سوراخ
گوش و از شان او است شنیدن آوازها یعنی دوم قوت سمع است و کیفیت ادراک صوت همین نحو است که سوراخ گوش پیچ و خمها دارد و در منتها
چون پرده حساس شکل دف و طبل کشیده باشند و تحت آن پرده عصبی است مفروش که از مقدم دماغ رسته بموضع حس مشترک رسیده اتصال
یافته و چونکه خلاء بمذهب حکما محال است پس هوا همیشه در سوراخ گوش را پر میکند و چون صوت هوائی که تکیف از تصادم و اصطکاک جسم است
بهوا راکد فی الصماخ برسد و صدمه میرسد و هوا راکد بحرکت هوائی مضروب به صدمه و همه بر پرده زیرین چه پرده طبلی را بحرکت آرد پس انسان ادراک صوت

وصف مدارک ظاهری

قوت باصره

قوت سامعه

میکند و از آن بواسطه عصبه مذکوره بحس مشترک میرسد. وثالثها قوت الشم وموضعها العصبتان الزائدتان شبیهتان بحلمتی الثدی ومن شانها

قوت شم

ادراک الرایحة المتصعدة مع الهواء المستنشق. سوم ازان قوت شامه است وموضع آن دو عصب زائده شبیه بدو سر پستان است واز شان

او ست شمیدن بوی بلند شونده با هوا شمیده شده یعنی سوم قوت شم است وموضع آن زائدتین شبیهتین بحلمتی الثدی که در منتهای الف رسیده

ومجری الف نزد اعلاے او بدو قسم میشود یکی غلیظ که بتدریج وسیع میگردد تا آخر فضائی دهان ودران نافذ میشود هوا الحنجره ودوم قصبه ریه دوم

باریک که ازان صعود نماید هواے متکیفه بکیفیت رایحه طیبه یا منتنه تا مصفات از انجا داخل ام جاذر سوراخها که در انست محاذی سوراخهای

مصفات گردد وازانجا النفوذ مینماید بسوی زائدتین شبیهتین بحلمتی الثدی پس قوت شامه رایحه منتشقه را ادراک نموده بحس مشترک عرض نماید

قوت ذوق

ورابعها قوت الذوق وموضعها العصب الذی فی جرم اللسان ومن شانها ادراک الطعوم. چهارم ازان قوت ذوق است ومحل او عصبی

است که در جرم زبان مفروش است واز شان اوست معلوم کردن طعم ها یعنی چهارم قوت ذوق است وموضع آن عصبی است که در جرم زبان

مفروش است که اتصال او بموضع حس مشترک گردد واز شان آن ادراک طعوم است بواسطه رطوبت لعابی که از مولد اللعاب هر وقت بر زبان

میرسد واجزای ذی طعم با لعاب مختلط گردد پس در جرم لسان غوص کند ومدرک گردد پس بحس مشترک عرض کند که شیرین است یا ترش یا تلخ

است یا ترش. خامسها قوة اللمس وموضعها الجلد ومن شانها ادراک الملموسات من الحرارة والبرودة والیبوسة والملاسة والصلابة.

قوت لمس

پنجم ازان قوت لامسه است که بسودن دست معلوم کنند ومحل او جلد است واز شان او است معلوم کردن ملموسات در گرمی وسردی وخشکی ونرمی

وسختی یعنی پنجم قوت لمس است وموضع آن تمام جلد بدن است رو اغشیه زیراکه جلد واغشیه همگی مولف از تارها وپود تارهای عصبی اند واعصاب همگی

از دماغ رو ئیده اند لیکن حس بعضی اعضا از بعضی زیاده چنانچه اذکی فی الحس جلد سر انگشت سبابه وابلد فی الحس جلد پاشنه وباقی متوسط علی تفاوت

مراتبه اند واز شان او ادراک کیفیات ملموسه است از حرارت وبرودت ویبوست وملاست وخشونت وصلابت ولیونت وغیره. واما المدرک

حس مشترک

فی الباطن فمنها مدرکة للصور الجزئیة المحسوسة بادراک الحواس للظاهر وهی المشترک. ولکن مدرک در باطن پس بعضی ازان مدرک برائے صور جزئیه

است که بحواس ظاهره معلوم شده اند وآن حس مشترک است باید دانست که مدرکه باطنیه وآن پنج قوت است سه مدرک ودو خزانه اول از مدرکات

باطنیه حس مشترک است وموضع آن اول بطن مقدم دماغ است چنانچه ماتن گوید وموضعه مقدم البطن المقدم من الدماغ. واو را حس مشترک

ازان گویند که ادراک او مشترک میان حواس خمسه ظاهریه وباطنیه است ومدرکات ظاهریه بحکم جواسیس آن دارند واو حکم آئینه دو رویه دارد یکی بطرف

ظاهر ویکی بطرف باطن یعنی حس مشترک برزخی است میان حواس ظاهریه وباطنیه وچون مدرکات ظاهریه از حواس ثلثه غائب شوند یا صور ومعانی

وحقائق که از روح ونفس بواسطه متصرفه بر او القا شوند از قبیل صور ومعانی والفاظ در او ریزد زبان بیان بهجوم القا نماید اینو لسبب برای

اشخاص غائبه ویا حفظ نگهدارد ودلیل بر بود او تجارب طبیه است که مشهور گشته که هرگاه که مقدم دماغ آفتی رسد اختلال در فعل حس مشترک پدید آید

خیال

وخزانة الخیال وموضعه موخر البطن المقدم من الدماغ وخزانه حس مشترک خیال است ومحل آن موخر بطن مقدم از دماغ است دوم از مدرکات باطنیه

قوت خیال است وآن خزانه صور مدرکه حس مشترک است وموضع آن آخر بطن مقدم دماغ است زیراکه نزدیک بحس مشترک است وخزانه هر قوت مناسب است

که خلف آنها باشد تا که سهل وسریع باشد آنرا ابداع صور واعتداد آن وقت رجوع ونیز بسهولت حفظ نماید مولد صورها هرگاه که غائب شوند پس اگر بر تبها اول سبب احتیاج

ویا بجهت اشتراک اشیا در حس مشترک خوب ادراک نه نموده مرتبه دوم وسوم بتکرار وتکاثر از خیال حاضر نموده ادراک تمام کند پس اگر خیال نبودی
هیچ چیز بعد غیبوبت ماده وصورت آن از حواس ظاهره یاد نمی آمد وفرق میان دوست ودشمن وضار ونافع نمی بود ودر امر معاش ومعاد
مختل می شد ودلیل بودن دلیل این قوت در مجمل اختلال فعل او ست عند وقوع آفت در موضع مذکور. ومنها مدرکة للمعانی الجزئیة القائمة
بتلک الصور وهی الوهم وموضعه آخر البطن الوسط من الدماغ. وبعضی قوی باطنیه مدرکه ست برای معانی جزئیه که قایم اند بآن صور وآن واهمه
ست وموضع او آخر البطن میانه دماغ ست یعنی سوم از مدرکات باطنیه قوت واهمه ست وآن قوتیست که مدرک معانی جزئیه قایمه بصور
مخزونة فی الخیال کند زیرا که هر صورت را معانی ست خاص مانند محبت جزئیه ما در که از زید نسبت با پسر او عداوت جزئیه از گرگ سفید نسبت
با بز سیاه ونا پوشیده نماند که واهمه همچنانکه مدرک معانی ست مدرک صور هم ست وموضع او آخر بطن اوسط دماغ ست ودلیل بر بودن
او در بس محل اختلال فعل او ست عند تحقق آفت در همین موضع. وخزانة الحافظة وموضعها البطن المؤخر من الدماغ. وخزانه واهمه حافظه
ست وموضع حافظه بطن آخر از دماغ ست یعنی چارم از مدرکات باطنیه قوت حافظه ست وآن قوتیست که حفظ میکند ونگهدارد معانی
مدرکه واهمه را واو خزانه وهم ست ونسبت حافظه بوهم همچون نسبت خیالست بحس مشترک وموضع آن بطن اخیر دماغ ست تا که قریب
بوهم بود خزانه او باشد ودلیل بر بودن او در بنجا نیز از اختلال فعلش عند رسیدن آفت در همین محل توان دانست. ومنها متصرفة
وتسمی باعتبار استخدام النفس الناطقة لها مفکرة وباعتبار استخدام الوهم لها فی الصور والمعانی الجزئیة متخیلة وموضعها اول البطن
الاوسط من الدماغ وبعضی از مدرکه باطنیه قوت متصرفه ست وباعتبار خدمت خواستن نفس ناطقه از وی در معانی کلیه مفکره نام نهاده
شود وباعتبار خدمت خاستن واهمه از وی در صور ومعانی جزئیه متخیله نامیده شود وموضع قوت متصرفه ابتدا بطن اوسط از دماغ
ست پنجم از مدرکات باطنیه قوت متصرفه ست وآن قوتیست که تصرف نماید در صور مخزونه محفوظة فی الخیال ودر معانی مخزونه آن صور که درک
کرده آنرا واهمه واین تصرف یا بترکیب بعضی بالبعض بود ویا به تفصیل بعضی از بعضی واین شش صورت متصور میشود اول آنکه بعضی صور را با بعضی
صور ترکیب کند مانند آنکه تخیل نماید انسان را دو سر ویا چار چشم ویا یار وبال ومنقار دوم آنکه ترکیب نماید بعضی معانی را با بعضی
معانی همچون محبت جزئیه که درک کرده میشود از زید نسبت بولدش یا عداوت جزئیه کذلک وقید جزئیه بهر آنکه ادراک کلی کار نفس ناطقه
ست سوم آنکه بعضی معانی را با بعضی صور ترکیب کند مانند تخیل صداقت جزئیه برای زید چارم آنکه بعضی صور را از بعضی صور
جدا نماید مانند تخیل انسان بی سر ویا ویا بی دست ویا پنجم آنکه بعضی معانی را از بعضی معانی جدا کند مانند سلب صداقت جزئیه از عداوت
جزئیه ششم آنکه تفصیل بعضی معانی از بعضی صور کند مانند تخیل سلب صداقت جزئیه از زید واین جمله تخیلات گاهی
بنفس الامر مطابق باشند وگاهی غیر مطابق ومخالف پس این قوت را باعتبار آنکه تصرف کند در صور مخزونة فی الخیال
ومعانی جزئیه مدرکة الوهم بترکیب وتفصیل متصرفه گویند وباعتبار استخدام وهم مر آنرا در صور ومعانی جزئیه متخیله
نامند وباعتبار استخدام نفس ناطقه مر آن قوت را در معانی کلیه مفکره خوانند واستخدام نفس
ناطقه مر این قوت را مقصود نمی شود مگر در انسان پس مفکره مختص بانسان باشد فقط وموضع او اول البطن اوسط دماغ ست تا قریب

او وهم بصورت مخزونه فی الخیال یود و وهم بمعانی جزئیه حاصله فی الوهم باشد و بدان سبب تصرف او در هر واحد بآسانی میشود و استخدام

وهم مر آن را نیز بسهولت باشد فافهم وذا یلیق بزیادة التفصیل فی هذا المختصر الجنس الثالث من القوی القوة الحیوانیة التی تعد الاعضاء

لقبول القوی النفسانیة — و جنس سوم از قوی قوت حیوانی است که تیار میکند اعضا را برای قبول کردن قوت نفسانی یعنی

جنس سوم قوت حیوانیه است و آن قوتیست که انبساط و انقباض دل و شرایین و ترویح روح بجذب نسیم بارد و اخراج بخار دخانی

بدو است و حرکت خوف و غضب و فرح و غیره از وست و التباب حرارت غریزی و مدبر و مکمل روح نفسانی و طبعی است و هر چند

مبادی جمیع مدرکات و افاعیل قوت نفسانی است لیکن تقویت و امداد همه از قوت حیوانی است زیرا که حیوانه مقدم بر کل

است و قوت حیوانیه چون در اعضا حاصل آید آنها را بر قبول حس و حرکت مهیا گرداند و حیات بدن بدین قوت است فافهم

و اسباب فاعله صحت برای بدن انسان ورود و ست ضروریه است در حالت صحت بر تناسب طبیعت و عدم مکر اسباب فاعله اینجا

برای آنست که حصر امور طبعیه در هفت چیز که بر مذهب جمهور حکما است نمی ماند لهذا بیان سته ضروریه الیق باسباب دانسته شد

د پوشیده نماند که غرض از ترکیب بدن و تسویه اعضا و اعطای مزاج و حرارت غریزی و ارواح و قوی و تعلق نفس ناطقه صدور افعال آنست

تدبیره و سابعها الافعال فمنها مفردة تتم بقوة واحدة کالجذب و الدفع ومنها مرکبة تتم بقوتین فصاعدا کالازدراد — هفتم از امور طبعیه افعال

است پس بعضی از ان مفرد اند که بیک قوة تمام میشوند مثل جذب و دفع و بعضی از ان مرکب اند که بدو قوت تمام میشوند پس زیاده از ان

مثل ازدراد است و باید دانست که افعال بر دو قسم اند بعضی افعال اند که بیک قوت فعل شان تمام شود مانند جذب و مسک و هضم و دفع

و بعضی افعال اند که بدو قوت فعل شان تمام میشود چون ازدراد و بلع یکی از ان قوت جاذبه طبعیه که در معده است و دیگر از ان قوة

دافعه ارادیه که در عضله ازدراد است و چون یکی از ینها باطل شود ازدراد دشوار گردد و بعضی افعال اند که بسه قوت فعل شان تمام میشود مانند

تغذیه که فعل آن تمام میگردد بسه قوت یکی قوت محصله جوهر غذا و دوم قوت ملصقه با عضا و سوم قوت مشبهه با عضا و این ترکیب قوی در افعال

عام است که قوی مختلفت الحقائق بود یا متفق الحقائق اول آنست که در یک ماده مفارقی بود و الثانی علی خلافه و چون مانتن از بیان امور

طبعیه فارغ گشت پس شروع به بیان احوال بدن انسان کرد بدا الجزء الثانی من اجزاء الجزء النظری فی احوال بدن الانسان — و جزء دوم از

اجزای جزء نظری ثابت است در بیان احوال بدن انسان و احوال جمیع حال است و حال صحت و حال عوارض بدنی نیز گویند و حال در خاص اصطلاح اطبا ریسته امر اطلاق

می یابد احوال ابدان انسان ثلثة — و احوال بدن انسان جمله سه اند و ابدان جمیع بدن صحیح و بدن مریض و جسد سوم الصحیة و هی هیئة بدنیة تکون الافعال بها لذاتها

سلیمة یکی از ان سه اند در صحت و آن حالتی بود عرض که متعلق بنفسه تمام افعال بدنی باجری لعینه بسبب او و در ذات خود صحیح و سالم باشند و افعال سه قسم اند حیوانی و نفسانی

طبعی المرض هیئة مضادة لها — و دوم از ان مرض است و آن حالت هیئة بدنی که ضد باشد مر صحت را یعنی در و فعل افعال صحیح و سالم نمی باشند زیرا که بقیع [illegible]

و متوسط در حالت ثالثه [illegible] که بدان [illegible] باشد در مرض [illegible]

که جمیع افعال صادره از انسان صحیح و سالم [illegible] و درشیخ [illegible]

شیخ [illegible]

[illegible]

جنس سوم قوت حیوانی

[illegible] احوال بدن انسان

[illegible]

[illegible]

تام بود مراد از حالة ثالثة همین است او لا اجتماعهما فی وقت واحد اما فی العضوین کحال الاعمی و یا با عتبار اجتماع هر دو بیک وقت یا در دو عضو
بود مثل حال نابینا زیرا که بر چشم او مریض و سایر عضا آن سلیم اند او فی عضو واحد - یا با عتبار اجتماع آن هر دو در عضو واحد در وقت واحد بود اما
فی جنسین متباعدین کصحیح المزاج مریض الترکیب - و این اجتماع که در عضو واحد در وقت واحد وقوع یافته باشد جنسین متباعدین شیا مثل صحیح
المزاج و مریض الترکیب مثال او صحیح است زیرا که در اعراجیت مزاج صحیح میباشد و در ترکیب سقیم بود و باید دانست که سوء مزاج و مرض الترکیب با هم جنسین
متباعدین ان اند که مزاج از مقوله کیف است و ترکیب از مقوله وضع و درین هر دو مقولتین تفارق است کما لا یخفی علی من له درک فی علم المنطق و چونکه این تقریر قریب
الفهم بود لهذا به تقریر سریع الفهم شد بنیز قلم را جولان داده منعطف سازم یعنی مرض مطلقا سه جنس است یکی سوء مزاج دوم مرض الترکیب سوم تفرق اتصال
و در جنس سوء مزاج و مرض الترکیب تباین است زیرا که این هر دو تحت یک جنس داخل نخواهد شد تا مل - او متقاربین کصحیح الخلقة مریض المقدار و درین
اجتماع یا در جنسین متقاربین بود مثل صحیح الخلقة مریض المقدار مثل او عرج است زیرا که وی در خلقت صحیح است و در مقدار زیاده کما سیجی بیانه انشاء الله تعالی
اما صحیح الخلقة و مریض المقدار با هم جنسین متقاربین از ان اند که این هر دو در تحت یک جنس داخل میشوند که آن جنس مرض الترکیب است او فی وقتین
لکن بمرض شتاء و صحیح صیفا او شتاء و این اجتماع صحت و مرض یا در دو وقت بود مثل شخصی که بیمار شود در موسم سرما یا در سن شیخوخت
و صحیح میگردد در موسم گرما یا در حالت جوانی و ماتن علیه الرحمة بدینجا چار مسئله جهت حالت ثالثه آورده تا که مبتدی کما حقه بفهمد و چون که صحت
یکقسم بود و مرض اقسام بسیار داشت لهذا ماتن علیه الغفران اولا در بیان اقسام مرض شروع کرده و کل مرض اما مفرد او مرکب - و هر مرض یا مفرد است
یا مرکب یعنی مرض را به دو قسم تقسیم کرده مفرد و مرکب پس اولا مفرد را معرض بیان آورده زیرا که مرکب بعد از مفرد متصور میشود و مرض مفرد آنست
که از اجتماع چند امراض حاصل نشود بلکه یک مرض ظهور گیرد مثل تپ وغیره و مرض مرکب آنست که از اجتماع چند امراض حادث گردد مثل سل وغیره و مرض
مفرد سه قسم است چنانچه ماتن فرموده والمفرد اما ان یکون عروضه اولا للاعضاء المفردة و هی امراض سوء المزاج - و مرض مفرد یا آنکه عروض
او اولا مر اعضاء مفرده را بود و این امراض سوء مزاج است یعنی این را سوء مزاج گویند او للاعضاء المرکبة و هو امراض الترکیب و یا آنکه
عروض مرض اولا با عضاء مرکبه بود و آن امراض الترکیب است یعنی آنرا مرض الترکیب گویند او یمکن عروضه لکل واحد منهما اولا و هو امراض
تفرق الاتصال - یا آنکه ممکن باشد عروض او مر هر واحد را اولا و آن امراض تفرق اتصال است یعنی اگر عروض مرض با عضاء مفرد و مرکب
هر دو میسر بود آنرا تفرق اتصال گویند و مسئله هر یک بیان کرده آید و اول از امراض ثلثه سوء مزاج است چنانچه ماتن علیه الغفران میفرماید
و امراض سوء المزاج هی الثمانیة الخارجة عن الاعتدال - و بیماریهای سوء مزاج که خارج از اعتدال فرضی طبی است هشت است و یکون ساذجة
و مادیة - و سوء مزاج ساده بود یا باده - و المادیة قد یکون مجاورة او مداخلة سورمیة او غیر سورمیة و مادی گاهی باده آن قریب داخل شونده
بعضو بود و گاهی ماده آن ورم کننده وغیر ورم کننده عضو باشد و جهة سهولت مبتدیان این مسئله را با تفصیل بیان کرده میشود یعنی اول از
امراض مفرده سوء مزاج است و القبا و آنست از حصول کیفیتی خارج از اعتدال مفروضه در مزاج عضو از اعضاء مفرده و آنرا مرض مفرد
و مرض متشابهه نیز گویند و باید دانست که سوء مزاج مطلق بر دو قسم است یکی آنکه هرگاه بر عضو سوء مزاج مستقر شود طبیعت اور منقاد میشود
گردد و ایذا نرسد و حکیم مزاج اصلی پیدا کند آنرا سوء مزاج مستوی گویند چون برص و بهق وغیره دوم آنکه ایذا او رسد طبیعت نیز منقاد نشود

بیان سوء مزاج

آنرا سوء مزاج مخالف گویند چون صداع و ذات الجنب و شبیه آن و غیره پس اگر در اصل خلقت مزاج غیر معتدل فرضی طبی حادث شده باشد آنرا سوء مزاج
غیر جیدی غیر فاضل گویند و اگر در اصل خلقت مزاج صحیح و سالم معتدل بوده باشد و از سوء تدبیر متغیر و متبدل گردد آنرا سوء مزاج عارضی خوانند
و اگر کیفیتی از کیفیات اربعه فقط مزاج اصلی بدنی را منحرف و متغیر گردانند آنرا سوء مزاج ساذج گویند مثل برودت ثلج و حرارت آب گرم و اگر خلطی از
اخلاط اربعه بکیفیت مخالف خود مزاج اصلی بدنی را مستکیف بکیفیت خود گرداند خواه با عفونت باشد یا بی عفونت آنرا سوء مزاج مادی
گویند چون حمی صفراویه و سوء القنیه و غیره و ماده اخلاط یا بجا در و ملتصق بسطح عضو باشد و یا داخل باشد در جرم عضو و بود و ماده نافذه گاهی
مورم و گاهی غیر مورم بود بالجمله اقسام سوء مزاج شانزده اند هشت قسم ساذج چهار مفرد و چهار مرکب هشت قسم مادی چهار مفرد و چهار مرکب
مثال سوء مزاج حار ساذج تپ دق است + و مثال حار مادی تپ محرقه و صفراوی + و مثال سوء مزاج بارد ساذج جمود است که از ریاح
برودت خارجی افتد + و مثال بارد مادی فالج و استرخاست + و مثال رطب ساذج ترهل است + و مثال رطب مادی استسقا است + و مثال
یابس ساذج تشنج استفراغی است + و مثال یابس مادی سرطان و جذام در آخر او است + و مثال حار یابس ساذج صداع احتراقی است
و مثال حار یابس مادی حمی صفراویست + و مثال بارد یابس ساذج سهر مفرط که بسبب خشکی دماغ بود + و مثال بارد یابس مادی ابتدای جذام است
و مثال بارد رطب ساذج بهتی که بسبب برودت او ادویه مخدره استعمال کرده شود + و مثال بارد رطب مادی استسقا لحمیست + و مثال حار رطب ساذج
قبح و لموی است + و مثال حار رطب مادی حمی نافض است هکذا فی شرح القانون + و باید دانست که چون سوء مزاج مطلق لاحق و عارض بدن
انسان میگردد افعال آن بمجری طبیعی نمی مانند و ضرر با فعال میرسد و ضرر افعال سه قسم است یکی تغیر فعل و وی آنست که تصرف کند قوت
و صادر گردد تصرف وی بغیر مقتضای طبع وی مثلاً تخیل کند باصره صور و اشکال غیر موجوده را دوم نقصان در فعل بود و وی آنست
که صدور افعال بکمالها نشود مثلاً باصره کما ینبغی نه بیند اشیا را چنانچه که هست خواه باعتبار کم و خواه باعتبار کیف بود و سوم بطلان
در فعل بود و وی آنست که فعل در قوت افتد مثلاً عمی البصر شود و باید دانست چون مزاج از اعتدال چندان متنفر شود که ضرر در افعال
پدید آید آنرا سوء مزاج نگویند و هرگاه آفتی در عضو بهم رسد و آنرا تغیر مستند به ندهد که ظاهر گردد اثر آن آنرا سوء مزاج بدرجه اول گویند
و چون از سوء مزاج طبیعت عضو بگردد و از اعتدال مخصوص خود بیرون آید اما او را فاسد نکند آنرا سوء مزاج بدرجه دوم گویند و چون
مزاج را فاسد سازد لیکن بمرتبه هلاکت نرساند آنرا سوء مزاج بدرجه سوم گویند و چون بهلاکت رساند آنرا سوء مزاج بدرجه چهارم گویند و
تا اینجا چون از بیان سوء مزاج فارغ گشت در پی بیان امراض الترکیب گردید امراض الترکیب یعنی بیماریهای ترکیب چهار قسم
است چنانچه شاعری گفته بیت باشد غیر چهار امراض ترکیب + بشنو از من بگوش هوش هر چهار + یکی خلقت یکی دیگر بود وضع
عدد باشد دگر دانگاه مقدار + امراض الخلقت امراض المقدار و امراض العدد و امراض الوضع - یکی از آن امراض خلقت است
و دوم از آن امراض مقدار سوم از آن امراض عدد و چهارم از آن امراض وضع است و امراض الخلقت اربعه امراض خلقت
نیز چهار قسم است چنانچه در نظم است بیت چهار نوع کند بدان امراض خلقت از ازل + اولش امراض شکل آمد بدان ای بی بدل
دوم امراض مجاری است ای حکیم + سوم امراض تجاویف است میدان ای فهیم + چهارم امراض سطوح جمله اعضای بود + بهر تفهیم

امراض ترکیب

امراض خلقت

مثال آوردن نیا بود در مرض خلقت است که تشوّه و خلل در صورت عضو از تخطیط و غیره و خلقة الشی بکسر الخا صورته و حقیقته امراض الشکل
یکی ازان چار مرض خلقت امراض شکل است و مرض شکل آنست که صورت عضو از هیأت طبعی منحرف و متغیر شود و بآن خلل در افعالش شود مانند کج شدن
عضو راست و راست شدن عضو کج چون المتوالف و استقامة ضد آن و غیره ماتن ایضاً مثال آورده کالراس المسفط مثل سر سفط و سر سفط
چنان بود که او راست شکل آن نماند بلکه بجنس مسدس مربع دگر بهمه اشکال میگردد و سفط بسین و فا در لغت که و خشک را گویند اما بعضی با قاف خوانند
غلط است کما هو ظاهر علی من له درک فی علم اللغت و ریاح الافرسة مثل کوژه پشت و باید دانست که افرسه در لغت ریح را گویند و ریاح
جمع ریح است پس اضافت ریاح بسوی ریاح غلط است چنانچه مولانا نفیس گفته هو غلط لانه یوجد فیه نسبة الشی الی نفسه لیکن نزد راقم الحروف
اگر اضافت عام بسوی خاص لحد تسلیم است چنانچه گفته شود شجرة الاراک کما لا یخفی علی من له ادنی فهم فی علم النحو و در اصطلاح اطبا بیماری است
مهره پشت است و در قاموس تحریر است که الفرسة فی اللغة هی التی تاخذ فی العنق فتفقر منها او تدفعها تفال و امراض المجاری دوم
ازان بیماری های کدنها است و مجاری بفتح میم و رای مکسوره در لغت جای جاری شدن چیز است و در اصطلاح اطبا میان عضو را گویند
که تجویف دارد و این مرض چهار صنف است اما ان یتسع کالانتشار یکی آنکه مجاری عضو فراخ شود مثل گشاده شدن ثقبه عنبیه از حد
و مثل انتشار او تضیق کتضیق مجاری النفس یا آنکه مجاری عضو تنگ شود مثل تنگ شدن راه های دم زدن او تنسد کانسداد مجری المرارة
یا آنکه مجری عضو بند شود مثل بند شدن گذر تلخه یعنی نماند که مابین کبد و مراره و کذا مابین [illegible] راه است که هرگاه دران گذرها
سده افتد [illegible] یرقان آرد و امراض التجویف سوم از امراض خلقت مرض تجویف است و تجویف خالی کردن است لیکن در محاوره
اطبا آن چیزی را که میان خالی بود گویند و این مرض چار صنف است اما ان یکبر و یتسع کاتساع کیس الانثیین یکی آنکه جوف عضو بزرگ
و فراخ شود مثل فراخ شدن کیسه خصیتین او تضیق و تصغر کصغر المعدة دوم آنکه جوف عضو تنگ و خورد شود مثل تنگ و خورد شدن معده
او تستفرغ و تخلو کخلو بطن القلب من الدم و الروح سوم آنکه فارغ شود و خالی گردد تجویف عضو مثل خالی شدن دل از خون و روح عند الفرح
المهلک نزد خوشی هلاک کننده زیرا که در فرحت بسیار روح متحرک میشود و بسوی خارج بر آید انبساط لذت و خون هم منبسط میگردد باد
تا آنکه هر دو تحلیل شود پس بدین سبب قلب خالی ماند و افعالش تعطیل گیرد او تمتلی کالسکتة چهارم آنکه تجویف عضو
بند و پر شود مثل سکته زیرا که درین مرض مجاری دماغ بتمامه منسد شوند و روح از انسلاک باز میماند و امراض سطوح الاعضا چهارم
از امراض خلقت مرض سطوح اعضا است سطح بالفتح [illegible] بام هر مکان و باصطلاح اهل هندسه آنچه طول و عرض دارد و عمق ندارد سطح است
که سطح عضو آنچه خشونت از وی مطلوب است صاف گردد و آنچه صافی از وی مطلوب است خشن گردد کملاسة المعدة و الرحم و خشونة قصبة الریة مثل
نرم شدن درون معده و رحم و خشن گردیدن درون قصبه ریه و فایده ملاست قصبه ریه آنست که آواز صاف برآید پس چون درون معده و رحم از حال صافی گشت و درون
قصبه ریه خشن شد افعال ایشان ناقص گردید و اما امراض المقدار دوم از مرض الترکیب مرض مقدار است و آن آنست که عضو عظیم المقدار یا مقتضی
یا صغیر المقدار [illegible] شود اما بالزیادة او بالنقصان پس مرض مقدار یا بسبب زیاده شدن عضو از مقدار طبعی بود یا بسبب ناقص
گردیدن از مقدار طبعی بود و کل واحد منهما اما عام او خاص یعنی زیادتی یا عام میباشد یا خاص بعضو یا [illegible] زیادتی عام

المفرط مثل بزرگی بسیار و مثال زیادتی خاص عظم اللسان مثل بزرگی زبانست و مثال نقصان عام کالهزال المفرط مثل لاغری
مفرط است و مثال نقصان خاص ضمور الحدقة مثل تنگی مردمک است و این را سل العین نیز گویند و اما امراض العدد فاما بالزیادة
او النقصان و سوم از مرض الترکیب امراض عدد است و آن بر دو قسم است یا زیادتی عدد است یا نقصان آن و کلو احد منهما
اما طبعی کالاصبع زاید و هر یک از این هر دو طبعی بود مثل انگشت زاید و این را زاید طبعی از آن گویند که جنس او در بدن موجود است او غیر طبعی
مثل الدودة و الثفرة و مثال غیر طبعی مثل حب القرع و ناقفه است و این را زاید غیر طبعی از آن گویند که جنس او در بدن موجود نیست
و نقصان الاصبع اما خلقة او لتاکل نقصان انگشت یا مولودیست یا بسبب آکله بود و نقصان انگشت مولودی مثال نقصان
طبیعت بخلاف دوم فافهم - امراض الوضع چهارم از مرض ترکیب مرض وضع است و او تغییرست عضو است از مجری
طبعی خود و هو ما یقتضی الموضع و المشارکة و در هیئت وضع آنست که تقاضای سکینه در موضع و مشارکت نسبت عضو الی غیره من
وضع شش صفت است چهار مختص بموضع بود و دو بمشارکة چنانچه باتن مسئله ستة را التسهیلاً للمبتدی بیان فرموده کزوال العضو
عن موضعه بخلع یکی از آن شش دور شدن عضو است از مکان خود بخلع و خلع آنست که سر زاید عظم از مفصل خود خارج شود
بخروج تام مثل خلع رکبه یعنی زانو او بغیر خلع دوم از آن دور شدن عضو است از مکان خود بغیر خلع و این را زایل نیز گویند مثل فتق
امعاء و غیره او حرکة فیه حیث یجب سکونه کالرعشة سوم از آن حرکت کردن عضو است در موضع خود حال آنکه واجبست سکون وی مثل
رعشه او سکونه حیث یجب حرکته کتحجر المفاصل چهارم از آن آنکه ساکن شود عضو در موضع خود و حال آنکه واجبست حرکت آن همچون تحجر
مفاصل یعنی سخت شدن بندگاه و کامتناع حرکة العضو الی جاره پنجم از آن منع شدن حرکت عضو است بسوی همسایه خویش
مثل آنکه انگشت ابهام بسوی انگشت دیگر حرکت نکند وقت گرفتن قلم این مثال تعسر کمیت او عنه ششم از آن منع شدن حرکت
عضو است از همسایه خود مانند آنکه سبابه بطرف ابهام مایل نشود وقت نوشتن و غیره او تعسرهما یا مشکل شدن آن هر دو یعنی بسوی
همسایه یا سانی متصل گردد و نه از همسایه بآسانی جدا گردد مثل تعسر تغمیض الجفن فی اللقوة و مثل تعسر فتح الجفن فی الشترة این
بالان از التعریف مرض الترکیب فارغ شده پس شروع بیان مرض تفرق اتصال گردید و اما امراض تفرق الاتصال فیختلف اسماها
باختلاف محالها اما بیماری های تفرق اتصال پس مختلف میشوند نامهای بیماریهای آن بسبب مختلف شدن مکانها که در آن تفرق
می افتد موافق اصطلاح اطبا و باید دانست که تفرق اتصال بر دو قسم است یکی طبعی بود و آن مثل نفوذ کردن غذا است اعضا بر مجری
طبعی و هذا لیس بمرض دوم غیر طبعی و آن مثل شکستن استخوان و زخم شمشیر و تیر و دنبل و بثره است که موجب ضرر میگردد و تفرق اتصال
که بعضو متشابه الاجزا رسد آنرا اصطلاحاً انحلال الفرد خوانند و اقسام تفرق الاتصال بسیار اند فاذا وقع فی الجلد یسمی خدشا اگر چه
پس تفرق واقع شود در جلد اگر دقیق و منبسط بود خدش و اگر فراخ باشد سحج خوانند چنانچه از این ابیات ظاهر میگردد و گر شود
در جلد واقع این تفرق اتصال + سحج خوانندش اگر باشد قوی ای خوش خصال + ور بود اندک خراشیده شود جلد بدان
خدش باشد نام آن در اصطلاح اهل فن + الخدش بفتح الخا المعجمة و الدال المهملة فی القاموس خدش الجلدة قشره

مرض عدد

مرض وضع

مرض تفرق اتصال

بود و نحوه السحج بالفتح خراشیدن پوست باز کردن یقال سحجت جلده فانسحج ای قشرته فالقشر فی اللحم جراحة و فان تقادم فقرحة و قرحة
لق شونده در گوشت سحج نام نهاده شود و اگر دیرینه بود قرحه نام نهاده شود یا معاصر الهدی توجهنا الی هذه المسئلة ان شرح من الجهلة
و انکشف علیکم عن العضلة فاقول ان هذا التفرق یسمی بالجراحة اذا کان سببه من خارج واما اذا کان من داخل بسبب خلط ینصب الی اللحم ففی الابتدا
یسمی ریشا و آن تقیح یسمی جرحا و اذا انفجر بعد النضج یسمی قرحة و ان بعد العهد تجاوز اربعین یسکن و جعه و صار علی فمه صلابة و یکون فی و اخلها بعض
یسمی ناصورا و التفرق العظمی و الغضروفی العرضی باکاسرا و فاسخا و مفتتا و تفرق استخوانی و غضروفی که در پهنا بود آنرا باکاسر یا فاسخ یا مفتت
نام نهاده شود یعنی اگر تفرق اتصال در استخوان افتد اگر بزرگ باشد و کلان باشد او را کاسر گویند یعنی شکننده و اگر ریزه ریزه خورد شود مفتت گویند
یعنی ریزه کننده یقال فتته فهو مفتوت و اگر تفرق در غضروف افتد فاسخ گویند و فی القاموس الفسخ تباعد اجزاء العضلة بعضها عن بعض
و فی الطول صادعا و اگر تفرق اتصال در درازی استخوان افتد صادع گویند یعنی شگافنده و العصب و العروق فی العرض بترا و اگر تفرق در پهنا
بپی یا در رگ در پهنای افتد بتر خوانند و فی مجمع البحر البتر هو القطع و فی الطول شقا و اگر تفرق در درازی پی و رگها افتد شق گویند
والقطع بفوهات العروق بانبثاقا و کشاده شدن دهان رگهای را انبثاق خوانند الشق بفتح الباء الموحدة ثم بعدها ثاء مثلثة فی الصحاح بثق السیل
من موضع کذا ای خرقه و شقه فانبثق ای انفجر و فی القاموس بثق النهر بثقا ای کسر شطه و انسحج تفرق در عجب ... افتد فسخ خوانند
... در عضر ... افتد رض گویند و معنی ... که اسما تفرق دیگر هم اند اما بسبب صغر حجم کتاب مناسب بیان آن نشدیم والقلب لا یحتمل الورم و
الجراحة و یصحبها الموت و دل برداشت آماس و زخم نمیکند و اگر قلب متورم شود موت مصاحبت او میکند یعنی از آماس دل آدمی میمیرد
زیرا که قلب سلطان تن است و تیماره جمله اعضا از و حاصل میشود و چون ما تن از بیان مرض مفرد فارغ گشت در پی بیان تفصیل مرکب گردید اما الامراض
المرکبة فهی التی تحدث عن اجتماع امراض کالسل فانه تحدث عن حمی دقیقة و قرحة الریة و لکن امراض مرکب پس وی نیست که از
اجتماع چند امراض حادث میگردد حالتی دیگر مثل سل زیرا که مرض سل از تپ دق و زخم که در شش بود حادث گردد و مثل ورم که از سوء مزاج
و تفرق اتصال و زیادتی مقدار پیدا میشود باید دانست که تسمیه امراض از چهار جهة بود چنانچه ماتن گویند و الامراض یلحقها التسمیة بهار
جهات که در اصطلاح اطبا نام آنها داده شود اما من جهة التشبیه کداء الاسد و داء الفیل یکی از ان جهة تشبیه بود مثل جذام زیرا که روی
صاحب این مرض مثل روی شیر باشد و بعضی اطبا وجه تسمیه او چنان فرمایند که این مرض اکثر اسد را عارض میگردد و ازین جهة شیر را بداء الاسد موسوم
ساخته اند و مثل داء الفیل زیرا که در این مرض ساق صاحب این مرض مثل ساق فیل میگردد در سطبری و غیره او من جهة محلها دوم از ان سه جهة
مکان بیماری باشد کذات الجنب و ذات الریة مثل ورم پهلو و آماس شش که باعتبار محل جنب و شش نام مرض نهاده شد او من جهة
سببها کقولنا المالیخولیا انه مرض سوداوی سوم از ان سه جهة سبب باشد مثل قول بابان برای مالیخولیا که تحقیق او مرض سوداویست
زیرا که معنی مالیخولیا در لغت یونان خلط سیاه است و این مرض اکثر از سودا پیدا میگردد پس تسمیه باعتبار سبب گشت او من جهة
عرضها کالصرع چهارم از ان سه جهة عرض باشد مثل صرع زیرا که صرع در لغت بمعنی سقوط و افگندن بر زمین است و صاحب این مرض را حالت
مرض بر زمین می افتند پس تسمیه بسبب عرض مقرر شد پوشیده نماند که هر مرض که مفرد باشد یا مرکب منقسم میشود به قسم اول ...

[illegible]

و کلّی مرض را انقسام باشد اصلیا و هر مرض را که اصلی بود دوی نیست که حصول آن اولاً در عضوی پیدا شود و بدون تبعیت حصول مرض
عضوی دیگر خواه موجب مرض دیگر باشد یا نباشد چون قرحه ریه او یا مشترکه یا آنکه مشترکه باشد دوی نیست که حصول آن در عضو
تابع مرض دیگر باشد چون حمّی دقیه که لازم قرحه ریه است فیختلف حاله باختلاف حال الاصلی پس حال مرض شرکی مختلف شدن
حال مرض اصلی مختلف میشود یعنی هرگاه مرض اصلی غالب باشد و اشتداد میگیرد و شرکی ایضاً اشتداد میشود و قس علی هذا غیرها
فیتقدم الضرر فی الاصلی و ضرر عضو اصلی اندکی متقدم میباشد بر شرکی زیرا که سبب متقدم بر مسبب باشد و علاج آن بحسب اختلاف
اصالت و شراکت بر دو نوعست یکی آنکه علاج عضو اصلی اولاً و بالذات باشد دوم آنکه علاج عضو اصلی اقوی باشد و تقویت
علاج در صحت قی است که ضرر مرض اصلی اقوی بود اما وقتی که عضو شرکی شریف یا رئیس یا مرؤس یا استعداد و قبول ضرر آن
عضو زیاده باشد در بیشتر لاحفظه هر آینه علاج عضو اصلی و شرکی مساوی باید کرد اما وقتی که عضو اصلی یا قلیل الحس یا کثیف
الجوهر یا خسیس یا ضعیف باشد و عضو شرکی یا ذکی الحس یا لطیف الجوهر یا شریف بود معالج را باید که از علاج عضو اصلی غافل
نیز غافل نباشد و المشترکه قد تکون لتجاور العضوین و این شرکت که میان دو عضو بود گاهی بواسطه مجاورت و همسایگی هر دو عضو
بود مانند ریه با دماغ و ریه با قلب که از مرض ریه دماغ متاذی میشود و از قرحه ریه حرارت بقلب میرسد قلب گرم شده و هر دو عضو
بهم میرسانند او لان بین احدهما طریق الی الآخر کما بین الرحم الی [illegible] فی الرحم شرکت و گاهی بواسطه آنکه میان دو عضو طریقی
باشد بسوی عضو دیگر چنانچه اگر در عصب پای جراحتی رسد در حالت ورم ظاهر میگردد و در حالت صحت در اربیه ران
است و از بین اولی از گرده بسوی مثانه جاری میگردد او لان احدهما یخدم الآخر کما للعصب للدماغ و شرکت گاهی
بسبب آنکه عضوین با یکدیگر خادم و مخدوم باشند لهذا بسبب مرض مخدوم خادم مریض گردد مانند عصب که خادم دماغ است
برای قلب و رده هر آینه هرگاه ضرر بقلب یا بدماغ یا بکبد رسد بالضرور ضرر بخادم که مذکور شد هم رسد او مبدا لفعله
بجهت آنکه یکی از آن هر دو مبدا بجهت فعل دیگری باشد مانند حجاب حاجز که مبدا تنفس است که چون آن را آفتی رسد بسا که آن
بر ریه نیز آفت رسد چرا که ریه فی ذاته حرکت ندارد و حرکتش بواسطه حرکت حجاب حاجز است او لان احدهما علی سمت الآخر ینفع
الیه بخاراته و گاهی بسبب آنکه یکی از آن هر دو محاذی دیگری باشد یعنی زیر و بالا باشد پس چون عضو بخارات بلند شود
مانند معده و دماغ لهذا از صعود ابخره معده دماغ متضرر میشود او لان احدهما مصب للآخر کالابط للقلب و الاربیه للکبد و خلف
الاذنین للدماغ و گاهی بواسطه آنکه یکی از آنها مصب دیگری باشد چون زیر بغل برای قلب و بن ران یعنی کش ران برای جگر و پس گوش
برای دماغ زیرا که چون مواد ردیه در عضوی از اعضای رئیسه مذکوره مجتمع میشوند هر یک مصب خویش اندازد و پوشیده نماند که بعضی
ازان امراض متعدیه اند یعنی از شخصی بشخصی تعدیه کنند چون آتشک یا مادس برص و آبله و جذام و جرب جدری و حصبه
و بائیه و رمد و سل و قروح عفنیه و بعضی ازان امراض متوارثه اند که از مادر و پدر بفرزندان میرسند چون ابله و بواسیر و
خیر و جذام و جرب جدری و سعفه و حصبات کلیه مثانه و دق و سل و رمد و مالیخولیا و نقرس و صرع و قولنج چنانچه شاعری

گفته بیت منوارث الامراض عدد حرفها با چهار سه و حروف جرق ججج تلک الذی تعدی الجبه و چون باتن از بیان تقسیم
امراض و تقسیم آنها و تعریف مرض اصلی و شرکی فارغ گشت اوقات اربعه مرض الکلیة تعلیم برنشان میپوشید و میگوید و کل مرض تغیرا ما
ان یظهر اشتداده او تنقاصه او لا یظهر و احد منهما فالا ول هو وقت التزاید و الثانی هو وقت الانحطاط و الثالث الکان
قبل وقت التزاید فهو وقت الابتدا و ان کان بعده فهو وقت الانتها و هر مرض متغیر شونده یا آنکه شدت آن مرض ظاهر شود و یا نقصان
آن مرض ظهور گیرد و یا آنکه هیچ یکی از آن هر دو ظاهر نشود پس اول آن وقت تزاید است دوم آن وقت انحطاط است و سوم
از آن اگر پیش از وقت تزاید بود پس آن وقت ابتدا است و اگر پس از وقت تزاید بود پس آن وقت انتها است بدانکه هر مرض که منتهی
بصحت میشود آن مرض را چهار زمانه باشد پس شروع مرض را وقت ابتدا گویند و ما دامیکه در ترقی باشد تزاید نامند و چون مرض واقف
شود و بر همان حالت زاید نماند انتها خوانند و چون در انتقاص کمی از نماید آنرا انحطاط گویند و اطلاق از منه اربعه اگر بحسب
مرض من اوله الی آخره خواه مرض لازم بود خواه نائب بهمارا اوقات کلیه گویند و اگر بحسب یکنوبت ازمنه اربعه بقصد شود
آنرا اوقات جزئیه خوانند فافهم راقم الحروف اوقات اربعه مرض منظوم میکند لان حفظ النظم اسهل من حفظ النثر
ابیات هر مرض کو منتهی گردد بصحت ای جناب + چار وقت از بهر او شد معین در کتاب + ابتدا دیگر تزید انتها و انحطاط
گفته شد هر چار را یک یک فهم کن با احتیاط + چون بگسترشت پیدا در بدن هست ابتدا + نزد لطفی چون بحد پید ابتدا
خوانند ورا + چون شود ثقلش زیاده لحظه لحظه در بدن + باشد آن وقت تزید بیگمان بشنو زمن + شد تش چون گشت کم ساکن
شد او بر یک قرار + هست وقت انتها نزد اطبا گوش دار + در بصحت چون نهاده شد مرض هر لحظه کم + آنکه وقت انحطاط
آمد محرر دیگر تو فهم + و باتن چون از بیان احوال ثلاثه فارغ گشت متوجه بسوی بیان اسباب آنها گردید الجزء الثالث من اجزاء النظری
فی الاسباب و جزو سوم از اجزاء جزء علمی ثابت است در بیان اسباب یعنی احوال بدن انسان و حافظ آن اسباب جمع سبب است
و سبب در لغت حبل است و در عرف عام چیزیست که بدان توصل کنند برای حصول امری دیگر و نزد حکما آنچه داخل وجود شی بود پس اگر در قوام شی
داخل باشد آن سبب مادی است مثل طین برای کوزه وغیره و یا صوری است مثل شکل کوزه وغیره و اگر داخل او در قوام نیست بلکه خارج است
از آن پس آن سبب یا فاعلیست چون کوزه گر و یا غائیست و هو ظاهر و نزد اطبا سبب آنچه مقدم بالذات باشد و مراد ماتن همین است و السبب
ما یکون اولا فیجب عنه وجود حالة من احوال بدن الانسان و ثباتها و سبب نزد اطبا آنست که اول بود و بالذات پس با وجود شرایط پیدا میشود از وحادث
احوال ثلثه بدن انسان یا ثابت میماند حادث موجوده و کلو احد من احوال الثلثة اسباب ثلثة و برای هر یکی از احوال ثلثه سه سبب است لان السبب اما یکون بدنیا
کحرارة الشمس و برودة الهواء و الغضب و الفزع و یسمی بادیا زیرا که سبب یا آنکه بدنی نباشد مثل گرمی آفتاب و سردی هوا و غضب و خوف او را
سبب بادی گویند - او یکون بدنیا فان اوجب الحالة بغیر واسطة کاسباب العفونة للحمی یسمی واصلا - و یا آنکه سبب بدنی بود پس اگر آن سبب بدنی پیدا
کند حالتی را بغیر واسطه مثل پیدا کردن عفونت تب را این سبب را واصله گویند و ان اوجب بواسطة کاسباب الامتلاء للحمی العفونة یسمی سابقا و اگر
سبب بدنی پیدا کند حالتی را بواسطه مثل پیدا کردن امتلای اخلاط عفونت را آنرا سبب سابقه گویند و فعل الاسباب انما یکون بالذات کتبرید الما

البارد واثر سبب باآنکه بالذات بود مثل سرد کردن آب سرد اگر از خارج استعمال کرده شود واو بالعرض کتسخینه لتحقن الحرارت واثر سبب یا
باآنکه بالعرض بود مثل گرم کردن آب سرد بسبب بند شدن حرارت در بدن یعنی بسبب غسل آب سرد مسام بدن بند شده خروج حرارت
را از بدن باز دارد و بتدبیر دیگر سبب یا آنکه یکون ضروریا او لا یکون ضروریا و هر سبب یا آنکه ضروری بود یا آنکه ضروری نباشد و غیر الضروری قد
یکون منتضاءً للطبیعة وقد لا یکون و سبب غیر ضروری گاهی ضد و مخالف و مفسد طبیعت بود و گاهی مخالف و مضاد طبیعت نباشد
و چونکه این مسئله قدری تضییق داشت از ینجهت برای مبتدی مستدیان تفصیل کرده میشود و باید دانست که سبب نزد اطبا چیزیست که متقدم
بالذات بود و عام است که سبب بدنی بود و یا غیر بدنی جوهر باشد یا عرض مثال سبب بدنی که جوهر باشد زیادتی اخلاط است و مثال
سبب بدنی که عرض باشد عفونت اخلاط است لان العفونة کیفیة وهی عرض لا جوهر و مثال سبب غیر بدنی که جوهر باشد غذا
و دوا است و مثال سبب غیر بدنی که عرض باشد حرارت شمس و برودت هوا است و هر سبب که موجد و موجب حالتی بود از احوال
ثلثه آنرا سبب فاعلی گویند و مغیر نیز نامند و اگر نسبت حالتی بود آنرا سبب حافظ و مدیم خوانند و سبب فاعلی اگر غیر بدنی بود مثل
حرارت آفتاب یا برودة هوا که موجب صداع وغیره باشد آنرا سبب بادیه گویند و اگر بدنی بود که موجد حالتی بدون واسطه باشد
مانند ایجاب عفونت حمی را آنرا سبب واصله گویند و اگر موجب آن حالة بواسطه باشد مانند ایجاب امتلا حمی عفنیه را آنرا سبب سابقه
نامند و هر سببی که هست یا ضروریست یعنی انسان را بدون وی حیات ممکن نباشد و یا غیر ضروری بود یعنی حیات بدون وی ممکن باشد
و اسباب غیر ضروری گاهی مضاد و مفسد طبیعت بود و گاهی غیر مضاد و اسباب ضروری شش جنس است چنانچه ماتن علیه الرحمة میفرماید
والاسباب الضروریة ستة ـ و اسباب ضروری شش قسم اند احدها الهواء المحیط بالابدان ـ جنس اول هوا است که در گیرنده بدن ها است از آنکه
بدن انسان را حاجت بهوا شدید بود از ینجهت ماتن علیه الغفران مقدم آورد و نیز بر همه سبق داشت و تضطر الیه لتعدیل الروح و محتاج میشود انسان
بطرف هوا برای تعدیل ساختن روح بالاستنشاق بشهیقات و کشیدن هوا یعنی بفرو بردن نفس زیرا که باین حرکت هوا فرو رفته روح را تعدیل
می بخشد و اخراج فضلاته برد النفس و به بیرون کردن فضلات روح که ابخره دخانیه است بالا بر آوردن نفس زیرا که ازین حرکت ابخره
روح خارج میشوند اکنون ماتن بتغیری بدی هوا بیان میکند و تا وا هم سمت لکم و این هوا تا وقتی که معتدل در حرارت و برودت بود موافق و سبب بقای
انسان بود و صاف بقا و هوا صاف بود و لا یخالطه مثل بخار آجام و بها یخته باشد یا جوهر غریبه مثل بخار نیستان زیرا که این بخار منافی روح است
و آجام جمع اجمه بالتحریک بمعنی بیشه و نیستان آمده او بطایح یا مثل بخارات آب استاده دیر بود و البطایح جمع بطیحه و بطیحه
بمعنی مکان فراخ که آب در وی جمع شود و گرد و اگرد او انبوه درختها باشد او اسن الما یا مثل بخارات بدبوی آب که آسن یعنی آبی
که بوی او بد شده باشد و اضافة آسن بسوی ما مثل اضافة کردن صفت بسوی موصوف است او نتن الجیف یا مثل بخار
بدبوی مردار زیرا که هوا ازین چنین کیفیة سمیة حاصل کرده روح و قلب را فاسد می سازد و جیف بالکسر بمعنی مردار بگرفته است او
الابخرة مباقل الرویة یا مثل بخارهای تره های بد و مباقل بفتح میم و کسر قاف مزرعه های تره مثل کشت پیاز و سیر و
بادنجان و شلغم وغیره است او اشجار خبیثة یا مثل درخت های خبیث بد اصل کالشوحطة والتین مثل درخت شوحط و انجیر و شوحط درختی

معنی هر یک گفته آید والعرض هو مقدار البعد عن خط الاستواء الذی و هو فی غایة الاعتدال و عرض بلد آن مقدار بعد در یی بلد است از خط
استوا که آن در غایت اعتدال است. و اقلیم الثانی و الثالث مفرط الحرارت و السادس و السابع مفرط البرودة فلذا لک قریب الرابع
من الاعتدال. ولایت دوم و سوم بسیار گرم و ششم و هفتم بسیار سرد پس بسبب عدم دوام قرب و بعد شمس ولایت چارم قریب باعتدال
است و باید دانست که تغیرات غیر طبعی که مضاد طبیعت نیست یا از اسباب سماوی میباشد و یا از اسباب ارضی اما اسباب سماوی چون مجتمع
شدن شمس با کثیری از دراری که عبارت است از کواکب کبیره کثیرة الضو چون مشتری و زهره و شعری و قلب الاسد وغیره در
درجه یا دقیقه که شمس در وست که اجتماع اینها با شمس موجب زیادتی حرارت هوا میگردد اگر چه در شتا باشد پس اگر اجتماع کواکب ممتد و
دایمی باشد تسخین بسیار باشد او دوام بهم رسد در هوا و الا کمتر بمقدار آن اجتماع باشد و اما اسباب ارضیه چون اختلاف مساکن از
جهت عرض بلد یا از مجاورت بحار یا جبال یا از جهت وضع یا بنوع تراب است و عرض بلد مقدار بعد بلد است از خط استوا که در غایت

تحقیق اقالیم

اعتدال است و اقلیم ثانی و ثالث مفرط الحرارت و سادس و سابع مفرط البرودت است و رابع از همه نزدیک باعتدال است و اقلیم اول متعلق
بزحل است و بلاد منسوبه بدان اکثر بنادر و سواحل دریای سرندیپ است که جزیره سیلان نامند و بعضی بلاد حبش و سواحل دکن و جمکوٹ است و اقلیم
دوم متعلق بمشتری است و بلاد منسوبه بدان مکه معظمه و مدینه طیبه و جده و مخا و طایف و بنارس و گوالیار و اجمیر و سارنگ پور و احمد آباد و
دولت آباد و مرشد آباد و عظیم آباد است اقلیم سوم متعلق بمریخ است و بلاد منسوبه بدان بیت المقدس و دمشق و نجف اشرف و بغداد شریف
و کربلا معلی و بصره و شیراز و ملتان و قندهار و لاهور و سیالکوٹ و شاهجهان آباد و تهانیسر است. اقلیم چهارم متعلق بالشمس است و بلاد منسوبه بدان
هرات و کشمیر و طهران و حلب و مشهد مقدس و نشاپور و بسطام و استرآباد و سبزوار و بلخ و بدخشان است اقلیم پنجم بزهره است و بلاد منسوبه
بدان سمرقند و بخارا و ماوراء النهر و تبت و بعضی بلاد روم وغیره است اقلیم ششم متعلق بعطارد است و بلاد منسوبه بدان بعضی بلاد ترکستان از کاشغر
و ختا و ختن و اکثر بلاد روم و شام و قسطنطنیه و بلاد چین و فرنگ است. و اقلیم هفتم متعلق بقمر است و بلاد منسوبه بدان بعضی جزایر متعلقه ببلاد

بیان ربع

فرنگ است و باید دانست که چون بر سطح کره زمین محاذی معدل النهار دایره عظیمه فرض نمایند که از نقطتین محاذی مغرب و مشرق بگذرد لامحاله
سطح زمین را منقسم بر دو قسم خواهد نمود یکی جانب شمال و دیگری جانب جنوب و چون یک دایره عظیمه دیگر محاذی دایره افق در سطح کره الارض
نمایند آن نیز منقسم بدو قسم خواهد نمود یکی فوق الارض و دیگری تحت الارض پس ما بین دو دایره مفروضه زمین منقسم بچهار قسم خواهد گردید دو
فوق الارض یکی شمالی و دیگر جنوبی و همچنین دو تحت الارض و ربع شمالی بسیار معمور و مسکون است و قبل از این حکما و اهل هیئات و نجوم مطلع بر ارباع
دیگر که آیا معمور است یا نیست نبودند مگر قلیلی از ربع جنوبی آن سبب قلت معرفت محسوب نداشته اند لکن الحال نصاری تا قریب شصت درجه و کسری از ربع جنوبی
مطلع گشته اند ولیکن در عرض کمتر از ربع شمالی است و اکثر آن جزایر است فافهم و آن خط قوسی که بر سطح زمین محاذی معدل النهار فاصل میان ربع شمالی و
جنوبی است از آن خط استوا نامند بجهت مساوی بودن شب و روز در آنجا و آفتاب در آنجا سیر در دایره حرکت نماید و در حوالی آن هشت فصل میشوند و هر فصل
یک نیم ماه باشد و هر یکی را از خط استوا تا نقطه قطب بنود درجه قسمت نموده اند و هر قسمی را درجه نامیده اند و مجموع را به هفت قسمت اعتبار کرده و هر قسمتی را اقلیمی خوانند
و طول هر اقلیم از مغرب تا مشرق است و مبدا ارعمارت از جانب مشرق که از افرنگ نامند شده است و از جانب مغرب جزیره است که وقتی معمور بود حالا خراب شده

و اجزای خالدات نامند فافهم و معدل النهار دایره ایست منصف فلک مبتدا از مشرق تا مغرب و این دایره را معدل النهار از آن گویند که چون
سیر آفتاب برین دایره میرسد لیل و نهار در جمیع عالم برابر میشود مگر در عرض تسعین و آفتاب را برین دایره اتفاق سیر در سال دو بار افتد یکی
در اول حمل و دیگر در آخر سنبله و خط استوا مجاز اگر بر معدل النهار اطلاق باید تدبر - و مجاورة البحر ترطب الهواء - و همسایگی دریا هوای آن شهر
را تر میکند بسبب اختلاط ابخره مائی بهوای آن شهر والبلد البحری یعتدل برده و حره لعصیان هوائه عن المؤثر - هوای شهر دریایی یعنی آنکه در میان
دریا یا در کناره دریا بود معتدل میباشد گرمی و سردی آن از جهت نافرمانی کردن هوای آن شهر از مؤثر که شمس است یا معنی که مسخن نمیشود از
مسخن در صیف و متبرد نمیشود از مبرد در شتا بواسطه غلظ هوا و هرگاه باشد دریا بطرف جنوب بلد باشد هوای آن شهر گرم نسبت بآنکه در شمال بود
و هرگاه باشد دریا بناحیه شمال باشد هوای بلد مذکور سرد تر اما بحر که در ناحیه شرقی بلد باشد ترطیب میکند فقط و غربی ترطیب مع التغلیظ نماید فافهم
والجبل الشمالی یسخن لمنعه هبوب الریاح الشمالیة الباردة الیابسة و حبس الریاح الجنوبیة الحارة الرطبة و لعکس شعاع الشمس علی البلد - و کوهیکه
بطرف شمال شهر بود گرم میکند هوا البلد را برای منع کردن کوه وزیدن بادهای شمالی را که مزاج آنها سرد و خشک است و برای بند کردن بادهای جنوبی
را که مزاج آن گرم و تر است یعنی هوای جنوبی در این شهر جمع میماند و شمالی بر کوه می وزد و گرم میکند برای عکس افتادن شعاع کوه و شمس بر بلد مذکور
والجنوبی بالعکس - و کوه که طرف جنوب بلد بود بر عکس کوه شمالی باشد زیرا که سرد است بجهت منع او هبوب ریاح حاره جنوبیه را و حبس او ریاح بارده
شمالیه را و عدم شعاع شمس بر بلد مذکور والمغربی خیر من المشرقی - و کوه مغربی یعنی آنکه بطرف مغرب بلد بود نیک است از کوهی که بطرف مشرق شهر باشد
لانه و لیل لستر المشرقی الشمس مدة یکی برای پوشیدن کوه مشرقی شعاع آفتاب را از شهر مدتی چند و آن مدت از طلوع آن تا بالا آمدن اوست بر
کوه فینتقل اهل البلد من برد اللیل والغدوات الی شمس قویة و دفعة - یعنی بعد بالا آمدن آفتاب از کوه منتقل میشوند ساکنان شهر از سردی شب و فجر بآفتاب
گرمای سخت بیکدفعه و این موجب ردائت اوست - ولمنعه الریح الشرقی - دوم برای منع کردن جبل مشرقی باد مشرقی را و هی خیر من المغربی ای مشرقی
از مغربی بهتر است وان قاربتا الاعتدال - اگرچه این هر دو هوا قریب باعتدال اند لهبوب المشرقی اول النهار مصاحبة لحرکة الشمس ای فضیلت
هوا مشرقی از مغربی برای وزیدن اوست اول روز همراه حرکت آفتاب که این حرکت موجب تلطیف و تعدیل و تحلیل فضول است و هبوب الغربیة
آخر النهار مضادة لحرکتها - و وزیدن باد مغربی آخر روز که مضاد برای حرکت آفتاب است یعنی آفتاب در آخر روز بطرف مغرب میرود و باد بطرف
مشرق می وزد و لواحی نیز از جمله مغیرات هواست پس باد جنوب و ناحیه آن مسخن و مرطب بدن است و این هوا مرخی و سست کننده اعضا است
و مضعف قوی و محلل ارواح و مضعف بدن و مکدر حواس و مثقل بدن و مکدر ذهن و موجد خناق و حمیات خلطیه عفنه و محدث ... است
و باد شمالی و ناحیه او باعث تبرید و تجفیف بدن است و این باد باعث استحکام بدن و تجوید هضم و نفع و تقلیل رطوبات فضلیه مرخیه و تولید دم
جید است و تکثیر ارواح و تحسین الوان و رافت اوست اما موجد زکام و نزله و صرع و فالج و رعشه است و باد صبا و ناحیه او و باد دبور و ناحیه او قریب باعتدال
اند و اینها نیز بحسب بلدان و اقالیم و وقوع جبال و بحار مختلف میگردند پس هر مسکنی که مهب یکی از آن ریاح اکثر مفتوح باشد هوای آن موضع بحسب طبیعت
آن ریح متغیر شود والبلد المرتفع ابرد و اصح - و شهر بلند هوای آن سرد و صحیح تر بود از منخفض والمستوی الوضع اصح - و شهر بر مقام هموار صحیح تر از مختلف الوضع
بود والتربة الکبریتیة تجفف و تسخن ملکن متنوع تراب پس زمین گوگردی و شبی و ملحی و زاجی گرم و خشک میکنند هوا را و خون را میسوزانند

است کوهی وابن هر دو درخت بخاصیت هوا را فاسد میسازند - او بغبار متراکم - یا مثل گرد و غبار ریگستان زیرا که غبار زمین هوا را مکدر و کثیف
میکند او دخان یا مثل دود دست و فرق در میان بخار و دخان آنست که چون حرارت آفتاب در اجزای یابسه موثر شود دخان ازان
حادث شود و چو حرارت شمسی در اجزای رطبه تاثیر کند بخارات ازان بر آیند سکان حافظا للصحة محدثا لها یعنی اگر هوا با شیای مذکوره
آمیخته نشود آن هوا نگهدارنده و پیدا کننده صحت و تندرستی شده است - فان تغیر تغیر حکمه - پس اگر مزاج هوا بسبب از اعتدال بگردد حکم او نیز بگردد
یعنی موجب مرض میگردد - و تغیراته اما طبیعیة او غیر طبیعیة - و تغیرات هوا بر دو قسم است طبعی بود یا غیر طبعی - وغیر الطبعی المتضاد للطبیعیة
او غیر متضاد لها - و غیر طبعی نیز بر دو قسم است یا متضاد برای طبیعت یا غیر متضاد مر طبیعت را بود و هیچ تفصیله والتغیرات الطبیعیة هی التغیرات
الفصلیة - و تغیرات طبعی که در هوا پیدا شود آن تغیرات موسمی است یعنی هوا در هر فصل از فصول بموافق طبیعت خود متغیر شود و امراض
مناسبه فصل پیدا کند و مزیل امراض مضاده میشود و چنانچه ماتن گفته - و کل فصل فانه یورث الامراض المناسبة و یزیل المضادة - و هر فصل
پیدا میکند ان امراض را که مناسب فصل بود و امراض که مضاد فصل بود دور کند و باید دانست که تغیرات طبعیه تغیرات فصلیه است و مراد تغیرات
فصلیه تغیرات است که حاصل شود در هوا بسبب انتقال از فصلی بفصلی حالا بدانست از تعریف فصول بحسب اصطلاح اطبا و هر فصل مورث
امراض است که مناسب آن فصل بود و مزیل مضاد خود - فان الصیف یثیر الصفراء و یوجب امراضها کالغب والحمی المحرقة والعطش والکرب - پس تحقیق
تابستان صفرا را جوش میدهد و بیماری های صفراوی را پیدا میکنند مثل غب و تپ محرقه و تشنگی و بیقراری - صیف چون بالطبع خود باشد گرم و خشک
بود و هوای وی موجب تحلیل روح و اخلاط است و موجد و مثیر و مهیج صفرا و شدت ضعف اشتها و اگر حرارت آن بافراط باشد باعث تولد امراض
صفراویه مانند غب و حمی محرقه و عطش و کرب معدیه و خلیه شود و مزیل امراض بلغمیه میگردد و آغاز صیف از نصف ثور تا آخر سنبله است
والشتاء یوجب الزکام والنزلة والسعال و یکثر فیه البلغم و امراضها - در زمستان زکام و نزله و سرفه را پیدا میکند و بلغم در وی زیاده
میشود و امراض بلغمی مثل فالج و لقوه و مفاصل وغیره را پیدا آرد و شتا آن زمان است که سرما در وی غالب بود و هوای آن چون بطبیعت
خود باشد سرد و تر بود و اگر برودت آن بر رطوبتش غالب باشد باعث کثرت اشتها و تقویت قوی و سلامتی افعال بود و اگر رطوبت بر برودت
غالب باشد سبب استرخا و نزلات و زیادتی بلغم و فواق رطوبی میشود و این فصل موجب نزله و زکام و سعال و دیگر امراض بلغمیه
است و مزیل امراض حاره یابسه و آغاز این فصل از نصف عقرب تا آخر حوت است - والخریف تکثر فیه الامراض لتغیر الهواء فیه من برد اللیل والغداة
الی حر الظهائر - و در پائیز بیماریهای پیدا میشوند برای تغیر شدن هوا در آن فصل از سردی شب و فجرهای تا گرمی نیمروز یعنی هوا بس مختلف میباشد
گاهی گرم گردد و گاهی سرد - لتقدم الصیف المتخلخل للبدن والمحلل للقوی المثیر للصفراء المحرق للاخلاط ولکثرة الفاکهة - و جهت پیش بودن تابستان که متخلخل
کننده بدن و تحلیل کننده قوت است و جوش دهنده برای صفراست و سوزنده اخلاط و جهت بسیاری میوه در فصل زیرا که میوه در خریف پیدا میشود و از خوردن
این میوه رطوبات متعفنه پیدا گردند و باعث تولید امراض میگردد و یکثر فیه السوداء - و در خریف خلط سوداوی برای مناسبت فصل زیاده پیدا شود
و یقل الدم فیه لتضاد مزاجه - در خریف جهت ضدیت مزاج خریف بخون دم کم پیدا میشود - فکانه کالخل للصیف لبقایا امراضه پس خریف گویا
ضامن است برای بقیه بیماریهای تابستان و خریف ان وقت است که سقوط اوراق واشجار و فقدان آثار و نباتات در آن ظاهر گردد و هوای

وی چونکه طبیعت خود باشد سرد و خشک ست و این بدترین فصول ست بسبب ضدیت مزاج فصل با مزاج خون و عدم ہضم و نضج تام و این فصل کافل و متمم و مظہر بقایائی امراض صیفیہ ست که در فصل صیف بسبب کثرت اکل فواکه رطبه و آشامیدن میاه بارده و اغذیه بارده و رطبه فساد در اخلاط میرسد و نیز دران ہنگام بسبب عدم اجتماع و میل حرارت بسوی ظاہر و تحلیل لطیف آن بعرق و عدم تصرف حرارت غریبه در اخلاط ساکن غیر متحرک باشند و در فصل خریف بسبب سد مسام و عدم تحلیل لطیف و میل حرارت بسوی باطن و تصرف حرارت غریبه در آنہا باعث ہیجان و غلیان و احتراق اخلاط و حدوث امراض خصوص سوداویه میگردد. مانند مالیخولیا و حمیات عفنه و داء الفیل وغیره و امراض حاسه رطبه زایل میشوند و آغاز این فصل از اول میزان تا نصف عقرب ست. و

[illegible] الربیع یتحرک فیه الاخلاط المحتبسة شتاءً فی البدن. و موسم ربیع یعنی در بہار که اخلاط بسبب سردی در بدن بسته و بند شده باشند ہیجان و یسیل الی الاعضاء الضعیفة. و در ربیع مواد بسوی اعضاء ضعیفه جاری میشوند مثل آبله و پس گوش و اربیه و جلد وغیره فیحدث فیه الخراجات و اورام الحلق. و بسبب انصباب و سیلان مواد و در ربیع اورام گرم و آماس گلو پیدا میشوند و یتحرک فیه کل مرض ذو مادة کانت مادة ساکنة فی الشتاء. و در ربیع ہر مرض مادی که ماده او در زمستان ساکن بود می جنبد. و ذالک لا لردائة بل لحر اللطیف فانه اصح الفصول و انسبها للحیوة و الصحة. و پیدایش امراض درین فصل نه برائی ردائت فصل بود بلکه جہت گرمی لطیف که از تقرب شمس حاصل شده ست زیراکه ربیع صحیح ترین و مناسب ترین فصول ست برای زندگی و تندرستی زیراکه این فصل موافق مزاج حرارت غریزی ست و ربیع زمان اعتدال ست که محتاج نباشد انسان در وی بنفس معتدبه از جہت برودت و به ترویح معتدبه از جہت حرارت در بلاد معتدله باشد دران زمان آغاز سبزی در دمیدن نباتات و ریاحین و نشو و نما اشجار و بہر سیدن فواکه و حبوب و تقویت یافتن ارواح و قوی و برانگیختن حرارت غریزی و این فصل اعدل و اصح و انسب فصول ست بصحت و حیوة اما ہر مرض مادی که ماده آن ساکن باشد در شتا در فصل غلیان نماید و سیلان وی آغاز کند و نتواند که تمامه آن را دفع نماید پس لا محاله با عضا ضعیفه مانند مغابن و تحت جلد و اطراف بدن میریزد و باعث تولید امراض مناسبه ان فصل میگردد مانند دما میل و خراجات و بثور و خارش و جرب و خناق و شروع ربیع از اول حمل یا پیشتر یا بعد از ان بقلیلے تا نصف ثور باشد. اما التغیرات الغیر الطبعی المضادة لها فتکون اما من اسباب سماویة او من اسباب ارضیة. لیکن تغیرات غیر طبعی که مضاد طبیعت نیست پس یا از اسباب سماوی یا از اسباب ارضی پیدا شد. اما اسباب السماویة فکما یجتمع مع الشمس کثیرة من الدراری فیوجب تسخینا حتی فی الشتاء. اما اسباب سماوی پس مثل جمع شدن شمس با کثیری از عدد زیست و این اجتماع گرمی را پیدا میکند اگرچه اجتماع در شتا بود و کما یحصل عند کسوف الشمس من البرد دفعة حتی فی الصیف. چنانچه حاصل میشود نزدیک کسوف شمس سردی دفعة اگرچه مدت تابستان بود اول مثال گرمی بود و دوم مثال سردیست و الکسوف عبارة عما لا یقع ضوء الشمس علینا بسبب حیلولة جرم القمر بیننا و بین الشمس و تفصیل الکسوف موقوف الی علم آخر و یقال کسف الشمس کسوفا و ہو فعل لازم و اما الکسف بمعنی المتعدی فہو من عبارات العجمین لم یوجد فی کتب اللغة کذا فی البرجندی و اما الارضیة

فلما یکون بسبب اختلاف المساکن. و لیکن اسباب ارضی پس چنانچه بسبب مختلف شدن مکانہا پیدا شد باعتبار ہوا مختلف میشود. و یختلف المساکن اما لاجل عروضها او لجهات الجبال او البحار لها او لوضعها او لتربتها و مختلف میشود مساکن یا برای عرض یا جہت ہمسائگی کوہ یا برای ہمسائگی دریا یا برای وضع آنہا یا برای تربت آنہا انشاء الله تعالی

[illegible]

و بدرقه و تصعیده فی المجاری الضیقة - و بر اہل بصیرت مخفی مباد که ترجمه و شرح این عبارت در نظم بیان کرده میشود زیرا که حفظ النظم اسهل من حفظ النثر فافهم مثنوی - چون بسیط است آب کے جز و بدنہا سے شود لیک در وی چند نفع او سے ہویدا میشود نفع اول آنکه می آمیزد او چون با غذا میکند او رقیق از بهر ہضم ای سه لقا و نفع دوم آنکه با وی هیچ طبخ او ند زانکه بیسوزد غذا گر آب نشود اندر او و در نفع سوم آنکه باشد بدرقه بهر غذا چون مجاری تنگ باشد بگذرد اندر دلا زین سبب باشد زکی آب خوردن با طعام در مبحث ماکول و مشروبت بیان کردم تمام - و باید دانست که آب موصوف باوصاف مذکوره اگر بروجه اعتدال نوشیده شود در ترویج و تقویت حرارت غریزیه و روح حیوانیه مفید باشد و مسکن التهاب و کاسر حدت حرارت معدیه و کبدیه و غاسل اخلاط غلیظ لزجه و ملین و مرقق آن هست و معین بر ہضم و نضج و جذب و دفع و تاثیر و تاثر و فعل و انفعال اغذیه و ادویه و فعل طبیعت هست و بدانکه جوہر آبها باعتبار خفت و ثقالت و صفوت و کدورت و سرعت نفوذ و بطوء انحدار و تقویت ہاضمه و ضعف و عذوبت و حلاوت و ملوحت وغیره مختلف میباشد پس افضل میاه آب انہار جاریه هست - که منبع آنها دور و بلند و خاک آنها طیب و یا سنگریزه سرخ باشد و یا بر سنگ بسرعت تمام گذرد و باد شمال و صبا بر آنها وزد و آب متموج و متحرک و شیرین و صاف و شفاف و عمیق باشد و از مغرب و جنوب بطرف مشرق و شمال رود و این اوصاف در آب نیل و گنگا و جمنا یافته میشوند و بعد ازان ماء المطر یعنی آب باران هست که مجتمع گردد در گوهل سنگی خصوص که از باران صیفی و ربیعی بود ولیکن این آب بسرعت نفوذ آن و در عمق اعصاب مضر سینه و آلات صوت و باعث حدوث نوازل و زکام و سرفه و قبض طبیعت هست و ماء مقطر که بعنوان عرق در قرع و انبیق و یا بطریق ترشیح از خم و سبو کرده باشند قریب باب باران هست و بعد ازان ماء العین یعنی آب چشمه هست که آبش جاری و عمیق و شیرین و صاف و شفاف و خوش طعم بود و بعد ازان ماء راکد یعنی آب ایستاده هست مانند آب غدیرهای که وسیع و عمیق و طیب التربت صاف شیرین خوشگوار خوش طعم که بالای آن مکشوف و اطراف آنها خالی از اشجار و نباتات باشد و باد شمال و صبا بران وزد و آنچه بخلاف این اوصاف باشد یعنی آب غدیرهای کوچک همه ردی و ثقیل هست و ماء رذاب ثلج و جمد یعنی آب گداخته یخ و برف هر چند لطیف هست لیکن مضر اعصاب و احشا هست و باعث تحریک نزله و سرفه هست و ماء البیر و قنات یعنی آب چاه و کاریز نفاخ و ثقیل و بطی الانحدار هست و ماء الذهب و الفضه یعنی آب که از معدن طلا و نقره برآید و یا آنکه ازین هر دو لقته نموده با آب سرد نمایند جهت تقویت دل و دماغ و کبد و باه و لغوظ و امساک بطن و دفع امراض سوداویه مانند مالیخولیا و مراق و خفقان و امثال اینها نافع هست و ماء الحدید خواه از معدن آهن برآید و یا آهن را لقته در آب سرد نمایند جهت طحال و استسقا و تقویت اشتہا و باه و حبس اسهال و امراض بارده نافع و ماء النحاس خواه از معدن مس برآید و یا مس را تافته در آب سرد نمایند جهت فساد مزاج و خشونت دہان و ورم لہات و دود گوش و تقویت اعضا ضعیفه از روی مضمضه و اغتسال و قطور مفید و ماء الرصاص یعنی آبیکه از معدن سرب یا قلعی برآید و یا آنکه سرب و قلعی گرم کرده در آب سرد نمایند ردی و مولد قولنج و احتباس بول هست و روایت آب سرب زیاده از روایت آب قلعی هست و ماء الملح یعنی آب تلخ ملطف اخلاط غلیظه و مقطع بلغم و مفتح سده و مضر محرورین و مفسد خون هست و ماء البحر یعنی آب دریای شور از نوشیدن آن بسیار

بیان اقسام آب

مضر و جالیوس در ابتدا جهت لسع هوام امراض بارده و استسقا مفید است ماء الکبریتی که از زمین گوگرد بر آید انفع است پس آن مضر
و اغتسال بدان جهت امراض سوداویه مانند جرب و قوبا و بهق و تقشر جلد و سعفه و جراحات گزیده سباع و شخوص و
تعقد عصب و اوجاع مفاصل بارده را مفید. ماء زرنیخی و قیری مفتح سدد مسخن بدن و مغیر رنگ رخساره و مورث قرحه امعا
و امراض حاده است ماء الملح که از معدن نمک برآید و یا نمک در آن انداخته باشند در خواص و مضار قریب بماء البحر است و مسهل است
اولا و بعد مداومت قابض باشد و ماء الحار یعنی آب بسیار گرم محلل ریاح و نفخ و جهت مالیخولیا و صداع بارد و بثور و علق و قروح
حجاب و ریه و الواح صدر و اغتسال معده و رفع عطش سوداوی و بلغم شور و تنقیه معده و تحریک عمل دوا مسهل و اذابه بلغم و مواد عفنه و
ادرار بول و حیض و تسکین اوجاع و خارش بدن نافع است و اکثار و مداومت بران مضر معده و مرخی آن و مفسد هضم و مودی بدق و هزال
بدن است ماء الفاتر یعنی نیم گرم ملین طبع و مغثی و آشامیدن قلیل آن ناشتا مرخی مری و قصبه ریه و غاسل معده از اخلاط لزجه غلیظه است ماء المعتدل در حرارت
و برودت موافق سینه و معده ضعیفه و احشا و مسکن خارش بدن است و ماء بارد و معتدل المقدار متصف باوصاف مذکوره موافق ترین
آبهاست برای اصحا و منبه اشتها و هاضم طعام و محکم کننده الیاف معده اما مضر عصب و اصحاب اورام احشا است خصوصا کبسیار سرد اما آب
سرد کرده ببرف و یخ و یا آبی که در آن برف و یا یخ انداخته باشند مضر است و از آن هر دو مضر زیاده است آبی که تا دیر در آن گذاشته
باشند و باید دانست که هرچند آب سرد محرور المزاجان قوی البدن را موافق و مقوی جاذبه و ماسکه و هاضمه و اشتها و کبد حاره
و حمیات حاره است لیکن عموما مطفی حرارت غریزیه و مضعف اعصاب و باعث سده و صداع بارد است و مضر صاحبان سده و دماغ
و سینه و احشا ضعیفه و سوء القنیه و قولنج و باه است و باعث نزله و استسقا و رعشه و تحریک نزلات خصوصا اکثار و بوقت اشتا میدن آن

ثالثها الحرکة والسکون البدنیان - و جنس سوم از سته ضروریه حرکت و سکون بدنی است و حرکت بمعنی جنبش است یعنی خروج ماده از قوه بطرف
فعل و سکون ضد او ست و وجه ضروری بودن این دو امر برای آنکه هر چیز که خورده شود شک نیست که آن ماکول بتمامه جزو بدن نمیگردد بلکه در هر هضم قدری
از آن باقی ماند و ظاهر است که این بقیه که از هر هضم حاصل شود اگر مستفرغ نشود و همچنان تا زمان طویل ثابت ماند فساد کثیر آرد مجتمع شده چه اگر
عفن شود امراض عفونی پیدا کند و اگر کثیر الکمیت گردد علل امتلائی و اگر قوی الکیفیه بود سوء مزاج و اگر بعضوی ریزد ورم آرد و بخار او جوهر روح
را فاسد سازد پس احتیاج بامری که مانع اجتماع از آن فضول بود واجب باشد و آن مانع ریاضت است چه اگر طبیعت باذن خالقها دائم در صدد دفع فضلات
است لیکن بی اعانت حرکت کفایت نمیکند اما تنقیه بمسهلات و مقیئات خواص به هر اندک مدت لا محاله موهن قوی و مضعف اعضاء رئیسه است پس
متعین گشت که در منع جمع فضله به از ریاضت نیست بهر آنکه محلل فضول است بلا ایذا و معین طبیعت است حسب المدعا لهذا شیخ میگوید که تارک ریاضت
به نحافت بدن می انجامد و پوشیده نماند که حرکت فعل ذاتی است و مقصود بالذات و سکون عرضی و مقصود بالعرض و بحسب اختلاف الحرکت حال حرکت
مختلف میباشد و این اختلاف شش قسم است الشدة یکی از آن شدت باشد یعنی آنچه بزور و قوة تمام کرده شود و الضعف دوم از آن الضعف است یعنی
ضد قوی و الکثرة سوم از آن بکثرت باشد یعنی آنکه در وقت دراز تمام کرده شود و القلة چهارم از آن بقلت باشد یعنی باندک مدت تمام شود و السرعة
پنجم از آن بسرعت شود یعنی آنچه زود زود کرده شود و البطوء ششم از آن بطوء بود یعنی آنکه باهستگی کرده شود و فرق در سریع و قوی آنست که قوی از فعل متعاقب و سکینه منفعل

بحث حرکت و سکون بدنی

والنهر بهونیه طلبه و تعفن - و زمین آبخیز که آبش بجاری بود و نه در حفره یا جمع شود هوای آن بلد را تر و بد بو بسیار د - والجبلیة یصلب الابدان - و زمین کوهی یعنی زمین که در وے حجر و سنگها باشد تن را سخت میکند و هوائے زمین صخریه و ریلیه و زمین شور از خشک تر است و هوای طینیه اسلب منه

والهوا البارد یشد للبدن و یقویه و یجود الهضم و یحسن اللون و امراضه الزکام و النزلة و الصرع و الفالج و الرعشة و اللقوة - و هوای سرد بدن را سخت و قوی میکند و هضم را نیک میسازد و رنگ را خوب کند و امراض هوائی سرد زکام و نزله و صرع و فالج یعنی مرگی و ادهرنگ و رعشه یعنی بهوله و لقوه است

والهوا الحار یرخ مضعف یسی الهضم یکد للحواس یثقل الدماغ و امراضه الخناق و الحمیات و الرمد - و هوا گرم سست کننده بدن است و ضعیف و بدکننده هضم است و تیره کننده مر حواس را است و گران کننده دماغ را است و امراض هوا گرم خناق یعنی ورم عضلات گلو و تپ هائے و رمد یعنی ورم ملتحمه است و چون ماتن علیه الرحمة از بیان اسباب هوائی غیر مضاد فارغ گردید عازم بیان اسباب مضاد گردید - اما التغیرات المضادة للمجری

الطبیعی فکالوبا - لکن تغیرات که مضاد برائے مجری طبعیست پس آن مثل وباکه کنایت است از عفونت هوا که میرسد در و بآن عفونت اصلاح جوهر روح و سایر چیزے که متوقع از وست چون تعدیل بدن و غیره و آن دو نوع است یکی فساد جوهر هوا که با متزاج اجزای مائی و دخانی و بخاری از مجاورت خنادق و آجام و اشجار خبیثه و جیف و قتیل متعفن شود و آن اگر قوی نباشد رطوبات را فقط متعفن بسازد و موجب فساد مزاج بدن شود و اگر قوی تر باشد موجب فساد رطوبات و نباتات نیز گردد و چون اغذیه حیوانات از ان لابد است عند الاستداد سبب هلاکت میشود دوم فساد کیفیت هوا بحیثیتے که موجب فساد زرع و نسل گردد و این تغیر یا موافق مزاج فصل بود مثل آنکه گرما در تابستان

زیاده شود یا خلاف آن که در تابستان سرما واقع شود و این نیز موجب فساد و هلاکت گردد - و ثانیها الماکول و المشروب و جنس عدم ایستة ضروریه با ماکول و مشروب است بدانکه وجه ضرورت این هر دو آنست که بدن و اعضاء مفردهٔ اصلیه منویه و جسم مرکب غیر اصلیه دارد و لیخ ثلثه طبیه مولف و مرکب از عناصر اربعه و اخلاط اند و اینها دایم در تغیر و تبدیل و تحلیل و محتاج مبدل ما یتحلل اند برای بقائی شخص و نوع و مبدل ما یتحلل حاصل نمیشود مگر بغذا که بالاکل نامند و غذا بدون شرب آب هضم و نضج و تحلیل نمی یابد و با عضاء بعیده و عروق ضیقه که آنرا تنفیذ و ادو نفوذ فرماید نمی رسد پس غذا محتاج علیه بالذات بدن انسان است و آب محتاج الیه بالعرض زیراکه آب بالذات بسبب بساطته خود قابلیت غذائیت ندارد دیگر باختلاط جسم دیگر در انسان پس ثابت شده است که بقاء شخص و نوع و معیشت انسان بدون ماکول و مشروب ممکن نباشد تامل و پوشیده نماند که هر چه ماکول بود و یا مشروب جسم است و هر جسم مرکب است از ماده و صورت و کیفیات در ان لازم زیراکه ماده و صورت جوهر اند و کیفیات اعراض پس بعضی از کیفیات بصورت تعلق دارد و چون حرارت نار را و برودت ما را و بعضی بماده چون یبوست نار را و رطوبت ما را بالجمله تاثیر جسم مذکور در بدن انسان یا بصورت بود و یا بماده و یا بکیفیت فقط یا بصورت و ماده یا بصورت و کیفیت یا بماده و کیفیت یا بصورت و ماده و کیفیت پس اگر تاثیر فقط بکیفیت بود آنرا دوا مطلق گویند چون زنجبیل و کافور و غیره و اگر بماده فقط آنرا غذا مطلق گویند چون نان گندم و لحم بجنبه بمبر سنت و اگر بصورت فقط بود آنرا دوا الخاصیة گویند و وے اگر مخالف مزاج انسان بود و معاون حیات وے باشد پس اگر آن چیز مفسد بود انرا فاد زهر گویند چون حجر التیس و زهر مهره و نارجیل دریائی و اگر آنچه مرکب باشد آنرا

تریاق نامند چون تریاق صغیر و کبیر وغیره و اگر دستعنا و مزاج انسان را مفسد بدن او بود و از اسم مطلق گویند و آن نیز یا مفرد بود چون
سم الفار و بیش و یا مرکب بود چون هلاهل وغیر آن و اگر تاثیر بماده و کیفیت کند آنرا دوائے غذائی یا غذائی دوائی گویند بحسب غلبه ماده و کیفیت چون خرفه
و بار الشعیر و اگر بکیفیت و صورت کند از ادوائی ذوالخاصیت نامند چون هند با که تبرید میکند بکیفیت خود و تفتیح سده می نماید بصورت نوعیه خویش
پس تفتیح سده از شئی بارد نخیشو مگر بخاصیت و اگر تاثیر باده و صورت کند از اغذائی ذوالخاصیت گویند چون روغن گاو که دسی با وجود تغذیه بقاوت
السموم میکند بخاصیت خویش و اگر تاثیر بماده و کیفیت و صورت کند آنرا غذائی دوائی ذوالخاصیت گویند چون سیب زیرا که سیب باده غذا میدید
و بسبب کیفیت تبرید می بخشد و بسبب صورت تفریح و تنشیط میدید و شارح علیه الرحمة این مسئله را اجمالاً بیان فرموده بود راقم الحروف به تفصیل
تمام ارقام نموده - وهو لیؤثر فی البدن اما بکیفیته فقط وهو الدوا او بمادته فقط وهی الغذا او بصورته فقط وهو ذو الخاصیة اما الموافقة کالتریاق
او المخالفة کالسم او بمادته و کیفیته وهو الدوا الغذائی او بکیفیته وصورته وهو الدوا الذی له خاصیة او بمادته وصورته وهو الغذا الذی له
خاصیة او بماده و کیفیة و صورته وهو الغذا الدوا الذی له خاصیة - هذه العبارة غنی عن الترجمة والشرح لان قد بینا قبل ذالک بالتفصیل
والغذا قد یکون غلیظاً و لطیفاً و متوسطاً و کل واحد منها قد یکون صالح الکیموس و قد یکون فاسده و کل واحد منها قد یکون کثیر التغذیة و قد یکون
قلیلاً و قد یکون متوسطاً - و غذای گاهی غلیظ و لطیف و متوسط بود و هر یک از ین سه گاهی صالح الکیموس و گاهی فاسد الکیموس
بود و باز هر یک از ین دو گاهی کثیر الغذا و گاهی قلیل الغذا و گاهی متوسط الغذا بود - معلوم باید دانست که جمیع اقسام اغذیه منحصره به هژده قسم است
بدین نحو که غذائی یا صالح الکیموس است یا فاسد الکیموس و هر یک از ین یا لطیف یا کثیف یا متوسط و نیز از ین هر یک منقسم میشود به سه قسم یا کثیر
الغذا و یا قلیل الغذا یا متوسط الغذا اول از ضرب دو قسم در سه قسم شش قسم حاصل میشود و باز از ضرب شش در سه هژده قسم میشود و صالح الکیموس
آنست که از وی خون طبعی و صالح متولد شود و فاسد الکیموس آنست که خون فاسد از وی پیدا شود و غذا لطیف آنست که خون رقیق و لطیف از و
حاصل آید و غذا غلیظ آنکه از وی خون غلیظ متولد شود و کثیر الغذا آنکه خون از وی کثیر پیدا شود و قلیل الغذا آنکه ضد کثیر بود چنانچه
از ین تفصیل این بحث بهر آگردد لطیف صالح الکیموس کثیر الغذا لحوم الطیور و زرده تخم بیضه نیم برشت وغیره است و لطیف صالح الکیموس قلیل الغذا مثل اناد
و سیب و کاهو وغیره است - لطیف صالح الکیموس متوسط الغذا نان گندم خمیری تنوری جید الطبخ است - لطیف فاسد الکیموس کثیر الغذا یه
حیوانات و بچه کبوتر است - لطیف فاسد الکیموس قلیل الغذا پیاز و هر چه تند و تیز بود - لطیف فاسد الکیموس متوسط الغذا نان فطیری ردی
الطبخ است - کثیف صالح الکیموس قلیل الغذا اسپغول تره است - کثیف صالح الکیموس متوسط الغذا گوشت بچه گاو و کبوتر بچه است
کثیف فاسد الکیموس کثیر الغذا گوشت گاو است - کثیف فاسد الکیموس قلیل الغذا گوشت قدید و بادنجان است
کثیف فاسد الکیموس متوسط الغذا چون کلم است - متوسط صالح الکیموس کثیر الغذا گوشت بره یک ساله متوسط
صالح الکیموس قلیل الغذا شلغم است - متوسط صالح الکیموس متوسط الغذا گوشت بچه شتر است - متوسط فاسد
الکیموس کثیر الغذا کلم و چقندر است - متوسط فاسد الکیموس قلیل الغذا زردک است - متوسط فاسد
الکیموس متوسط الغذا ماهی خشک کرده است و السالاینذو ابساطة وانما یستعمل لترقیق قوام الغذا و تلیینه

[illegible]

بحث حرکت و سکون نفسانی

نمیگردد از وی و سریع آنست که قطع مسافت میکند در اندک زمان خواه بقوة باشد یا بضعف و ضعیف ضد قوی است و بطی ضد سریع و [illegible]
[illegible] و کثیر هویداست و فعل کثیر چون ضد قلیل باشد و فعل سریع چون فعل بطی نباشد و باید دانست که مابین این هر سه حرکت چند درجه وسط
که معتدل باشد لازم است پس اضداد مع المعتدلات نه میشوند چون اینها را بایکدیگر که ممکن الترکیب باشند مرکب نمایند بست و هفت قسم
میشود از ضرب کردن نه در سه کما لایخفی علی من له ادنی فهم فی علم الحساب و چون فارغ شدن از بیان انواع حرکت فارغ شده گردید بیان فواید بعض
انها گردید فالسریعة القویة القلیلة یسخن اکثر مما یحلل - پس حرکت سریع قویه قلیله تحلیل زیاده از تسخین میکند یعنی گرمی در وے
زیاده پیدا میشود و البطیئة الکثیرة الضعیفة بالعکس - و حرکت بطی ضعیف برعکس اول بود یعنی درین قسم تحلیل زیاده و
گرمی کم پیدا میشود - و افراط السکون و الحرکة مبرد - و زیادتی حرکت و سکون سرد کننده بدن است لتحلیل الرطوبة والحرارة الغریزیة
و لاختناق الحرارة الغریزیة والفضول - والسکون اعون علی الهضم - و سکون معتدل بهضم غذا بسیار مدد دهنده است و الحرکة
علی الانحدار - و حرکت معتدل بعد هضم غذا مدد دهنده بر فرو آمدن طعام از معده است فقط معتدل از آن گفتیم که افراط در بین هر دو
موجب ضرر مذکور میگردد و تفکر و تدبیر را حرکت معتدل پیش از تناول غذا و بعد هضم باشد بهر آنکه گرم کننده اعضای هاضمه را و انگیزنده
اند حرارت غریزیه و تحلیل مینماید فضول بدن را. رابعها الحرکة والسکون النفسانیان جنس چهارم از سته ضروریه حرکت و سکون نفسانی
است و باید دانست که نفس بذاته حرکت و سکونی ندارد و مراد بحرکت نفس حرکت قوی روحیست و قوی نیز فی نفسها حرکت نمیکند بلکه بواسطه
ارواح که حامل قوی است متحرک میگردد و ایضا توجه نمیکند نفس بتحریک ارواح بهیچ سوی مگر آنگاه که باشد باو چیزے و آن شی
که بسبب کمال آید چون رفیق و صاف است و هرگاه مرتسم شود در نفس و قوی وے که فلان شی ملایم و مناسب است مثل محبوب
وغیره یا فلان شی مضار و منافر است مثل دشمن وغیره پس طلب کند آنرا که ملایم است و بگریزد از آن چیزیکه مضار است و این طلب و نفرت
را عوارض نفسانی گویند پس حرکت نفسی را حرکت قوی و روح و خون لازم و کذالک سکون از سکون قوی و روح و خون واجب است و پوشیده
نماند که حرکت روح مع النفس در انسان ضروری است و هرگاه روح لطیف بخاری حار سهل التحلیل است الدائم متحرک باشد بنا بر تحلیل
یابد پس حاجت بسکون ضروری شد تا روح القدر که از حرکت بتحلیل رفته دیگر پیدا گردد - فالحرکة النفسانیة یلزمها حرکة الروح - پس حرکت
نفسانی را حرکت روح لازم است - اما الی خارج دفعة کما عند الغضب - و حرکت نفس و روح یا دفعة بطرف خارج بود چنانچه در حالت غضب
هویدا گردد که روح درین حالت دفعة بخارج آید - او قلیلا قلیلا کما عند الفرح واللذة - یا حرکت روح و نفس اندک اندک بطرف خارج
بود چنانچه نزدیک خوشی و لذت ظاهر گردد - او الی داخل دفعة کما عند الفزع - و یا حرکت روح و نفس دفعة بطرف داخل بود چنانچه نزدیک
خوف ظهور گیرد - او قلیلا قلیلا کما عند الغم - یا حرکت روح و نفس اندک اندک بطرف داخل بود چنانچه نزدیک غم پیدا شود - او الی داخل
و خارج کما عند الخجل والهم - و یا حرکت روح و نفس یکبار بطرف داخل بود و دیگبار بطرف خارج باشد چنانچه نزدیک شرمندگی و هم پیدا گردد
یعنی در ابتدا بسبب خوف رجوع روح بسوی باطن گردد و زردی چهره رو نماید و بار بعد از آن بسبب سرخی سرخی ظاهر گردد و فرق میان هم و غم
آنست که هم مکروهی را گویند که در آن امید فرح باشد و غم مکروهی را گویند که در آن امید فرح متصور نبود و طریقه الک [illegible] ما تحرکت الیه بعقله.

بحث خواب و بیداری ۱

تحلّلت عنه - وحرکت روح را گرم کردن مکانی که روح بطرف انمکان حرکت میکند لازم ست وسرد شدن مکانی که روح از انمکان حرکت کرده
است یعنی ازان مکان خارج شده لازم بود والمفرط منهما ای قاتل - وزیادتی حرکت روح ونفس قاتل ومهلک ست بهرجهت که باشد وافراط
السکون النفسی مبلد مبرد - وزیادتی سکون نفسی وروحی یعنی بسیار خاموش ماندن وکلام کم کردن وفکر وغوص در مسایل وغوامض نکردن
ذهن را کند کند ومزاج را سرد سازد - وخامسها النوم والیقظة - پنجم از سته ضروریه خواب وبیداریست ووجه ضروری بودن این دو امر برای
آنکه افعال وحرکات ارادیه صادره از انسان بدون توجه طبیعت ونفس وحرارت غریزیه وارواح طبیه بسمت ظاهر تمام نمیگردد وروح جوهر لطیف است
لطیف بخاری قابل تحلیل بسرعت وآسانی لیس اگر مدام واستمرار انسان بیدار ماند هر آینه روح به تحلیل میرود وفانی گردد زیراکه افعال وتمامه حرکات اند
وحرکت سخن هست وتسخین موجب تحلیل ست علاوه اینکه اشتغال طبیعت باموز ظاهریه باز تصرف امور باطنیه که هضم ونضج وتغذیه وتنمیه
ست باز میماند پس لابد ست که انسان زمان معتدبه خواب کند تاکه افعال متعلقه باطنیه نیز کما ینبغی ازو صادر گردد وچون توجه طبیعت
وارواح وقوی وحرارت غریزی بسوی باطن وتصرفش در رطوبت غذائیه میشود وآنها را پنجر گرداند ولطوبت دماغ شست دمستر خی سازد
وارواح دماغیه را کثیف ومسالک اعصاب را غلیظ ومملو میگرداند وروح نفسانی بسبب کثافت خود نفوذ در مسالک اعصاب نمینواند
نمود ازین جهة سکون در حواس ظاهره عارض میگردد نه بالکلیه بلکه قدرے حرکت که لازمه حیات وضروریت سلامت ماند مانند تنفس
تا هضم غذا حاصل گردد - والنوم بالسکون اشبه والیقظة بالحرکة - وخواب باسکون بدنی در فعل مشابهت دارد وبیداری باحرکت بدنی مشابهت
دارد وهریک از خواب وبیداری بر دو نوع ست طبیعی وغیر طبیعی پس طبیعی آنست که بمجری طبعی بمقتضای طبیعت مدبره بدنیه باشد یعنی هرگاه اقتضا
بیداری نماید بیدار ماند وهرگاه اقتضا خواب نماید بخوابد و پس طبیعی نوم ویقظه علامت صحت وغیر طبیعی علامت مرض ست مثل
سبات وسهر الکون ماتن فواید نوم ویقظه بیان میکند النوم یغور الروح فیه الی داخل فیبرد الظاهر ولذلک یحتاج الی دثار اکثر - ودرحالت
خواب روح درون بدن میرود پس ازین جهت ظاهر بدن سرد میشود وبدین سبب درحالت خواب انسان محتاج بسوی پوشش معتدبه اکثر
از بیداری میگردد وافراط النوم یرطب بافراط فیبرد - وزیادتی خواب بدن را زیاده تر میکند پس بسبب ترطیب مزاج بدن سرد میشود - حافظ وجد الجوع
خلافه بزیادتحلل الروح - وخواب چون معده وبدن را خالی یابد بدن را سرد میگرداند بسبب تحلیل شدن روح که ماده حرارت ست یعنی خواب
کردن بر گرسنگی صبر وبدن سست سوان وجد غذاء مستعدا للهضم هضمه فیسخن - واگر خواب یابد غذائی را که مستعد تیار بود برای هضم شدن آنرا هضم
میکند وبسبب تولید خون بدن گرم شود وان وجد خلطا او غذاء عاصیا علی الهضم لتشر فیبرد - واگر خواب یابد خلطی یا غذائی را که نافرمان
در هضم ست آنرا پراگنده میکند پس بدین سبب بدن سرد میشود ودوام اعراض بوفلمون رو نماید - والسهر المفرط یضعف الدماغ ولیبس الهضم به
تحلیل القوة ویجوع به تحلیل المادة ای الرطوبة الغریزیة - ولکن بیداری بسیار دماغ را ضعیف وهضم را بد میکند بسبب تحلیل شدن قوی
وبی اشتها پیدا میشود بسبب تحلیل شدن ماده یعنی رطوبت غریزیه - والنوم النهاری ردی یفسد اللون ویفرز الطحال ویخبر النفس ویرخی القوی
النفسانیة کلها ویبلد الذهن - وخواب روز بد ست بچار وجه یکی آنکه رنگ رو را خراب میکند دوم آنکه سپرز را بهم میرساند سوم تکوتر
دهان را بد میکند چهارم آنکه جمیع قوی نفسانی را سست میکند پس ببواعث مذکوره بالا ذهن آدمی کند میگردد وافاقه فلا یجوز ترکه الا ینتدر رسیح

والتمثل بین السهر والنوم یعنی وهرگاه خوگر بخواب روز باشد پس جایز نیست که از او فجأةً ترک کند مگر با آهستگی و تمثل در خواب و بیداری رویست و خواب شب که غریق و متصل و معتدل المقدار بعد انحدار طعام و شراب جید الکیموس واقع شود باعث تسخین و ترطیب بدن و تقویت حرارت غریزی و تولید قوی و اصلاح طبیعت است و اگر بلغمی مزاج بر خلو معده خواب کند بلغم منتشر باطراف و اعصاب گشته باعث استرخا و سستی و برودت اعضا گردد و اگر صفراوی مزاج بر خلو معده خواب کند صفرا احتراق یافته مستحیل بسودا میگردد و اگر کسے حاجت براز بند کرده خواب کند ازان فضله فاضله به تمام بدن منتشر گشته احداث عفونت میکند و کسی را که در خواب عرق بسیار آید در حال آنکه او رقیق الاخلاط و متخلخل البدن نباشد و حرارت هوا و کثرت جامه نیز نباشد باید دانست که بدن او ممتلی از اخلاط است مبتلا بامراض خواهد شد فافهم و اگر کسے معتاد بخواب نهاری بود بتدریج ترک نماید و خواب وسط النهار را قیلوله گویند و ے سنت عادی آنحضرت صلعم است پس اگر ایشان سنت کنند ثواب است و اگر ترک نمایند عتاب هم نیست اما نوم بامداد که مسمی است به عیلوله سخت زیان دارد خواصه اگر معده خالی بود و کذا نوم اضحی که مسمی به فیلوله است تکدر و فتور حواس پیدا کند و کذا نوم آخر روز که مسمی به حیلوله است محدث نسیان است اما بیداری مفرط و شب و ناخفتن به تکلیف بدرا خشک میکند و رطوبات دماغ را فاسد بسیار زده هضم را منع میکند و اگر بیداری با فراط باشد احداث جنون وغیره امراض سوداویه میکند و نوم در شمس مثقل دماغ و مصدع است و نوم در قمر مزید خون و قوة باه است ـ و سادسها الاستفراغ والاحتباس یعنی ششم از سته ضروریه برون کردن و بازداشتن باقی البدن است ـ والمعتدل منهما نافع حافظ للصحة ـ واستفراغ و احتباس معتدل حافظ و نافع برائے صحت است و الا موجب مرض گردد ـ وافراط الاستفراغ مجفف للبدن مبرد ـ و بسیاری استفراغ سرد و خشک کننده بدن است الا ان یکون المستفرغ بارداً یابساً ـ مگر آنکه خلط خارج شونده از بدن سرد و خشک باشد مثل سودا پس دران وقت استفراغ مجفف بدن نباشد فیسخن و یرطب بالعرض بلکه درین وقت بالعرض بدن گرم و تر سے شے از اخراج ماده یابسه بالعرض در بدن رطوبت استیلا یابد کما لا یخفی علی العاقل وجهه

وافراط الاحتباس یلزمه السدد والعفونة و سقوط الشهوة و ثقل البدن ـ و زیادتی احتباس یعنی بندش و قبض طبع را سده مجاری و بدبوی اخلاط و کمی اشتهار طعام و گرانی بدن لازم بود و باید دانست که نگهداشتن و برآوردن باقی البدن ضروریست اما وجه ضروریت باستفراغ ازان جهت است که بقایے بدن بدون غذا که جمله آن مستحیل بجوهر عضو شود نیز محال و در هر هضم فضله باقی ماند بالضرور پس اگر فضله مذکور در بدن بماند و بر نیاید البته فاسد میشود و غذائے جدید را که بآن لاحق گردد فاسد میگرداند و بهلاکت می انجامد پس ازین جهت استفراغ ضروری شد اما وجه ضرورت احتباس ازان جهت است که بدن دایم در تحلیل است و بدان سبب احتیاج به بدل ما یتحلل عنه شده دایم است از آنکه استعمال غذا بسبیل دوام و استمرار غیر ممکن است بالضرور حاجت شد تا آنکه غذا نزد اعضا باستد تا مقدار جدید وارد شود پس احتیاج بدین هر دو ثابت شد از انست که حکیم مطلق اسباب هر واحد در خلقت انسان ودیعت فرموده و جهة تحصیل آن قوتے مقرر فرموده و هر یکے در کار خود مشغول است و اگر قصورے در کار طبیعت افتد از خارج اعانت

بحث استفراغ و احتباس

قول مشتمل باحتباس

وسے میتوان کرد استفراغاً و احتباساً اما اسباب احتباس بسیار است اول شدة قوة ماسکه۔ دوم ضعف قوة ہاضمہ سوم ضعف قوة دافعہ۔ چہارم ضیق مجاری۔ پنجم سده۔ ششم غلظ ماده۔ ہفتم کثرت فضول ہشتم لزوجت ماده۔ نہم فقدان احساس بسبب عدم انصباب صفرا بامعا۔ دہم انصراف طبیعت طرف دیگر مانند سرسام و بحرانات که بغیر اسہال باشد پس آنچه واجب الدفع است اگر مندفع نشود محتبس در بدن ماند و باعث فساد بدن و امراض گردد مانند امراض عفونی و انتفاخ و حمیات غریبه وغیره چون سقوط شهوة طبعیه و ثقل بدن و اسباب استفراغ نیز بسیار اند یعنی ضد آنچه گفتیم و افراط استفراغ بالذات مجفف و مبرد بدن است از جهت انحلال رطوبات و ارواح و ممکن است که مسخن و مرطب بود بالعرض چنانچه خلط خارج بارد یابس باشد و نزد خروج وی حرارت و رطوبت بدن مستولی گردد از جهت ہیجان حرارت و رطوبت بسبب زوال ضد که برودت و یبوست است اما اسباب الغیر الضروریة

لا المضادة للطبیعة کالادفان فی الرمل و التمرغ فیه فینشف الرطوبة الغریبة و ینفع الاستسقاء و الترہل۔ ولکن اسباب غیر ضروریه که مضاد طبیعت نبود پس مثل دفن کردن آدمی است در ریگ و غلطیدن آدمی دران زیرا که این عمل رطوبت غریبه را از نواحی جلد خشک میکند و استسقا را نفع میدہد و سستی گوشت را دور میکند۔ و کذالک داخل بالحقیقة فی الاستفراغ و ہر یک از تمرغ وغیره فی الحقیقة داخل در استفراغ است۔ و کذالک الادہان بالزیت و الادہان المحللة و مالش کردن بروغن زیت و بروغنہائے تحلیل کننده مثل اندفان است از اسباب ضروریه و مثل ذالک رش الماء البارد علی الوجه فانه ینعش الحرارة الغریزیة و یقویه۔ و از اسباب غیر ضروریه است پاشیدن آب سرد بر روی زیرا که حرارت غریزی را می انگیزاند و او را تقویت میدہد۔ و ینفع الغشی الحادث عن کرب الحمامی وغیره و نیز پاشیدن آب غشی را که پیدا شونده باشد از بیقراری غسل حمام جدید العمارت وغیره نفع میدہد و اما اسباب المضادة للمجری الطبعی فکالغرق و قطع السیف و حرق النار و استعمال السموم۔ ولاکن اسباب غیر ضروری که مضاد مجرائے طبیعت اند پس مثل غرق شدن در آب دریا و به تیغ قتل شدن و بآتش سوختن و زہرہائے قاتله خوردن زیرا که این ہمه اسباب از اقتضائے طبیعت نیست و ما فی ہر گاه از بیان اسباب ضروری و غیر ضروری فارغ شد پس بیان اسباب جزئیه گردیده و لنعد اسباباً جزئیتاً اکنون اسبابے را که به نسبت اسباب مزاجیه و مرکبه جزئی اند شمار میکنیم باید دانست که این اسباب مرضیه عام است که بادیه باشد یا سابقه و یا اصلیه پیدا میکند یا سوئے مزاج یا مرض الترکیب یا تفرق الاتصال را اما اسباب مرضیه سوء مزاج حاره و جالبیوس پنج اند المسخنات ہی الحرکة الغیر المفرطة یکی از ان که موجب تسخین است حرکت غیر مفرطه و قلت و ضعف و کثرت قوت است یعنی حرکت معتدله نفسانیه بود یا بدنیه مثل غضب و ریاضت و لفظ غیر مفرطه از ان گفته که حرکت مفرطه موجب برودت است۔ و استعمال المسخنات اغذیة کانت او دوائیة داخلاً کان او خارجاً بغیر افراط دوم از ان استعمال کردن چیزہائے گرم است از روئے دوا بود یا از روئے غذا داخلی بود یا خارجی مگر زیاده و مفرط در مقدار استعمال نکرده شود زیرا که زیادتی دران موجب برودت بود و الغذاء المعتدل۔ سوم از ان خوردن غذا معتدل است زیرا که از خوردن غذا معتدل خون نیک متولد میشود و حرارت در بدن پیدا آرد و العفونة چہارم از ان بدبو شدن اخلاط است زیرا که از عفونت اخلاط حرارت پیدا میشود و التکاثف پنجم از ان غلیظ شدن جلد است چنانکه

بحث اسباب غیر ضروری

بیان اسباب مضاد

بیان اسباب مخصص

بسبب تسدید مسام جلد کثیف گردد و از کثافت جلد حرارت استیلا یابد و موجب حرارت مزاج گردد - والمبردات کل ماسخن اذا افرط

بیان اسباب مبرده

والفجاجة واستعمال المبردات اغذیة وادویة خارجاً او داخلاً - و اسباب مبرد مزاج هر چیز است که گرم سکین هرگاه بسیار کرده شود یعنی از کثرت آن اسباب برودت پیدا میشود و خامی اخلاط و استعمال کردن چیزهائے سرد از روئے غذا بود یا دوا داخلی باشد یا خارجی باعث سردی مزاج گردد و باید دانست که اسباب ممرضه سوء مزاج بارد هشت اند یکے ملاقات برودت بالفعل چنانکه ماندن سردی هوا وغیره - دوم ملاقات برودت بالقوت باستعمال اغذیه وادویه بارده داخلاً کان او خارجاً سوم قلت اکل در غایت که باعث قلت تولد خون و تحلیل حرارت باشد - چهارم افراط اکل که بحد تخمه رسد و حرارت منغمر گشته منطفی گردد و پنجم تکاثف مسام بافراط که ابخره وادخنه محتبس گشته باعث احتقان وانطفائے حرارت شوند ششم حرکت ہفتم کثرت سکون که بسبب اجتماع مواد بارده اختقان حرارت شود ہشتم انفتاح مسام بافراط که حرارت منتشر گردد و تحلیل یابد - والمرطبات استعمال المرطبات اغذیة وادویة من داخل او خارج - و اسباب مرطبه مزاج استعمال کردن

بیان اسباب مرطبه

چیزهائے تر است از روئے غذا بود یا دوا از داخل بدن بود و یا از خارج بدن باشد - والحمام والدعة وکثرة الغذاء واحتباس ما یستفرغ المجفف - و از اسباب مرطبه حمام مرطب کردن و آرام نمودن و کثرت غذا و ترک محللات واستفراغ خلط مجفف است و اسباب ممرضه سوء مزاج رطب شش اند یکی تناول اغذیه وادویه رطبه معتدله دوم استعمال حمام مرطب سوم دعة و سکون چهارم کثرت غذا که خون یا بلغم از و متولد شود و پنجم احتباس از محللات داخلاً و خارجاً ششم عدم استفراغ و عدم رفع رطوبات از بدن است المجففات

بیان اسباب مجففه

کل ما یفرط تحلیله داخلاً کان او خارجاً وحبس الغذاء عن العضو واستعمال المجففات - و از اسباب یابسه مزاج هر آن چیز است که تحلیل او زیاده بود و استعمال او خواه از داخل بدن بود و یا از خارج بدن باشد و بسته شدن غذا از اعضا و بدل ما یتحلل نرسیدن و استعمال کردن اشیاء یابسه خشک کننده بدن هست و اسباب ممرضه سوء مزاج یابس چهار اند یکی استعمال مسخن مجفف بالفعل خواه از داخل بود چون ادویه حاره و قوية التحلیل و یا از خارج مانند هوای بسیار گرم شمسی بود یا ناری دوم قلت اکل و نرسیدن بدل ما یتحلل باعضاء سوم استعمال یابسات خواه از داخل بود مانند تناول اغذیه یابسه مولده سودا خواه از خارج بود مانند استعمال اضمده مجففه چهارم حرکات مفرطه و تیقظ مفرط است - فهذه اسباب امراض سوء المزاج المفردة ومن ترکیبها یعرف اسباب امراض الامزجة المرکبة - پس همین بودند اسباب سوء مزاج مفرط که بالا مذکور شده اند و از ترکیب کردن اسباب مذکوره بالا تشخیص اسباب بیماریهای امزجه مرکبه چنانچه حرارت که با رطوبت جمع شود یا با یبوست و کذالک برودت که مرکب شود با یکی ازینها و چون ماتن از اسباب

بیان اسباب مفسدات شکل

ممرضه سوء مزاج فارغ گشت صدد بیان اسباب ممرضه مرض الترکیب گردید و چون مرض الترکیب چهارگونه بود یکی مرض خلقت دوم مرض مقدار سوم مرض عدد چهارم مرض وضع شروع کرد اولاً اسباب ممرضه امراض خلقت و چونکه امراض خلقت نیز چهار قسم بود فساد شکل و مرض مجاری و مرض اوعیه و مرض صفایح ابتدا نمود باسباب ممرضه فساد شکل و فساد شکل سه گونه بود چنانچه ماتن علیه الرحمة والغفران میفرماید - مفسدات الشکل قد یکون من اصل الخلقة - و اسباب فاسد کننده شکل اعضاء گاهے قبل از ولادت و در اصل پیدایش باشد و آنچه

حد با فراط که بسبب تحلیل حرارت برودت عارض گردد -

بیان اسباب امراض ترکیب

قبل از ولادت بود و بسته وجه باشد لتخلل فی المصورة یکی ازان برای وقوع خلل در قوۀ مذکوره باشد یعنی قوت مذکوره در تشکیل اعضا بسبب ضعف خود کما حقه تصرف نمیکند او لعصیان المادة - دوم ازان برای نافرمانی ماده ست یعنی ماده منی بسبب رداءت خود از قوۀ مذکوره متاثر نگردد - او للقصور المغیرة - یا برای قصور قوۀ مغیره بود - او عند الانفصال عن الرحم لرداءة هیئة الانفعال او لرداءة هیئة اخذ القابلة - دوم آنکه در حالت ولادت بود و این فساد یا در وقت خروج و جدا شدن طفل از رحم بود بسبب خروج جنین در هیئة ناطبعی یعنی اگر خروج جنین بسر بود طبعی باشد واگر از پا بود غیر طبعی ست یا بسبب آنکه وقت خروج جنین دایه بشکل ناطبعی بگیرد چنانچه از نا تجربه‌کاران اینچنین فعل ظهور میگیرد - او عند التقمیط او بسرعة فی الحرکة قبل وقتها او اسباب بادیة او مرضیة کالجذام - سوم آنکه بعد ولادت افتد و این فساد یا در وقت پیچیدن در غندق واقع شود و یا بسبب سرعت حرکت طفل که پیش از وقت بود و اما وقت حرکت بعد از نضج اعضا و یا بسبب اسباب بادیه بود چون ضربه و سقطه و یا از اسباب مرضیه بود مثل جذام وغیره پس بدین سبب شکل بعضی اعضا فاسد میشود - واسباب باقی الامراض الترکیبیة الاولی بها الکلام الجزئی وهو العملی - و بیان اسباب باقی امراض ترکیب مثل امراض مجاری و تجاویف وغیره و تمام امراض عدد و مقدار و وضع بهتر آنست که در کلام جزئی علمی ذکر کرده شود زیرا که امراض ترکیب کثیر اند و درین فن نمی گنجند و باید دانست که فنین آخرین اگرچه فی نفسه کلی اند اما به نسبت فن اول جزئی اند زیرا که ماتن در کتاب خود این نسبت را رعایت داشته کما لا یخفی علی العاقل و چه و چونکه اسباب باقیه امراض ترکیبیه مذکوره در فنین آخرین در فهم مبتدی کما حقه نمی گنجد ازین جهت درین مقام اسباب امراض ترکیبیه تسهیلا للمبتدی مجملا رقم کرده میشود پس باید دانست که مرض مجاری یا اتساع مجاری یا ضیق مجاری یا انسداد آنست و اسباب اتساع مجاری چار ست یا ضعف ماسکه یا قوت دافعه یا ادویه مفتحه داخلاً کان او خارجاً و یا ادویه مرخیه استعمال کرده شوند از خارج بود و یا از داخل و اسباب ضیق مجاری ضد اسباب اتساع مجاری ست یعنی قوۀ ماسکه یا ضعف دافعه یا استعمال ادویه قابضه مشدده داخل بود یا از خارج اما اسباب سده که باعث انسداد مجاری گردد پنج امر ست یا وقوع شئی غریب مثل حصاة مجری و بند شدن او در انجا و یا التیام منفذ بسبب التیام و اندمال و یا منطبق و منهم آمدن مجری بسبب حدوث ورم ضاغط و یا بسبب قبض شدید به برودت که باعث تکاثف و جمع و قبض ست یا بسبب شدت قوۀ ماسکه که اجزای عضو را منقبض سازد و اما اسباب خشونت سطح اعضا خارجی باشد یا داخلی چار امر ست یا بسبب مالیدن احضره و اطلیه یا بخشه محلله باشد و یا از انصباب ماده حاده حالیه و یا از انصباب خلط بارد قابض مانند سودا و یا از استعمال ادویه قابضه عفصه بود و اما اسباب ملاست سطح اعضا داخلی باشد یا خارجی هم این یا از خارج بدن بود مانند مالیدن موم و روغن و ادهان مرخیه و یا از داخل بدن بود مانند انصباب خلط بلغمی و یا خوردن اغذیه لزجه بود و اما اسباب مرض زیادتی مقدار عدد کثرت ماده ست خواه ماده جید بود و خواه فاسد یعنی اگر ماده جید ست زیادتی مقدار و عدد ازان مقتضی طبیعت نوع و شخص متولد بود مانند بزرگی کل اعضا یا بعض اعضا مثل اصبع زائد و اگر ماده فاسد باشد مقدار و عدد غیر طبعی افزایش شود مثل ثالیل تکون یابد و یا شدت قوت جاذبه اعضا که ماده را زیاده جذب نماید بسوی عضو باعث زیادتی عدد یا مقدار گردد خواه آن قوۀ بنفس خود قوی باشد یا بمعونت حرارت و یا بسبب احضره و اطلیه مسخنه جاذبه مواد بود مانند زفت و خردل اما اسباب مرض نقصان عدد و مقدار یا از نقصان ماده منویه بود که وفا نکند بتکمیل اعداد و مقدار اعضا و یا از خطا و ضعف قوت مصوره بود که عدد و مقدار طبعی نوع و شخص را فراموش کرده این جمله اسباب نقصان خلقی اند اما اسباب نقصان عارضی مثل قطع

لب و گوش و بینی و انگشت و غیره که بکارد بریده شود و یا بشمشیر و یا بریختن ماده ناسده جدائی غیره بود اما اسباب مرضیه فساد وضع یا از ماده متشنجه عصب و رباط است که مانع آید انبساط و مطاوعت قوة محرکه عضو را و یا از ماده مرضیه یا از اثر قرحه که بعد اندمالش جلد کشیده گردد و مانع آید عضو را از سفاوت و مباعدت و یا از جفاف خلط در مفصلی و یا از تحجر ماده در مفاصل و یا از حرکت مفرط بسبب تحلیل رطوبات متعینه بر حرکات قریبه بعید بود و اسباب مرض تفرق اتصال نیز امر است بعضی از داخل بود و بعضی از خارج اما آنچه از داخل است پنج امر است یا انصباب خلط اکال مانند ماده جذامیه آکله و یا از انصباب خلط محرق بود چنانچه در قروح مستطار یا کبدی دیده میشود که قطعه کبد صد آگشته با براز دفع گردد و یا از انصباب خلط لذاع و گزنده و یا از انصباب خلط صادع و شگافنده و مجفف یابس مانند تشقق بعضی اعضا و یا از امتلا خواه از ماده ریحی بود چنانچه در اورام ریحیه فتق ریحیه و خواه از خلط رطب بود چون اورام دمویه و بلغمیه و خواه از خلط یابس بود مثل اورام سوداویه و صفراویه و آنچه از خارج باشد مثل کوفت کردن بر امتلا مطلقاً خواه خفیفه بود خواه غیر عنیفه و همچنان صیاح و جستن از بالا به پائین و بد سقوط رسیدن ضحیحه قویه بصماخ و یا قطع بکارد و شمشیر و غیره و یا سوختن بآتش و فرو رفتن تیر و نیزه و خنجر و غیره است و ازین قبیل است گزیدن مار و عقرب و سگ و غیره. الجزء الرابع من اجزاء الجزء النظری فی العلامات. و جزء چهارم از اجزای جزء علمی ثابت است در بیان علاماتی که دال بر بدن انسان اند و علامات جمع علامت است و علامت در صناعت طب چیزیست که استدلال کرده میشود از وی بر حالتی از احوال بدن انسان خواه بواسطه بود یا بلا واسطه و علامات گونه گونه است. العلامة قد تدل علی امر ماض فینتفع به الطبیب وحده اذ یستدل بادراکه لها علی فضیلته. یکی آنکه علامات گاهی دلالت میکنند بر حالت و امر ماضی مثال وی نداوت بدن و انخفاض نبض مع الضعف است که دلالت میکند بر آنکه مریض را عرق بر آمده بود و پس ازین علامات فقط طبیب نفع بیابد زیرا که بسبب فهمیدن طبیب علامات مذکوره را بر فضیلت و بزرگی و دلالت گرفته میشود و این علامات را تذکره نامند. و قد یکون دالة علی امر حاضر فینتفع المریض وحده و یحصل بذلک الوقوف علی حقیقة مرضه. دوم آنکه گاهی علامات دلالت کنند بر امر حاضر و حالت موجوده حالیه یا مثل نظیر وی سرعة نبض و حرارت ملمس است و این هر دو علامات تپ است پس ازین علامات فقط مریض نفع یابد زیرا که با این علامات مریض را وقوف بر حقیقت مرض خود حاصل میشود و این علامات را دال نامند. و قد یکون علی امر مستقبل فینتفعهما معاً. سوم آنکه گاهی علامات دلالت کنند بر امر مستقبل و امر آینده باشد مثال او استدلال با اختلاج لب زیرین است بر آنکه قی حادث میشود و پس ازین علامات طبیب و مریض هر دو معاً نفع می یابند و این را تقدمة المعرفة و سابق العلم نیز خوانند و طبیب را سزاوار است که بشناسد علامات صحت را تا آنکه تواند حفظ آن نماید بمماثلت تدابیر و علامات مرض را تا که ازاله آن بضد تدابیر نماید. واعلم ان العلامات الدالة علی الصحة تسمی علامات الصحة و العلامات الدالة علی المرض تسمی علامات المرض و العلامات الدالة علی الحالة الثالثة لیس لها اسم مخصوص و من العلامات منها ما یدل علی الامزجة و منها ما یدل علی التراکیب و بعضی از علامات میباشد که بر امزجه معتدله و غیر معتدله دلالت میکنند و بعضی از علامات میباشد که بر تراکیب خواه غیر مستوی تراکیب اعضا دلالت میکنند و تدبیر و علامات الامزجة عشرة اجناس و علامات امزجه ده جنس اند و الحصر استقرائی و تقدیمها علی علامات التراکیب لانها للاعضاء المفردة و المفرد مقدم علی المرکب. اجناس جمع جنس است و جنس بالکسر لغة بکنوع هر چیز که در دو اصطلاح چیز را باشد و در اصطلاح منطقیین جنس آنرا گویند که تحت آن چند نوع مندرج باشند و نوع آنرا گویند که تحت آن چند افراد جمع شوند و صنف آنرا گویند که تحت آن افراد یا شخص باشند چنانچه حیوان جنس است و انسان نوع آن و فرنگی و حبشی و هندی صنف آن و شخص خاص افراد آن. احدها الملمس. جنس اول از علامات که استدلال کرده میشود بسبب حال

اسباب تفرق اتصال

جزء رابع از اجزاء نظری در بیان علامات

علامات دالہ بر مزاج

الملمس

معتدل المماثل له مخالف له فی الجهة التی انفصل عنها- پس برابر برای معتدل مزاج معتدل است و مخالف برای معتدل مخالف است
در طرفی که منفعل گشت از آن جهت یعنی مثلاً چون طبیب لمس اورا بالمس معتدل المزاج بسنجد و مماثل و مساوی یابد علم نماید که معتدل
مزاج است و چون لمس نماید و منفعل گردد لامس از ملموس بسخونت و گرمی در بلدان معتدلة الهوا دلالت میکند بحرارت مزاج ملموس و اگر
منفعل گردد از آن به برودت دلالت میکند به برودت مزاج ملموس و اگر ملمس او نرم یابد زیاده از حد طبعی بدون امر خارجی دلالت
میکند بر رطوبت مزاج و اگر صلب یابد دلالت نماید بر یبوست مزاج فافهم- ثانیها اللحم السمین و الشحم- جنس دوم از علاماتی که استدلال نموده
میشود بحال بدن لحم سمین و شحم است فکثرة ذلک للرطوبة و عدمها للیبوسة- پس زیادتی و کثرت هر سه مطلقاً برای رطوبت است
و نبودن هر سه مطلقاً برای یبوست است و کثرة اللحم للرطوبة و الحرارة- و زیادتی و کثرت گوشت برای حرارت و رطوبة است و
کثرة السمین و الشحم للرطوبة و البرودة و زیادتی سمین و شحم برای برودت و رطوبت باشد- ثالثها الشعر- جنس سوم از علاماتی که
استدلال نموده میشود بحال بدن مویست و کیفیت تولده ان البخار الدخانی المنفصل من الاخلاط بتاثیر الحرارة اذا صادف
مسام البدن معتدلة فی السعة و الضیق ارتبک فیها و تحلل ما فیه من الاجزاء المائیة لترکب البخار الدخانی من الاجزاء
المائیة و الارضیة و الهوائیة و الناریة التی تصعد و لم یبق فیه من المائیة الا القدر الذی به تماسک اجزائه و انعقد الباقی بحرارة
البدن علی هیئة المسام- و علی قدر سعتها ثم لایزال یستمد ذلک المنعقد متواترا ما یصل الیه من الابخرة الدخانیة و تندفع ما تقدم انعقد
فی الداخل الی الخارج فیتکون منذلک الشعر انما یتم تکونه اذا کان الدم کثیرا و متینا قلیل المائیة و المزاج حاراً معتدلاً فی الرطوبة و الیبوسة
و المسام معتدلة فی السعة و الضیق- فکثرته و جعورته و غلظته و سواده للحرارة و الیبوسة- پس زیادتی و بسیاری و انبوهی و ژولیدگی
و غلظت و اگندگی و سیاهی مو برای گرمی و خشکی مزاج میباشد و اضداد ذلک للبرودة و الرطوبة- و ضدهایها برای سردی
و تری مزاج بود و اضداد جمع ضد است و ضد بالکسر بمعنی خلاف است اما فرق میان ضد و نقیض آنست که نقیض جمع نشود و نه مرتفع گردد
مثل عدم و وجود و ضدین جمع نمی شوند لکن مرتفع گردند مثل سیاه و بیاض و اضداد انبوهی قلت و راستی و سبوطت و باریکی و
بیاض و سفیدی مویست پس کمی موئے دلالت کند بر تری مزاج و رقت و باریکی موئے دلالت کند بر قلت و خانیت و راستی
و همواری مو دلالت کند برودت و رطوبت مزاجی و صهوبت لونیست میان حمرت و صفرت که مایل به بیاض است و اگر موئے
باین لون بود دلالت کند بر برودت و غلبه بلغم و شقرت موی که زرد مایل بسرخی است دلالت کند بر اعتدال مزاج و سفیدی موئے
و اگر در سن شیخوخت بود دلالت کند بر سردی و تری مزاج و اگر در سن جوانی بود دلالت کننده بر یبوست مزاج است اما اکثر موئے در صبی حمر و سیاه
باشد از سوداویت آینده در مزاج نه بر سوداویت حالیه- رابعها لون البدن- جنس چهارم از علاماتی که استدلال کرده میشود بر حال
مزاج رنگ بدن است فالبیاض للبرودة و غلبة البلغم- پس سفیدی رنگ برای سردی مزاج و غلبه بلغم میباشد و فرق میان سفیدی و سفیدی
اصلی بشره و نرمی جلد و نازکی و ظهور سردی در ملمس است و الحمرة للحرارة و غلبة الدم- و سرخی رنگ بجهت گرمی مزاج و غلبه خون میباشد و فرق [illegible]
در سرخی [illegible] بعد فنا [illegible] بدن سرخی زیاده شود [illegible] تیرگی بخلاف اصلی [illegible] عضو [illegible] دست [illegible] گردد [illegible] کند [illegible]

ثانیها اللحم السمین و الشحم

رابعها لون البدن

للاعتدال و ترکیب سفیدی و سرخی که مختلط باهم باشد دلالت بر اعتدال مزاج کند والسمرة للحرارة وغلبة الدم وگندم گونی برای گرمی
مزاج و غلبه خون میباشد والصفرة للحرارة وغلبة الصفراء او لقلة الدم کما فی الناقهین و زردی رنگ بدن برای گرمی مزاج و غلبه
صفرا میباشد و یا برای کمی خون میباشد چنانچه در کمزوران ظاهر میگردد والکمدة لافراط البرد والسوداء و رنگ بادنجانی و سیاه برای زیادتی سردی و
سودا میباشد و فرق در صفرت ناقهین و صفراوین آنست که آنچه از غلبه صفرا میباشد زردی دران باشراق و براقت و حرارت بود و آنچه از کمی
خون باشد کمدرنگ که دران سیاهی اندک غیر مشرق باشد و رنگ جصی دلالت بر برودت مینماید و رنگ رصاصی نیز دلالت بر برودت
میکند و باید دانست که گاهی تغیر میگردد لون بسبب امراض کبد و طحال و معده - پس آنچه از قبیل کبد باشد بصفرت و بیاض میگراید - و آنچه
از قبیل طحال بود میل بصفرت و سواد مینماید - و آنچه از قبیل معده بود تغیر آن مانند تغیر حال جگر است لیکن بیاض در امراض معده بیشتر
باشد و صفرت در امراض جگر ازید چنانچه بواسیر باعث صفرت و خضرت لون است - خامسها هیئة وبنیة الاعضاء جنس پنجم که استدلال کرده میشود از آن
بر مزاج بدن شکل و بنیاد اعضا است قال الشیخ فی القانون اما الخامس فهو جنس الدلائل الماخوذ من هیئة الاعضاء فالهیئة والعرض وان کانتا
متحدین لکن قد یفرق بینهما بان الهیئة تطلق باعتبار الحصول والعرض باعتبار العرض الآن المراد بالهیئة فی قول الشیخ الخلقة وخلقة الشیء
بالکسر من الاعراض المرکبة فانها هیئة مرکبة من الکیف والکم ولما زاد المص لفظ البنیة فحینئذ لو ارید بالهیئة الخلقة یلزم التکرار فالمراد بالهیئة الکیفیة وبالبنیة
الخلقة ای کیفیة خلقة الاعضاء و بنیة بضم و کسر نهاد آدمی است جزآن یقال هو صحیح البنیة ای صحیح الفطرة فسعة الصدر والعروق وظهورها وعظم
النبض والاطراف وظهور المفاصل للحرارة واضداد ذلک للبرودة - پس فراخی سینه و رگها و ظاهر شدن رگهای بدن و بزرگی نبض و دست و پا و نمایان
شدن بندها برای گرمی مزاج میباشد و ضد اینها یعنی تنگی سینه و رگها و پوشیدگی آنها و صغر نبض و خفاء مفاصل برای سردی مزاج میباشد -
سادسها کیفیة الانفعال ششم از اجناس ادله دال بر حالت بدن کیفیة انفعال است از کیفیات اربعه بسرعت و بطوء فسرعة الانفعال من ای کیفیة کانت
دلیل غلبتها پس سرعة انفعال از هر کیفیة که ظاهر گردد دلیل بر غلبه آن کیفیة بود مثلاً کسیکه از حرارت زودی منفعل گردد باید دانست که حرارت در وی
غالب است وقس علیه البواقی سابعها الافعال الطبعیة هفتم از اجناس ادله که استدلال بآن بر حال مزاج بدن نموده میشود افعال کاملة صحیحة دالة بر کمال صحت
بدن و اعتدال مزاج و استوار ترکیب میکند والناقصة والباطلة للبرودة - و صدور افعال ناقصه و باطله دلالت بر برودت مینماید جهت آنکه برودت مانع
جمیع افعال است و اگر برودت قلیل باشد موجب ضعف افعال میگردد و اگر برودت کثیر بود موجب بطلان افعال میشود و گاهی نقصان و بطلان افعال
از غلبه حرارت نیز میگردد زیراکه سوء مزاجها ضعف قوت است و ضعف قوت باعث اختلال افعال میشود و فرق میان نقصان و بطلان از حرارت
و از برودت آنست که آنچه از حرارت بود فاعل آن اقدام بر فعل نماید ولیکن بزودی بضعف یا به نقصان بازمیماند از اتمام فعل و آنچه از برودت باشد
فاعل آن اصلاً متوجه بدان امر نمیباشد تا باتمام چه رسد والمتشوشة للحرارة و صدور افعال متشوشه یعنی پریشان برای گرمی مزاج است و تشویش آنست
که انسان گاهی کار درست کند و گاهی تباه یعنی پریشان میکند والبطوء للبرودة و افعال که بدیری و سستی صدور یابد برای سردی مزاج باشد و سرعتها
للحرارة و صدور افعال بسرعت برای گرمی مزاج میباشد زیراکه حرارت را سرعت حرکت لازم و برودت را سکون لازم می باشد ثامنها
الفضول المندفعة هشتم از اجناس ادله که استدلال مزاج بآن بر حال بدن نموده میشود فضول مندفعه از بدن است و آن عرق و وسخ و مخاط

م افعال طبیعیه است و افعال طبیعیه عبارتست از جمیع قوی ثلثة فالکاملة الاعتدال پس صدور

خامسها هیئة وبنیة الاعضاء

سادسها کیفیة الانفعال سابعها الافعال الطبعیة

ثامنها الفضول المندفعة

علامات النوم واليقظه — علامات الانفعالات النفسانیه

بول دیر ازست فحاد الرایحة اقوی الصبغ للحرارت - پس فضله های خارج شونده تیز بود و سخت رنگین برای حرارت مزاج بود و بر غلبه صفرا و خون دال باشد وضد ذالک البرودة وضد مذکوره بالا برای سردی مزاج بود یعنی عدم رایحه و یا قلت آن و یا قلت صبغ و یا عدم آن دلالت بر برودت مزاج و تقلیل خون و صفرا و انجماد و تکثیف اخلاط میکند تاسعها النوم والیقظة نهم از اجناس ادله که استدلال بآنها کرده میشود بر حال مزاج بدن خواب و بیداریست فکثرة النوم للرطوبة والبرودة پس بسیاری خواب برای سردی و تری مزاج بود و کثرة الیقظة للحرارة والیبوسة و بسیاری بیداری برای گرمی و خشکی مزاج میباشد والمعتدل بینهما الاعتدال و معتدل میان آن هر دو برای اعتدال مزاج است و اعتدال نوم آنکه از شش ساعت کم و از یازده ساعت زیاده نباشد وعاشرها الانفعالات النفسانیة - دهم از اجناس ادله بحال مزاج بدن انفعالات نفسانیه اند همچون شادی و غمی و غضب و خوف وغیره فقوتها وسرعتها وکثرتها للحرارة پس قوت و سرعت و کثرت انفعال نفسانی برائی گرمی مزاج بدنست وبتلاها للبرودة و کندی آنها برای سردی مزاج بدنست وثباتها للیبوسة و ثابت ماندن انفعالات نفسانیه یعنی غصه و خوف و یا غم بعد مدت مدید فرو شدن برای خشکی مزاج میباشد وسرعة زوالها للرطوبة و بزودی فرو شدن انفعالات نفسانیه برائی تری مزاج میباشد والجبن دلیل البرد وضعف القلب والتحت والطیش والجراة والحدة وکثرت الکلام وسرعته واتصاله للحرارة و بیدلی و ترس علامت سردی و ضعف دلست و بی حیائی و تمرد و بیخی و شجاعت و تیزی غصه و زیادتی کلام و اتصال و سرعت کلام برائی گرمی مزاج میباشد وکثرت الحیاء والوقار للبرودة و زیادتی حیا و نرمی دل که ضد طیش هست برائی سردی مزاج بود اما علامات امزجة المرکبة فهی تعرف من ترکیب علامات المفردات ولکن علامات امزجه مرکبه پس او شناخته میشوند از ترکیب کردن علامات امزجه مفرده مذکوره مثلاً اذا کان قوت الانفعالات وسرعتها وکثرتها مع ثباتها فدلت علی الحرارة والیبس او مع سرعة زوالها فدلت علی الحرارة والرطوبة وقس علی هذا غیرها فهذه علامات امزجة الجبلیة پس این علامات عشره مذکوره بالا علامات امزجه اصلیه اند که در اول پیدائش حادث شده اند اما الامزجة العارضة لکن امزجه عارضه که بیش از این نبوده اند بلکه امزجه غریبه غیر مولودی باشند مثلاً الکان الشخص فاقد الوقار اکثر الحیاء ثم صار ذا الطیش والوقاحة فدل هذا علی ان المزاج کان فی الاصل بارداً وعرض له الحرارة فصار حار المزاج فیکون هذه الحرارة منارة لانفعال ذالک الشخص فیه الاقبح الافعال علی مجری الطبیع فان تکون هذه العلامات عارضة فتکون تلک امزجة ضارة پس اگر باشند این علامات عشره مذکوره عارض و لاحق به بدن انسان پس در این حالت این امزجه مذکوره عارضه که منافی مزاج اصلی اند ضار افعال شخص ملحقه میباشند فالکان المزاج مادیاً پس اگر باشد مزاج عارضی مادی یدل علی الصفراوی التحس والوخز وقلیل ثقل و دلالت میکند بر صفراوی مزاج مثل خلش سوزن و خار در بدن و ثقل قلیل و غیر آن مثل زردی رنگ بدن و چشم و بول و براز و مخاط و تلخی دهن و درشتی زبان و خشکی دهن و منخرین و افراط تشنگی و نقصان اشتهای طعام و غشیان و قشعریره و تواتر نبض و نفس و قی اصفر یا اخضر و استلذاذ به هوائی بارد و بادیگر مبردات و در خواب آتش و مانند آن چیزهای زرد دیدن و اگر ماده غالبتر بود دیده شوند که در بیداری نیز همان سان تخیل میشود اما گاه باشد که صفرا بجانب سر مایل بود یا بطرف اعالی بدن و درین صورت صفرت در بول پدید نمی آید

علامات صفرا

علامات خون

تدبر و علی الدموی الثقل والحمرة والتمدد وانتفاخ البدن - و دلالت میکند بر دموی مزاج ثقل بدن و سرخی رنگ و کشیدگی اعضا و پر باد شدن بدن و غیر آن مثل ثقل سر و خمیازه و فاژه و پینگی و کدورت حواس و کندی فکر و شیرینی دهن و سرخی رنگ بدن و زبان و چشم و بر آمدن و بل ها و بثرها و تمدد اعضا و گرمی ملمس و خارش مواضع فصد و حجامت و سیلان خون از موضع سهل الانصداع چون لثه و منخرین و آمدن رعاف

احیاناً وثقل دراصل عینین وصدغین وبرؤیت اشیا سرخ درخواب ہست واگر قوی تر بود در بیداری نیز بود وامراض دمویه ظهور بیگیرد وعلی البلغمی البیاض

علامات بلغم

وقلة العطش وکثرة الریق والنعاس والثقل الزاید دلالت میکند بر مزاج بلغمی سفیدی رنگ بدن وکمی تشنگی وکثرت آب دہن وپینگی وثقل زیاده

از ثقل خون وغیر آن مثل سستی گوشت ونرمی البشره وسردی آن وضعف ہضم وآروغ ترش وبسیاری خواب ولینت نبض ودر خواب اشیاء

علامات سودا

سفید چون آب وبرف ومانند آن دیدن وامراض بلغمیه ظاہر شدن وعلی السوداوی القحل والسهر وثقل اقل ودلالت میکند بر مزاج سوداوی خشکی

بدن ولاغری وبیخوابی وثقل آن قلیل از خون وبلغم بود ونیز کمودت رنگ وسیاہی خون وغلظت آن وزیادتی وسواس وفکر وخیالات فاسده

وسوزش فم معده وشہوت کاذبه وبول کمد وسیاه وسرخ وغلیظ وعلل طحال وبہق اسود وقوبا وقروح ردیه ودیدن خوابہا خوفناک مانند

حمله نمودن فیل وخوک ومار وحیوانات سیاه وچیزہا سیاه ہولناک ومظلم وتاریک میباشد اما آنچه از علامات اخلاط که گفته شدند گاه باشد که

بیان خواب

ہمه آن بظہور آیند وگاه بعضی آن ظہور گیرند والاحلام ایضاً تدل علی نوع المادة وخوابہا ہم دلالت میکنند بر نوع ماده واحلام جمع حلم ست وحلم

بالضم ہی ما تراه النایم والاحلام تدل علی نوع المادة اذا کانت معہا علامات اخری موکدة لہا فان الاحلام قد تکون لاتصال النفس

بمبادیہا فینطبع فیہا من الامور الکلیة الحاصلة فی تلک المبادی ما یلیق بہا ولقبل منہا القوة المتخیلة ویلبسہا صورة جزئیة مناسبة لہا ثم

ینطبع تلک الصورة فی الحس المشترک فتصیر مشاہدة وہو یلقیہا علی الخیال فیحفظہا ویتذکر عند الیقظة ثم ہذه الصورة التی تلبسہا المتخیلة علی

الامور التی فی النفس قد تکون شدیدة المناسبة لہا لا یحتاج الی التعبیر وقد تکون ضعیفة المناسبة فیحتاج الی التعبیر وہذه ہی الرؤیا الصادقة

وقد تکون لارتسام شیٔ فی الخیال عند الیقظة فیرتسم منه فی الحس المشترک عند النوم او لارتسام معنی فی الحافظة کتخیل امر مخوف او محبوب

او غیر ذالک فتلبسه المتخیلة صورة یلقیہا علی الحس المشترک وہی ہذه الرؤیا الکاذبة وقد یکون لتغیر مزاج الروح فیتغیر لذالک احوال القوی وہذه

التغیر قد تکون لسوء مزاج ساذج وقد یکون لسوء مزاج مادی اما الساذج فان کان حارا اشتعل الروح فتلبس المتخیلة صورة الاشیاء الحارة

التی راتیہا فی الیقظة علی تلک الحرارة فی النوم فیری النیران والحریق والشمس والصواعق وان کان باردا حصل فی الروح برد وجمود فتلبس

المتخیلة صورة الاشیاء البارده علی تلک البرودة فی النوم فیری الثلج والامطار والجمد والریاح البارده وعلی ہذا فحصل ان دلالة

الاحلام لیس بکلی لان الاحلام ثلثة اقسام احلام صادقة واحلام کاذبة واحلام تغیر مزاج الروح والقسمان الاولان لا یختصان بحال

المرض فلا یدلان علی استیلاء المادة والقسم الثالث قد یکون لسوء مزاج الساذج وقد تکون لسوء مزاج المادی فالذی یکون لسوء مزاج

المادی یدل علی نوع المادة بل اذا کانت مع الاحلام علامات اخری موکد للاحلام فلیست نسبة الاحلام ودلائل مستقلة تامة و

احلام که بر نوع ماده دلالت میکنند فان رؤیة الخیالات الصفرة والنیران والشعل تدل علی الصفراء پس تحقیق دیدن اشیاء زرد وبراق

وشعله ہائے آتش دلالت میکند بر غلبۂ ماده صفرا ورؤیة الاشیاء الحمرة تدل علی الدم ودیدن اشیاء سرخ دلالت میکند بر غلبۂ خون

ورؤیة المیاه والبرد والرعد تدل علی البلغم ودیدن آبہا وبرف وتگرگ وشنیدن آواز ابر دلالت میکند بر غلبۂ ماده بلغم ورؤیة الاشیاء

السود والمخاوف والادخنة یدل علی السوداء ودیدن چیزہائے سیاه وخوفناک ودودہا دلالت میکند بر غلبۂ سودا وقد یدل علی الک

السن والبلاد والفصل والتدبیر المتقدم وکاہے دلالت میکند بر نوع ماده سن وشہر وفصل وتدبیر متقدم مثلاً اگر سکونت در شہر سرد است

علامات امراض التركيب

در ابدان مواد بارده پیدا میگردند و اگر شهر گرم است مواد حاره حادث میگردند و اگر خشک است یابسه و اگر تر است رطبه وقس علی ہذا السن والفصل والتدبیر المقدم و باید دانست که اہل طب در اعلام دو شرط مقرر کرده اند شرط اوّل آنکه خواب او از خیالات نباشد یعنی آنچه در روزگار کرده باشد اگر در خواب ببیند قابل اعتبار نیست شرط دوم آنکه خواب از اہل حال نبود زیرا که این ہم دیگرگونه است و اما علامات امراض التركيب فمنها جوہریة کالاستدلال من الخلقة لکن علامات امراض ترکیبی بسیار اند پس بعضی از انہا جوہری اند یعنی ماخوذ از نفس جوہر اعضا است که دلالت میکنند بر حال اعضاء مرکبه مانند استدلال کردن از خلقت و مقدار و عدد و وضع زیرا که عضو صحیح الخلقة والمقدار والوضع است علامت صحت والافلا ومنہا عرضیة کالاستدلال من الجمال و بعضے از انہا عرضی اند مثل استدلال گرفتن از جمال اعضا والجمال یطلق علی معنیین احدہما الجمال الذی یعرفه الجمہور مثل صفاء اللون ولین الملمس وغیر ذالک مما یمکن ان یکتسب وہذا لیس مما یستدل به علی ترکیب الاعضا استدلالا کثیرا بل لیس یظہر ہذا الجمال الا فی الاعضا التی ینالہا الحس واما غیر ہذه فلیس یدرک ہذا الجمال له وثانیہما الجمال الحقیقی وہو ان یکون کل واحد من الاعضاء علی افضل ما ینبغی ان یکون علیه من المزاج والہیات ولیس یمکن ان یوجد ہذا الجمال الحقیقی الاولا یوجد معه ذالک الجمال الذی یعرفه الجمہور بدون الاکتساب وہذا الجمال الحقیقی یدل علی اعتدال المزاج واستواء الترکیب ونقصانه ہو القبح الحقیقی یدل علی سوء المزاج ورداءة الترکیب بمعنی انه لیس افضل احواله والمعیار الذی یعرف به ہذا الجمال ہو الافعال فان کان الفعل الصادر عن العضو علی افضل ما یمکن ان یکون علیه فالعضو ذو جمال طبعی وان کان ناقصا فی فضیلته ولم یکن انحراف فی مزاج ذالک العضو موجب لذالک النقصان فی الفضیلة فالعضو ذو قبح حقیقی فی الترکیب فجمال العضو غیر صحیحة کمال فعله غیر سالمة ولذالک عد الجمال من لوازم الاعضاء فانه قد یزول عن العضو والعضو بحسب قوانین الطب بحاله لاباس به فالدلالة الماخوذة منه تکون دلالة عرضیة ومنہا تمامیة کالاستدلال من الافعال و بعضی از علامات مرض الترکیب علامتی است که از تمامی گویند مثل استدلال کردن از افعال صادره اعضا مرکبه فالافعال ان کانت سلیمة فالصحة تامة و افعال اگر صحیح و سلیم باشند پس صحت تامه است یعنی افعال اگر از قوی ثلثه اولیه و ثانویه کما ینبغی وقوع یابند علامت صحت کامله است وان نقصت او بطلت دلت علی البرودة او علی رداءة الترکیب و اگر افعال ناقص و باطل باشند دلالت میکنند بر برودت مزاج و رداءة ترکیب مثال فعل ناقص کم شدن بصارت است مثال بطلان فعل معدوم شدن بینائی است وقس علی ہذا غیره وان تشوشت فللحرارة و اگر افعال پریشان باشند پس برای گرمی است و پریشانی افعال آنست که نه و دلی ترتیب متنوع یابند کالبصر اذ یری الشئ علی غیر ما ہو علیه کما عند الحول و الافعال کما تدل علی الترکیب فی استوایه و رداءته یدل علی المزاج ایضا فی اعتداله و انحرافه عنه فلذالک ذکر المصنف دلالتہا علی المزاج والکان بصدد علامات امراض الترکیب والعلامة اما ان تدل علی نفس الحالة کعلامات العدم و علامت یا آنکه دلالت میکند بر ذات حالت مرض و صحت و حالة ثالثة مثل علامات آماس که ثقل و تمدد و زیادتی حجم عضو و جز آنست او علی سببہا کالعلامة الدالة علی کون الورم دمویا یا آنکه دلالت میکند بر سبب حالت مثل علاماتی که دلالت میکند بر بودن ورم خونی مثل شدت دار و سرخی رنگ ورم و غیره او علی این ہا کالدلالة منشارية النبض فی ذات الجنب علی ان الورم حجابی یا آنکه دلالت میکند بر موضع حالت مثل دلالت کردن نبض منشاری در ذات الجنب بر اینکه ورم حجابی است او علی وقتہا کالعلامات الدالة علی منتہی المرض یا

آنکہ دلالت میکند بر وقت مرض مثل علاماتی کہ دلالت کنندہ باشد بر انتہاء مرض مثلا اگر در مرض ذات الجنب نفث نضیج برآید دال است بر آنکہ
منتہی مرض یعنی صحت قریب است او علی الاحوال اللازمۃ لہا کالعلامات الدالۃ علی البحران مثل قلق وسہر وخفقان وصداع وغیرہ او علی
تخصیص تلک الاحوال کالعلامات الدالۃ علی ان البحران اسہالی یا آنکہ دلالت کند بر خصوصیت آن حال مثل علاماتی کہ دال است بر آنکہ
بحران اسہالی است، و آن مثل قراقر و پیچش و مغص در شکم است بروز بحران وقس علی ہذا علامات الاخری ۔ والا النبض والبول والبراز
من العلامات الکلیۃ الدالۃ علی احوال البدنیۃ فلنتقل فیہا ۔ و از آنکہ نبض و بول و براز از علامات کلیہ دلالت کنندہ بر حالات بدن است
پس ازین جہت درین ہر سہ علامات کلام کنیم ۔ القول فی النبض ۔ یعنی این کلام ثابت است در بیان نبض النبض فی اللغۃ حرکۃ العرق
کما یقال انبض ینبض نبضا ای حرکنا و فی الاصطلاح حرکۃ فی اوعیۃ الروح مولفۃ من حرکۃ انبساط وانقباض وسکون مرکز ومحیط التبرید
الروح بالنسیم واخراج فضلاتہ بردالنفس ویطلق علی الموضع الذی یاخذ الطبیب من الید وہو حرکۃ و نبض حرکتی است از اوعیہ روح
کہ عبارت از قلب و شرائین باشد و ہر نبضہ مرکب است از حرکت انبساطی و سکون محیطی و از حرکت انقباضی و سکون مرکزی و
مخفی مباد کہ نزد اہل حکمت حرکت بر چار قسم باشد یعنی حرکت در چار مقولہ واقع میشود کمی کیفی اینی وضعی پس کمی آنست کہ در کمیت یعنی مقدار
شئی تغیر راہ یابد و او بر دو نوع است یکی آنکہ مقدار او زیادہ شود و این زیادتی یا از انضمام شئی دیگر بود آنرا نمو گویند مثل فربہی و
یا بغیر او بود آنرا تخلخل گویند مثل پنبہ ندافہ یا مقدار او کم گردد و این کمی یا از نقصان شئی بود آنرا ذبول نامند مثل لاغری و یا بغیر
او بود آنرا تکاثف خوانند مثل برف ۔ و کیفی آنست کہ در کیفیت شئی فتور افتد چنانچہ گرم سرد شود یا سرد گرم گردد و قس علیہ البواقی
و اینی آنست کہ متحرک انتقال کند از مکانی بمکانی دیگر و وضعی آنست کہ اجزاء شئی متبدل گردد و نظیر وی حرکت جسم مستدیر است بر
مرکز خود چون حرکت رحی و فلکی و باید دانست کہ علما متقدمین در تعیین نبض از حرکات اربعہ اختلاف میکنند لیکن آنچہ نزد
مصنف معتبر است حرکت نبض وضعی است لہذا گفتہ وضعیۃ للشرائین ۔ یعنی نبض حرکت وضعیہ است مر شرائین را قبضا و بسطا از روح و قبض و
بسط یعنی چون روح و خون از دل بسوی شریان رود شریان منبسط گردد و قلب منقبض شود و چون شرائین نسیم متجدد را بطرف
دل سر کند شرائین منقبض گردند و قلب منبسط شود و مذہب مصنف ہمین است ہکذا فی شرح القانون والقبض ہو حرکۃ مستقیمۃ
من محیط الاسطوانۃ الی محورہا والبسط ہو حرکۃ مستقیمۃ من محورہا الی محیطہا و این قبض شرائین کہ مستلزم انبساط قلب است لتعدیل
الروح بالنسیم برای تعدیل کردن روح بہ بوئیدن ہوا بارد تا کہ روح از اعتدال زیادہ گرم نشود و بانبساط شرائین کہ مستلزم انقباض
قلب است و اخراج فضلاتہ برد النفس برائے خارج کردن فضلہ ہای روح است بہ بر آوردن دم و نفس تدبیر قاعدہ در بیان ملاحظہ
کردن نبض پس باید دانست کہ نباض معتدل المزاج و سلیم الذہن و صحیح الطبع بود تا قیاس او اعتماد را شاید و اصابع نباض نرم
و لطیف باید تا نبض را نیک احساس کند و نبض وقتی بیند کہ نمایندہ نبض از امور نفسانیہ و طبیعیہ بدنیہ دا استحمام و خواب مفرط و گرسنگی
و سیری و ہر چہ متغیر نبض باشد دور بود و ایضا باید کہ نبض را بچار انگشت کہ سبابہ و وسطی و خنصر و بنصر است بجوید بدین وجہ کہ
خنصر طرف ابہام و سست نمایندہ باشند و سبابہ نباض بطرف ساعد نمایندہ بود و بخنصر و بدین نبض خاصۃ اطبا یونان است

القول فی النبض

قاعدہ دیدن نبض

و وجهش ظاهر است که رگ شریان نزدیک با بهام نمایان تر است و هر چند که بطرف ساعد میرود مخفی تر میگردد و پس سبابه که حس او قوی
تر از دیگر اصابع است باید که بجانب ساعد بود تا شریان را خوبتر دریابد و نبض دست مریض یعنی دست راست مریض را از دست
راست و نبض دست چپ مریض را از دست چپ باید دید و نبض را بیپهلو داشته نبیند زیرا که اگر ساعد بر یکی گردانیده بود یا بر پشت
بود عروق بهیئت طبعی نماند و تخلف در حرکت می افتد کما لا یخفی و دست ساکن باید داشت و بر چیزی اعتماد نشاید کرد و چیزی بدست
نشاید گرفت و دست و کمر لوط پیچ نیز نباشد و دست و هم معتمد بر زمین هم نباشد و بیننده و نماینده هر دو جالس بهیئة مربعه باشند
قامت درست کرده و تکیه نزده و بیننده نخست بیازماید که نبض قویست یا ضعیف اگر قوی باشد اندکی بقوت تفحص کند و اگر
ضعیف بود انگشتان را بنهایت سبکدارد و هر گاه ناپض ملاحظه نبض کند باید که آن قدر دست بر نبض بدارد که شستی و پنج نبضه حاصل
آید زیرا که درین مدت اکثر تغیر حالات نبض بکشوف گردد و ادنی مدت تفحص نبض دوازده قرع است کما قال الرازی و ایضا باید که طبیب
بعد ملاقات مریض زمانی توقف کند و ابتدا به تکلم و احوال پرسی به محبت و شفقت نماید و بعد استیناس وی نبض را بطور مسطور
ملاحظه نماید زیرا که بسیار باشد که مریض را از ملاقات طبیب گاهی فرح مفرط و گاهی شرم یا خوف لاحق گردد پس اگر بهمان وقت به ملاحظه
نبض مشغول بود بنا بر تغیر حال او پی بمقصود نبرد و ایضا در حالت ملاحظه نبض طبیب و علیل هر دو خاموش باشند و آن محل از
غوغای مردم و از صدمات قویه و از هر چه که باعث تشویش طبیعت بود خالی بود و اجناس ادله نبض یعنی چیزها که نبض بتوسط
آنها دلالت میکند بر حال بدن ده جنس است کما قال و اجناس ادلة عشرة و اجناس ادله نبض که بدان احوال بدن شناخته شود ده اند
و مراد از اجناس درینجا اجناس عالیه اند برای ادله نبض برای نبض و ادله بفتح اول و کسر دال و تشدید لام و وقف با جمع دلیل است
احدها المقدار و اقسامه تسعة و جنس اول ماخوذ است از مقدار یعنی شرائین حرکت میکنند و اقسام بسایط جنس اول نه اند زیرا که اقطار جنس اول مقدار انبساط
هر جسم سه اند طول و عرض و عمق و هر یک ازین یا در افراط و یا در تفریط و یا در وسط باشند پس از ضرب سه در سه نه قسم حاصل میشود چنانچه
ماتن فرماید طویل قصیر معتدل بینهما عریض ضیق معتدل بینهما مشرف منخفض معتدل بینهما اغنی عن الترجمة و طول عبارت
است از مقدار محسوس انبساط شریان از طول ساعد بقدر یکه بیرون از لحم است و عرض عبارتست از مقدار محسوس آن در عرض
ساعد و عمق مقدار محسوس آنست نزد انخفاض و ارتفاع و هر یک ازینها منقسم میشود به سه قسم یکی در حد وسط آنرا معتدل نامند و یکی
در طرف افراط و در طرف طول آنرا طویل گویند و افراط در عرض را عریض خوانند و افراط ارتفاع را مشرف گویند و تفریط در طول را قصیر
و تفریط فی العرض را ضیق و تفریط فی العمق را منخفض گویند و متوسط میان هر دو را معتدل فافهم اول از ان طویل و وی آنست
که یافته شود اجزاء او اکثر در طول از مقیس علیه و سبب او بالذات قوت حرارتست و بالعرض هزال و لاغری دویم قصیر و وی آنست
که یافته شود اجزاء الیش اقل در قصر از مقیس علیه سبب او بالذات قلت حرارت و بالعرض فربهی مفرط است سوم معتدل در طول
و قصر و وی آنست که یافته شود اجزاء الیش مساوی مقیس علیه سبب وی اعتدال حرارت و برودت است چهارم عریض و وی آنست که یافته شود
اجزاء الیش اکثر در عرض از مقیس علیه و سبب او افراط رطوبت و امتلاء است پنجم ضیق و وی آنست که یافته شود اجزاء الیش اقل

در عرض از مقیس علیه و سبب او قلت رطوبت است ششم معتدل در عریض و ضیق و وی آنست که یافته شود اجزائیش
مساوی مقیس علیه و سبب او اعتدال رطوبت و یبوست است هفتم شاهق و وی آنست که یافته شود اجزائیش اکثر در ارتفاع از
مقیس علیه و سبب او شدت حاجت به ترویح روح است هشتم منخفض و وی آنست که یافته شود اجزائیش اقل در ارتفاع یعنی
در پستی بود از مقیس علیه و سبب او قلت حاجت و غلبه برودت و ضعف قوت است نهم معتدل در شاهق و انخفاض و وی
آنست که یافته شود اجزائیش مساوی مقیس علیه و سبب او اعتدال قوت و ضعف حرارت و برودت است و اقسام تسعه
مذکوره را هرگاه که ترکیب کرده شود از ترکیب ثنائی و ثلاثی بست و هفت قسم میگردد و قید ترکیب بثنائی و ثلاثی جهة استحاله رباعی
و ما فوق آنست از برای آنکه چهار قسم از اقسام تسعه جمع نشود مگر آنکه دو قسم از قطر واحد باشد و اجتماع قسمین در قطر واحد محال است
چه اعتدال در هر قسم مع زیاده و نقصان و همچنین زیاده و نقصان در هر قسم ممنوع الاجتماع است و ضابطه ثنائی آنست که
گرفته شود سه قسمی که در قطر طول است و ترکیب کرده شود با سه قسمی که در قطر عرض است پس حاصل شود نه قسم بعد از ان
ترکیب کرده شود با سه قسمی که در قطر سمک است پس حاصل شود نه قسم دیگر بعد از ان گرفته شود سه قسمی که در قطر عرض است ترکیب
کرده شود با سه قسمی که در قطر سمک است پس حاصل شود نه قسم دیگر و مجموع بست و هفت قسم باشد چنانچه درین جدول مرقوم است
طویل عریض - طویل ضیق - طویل معتدل - قصیر عریض - قصیر ضیق - قصیر معتدل - معتدل عریض - معتدل ضیق
معتدل معتدل - طویل مشرف - طویل منخفض - طویل معتدل - قصیر مشرف - قصیر منخفض - قصیر معتدل - معتدل مشرف
معتدل منخفض - معتدل معتدل - عریض مشرف - عریض منخفض - عریض معتدل - ضیق مشرف - ضیق منخفض - ضیق
معتدل - معتدل مشرف - معتدل منخفض - معتدل معتدل - و باقی هم تفصیل میکنیم فافهم ازکیب هذه ثلاثة بست و هفت قسم
پس هرگاه ترکیب کرده شود این نه قسم مذکوره را به ترکیب ثنائی و ثلاثی بست و هفت قسم میشود و ضابطه در ثلاثی آنست که دو قسم حاصل کرده
شود دو قسم از قطرین پس اعتبار کرده شود قسم ثالث از قطر ثالث یکی از سه وجه چنانچه گرفته شود طویل از قطر طولی و عریض از قطر عرضی
پس حاصل کرده شود طویل عریض و پس ازین حاصل گردانیده شود ثلاث از برائے آنکه طویل عریض یا مشرف باشد یا منخفض
یا معتدل بینهما و قس علیه الباقی پس حاصل کرده شود بست و هفت قسم چنانچه درین جدول مرقوم است - طویل عریض مشرف
طویل عریض منخفض - طویل عریض معتدل - طویل ضیق مشرف - طویل ضیق منخفض - طویل ضیق معتدل - طویل معتدل مشرف
طویل معتدل منخفض - طویل معتدل معتدل - قصیر عریض مشرف - قصیر عریض منخفض - قصیر عریض معتدل - قصیر ضیق مشرف
قصیر ضیق منخفض - قصیر ضیق معتدل - قصیر معتدل مشرف - قصیر معتدل منخفض - قصیر معتدل معتدل - معتدل عریض مشرف
معتدل عریض منخفض - معتدل عریض معتدل - معتدل ضیق مشرف - معتدل ضیق منخفض - معتدل ضیق معتدل -
معتدل معتدل مشرف - معتدل معتدل منخفض - معتدل معتدل معتدل - و مخفی مباد که مرکبات این جنس نامی
نداشت لکن آنکه ذی نام بودند مصنف علیه الرحمة بیان میفرماید لکن الزاید فی الاقطار الثلاثة هو العظیم لکن بشیض زاید

در اقطار ثلاثه پس آن عظیم هست یعنی طویل و عریض و مشرف عظیم هست و سببش کثرت حرارت و رطوبت و مطاوعت آلت هست و لنا قصر
فیها هو الصغیر سلکن نبض ناقص در اقطار ثلاثه یعنی قصیر و ضیق و منخفض صغیر هست و سببش قلت حرارت و رطوبت کمی مطاوعت آلت
هست و زاید در عرض و شهوق را خواه قصیر باشد و یا معتدل در طول و قصیر غلیظ گویند و ناقص در ان هر دو را یعنی در عرض و
شهوق خواه طویل باشد و یا معتدل و قیق خوانند و سبب نبض غلیظ قوت قوت و مطاوعت آلت هست و سبب نبض دقیق قلت و نقصان
هر دو سبب هست و معتدل میان انها دلالت بر اعتدال حرارت و برودت و رطوبت و یبوست بینماید ثانیها کیفیة قرع الحرکة -

جنس دوم کیفیت قرع حرکت

جنس دوم ماخوذ هست از کیفیت قرع یعنی حرکت شریان بانگشتان و ذالک اما قوی او ضعیف او متوسط و آن قرع شریان بانگشتان
یا قویست یا ضعیف یا معتدل بینهما و قوی آنست که قرع کند انامل را اکثر از مقیس علیه و سببش شدت قوت حیوانیه هست و ضعیف آنکه
قرع کند لحم انامل را اقل از مقیس علیه و سببش ضعف قوت حیوانیه هست و معتدل آنکه قرع کند لحم انامل را مساوی مقیس علیه و سببش
توسط حال بینهما و قال القرشی فی شرح القانون هذا القسم ان ضرب ترتقع الی عشرت آلاف ثالثها زمان الحرکة جنس سوم ماخوذ هست

جنس سوم زمان حرکت

از زمان حرکت شریان و هو اما سریع او بطی او متوسط و آن یا سریع یا بطی یا متوسط سریع آنست که تمام کند حرکت را در زمان اقصر از مقیس علیه
و سببش کثرت حاجت روح هست به نسیم بارد و بطی آنست که تمام کند حرکت را در زمان اطول از مقیس علیه و سببش قلت حاجت به نسیم
بارد هست و معتدل آنکه مساوی مقیس علیه باشد و سببش توسط حال بینهما هست و این جنس بحسب ترکیب نه قسم میشود و رابعها قوام الآلة

جنس چهارم قوام آلت

جنس چهارم ماخوذ هست از قوام رگ و هو اما صلب او لین او متوسط و آن یا سخت هست و یا نرم یا متوسط در میان آن هر دو و صلب
آنست که صلابتش اکثر از صلابت مقیس علیه بود و سببش کثرت یبوست هست و لین آنکه صلابتش اقل از صلابت مقیس علیه باشد
و سببش قلت یبوست هست و معتدل آنکه صلابتش مساوی مقیس علیه بود و سببش توسط حال بینهما هست خامسها زمان السکون

جنس پنجم زمان سکون

جنس پنجم ماخوذ هست از زمان سکون حقیقی و هو اما متواتر او متفاوت او متوسط بینهما و آن یا متواتر یا متفاوت یا بین بین هست و متواتر
آنست که زمان سکونش اقصر بود از زمان سکون مقیس علیه و سببش ضعف قوت حیوانیه هست و متفاوت آنکه زمان سکون او اطول
بود از زمان سکون مقیس علیه و سببش قوت قوت حیوانیه هست و معتدل آنکه زمان سکونش مساوی مقیس علیه بود و سببش توسط
حال بینهما هست سادسها ملمس الآلة و هو اما حار او بارد او متوسط جنس ششم ماخوذ هست از کیفیت جسم عرق یعنی رگ و آن یا گرم

جنس ششم ملمس آلت

هست یا سرد یا بین بین و حار آنست که جسم رگ گرم باشد از مقیس علیه سببش قلت حرارتست و معتدل آنکه مساوی مقیس علیه
بود و سببش توسط حال بینهما هست و کیفیت دیدن ملمس شریان آنکه بگذارد طبیب دست خود را بموضعی که غیر موضع شریان نبض باشد
و آنرا معتدل یابد پس دست بشریان نبض گذارد و اگر آنرا حار دریابد حکم نماید که نبض حار هست و حرارت عرق بجهت غلبه خون و روح
نیز باشد و سابعها مقدار ما فیه من الرطوبة جنس هفتم ماخوذ هست از آنچه در رگ هست از قسم رطوبت و هو اما ممتلی او خالی او متوسط

جنس هفتم ما فی الآلت

و آن یا پر هست یا خالی یا بین بین و ممتلی آنست که احساس کرده شود در تجویف رطوبت زیاده از مقیس علیه و سببش کثرت خون
یا روح یا برودت باشد لکن در امتلاء روحی رگ مانند مشک پر باد بود و سبکتر باشد بخلاف امتلائی دموی که رگ در ان

زیاده آنکه جسم رگ سرد بود از مقیس علیه و سببش

ثقیل میباشد مثالی آنکه جسم رگ خالی محسوس شود از منقبض علیه سببش قلت رطوبت خون یا روح یا هر دو هست و معتدل آنکه رطوبت
او مساوی منقبض علیه بود و سببش توسط حال اینها هست و اسباب امتلاء و استفراغ اغذیه و اشربه مرطبه و اکثار حمام مرطب و موانع تحلیل
و ضعف هاضمه و امثال آن یا استفراغ و یابسه و مانع تحلیل مجاری و امثال آن. والاختلاف فی احواله جنس ششم ماخوذ است از استوا و اختلاف

جنس ششم استوا و اختلاف

در احوال خود و مراد با احوال نبض عظم و صغر و قوت و ضعف و سرعت و ابطا و تواتر و تفاوت و صلابت و لینت است فهو اما مستوی او
مختلف و آن نبض یا مستوی است یا مختلف و نبض مستوی آنست که قرعات نبض اجزای انامل نباض را متشابه بود و در یکی از آن پنج
حالت مذکوره و مختلف آنکه قرعات نبض متشابه نباشد در آن احوال خمسه مذکوره و عرق النبض موصوف با استوا و اختلاف در احوال
مذکوره یکی از سه چیز است یا باعتبار جمیع نبضات بود یا باعتبار اجزای نبضه واحده یا باعتبار اجزا جزو واحد از نبضه واحده مثلاً
یا متشابه است در احوال مذکوره یا متخالف در احوال مسطوره و یا متشابه در بعضی و متخالف در بعضی دیگر بود پس اگر متشابه در احوال مذکوره
است آن را مستوی علی الاطلاق گویند و اگر مخالف بود در احوال مذکوره آن را مختلف علی الاطلاق خوانند و اگر متشابه باشد در بعضی و متخالف
در بعضی دیگر مستوی فی البعض مختلف فی البعض گویند و نبض مستوی دلالت میکند بر حسن حال و نیکوی بدن و نبض مختلف دال است بر
سوء حال و ثقل مادہ و یا مجاہدہ قوت با مرض و یا امور نفسانیہ چون فرح و غم و غیرہ ذلک سابعها الانتظام فی الاختلاف و عدم الانتظام فیه و هو اما مختلف

جنس هفتم انتظام و عدم انتظام

منتظم او مختلف غیر منتظم جنس هفتم ماخوذ است از انتظام در اختلاف و عدم انتظام در وی منقسم میشود بمختلف منتظم و مختلف غیر منتظم پس مختلف
منتظم آنکه حفظ کند یک دور یا دو دور یا زیاده را و متغیر نگردد و بر یک نسبت و بر یک وتیره باشد مثال چیزیکه حفظ کند دور واحد را آنست که سرعت
مثلاً در یک نبضه مقداری معین باشد و در نبضه دیگر ثلث مقدارش و در نبضه دیگر ربع مقدارش و برین استمرار یابد و مثال چیزیکه حفظ
دو دور آنست که حفظ کند دور واحد را بر وجهی که مذکور شد پس حفظ کند دور دیگر را باین نوع که سرعت مثلاً در یک نبضه مقدار معین بود
و در نبضه دیگر خمس مقدارش و در نبض دیگر سدس مقدارش و برین استمرار یابد فافهم و سببش ضعف سبب اختلاف است اینقدر
هر چند ... بمستوی ظاهر است که ولیست ولیکن غیر منتظم ازین بدتر است و مختلف غیر منتظم آنکه حفظ نکند دور را
و بر یک وتیره نماند و سببش قوت سبب اختلاف است و بر سوء حال بدن دلالت کند و بدانکه عند التحقیق این جنس از اجناس اولیه نبض
نیست برأسه بلکه داخل جنس ششم است لهذا ماتن علیه الغفران گوید و هذا الجنس داخل تحت الخامس فلهذا حکموا ان عدد الاجناس تسعة.

جنس هشتم

و این جنس داخل است تحت جنس مختلف پس از این جهت واجب است که اجناس اوله نبض نه باشند عاشرها الوزن جنس دهم ماخوذ است
از وزن حرکت و وزن عبارتست از مقایسه احد الزمانین بدیگری بجهت شناختن نسبتی که میان آنها هست و مراد از نسبت آنست که قیاس کرده شود
حرکت انبساطی را با حرکت انقباضی یا سکون مرکزی را با سکون محیطی یا قیاس کرده شود حرکت انبساطی را با سکون محیطی و یا حرکت
انقباضی را با سکون مرکزی و هو الجید الوزن حسنة او غیر جید الوزن سیئة و آن وزن منقسم میشود بدو قسم یکی جید الوزن حسنه و دوم غیر
جید الوزن سیئه پس جید الوزن حسنه آنکه نسبتی که میان ازمنه اربعه نبض هست بر مجری طبعی باشد یعنی هر فردی را از افراد انسان
در حالت صحت نبضی هست که آن را وزن معین بود پس اگر آن وزن معین حاصل باشد جید الوزن هست و الا ردیست اضافة ثلاثة

واقسام روی الوزن انه مجاوز الوزن کالصبی یکون له وزن نبض الشبان یعنی ازان مجاوز الوزن است چون طفل که او را وزن نبض
جوان بود و مجاوز از انست که مشابه باشد وزن سنی را که متصل او بود چون نبض صبی با شبان و یا نبض جوان با کهل یا نبض کهل با شیخ و بالعکس بود
او مباین الوزن کالصبی یکون له وزن نبض الشیوخ و یا مباین الوزن باشد و او آنست که مشابه باشد سنی را که متصل او نباشد چون نبض
صبی که باشد مر او را نبض پیران و خارج عن الوزن و هو ان لا یشبه وزنه وزن نبض سن البتة سوم ازان خارج از وزن است و او آنست
که مشابه نباشد وزن او وزن نبض هیچ سنی را البته چون نبض مرتعش و مرتعش و ملتوی و هو ردی یعنی این قسم سوم ردیست کما لا یخفی علی العاقل
وجه و باید دانست که نبض جید الوزن دلیل اعتدال است و نبض غیر جید الوزن دلیل رداءة حال است و هر چند خروج او زیاده باشد
رداءت او زیاده گردد فصل فی اسباب النبض الکون اسباب حرکت نبض بیان میکنیم الحاجة الی النبض هی الترویح للحار الغریزی یعنی و ضرورت اسباب نبض
طرف حرکت نبض و آن ترویح حرارت غریزیست و ترویح بمعنی راحت دادنست فان زادت الحاجة الیه لزیادة فی الحرارة پس اگر زیاده شود
حاجت بسوی ترویح بسبب زیادتی حرارت و کانت الالة مطاوعة عظمها یا وجود زیادتی حرارت آنکه رگ فرمان بردار بود در حرکت کردن
بسبب نرمی خود و القوة مساعدة آنکه قوت حیوانی که محرک شریان است مدد کننده رگ بود کان النبض عظیما در ینوقت نبض عظیم گردد و ان کانت
الحاجة ازید من ذلک کان اسرع و اگر حاجت طرف ترویح از عظیم زیاده تر شود نبض سریع تر گردد تا که حاصل شود با عظم و سرعت استیفای ترویح
فان افرطت تواتر و اگر ازین هم حاجت ترویح زیاده شود نبض عظیم سریع متواتر گردد تا که حاصل شود بجمیع انها استیفای واجب و اما ان کانت
الالة عاصیة لصلابتها کان اسرع مع صغر ثم تواتر لکن اگر رگ نافرمانی کننده در تحریک بسبب صلابت خود باشد پس درینوقت نبض
اسرع با صغر بود و باز اگر حاجت ازین هم ازید گردد نبض متواتر سریع گردد فان کانت القوة ضعیفة تواتر مع صغر ازید من صغر الصلابة
اگر قوت ضعیف باشد پس درین وقت نبض متواتر با صغر بود و این صغر از صغر صلابت زیاده بود و قد یصغر النبض لانضغاط القوة تحت المادة
الغذائیة او الخلطیة و گاهی نبض بسبب فشاردن قوت محرکه زیر ماده غذائیة و خلطیة صغیر میشود کما فی اول النوبة چنانچه در ابتدای نوبت های تپ نبض
صغیر گردد النوبة هی زمان اخذ الحمی و نوبت بمعنی پاس نیز آمده و نوب جمع نوبت است و ان کانت القوة فی اصلها قویة اگر چه قوت در اصل
قوت قوی بود زیرا که قوت قوی مثل نبض قوت ضعیف کند وقتی که تحت ماده متعفنه خلطیه منضغط می آید و لین النبض للرطوبة و نرمی نبض
برای تری مزاج میباشد و صلابته للیبوسة و سختی نبض بسبب خشکی مزاج میگردد و قد یصلب النبض فی البحارین للتمدد و گاهی نبض سخت میشود در ایام
بحرانها بسبب تمدد بسبب اندفاع المادة الی جهة که بسبب دور کردن طبیعت ماده موذیه را بطرف دیگر پیدا شده باشد و اختلافه اما لثقل مادة
و اختلاف نبض یا بسبب ثقل ماده میباشد او لشدة ضعف یا بسبب نهایت ضعف قوت میباشد و المفرط منه الکائن یبطل النظام و حسن الوزن
و زیادتی ثقل ماده و ضعف قوت دور میکند نظام و حسن وزن نبض را و چون ماتن از بیان بسائط نبض فارغ شد گردید بیان مرکبات نبض
گردید تدبر و منها انواع النبض ذوات اسماء یجب ان نشیر الیها - و بعضی از اقسام نبض مرکب ذی نام اند پس مناسب معلوم میشود که آنها را نبض منشاری
بیان کنیم و قد ذکرنا العظیم و الصغیر حالانکه از اقسام مرکبات نبض ذات اسماء که عظیم و صغیر بودند قبل ازین بیان کردیم و النبض المنشاری
سریع متواتر صلب مختلف الاجزاء فی الشهوق و العرض - و از اقسام مرکبات نبض منشاریست و منشاری نبضی است سریع متواتر سخت مختلف الاجزا

در بلندی و پستی یعنی بعضی جزوهای نبض بلند باشد و بعضی پست والتقدم والتاخر و مختلف میشود نبض در تقدم و تاخر یعنی بعضی اجزاء
نبض قبل از حرکت کردن بعضی اجزاء دیگر متحرک میشوند والصلابة واللین و مختلف میشود نبض در نرمی و سختی یعنی بعضی اجزاء نبض
نرم میباشند و بعضی سخت و باید دانست که این نبض اکثر در ورم حجابی مثل ذات الریه و ذات الجنب و ذات الصدر و دیگر اورام
حجابی ظاهر گردد و مصنف حلیه الغفران در شرح قانون نوشته که سبب المنشاری ثلثة احدها اختلاف المصبوب فیه ثانیها اختلاف
فی اجزاء العرق ثالثها ورم فی الاعضاء الحجابی پس از این الف لام استغراق مستفاد میشود که حجاب که در هر مکان که باشد در ان حجاب
ورم افتد نبض منشاری میگردد و منشار بکسر میم در لغت بمعنی اره آمده است و این نبض هم مثل دندانه اره میباشد والموجی یشبهه الا انه لیس موجی
و نبض موجی مشابهت بمنشاری دارد در تقدم و تاخر و غیره لکن موجی از منشاری نرم بود و مثل موج آب متصل نمایان گردد و این نبض
اکثر در امراض رطوبی مثل ذات الریه و استسقاء و فالج و سکته و ورم مخ دماغ و جز آن یافته میشود و بعد از شرب شراب و حمام کردن نبض
نبض نیز موجی گردد و اگر در تب نبض موجی گردد نشان عرق است والدودی یشبهه لکنه صغیر و نبض دودی مشابهت در بلندی و پستی دودی
بموجی دارد لکن دودی از موجی صغیر میباشد و این نبض دلالت بر سقوط قوت میکند لکن نه تمامه زیرا که چون قوت تمامه ساقط شود
نبض نملی گردد و دود در لغت بمعنی کرم بسیار پا که بهندی آن را کنکهجوره گویند نامند یعنی حرکت این نبض مثل حرکت کرم بسیار پا میباشد
والنملی یشبه الدودی لکنه اصغر میباشد لو از اد ضعف و نبض نملی همچون دودی بود در اختلاف مذکور لکن از دودی صغیر بود و شدید التواتر نملی
و ضعیف باشد و نمل بمعنی مورچه کلان که آن را بهندی چهونٹا مکوڑه گویند یعنی حرکت این نبض مثل حرکت مورچه مذکور بود و این
نبض در وقت کمال سقوط قوت و قریب الموت ظاهر میگردد و ذنب الفار نبض یاخذ من مقدار الی اعظم منه او اصغر و ذنب الفار نبضی است ذنب الفار
که ابتدا میکند از مقداری و رجوع میکند بطرف بزرگتر از مقدار خود یا بسوی خوردتر از مقدار اول یعنی اول اگر از صغر شروع کند بعد
از ان بکبر رسد و اگر از کبر شروع کند بتدریج بصغر میرسد ثم یرجع الی مقداره الاول پس باز میگردد بطرف مقدار اول که بود و این قسم را ذنب
راجع گویند و قد ینقطع و نه و گاهی میباشد که نبض منقطع میگردد قبل از وصول بمقدار اول و این را ذنب منقطع گویند و ذلک ردی
و این قسم ذنب منقطع ردیست و علامت موت است و باید دانست وقتی که اخذ کند از النقصان بسوی زیاده ردی نیست اما وقتیکه اخذ
کند از زیاده بسوی نقصان ردیست و گاه باشد که منقطع میشود قبل از وصول بمقدار اول و این قسم نیز ردیست و مثال تدریج و اختلاف
آنکه ماتحت اصبع اولی مثلاً بر حدی باشد اعظم و ماتحت ثانیه انقص از و و ماتحت ثالثه انقص از ماتحت ثانیه و ماتحت رابع
انقص از ماتحت ثالثه یا بالعکس بود و ذنب بمعنی دم است و فار بمعنی موش یعنی این نبض همچون دم موش از یک طرف باریک
و بطرف دوم سطبر باشد تدبر والمطرقی یقرع الاصابع و لا یکفی فیتم بالاخری و مطرقی نبضی است که قرع میکند انگشتان را و کافی نمیشود مطرقی
این حرکت اول پس تمام میکند او را بحرکت دیگر یعنی مطرقی نبضی را گویند که قرع کند اصابع را پس عود کند تا یک جانب مرکز و قبل از وصول
بغایت مرکز عود کند پس تمام کند حرکت انبساطیه را چنانچه تیک را که بر سندان میزنند یا دست تیک بر سندان رسیده قرع
دیگر مینماید بی اراده قارع و بهمین تشبیه بمطرقی نامیده شد و قرع ثانیه در مطرقی جزو قرعه اول است بخلاف غزالی و سیاتی اصلاً

آلت است یا ضعف قوت و یا امور نفسانیه و مطرقی بکسر میم یعنی پتک است و قرع یعنی زدن است و غزالی نبضی است که برسد قرع او انامل را
یکبار لیکن بار دیگر رسد انگشت را ازان نبض که محسوس نمیشود و از رجوع و سکون و سببش شدت احتیاج است و ذو الفتره و هو الذی یتوقع فیه حرکته
فیقع سکون و ذو الفتره نبضی است که واقع شود در وی سکون وقتی که متوقع باشد حرکت و سببش اعیا قوت با فزع ناگهانی است و فتره
بالفتح سستی است و وجه التسمیه ظاهر الواقع فی الوسط هو الذی یتوقع فیه سکون فتقع حرکته و واقع فی الوسط نبضی است که واقع شود در وی
حرکت وقتی که متوقع بود سکون و سببش حرارت قویه که محتاج کند طبیعت را بسوی حرکت در غیر وقت خود یعنی وقت سکون متحرک
شود و مرتعد نبضی است که حرکتش مانند حرکت رعد بود و مرتعش نبضی است که حرکتش مانند حرکت صاحب رعشه بود و سبب این هر دو نبض قوت
حاجت و صلابت آلت و ضعف قوت است و ملتوی نبضی است که چون ریسمان تافته محسوس شود و متواتر و متشنج نبضی است که مانند رشته
کشیده میماند و این چهار قسم نبض منذر بحدوث تشنج و امراض یابسه است و نبض صبی مساوی الانبساط و الانقباض باشد و نبض شبان عظیم
مانند کی در انقباض زاید از انبساط باشد و نبض کهول مایل بصغر و بطو بود و در زمان انبساط زیاده از انقباض باشد و نبض شیخ صغیر و بطی و
متفاوت باشد و در زمان انقباض بیشتر از انبساط بود و نبض ذکور عظیم و قوی بود از اناث و لیکن نبض حبالی عظیم و سریع و متواتر بود و لاغر
قویتر میگردد و بگاه مگر با لاغری اعیا از ثقل حمل پدید آید و نبض در فصل ربیع معتدل بود و بهیج باب و در تابستان افزون بود و از مقتضی علیه
و در فصل صیف سریع و متواتر و صغیر و ضعیف بود و از مقتضی علیه و در فصل خریف مختلف و ضعیف باشد و در فصل شتا بطی متفاوت
بود و همچنین است احکام بلاد و نبض سهر اول قیاس به فربه عظیم و بطی باشد و نبض فربه قیاس به لاغر صغیر و سریع بود و لیکن اگر فربهی او
لحم بود نبض سریع و قوی باشد و اگر از شحم بود برخلاف آن بود و نبض در ابتدای خواب صغیر و ضعیف باشد و سفلی کی با متفاوت یا بطی
بود و لیکن بعد هضم طعام در خواب نبض عظیم و قوی شود و در آخر خواب معتدل المقدار مایل بصغر میباشد و چون خواب مفرط شود نبض بصغر و ضعف
و تفاوت مایل باشد و چون کسی گرسنه خواب کند نبض صغیر و بطی و متفاوت بود و در ابتدای بیداری که عقب نوم طبیعی باشد نبض عظیم سریع
باشد پس بحالت طبعی خود باز گردد و اگر ناگاه بیدار کرده شود از خواب ترسانیده نبض اول ضعیف شود پس عظیم و سریع مختلف گردد و اگر ترس
حقیقی بود نبض بر آنحالت ماند و الا زود متغیر شده بحالت اصلی رجوع نماید و نبض اهل ریاضت هرگاه ریاضت معتدل بود نبض
قوی و عظیم شود و در آخر ریاضت سریع و متواتر گردد و چون ریاضت بحد افراط رسد در وی ضعف گردد و نبض آکل اگر طعام باعتدال
خورده شود نبض عظیم و قوی و سریع و متواتر گردد و اگر طعام کثیر خورده شود نبض مختلف گردد و اگر طعام کم خورده شود نبض مایل بعظم
و قوت و سرعت باشد و تواترش دیر ماند و حکم اعتدال و کثرت و قلت آب همچون حکم اعتدال و کثرت و قلت طعام است و نبض غاسل اگر کسی
بآب گرم غسل کند خاصه در حمام نبض عظیم و قوی و لین بود و لیکن سریع و متواتر گردد و اگر در حمام دیر نشیند و حرارت به تحلیل رود نبض
ضعیف و بطی و متفاوت گردد و اگر حرارت باطن رجوع نماید نبض قوی و عظیم و سریع بود و نبض صاحب غم ضعیف صغیر و متفاوت یا بطی
باشد و در خوف و ترس ناگهانی سریع و مرتعش و مختلف گردد و در ترس ناگهانی صغیر و ضعیف بود و نبض صاحب غضب و
خشم عظیم و سریع و متواتر بود مگر وقتیکه غضب با خوف و خجل مرکب باشد نبض مختلف شود و در اندک عظیم گردد

ونبض صاحب وجع چون درد آغاز کند و هنوز کمتر باشد نبض قوی و سریع و متواتر گردد ولیکن در ظاهر عضو باشد اما اگر در باطن بود
نبض در ابتدا صغیر و ضعیف شود و هرگاه وجع صعوبت کند صغیر و ضعیف و سریع و متواتر گردد و چونکه مدت وجع افزون شود تغیر در نبض قوی تر
بود و چون قتیله نبض ذات الریه اطفال بنهایت صعوبت رسد نبض غشای منملی گردد و نبض صاحب ورم پس اگر ورم در عضو
عصبانی چون معده و امعا خصوص قولون و مثانه و غشا چنان بود نبض صلب منشاری بود و اگر ورم در عضو که اورده و شرائین
وی بسیار بود نبض عظیم و مختلف بود و اگر در آن عضو شرائین کثیر باشند چون ریه طحال نبض عظیم مختلف تر شود و اگر در آن عضو
اورده کثیر باشند چون کبد عظیم بود و اختلاف چندان نباشد و اگر در حجاب یا در معده بود نبض باشد منشاری صلب بود و صاحب
تشنج و متواتر باشد نبض در سرسام گرم عظیم و ضعیف و صلب و سریع و منشاری بود و در سرسام سرد متفاوت و بطی و
موجی بود و در صداع حار سریع و متواتر و در صداع بارد متفاوت و بطی بود و در جنون صلب و صغیر و ضعیف و در عشق مختلف
غیر منتظم و هرگاه عاشق معشوق را ببیند یا نام او شنود یا آواز سماع کند نبض عظیم و مختلف گردد و در لقوه نبض صلب و در لقوه
استرخائی متفاوت و در فالج صغیر و ضعیف و متفاوت و بطی و در صرع بطی و متفاوت و بطی و در تشنج سودا و ی صلب
صغیر و در سکته صغیر و در حمی یوم مایل به عظم و تواتر بود و اگر عفن باشد منتظم بود و اگر غیر منتظم بود حمی یوم نباشد و در حمی عفنیه
در اول نوب منخفض و صغیر و سریع و مختلف باشد و در میان نوب عظیم و در شطر الغب مختلف منتظم بود در میان او مایل
به عظم باشد و در حمی بلغمی منخفض و صغیر و ضعیف و متفاوت و در میان نوب متواتر و مختلف گردد و در مطبقه دموی ممتلی
و عظیم و قوی و در حمی سریع بود و اگر حمی از عفونت خون باشد نبض عظیم و سریع و مختلف بود و در ربع بلغمی نرم و بطی و در
ربع صفراوی سریع و متواتر و در ربع دموی عظیم و لین بود و در ربع سوداوی صلب و صغیر باشد القول الثانی فی البول -
قول دویم ثابت است در بیان بول و بول در لغت بمعنی شاشه است اما در اصطلاح اطبا فضله ایست کمالا یخفی -
و پوشیده نماند که اول انفصال آب با طعام در معده است تا ترقیق آن کند و کیلوس گرداند اوالپس جاری شود با کیلوس
از ماساریقا که عروقیست متصل به کبد پس جاری شود اکثرش از کبد بسوی کلیتین و از کلیتین بسوی مثانه و اندکی که در
جگر باقی ماند جاری شود با دم در عروق پس رطوبت کند به قعر بسوی مثانه و تغیر بسبب منضج شود و بول آنکه چنانکه گرم
شود بجا هم کم گردد و بول کسیکه عرق بسیار کند و بسیار شود بول کسیکه عرق کم کند و اجتماع آب در مثانه منتقل
شود از و بسوی احلیل یا فرج بسوی خارج شود و معلوم باشد که بول چیز ستکی باشد منفعلی کنفیتش در کبد
است و فضله هضم ثانی است و هیچ فضل که صاحب اوست در عروق یا ثابت و فضله هضم ثالث است و این قول هم مرسیست
سوی به سبب پس دلالت بول بر احوال کبد و مثانه و گرده و دیگر اعضا است اعنی انفصال آن از کبد و گذشتن از رگها
مثانه پس بول وقتی بگیرند که آدمی از خواب معتدل برخیزد و هنوز آب و طعام نخورده باشد و قبل از آن چیزی که غیر بول باشد استعمال
نکرده باشد چرا که تعیین انواع بول نمیشود و از زعفران زرد میشود و از خیار شنبر سرخ و از مری سیاه و از شیر سپید میشود

بلول بیمان شراب متلون میشود و لیقوامش نیز گراید و از اختضاب حنا در اکثر بحمرت میزند خصوصاً در نازک مزاجان و از صوم و سهر و تعب و غضب و جوع در اکثر زرد و یا سرخ شود و بعد از جماع بول چرب بود و رسوب بر شکل رشته باشد خواه جماع با انزال بود و یا بے انزال و از قی و اسهال و مثال آن نیز متغیر میشود و شیشهٔ بول باید که از آبگینه و یا از بلور سفید و بزرگ و صاف و شسته و بر شکل مثانه باشد و در دو قرع و بی نبود و دهان شیشه کلان باید تا آلت در دهان شیشه نهاده بول کند و سر شیشه بند و دی بند نمایند و از گرمی مفرط و سردی مفرط محفوظ دارند و نماینده قاروره را باید که شیشهٔ بول را در دست چپ گیرد و از سایه خود را دور دارد و لباس که پوشیده بود چنان نشود که عکس آن بر آن افتد و در روشنی روز باید دید بی آنکه شعاع آفتاب بر وی افتد و لیکن شش ساعت اعتماد بر بول نمی ماند و بو علی گفته پس از یکساعت بجز سرخی رنگ و قوام بول بر گردد اما نیم ساعت باید دانست تا رسوب پیدا کند پس طبیب را نمایند و فرق در بول مردم و حیوانات آنکه بول اسب و بقر قاروره غلیظ تر و سفید مینماید گویا سمن گداخته ست و بول دواب و اسپ مشابه بدان ست لیکن صاف از آن میباشد چنان نمایان بود که نصف بالایش صاف و نصف زیرش کدر و بول شتر زرد میباشد و اندکی رقت زند و در میان او چون پنبه منفوش بود و کفک نباشد و بول گوسفند سفید مایل بزردی قریب با بول آدمی بود و لیکن بے قوام بود و ثقل وی چون روغن زرد بود و بول آهو مشابه گوسفند بود و لیکن بے قوام و ثقل و صاف از بول گوسفند باشد و فرق در بول آدمی و اشیاء سیاله چون ماء العسل و سکنجبین و آب زعفران و آبکامه و ماء التین آنکه خاصه این اشیاء سیاله ست که چون نزدیک آرند صاف نماید و از دور غلیظ بخلاف بول انسان و لازمه سکنجبین و ماء العسل ست که هرگاه شیشه را بالا دارند در بن وے مانند عسل آلودگی نماید و در میان شیشه بچون ابر چیزی پدید آید و ایضاً بدو ماء العسل بر رو میباشد و خاصه آبکامه ست که ثقل وی در جانب شیشه بود و ثقل بول در میان شیشه بود و ایضاً حرکت و سکون ثقل بول را میباشد بخلاف ثقل آبکامه که وی مانند ابر میان شیشه ایستاده ماند و بر بول صبیان اعتماد نیست و بعد از عمر هفت ساله بعنوان بدان استدلال نمود و باید دانست که هرگاه احتیاج به بول شود اسهال و توقف در آن نباید کرد برای آنکه حبس بول باعث تولید رمل و حصات گرده و مثانه باشد و امراض مجاری بول پیدا میگردد و بدانکه دلایل که طبیب از بول میجوید هفت جنس ست چنانچه شاعری گوید. رباعی. طبیب از بول جوید هفت چیزے بگویم با تو گر داری تمیزے. قوام و رنگ و بو اندک و بیش. کف و ثقل و مکدر باشد خویش. و ماتن علیه الغفران نیز هفت اجناس ادلهٔ سبعة و اجناس دلالت کننده اند و باید دانست که سه جنس دیگر که طعم و لمس و حال خروج بود بسبب فعل نبودن شیخ علیه الرحمة از کتب متداوله خویش بلکه از کلک قلم حک کرده ست احدها اللون و اصوله خمسة. جنس اول از اجناس سبعه رنگ بول ست و اصول جنس اول پنج اند احدها الاصفر یکی از آن پنج زرد ست و این صفرت لون مشتمل بر شش طبقه ست ۔ تبنی پس یکی از آن شش رنگ تبنی ست یعنی شبیه برنگ کاه که در آن خیسانیده باشند و آن مرکب ست از زردی کم رنگ و بیاض شفاف و سبب آن یا سدہ یا قلت صفرا یا کثرت شرب آب یا نیا دتی بلغم یا انصراف ماده جهت دیگر اعضا رکید باشد و ماتن نیز گوید للبرد یعنی لون تبنی بسبب سردی مزاج میباشد از هر سببی که باشد و الاترجی للاعتدال. دویم لون اترجی ست و آن

برای اعتدال مزاج بود یعنی این لون شبیه برنگ پوست زرد رسیده اترج باشد وسبب این نیکوئی حال بهضم ست ونبیه
اسمعیل در ذخیره نوشته که اترجی رقیق القوام دال بر نضج ماده ست وغلیظ القوام دال بر خامیت اخلاط باشد پس حکم اترجی
موقوف بر قوام ست محمد زکریا گوید که اکثر دیده ام که در امراض حاده از روز اول که تپ آغاز کرده بول اترجی بود وهم بران بماند
بیمار پیش از چارم روز هلاک گشت ازین مستفاد شد که اترجیت بول که نزد جمهور محمود ست مخصوص بحالت صحت ست والا
در امراض حاده بول ناری یا زعفرانی نیک ست والاشقر سوم لون اشقری ست وآن رنگیست زرد مایل بسرخی وسببش
زیادتی حرارت صفرا ست واین قسم از دو حال خالی نیست یا کثرت اندفاع صفرا در بول بود ویا بول بمرتبه ناریت رسیده و پس اتفاق افتد
که مختلط با بلغم رقیق قلیل المقدار شود واز ناریت تنزل نموده بمرتبه شقرت رسد و فرق میان این هر دو آنست که آنچه از اندفاع کثرت
صفرا باشد اشتعال در بول لازم بود بخلاف مختلط با بلغم والنارنجی چهارم نارنگیست وآن رنگیست که درو سرخی از بیاض اشقر بود
ونارنج معرب نارنگ ست والناری پنجم ناریست وآن رنگیست که مثل شعاع و اشراق آتش باشد واین همه دلالت بر زیادتی حرارت
مینماید به تفاوت مراتب و قرشی علیه الرحمة فرموده که حرارت ناری بیشتر از زعفرانی ست برای آنکه حمرت بول دلیل مخالطت قدری
از خون ست بآن و صفرت آن دلیل بر مخالطت صفرا ست و شک نیست که صفرا گرم تر از خون ست والاحمر السادس وکلها للحرارة علی
مراتبها ششم سرخ خالص ست و آنرا زعفرانی نیز گویند وجمیع اقسام لون بعد از اترجی برای گرمی مزاج میباشد بر تفاوت مرتبه های خود زیرا که
هر لونی که زردی آن زیاده از مرتبه ما قبل ست گرمی ایضا در وی کثیر میباشد تامل وتفکر ـ ثانیها الاحمر واصل دویم از اصول خمسه سرخ
رنگ ست واین لون چار طبقه دارد منها اصهب اول از ان اصهبی ست که اورا اندکی حمرت مایل به بیاض باشد وسببش دم رقیق
ست ووردی دویم از ان رنگ گلابی ست که سرخی آن زیاده از رنگ گل شفتالو میباشد وسببش دم غلیظ ست واحمر قانی سوم
از ان احمر قانی ست وآن نهایت سرخ ست زیرا که احمر بمعنی سرخ وقان بمعنی شدید ویا برای نسبت ست وسببش غلبه دم وزیادتی
گرمی ست واقتم چهارم از ان اقتم ست یعنی سرخ مایل بسیاهی زیرا که قتام بفتح قاف گرد و غبار وقترت بالضم تیرگی ست و
سببش یا احتراق خون یا اختلاط خون با سودا ست وکلها لغلبة الدم والحرارة وجمیع این رنگ ها اکثر برای زیادتی خون
وگرمی مزاج میباشد بر تفاوت مراتب خویش وقد یکون البول احمر مع البرد وگاهی بول سرخ با سردی مزاج میباشد کما فی
الفالج وسوء القنیة چنانچه در فالج وسوء القنیه بول سرخ میگردد با وجود آنکه این هر دو امراض سرد اند لقلة تمیز المائیة
عن الدم این حمرت در امراض بارده مذکوره برای کم جدا شدن آب از خون ست یعنی هرگاه جگر ضعیف بشود وقوت ممیزه
کبد وکلیه هم ضعیف میگردد پس به سبب ضعف اعضا مذکوره خون از آب جدا نمیشود و باب ممزوج گشته سرخ رنگ بیرون
می آید وسوء بمعنی بدی ست وقنیه بمعنی ملک ست وسوء القنیه مقدمه استسقا ست وفالج بکسر لام استرخا عام ست لاحد
شقی البدن طولا من الراس الی القدم واللغة موافقة لهذا المعنی یقال فلجت الشی فلجتین ای شققته بنصفین او لالم
وجع معدان کما فی القولنج ـ وبول سرخ یا بسبب نزدیک شدن درد بآلات بول باشد چنانچه در قولنج بارد ظاهر گردد

وقولون بمعنی وسیع و فراخ آمده است کذا فی شرح الاسباب ایلاوس اصطلاح اطبا نام مرضی است و قولنج مشتق از وست والناری
ادل علی الحرارت من الاحمر لان الصفرا اشد حرارت من الدم ـ بول ناری بسیار دلالت کننده است بحرارت مزاج از حرارت بول
احمر زیرا که صفرا نهایت گرم است از خون و ناریت از صفرا پیدا میشود و اقتبست از خون پس ناریت از بدا احمرت است قوله
که باین بول تعلق دارند و معرفت آن مناسب راسوم مند است بیان کرده میشوند پس بدانکه بول سرخ غلیظ که بی رسوب باشد
و صاف نگردد علامت هلاکت است و بول سرخ غلیظ که با رسوب سرخ بود علامت سلامتی است و بول سرخ رقیق دلیل درازی
مرض بود و بول سرخ غلیظ و رسوب سفید دلیل فی حاجت اخلاط بود و اگر در امراض حاده بول در ابتدا سرخ بود و رسوب نکند
و هم بران بماند دلیل ورم کبد و ضعف وی بود و خطرناک باشد و اگر در حمیات محرقه و امراض حاده بول خون محض آید دلیل
هلاکت عاجل بود و اگر در امراض حاده بول سرخ و غلیظ و منتن و به تقطیر آید خطرناک بود و اگر بول سرخ و طبع خشک
مستمر بران بماند و در بدن هیچ المی نباشد نشان حدوث سل بود و اگر در صحت بول سرخ و غلیظ و طبع قبض و دردسر
و گرانی اعضا بود نشان کثرت فضول و حدوث حمیات عفنیه بود و اگر در حمیات حاده در بحران بول سرخ و غلیظ بود و رسوب
بسیار کند دلیل سلامتی و زوال مرض باشد اما اگر رسوب نکند یا اندک کند دلیل درازی مرض یا نکس است و بول سرخ قلیل
المقدار در امراض حاده دلیل سوء حال است خاصه که رسوب نکند و بول سرخ و غلیظ با رسوب در امراض
و موبه دلیل فی حاجت ماده بود و هرگاه تب زایل شود و بول سرخ بماند دلیل حرارت کبد یا ورم کبد باشد و البته نکس کند و اگر با
ضعف معده و نارسی اعضا بول سرخ و رقیق بود دلیل یرقان و غلبه صفرا بود و اگر بول احمر اقتم مایل بسبزی بود دلیل
ابتدای یرقان باشد و اگر در یرقان مدتی بول سرخ و صاف باشد دلیل شدت قولنج و شدت استسقا باشد و بول سرخ
در وجع سپرز علامت سلامت بود و هرگاه بول یکبارگی چون خون تازه آید دلیل انفتاح یا انشقاق رگ کرده باشد و اگر
از موضع بالا آید چون غلیظ نباشد و ناگاه نیفتد بلکه بتدریج پیدا آید و متغیر گردد و اگر صاحب تقطیر البول حوالی زهار
و زیر ناف المی یابد و بول او چون خون تازه بود نشان قروح حوالی مثانه باشد یا قروح مثانه باشد و بسیار باشد که بسبب
سختی و دویدن و یا افتادن از جای بلند بول چون خون آید و هرگاه بول با خون آمیخته آید و از آب جدا گردد در بعض
لاغر و بد حال بود دلیل انصباغ منافذ کلیه است و بول احمر در استسقا بد باشد و نجات ازان کمتر بود و بول که در یرقان
شدید الحمرت مایل بسواد باشد اگر سببش احتراق صفرا بود اسلم نباشد و اگر سبب او تکاثف صفرا بود یا بسبب کثرت
اندفاع او در بول بود اسلم باشد و فرق میان آنست که در صفرا احتراقی بول قابل و در اندفاعی کثیر باشد پس اگر بول
روز چهارم شروع مرض سرخ شود بحران روز هفتم بود و اگر بهفتم سرخ شود بحران روز چهاردهم واقع شود و اگر بیازدهم
یا چهاردهم سرخ شود بحران بهفدهم افتد یا بیستم و اگر بعد بیستم بول سرخ شود بحران بچهلم افتد و گاهی حمرت بول نیز از سوء
میشود چنانچه در فالج و سوء القنیه و وجع قولنج بسبب عدم تمیز دم از مائیت میباید فتأملها الاشتهر اصل سوم از اصول خمسه

بول اخضر است واخضر یعنی سبز آمده وآن چار طبقه دارد کالفستقی یکی از ان فستقی است وآن رنگیست زرد مخلوط باندک سیاهی برنگ پوست
پسته ودلالت بر برودت مزاج مینماید وقرشی میگوید که رنگ فستقی نزد من دلالت بر احتراق صفرا نماید یا مانند کراثی زیراکه سواهی که دلالت بر
برودت مینماید باکمودت میباشد نه باصفرت والنیلجی دوم از ان نیلجی است وان رنگیست برنگ آبی که دران نیل حل کرده باشند واو مرکب از سواد
واندک بیاض واز نفیت باشد وبین رنگ آسمان جونی نیز گویند والنیلجی باثبات النون بعد اللام وهو تحریف النیلجونی وقد یقال النیلجی ونیل
نباتی است که عصاره او را نیلج وورق او را وسمه گویند واین قسم دلالت بر برودت مینماید وهما البرد الجمد - ورنگ فستقی ونیلجی هردو بسبب سرما
مجمد میباشد وشیندار ان فی الصبی بفالج او تشنج - واین هر دو رنگ خبر میدهد در کودکان بفالج یا تشنج امتلائی یعنی عنقریب این هردو [illegible]
شد وکالزنجاری سوم از ان مثل زنگار یست یعنی شبیه برنگ زنگار بود واین قسم دال بر احتراق شدید زیاده از کراثی میباشد [illegible]
از ان کراثی است وکراث برنگ گندنا است یعنی رنگ او سبز مایل بسیاهی مثل برگ گندنا میباشد واین قسم دلالت بر احتراق اخلاط میکند وهما الافراط
الحرارة المحترقة - ورنگ زنگاری وکراثی بسبب زیادتی گرمی سوزنده میباشد مگر حرارت زنگاری ازید از کراثی بود وصاحب ذخیره گوید که
الوان مرکبه آنچه ظاهر اند دوازده اند فستقی - آسمان جونی - نیلجی - لبنی - زنجاری - احمر قانی - زیتی - ارغوانی - ازرقی - نخود آبی - شرابی - بدرنگ
غسالی - وچونکه از فستقی تا احمر قانی که شش قسم است بحث خود مع احکام ذکر یافته اکنون از زیتی بیان میشود وزیتی دو گونه است یکی آنکه در
لون وقوام ولزوجت همچون زیت بود وهو لون یکون بین الصفرة والخضرة والاشفاف مع الریح وچنین بول اگر از استفراغ مواد همیه
بسبیل بحران در یوم بحران افتد دلیل خیر بود واگر از کثرت اخلاط بود دلیل شر بود خصوص اگر منتن بود مهلک باشد وکذا چون با بول زیتی
غیر بحرانی چیزی مخالط چون غساله گوشت تازه بود وارد از شت وچنین بول در بیماری سل دلیل ذوبان لحم باشد ودر قولنج نیز بد نیست که
نشان گداختن پیه گرده بود وبول زیتی ذوبانی که در امراض حاده روز چهارم پدید آید منذر بود بآنکه مریض روز هفتم بمیرد دوم آنکه
در بول زیتی دسومت بر اعلی قاروره نمایان باشد واین قسم مسمی است بزیتی ذوبانی واین نهایت ارداست اما ارغوانی وآن لونی است
مرکب از صفرت وحمرت وعارض شود آنرا سواد واین دلیل احتراق بر احتراق است واین قسم بول ردی وقتال است اما ازرقی واین را
ادکن نیز گویند وآن در شوصه سخت بد باشد اما نخود آبی در اماس باطنیه باشد ودر حوامل نیک اما شرابی بد بود ودلالت کند بر آنکه

البول الاسود

در احشا ورم گرم خواهد بود اما غسالی دلالت کند بر ضعف کبد وکلیه والبول الاسود چهارم از اصول خمسه بول بول سیاه است وسیاهی
بول را چند اسباب اند وقد یکون اما الافراط الاحتراق ان کان معه صفرت وتفذ منتنة الرائحة - وسیاهی بول گاهی برای زیاده سوختن
اخلاط بود اگر با وی زردی بود وهم اول او را بوی قوی بود یعنی اگر بول کسی او را بوی قوی الرائحه با وجود صفرت یا حمرت باشد
بعده سیاه گردد باید دانست که از احتراق است او للجمود ان کان مع کمودت وعدم رائحه - وسیاهی بول یا بسبب بستن اخلاط بود اگر
با سیاهی بو نباشد او لحرکة مادة سوداویة وسیاهی بول یا بسبب حرکت کردن ماده سوداویه بود وکما فی البحران چنانچه در بحران امراض
سوداویه بظهور گیرد ولتناول صابغ کالشراب الاسود - وسیاهی بول یا بسبب خوردن اشیاء سیاه رنگ کننده بود یعنی از سودات بول
مثل نوشیدن شراب سیاه بول سیاه پیدا میکند - باید دانست که مراتب آن چار اند [illegible] این قسم دلالت بر غلبه سودا

حاصل از صفرا اینجا باید دوم اسود مایل بحمرت و این قسم دلالت بر غلبه سودا حاصل از دم میکند سوم اسود مایل بخضرت و این قسم دلالت
بر سودای صرف میکند چهارم اسود مایل به بیاض و این قسم دلالت بر سودای بلغمیه میکند و این اقسام بول اسود یا بسبب احتراق
اخلاط بود یا بسبب انجماد پس اگر بول کسی اول قوی الرایحه باوجود صفرت یا حمرت باشد و بعده سیاه شود باید دانست که احتراق سبب
و اگر بول کسی عدیم الرایحه و یا حامض الرایحه باوجود خضرت یا بیاض بود و بعده سیاه شود باید دانست که سببش انجماد است و گاهی
بول سیاه بسبب بحران امراض سوداویه میشود چون صلابت طحال و اوجاع ظهر و رحم و حمیات سوداویه و علامت بحرانی آنست
که بروز بحران افتد و عقب آن خفت پدید آید و گاهی بسبب تناول مسودات بول سیاه میشود چون مری و شراب اسود و گاهی بسبب شرب
مدرات ماده سودا و یه بود و علامت این قسم از تقدم اسباب موجبه معلوم میگردد و گاهی از احتراق اخلاط بول سیاه میشود و علامتش
در بدن لهیب و حرقت و حرارت ظاهر گردد اکنون فواید چند برای بول سیاه مرقوم میشوند پس بدانکه بول سیاه که بعد تعب افتد دلالت
بر تشنج کند خصوصاً آنکه دایم بر سیاهی بماند و همچنان بول سیاه با رسوب سیاه سخت بد باشد و آنچه رسوب او سیاه نباشد از
نسبت آن بهتر بود و رسوب سیاه معلق امیدوارتر از راسب است و هرگاه اندر امراض حاره بر سر بول سیاه ثفلی همچون ابر سرخ باشد
دلیل آن باشد که اندر سر اماس گرم است و بیمار زود هلاک شود و هرگاه بول سیاه و رقیق باشد پس اشقر و غلیظ شود از آن راحتی
پدید نیاید دلیل آن باشد که در کبد سده یا خراج است و بول سیاه اندر ذات الجنب و ضیق النفس دلیل مرگ بود و هرگاه در یرقان
بول از سرخی بسیاهی میل کند و غلیظ و تیره گردد در یرقان زود صحت یابد زیرا که دلیل انفتاح سده بود و شیخ گوید گاه بول تندرست مانند بول سیاه باشد دلیل آن بود که در گرده سنگ
تولد کرده و بول سیاه بعد از لرزه گرده و بیماری که از خلاط غلیظه محمود داشته اند اما در علل گرده و مثانه بول اگر احتراقی بود دلیل است در امراض محرقه و اخلاط غلیظه اگر انجماد
بود دلیل بر دیست و بول زنان بسبب احتباس طمث سیاه میشود و بول نفسا بستور در اکثر اوقات سیاه میگردد و خامسها الابیض پنجم از
اصول خمسه بول سفید است و این دو قسم بود یکی ابیض حقیقی پس بعضی از رنگ سفید ابیض حقیقی است و دوم آنست که ذی لون و
مفرق البصر بود کلون اللبن مثل رنگ شیر و وی آنست که ماورای خود را محجوب دارد ـ و یدل علی غلبة البلغم و برده و ابیض سفیدی
بر غلبه بلغم خام و یا بر سردی مزاج دلالت میکند او ذوبان شحم او سمین و یا بر گداختن شحم و سمین دلالت میکند پس اگر آن سریع الجمود
است سمین است و الا شحم او اعضاء اصلیه کما فی اخر الدق و یا دلالت میکند بر گداختن اعضاء اصلیه مفرد چنانچه در آخر تپ
دق ظاهر میشود و علامت این قسم آنست که سفیدی بول با دسومت بود و این لون حقیقی هفت قسم باشد اول از آن هفت
مخاطی است یعنی مشابه بابلغم بینی و این قسم دلالت میکند بر بلغم خام دوم دهنی یعنی مشابه بسفیدی چربی بود و این دال بر ذوبان
شحم یا سمین بود پس اگر سریع الجمود است سمین و الا شحم سوم اهالی است یعنی و سوم منی که بالای شوربه منجمد میشود و این قسم دال است
بر کثرت بلغم مع ذوبان شحم چهارم فقاعی و این لونی است سفید مایل بصفرت و این دو گونه بود یکی آنکه با ... بود و این قسم دال بر
قرحه فی المثانه بود دوم آنکه بی ... باشد و این یا از ماده کثیر خام بود یا از حصاة مثانه گداخته در بول آید پس در قرحه بول ... منتن
و وجع و حکه در احلیل و تقدم علامات ورم مثانه بود و در حصاة تقدم علامات حصاة گواه باشد و بول ... تقطیع بود ...

الابیض

که قصور نضج در آن ظاهر است پنجم منوی است یعنی بول مشابه منی باشد و این سه قسم است یکی آنکه بر سبیل بحران مندفع شود چنانچه در بحران
اورام بلغمیه بود دوم آنکه بر سبیل تنقیه باشد و این چنان باشد که از کثرت رطوبات بلغم ترهل در احشا واقع شود پس طبیعت بر سبیل تنقیه
با دفع کند سوم آنکه ماده کثیر المقدار بود و خود بخود از راه بول و براز بیرون آید همچنین بول اگر بی تقدم مرض بواسطه تکثیر ماده بلغم در
تن پدید آید منذر بود بسکته و یا فالج یا صرع ششم رصاصی است و وی باشد از بیر سفید مایل بسبزی باشد و سببش یا بلغم است که عارض
شود آنرا کمودت یا اختلاط شود با وی سودا پس در بلغم که قاروره بی نضج باشد و در ممتزج سودا با نضج و اگر در بول رصاصی [illegible] هست
رسوب بود وارد است هفتم لبنی است و این یا از بلغم غلیظ بود و یا از ذوبان اعضا باشد پس در ذوبانی سقوط قوت و حرارت لازم باشد بخلاف
بلغم غلیظ و بول لبنی در امراض حاره مهلک است و منه مشف دوم از ابیض مشف است و آن رنگیست که نور بصر در وی نفوذ کند
و ما وراء خود را محجوب ندارد و این دو قسم باشد یکی آنکه آب صرف بود لونا و قواما دوم آنکه قوامش زاید بر قوام ماء بود و قسم اول ابیض مشف است
و فی القانون و هو نوعان احدهما لا لون له اصلا کالماء و الثانی ماله لون یسیر کالماء الصافی و یقال له ابیض مجازا و مشف الابیض مجازی
گویند قسم اول ابیض مائی [illegible] آنست که آب مشروب همچنان برآید بی اختلاط چیزی دیگر و بغیر انهضام در جگر و این قسم دلالت کند بر برودت و هلاکت
نا امیدی نضج از نضج خلط است چنانچه ماتن گوید و یدل الاعلی عدم التصرف فی المائیة و ابیض مجازی دلالت میکند یا بر نه تصرف کردن
طبیعت در مائیت زیرا که اگر طبیعت در وی تصرف میکرد البته بول رنگین میشد و هو ردی مؤیس عن النضج و آن بول سفید دلیست
و از نضج خلط نا امید کننده است و علی سده و تمنع لنفوذ الصابغ و بول ابیض بر سده مجاری دلالت میکند که سده مذکور شی صابغ
بول را از نفوذ کردن در بول منع میکند قسم دوم آنکه قوامش شدید بر قوام ماء بود و این قسم بغیر اختلاط بلغم صورت نمی بندد پس یا بلغم
رقیق با بول آمیزد یا بلغم غیر رقیق یا عضو گداخته در بول آید یا حصاة یا جسمی دیگر غیر طبعی که در بدن بود گداخته در بول آمیزد و بدانکه
اسباب بیاض بول همگی نه اند یکی ارتفاع صفرا و حرارت بدماغ یا مایل شدنش بظاهر جلد دوم بسیاری بلغم سوم شدت برد [illegible] چهارم قرحه آلات
بول پنجم زیادتی رطوبت خام ششم بحران امراض بلغمیه هفتم ضعف جگر هشتم سده مجاری نهم سوء مزاج بارد و مادی و هم حرارت کلیه چنانچه
در فرنیطس باشد اکنون فواید چند که با بول ابیض تعلق دارند گفته میشود پس بدانکه اگر در جمیع اوقات حمی بول سفید بود دلالت
کند بر آنکه تپ مذکور در اکثر انتقال بربع کند یا بدق پس اگر سومت در بول پدید آید منتقل بدق گردیده و الا بربع و همچنین تپ
دیر پاید و اگر در حمی حاره نخست بول رنگین بود و بعده سفید گردد دلالت کند بر آنکه صفرا از مخرج بول بعضو دیگر میل کرده و اگر
بظاهر بدن مایل باشد پس اگر لطیف و رقیق بود بعرق مندفع گردد و اگر معتدل در رقت و غلظت باشد و قلیل الحرارت بود احداث
یرقان کند و اگر غلیظ با حدت بود احداث اورام و بثور کند و اگر بامعا مایل شود پس اگر با سحج گراید با سهال برآید و اگر بمعده افتد قی یا با سهال
دفع شود و اگر بعضوی محتبس شود آنرا مستعد ورم سازد [illegible] سرسام شود و بول از اول تا آخر سفید و رقیق باشد و در حمیات حاده منذر بدق
یا موت باشد زیرا که همچنین بول بی ذوبان شدید نبود پس اگر قوت قوی است دق افتد و الا موت و اگر در حمی [illegible] بول
رقیق و صاف و سفید مثل آب باشد و در دماغ هیچ علامت [illegible] نباشد در آخر مرض [illegible]

پیدا شود زیرا که هر مرضیکه نضج او دیر بود بحران وی با یاس و خراج بود و اگر بر سر بول سفید رقیق همچون ابر ثقل کفدار بود سخت خطرناک
بود خاصه که کف زردی زند زیرا که صفرت کف بول نشان تصاعد ابخره بدماغ است پس اگر در آنحال رعاف آید دلیل قرب صوت
بود و دلیل بحران و بول سفید در مرطوبین خاصه در زنان و خواجه سرایان کم خطر باشد الثانی القوام جنس دوم از اجناس بول سبعه القوام
قوام بول است و قوام بالکسر ملاک الشیء است والمراد ههنا هیئة للجسم الرطب بها یقال ان شانه سرعة السیلان او بطوه و بول بحسب
قوام یا غلیظ بود یا رقیق یا معتدل بینهما فالرقیق لعدم النضج وخصوصا فی الصبیان - پس بول رقیق برای نابودن نضج خلط خام
بود خصوصا در کودکان زیرا که بول طبعی کودکان بعد ما عهد فیهم ارد ان لان بولهم الطبعی اغلظ و آن بول رقیق در کودکان بسیار بد لیست
غلیظ بود والسدة او لکثرة شرب الماء - و بول رقیق یا برای سده افتادن در عروق بود یا برای بسیار نوشیدن آب باشد و علامت
سده ثقل است و علامت مای تقدم شرب آب کثیر است و سببش یا ضعف گرده یا ضعف قوت دافع یا حاجت به یا برودت و یبوست
مع یا غت بدن یا سیلان ماده بطرف جلد و غیره بود و بول رقیق در امراض حاره دال بر ضعف هاضمه و عدم نضج بود و گاهی دلالت
میکند بر ضعف جمیع قوی و هر گاه بول صبیان در حمیات حاره بغایت رقیق بود خصوصا علی الدوام دلیل هلاک بود مگر آنکه علامت
بقید ثبات قوی پیدا باشد پس درین صورت دلالت کند بر حدوث خراج تحت ناصیه که بدو رفت بول عند بحران بلا نضج منذر
نکس باشد والغلیظ اما لعدم النضج او لنضج خلط فی غایة الغلظ و بول غلیظ یا برای نابودن نضج خلط میباشد یا برای نضج یافتن
خلط غلیظ که در نهایت غلظت بود و بفرق بینهما و فرق کرده میشود در میان غلظتی که از عدم نضج بود و یا از نضج خلط غلیظ بود
بالتقدم من افراط الغلیظ - آن شیء که زیادتی غلظت مقدم باشد یعنی آنچه از نضج یافتن خلط غلیظ بود مقدمش بول زیاده غلیظ بود
الخلاف علی خلافه چنانچه در انتهای حمی غلطیه می افتد و یا عند انفجار ورم باطنیه و لازم این نوع است که عقب این خفت در علت پدید آید
اگر اول بول رقیق بود و بعده غلیظ گردد این دلیل نضج اخلاط رقیقه است لیکن غلظ این کمتر و مقدارش فزون تر بود بسوب آن رقیق تر
باشد اما آنجا که غلظ بول بسبب نجاست و عدم نضج بود همراه آثار مذکوره بود و عقب آن خفت و راحت هیچ نباشد و باید دانست که چون نخست
بول غلیظ بود و بعد زمانی رقیق و صاف شود و اجزاء غلیظ جدا شده ته نشین شوند دلیل نضج مواد و غلبه طبیعت است و هر چند بسوب در ترتیب
اسرع اول بس نضج باشد و اگر نخست بول رقیق و بعده غلیظ شود دانسته شود که طبیعت در صدد نضج است و ماده متاثر لیکن مشکل الوجوه
منتقل نگردیده و گاهی دلالت کند بر ذوبان اعضاء و لازم بول ذوبانی است که چون ساعتی بماند روی بانجماد نهد و غلیظ گردد و اگر از اول
تا آخر بر یک وتیره بماند خواه رقیق بود خواه غلیظ پس اگر قوی ثابت باشد انضاج تمام مترقب است والا بیم هلاک است والمعتدل القوام للنضج
پس بول معتدل قوام برای نضج خلط میباشد فافهم الثالث الصفاء والکدر جنس سوم از اجناس سبع بول صفا و کدر است و صفا آنرا گویند که
متشابه الاجزاء بود و ماده برای خود را منع بصر نکند و کدر آنرا گویند که متشابه الاجزاء نباشد و بعضی اجزائش منع بصر کند از نفوذ و جام است که کدر
غلیظ باشد یا رقیق و غلیظ مفارق کدر است باستواء القوام فالصافی للنضج و سکون الاخلاط پس بول صاف برای نضج خلط و ساکن شدن
اخلاط بود زیرا که از سکون اخلاط اجزاء ارضی با اجزای مائی نمی آمیزد و بول را غلیظ نمی کنند والکدر لعدم النضج و تحرک الاخلاط و بول کدر

القوام

الصفاء والکدر

برای عدم نضج و حرکت کردن اخلاط بود لان النضج یتبعه استواء القوام زیرا که نضج اخلاط را استواء قوام متابعت میکند یعنی از نضج اخلاط قوام
مستوی میگردد وقد یکون لسقوط القوه او ورم باطنی و بول کدر گاهی برای دور شدن و فرو افتادن قوت و یا برای ورم اندرونی بود
والکدر المنثور ینذر بالصداع کائن او مطل - و بول کدر که اجزائش پراکنده باشند خبر میدهد بر آنکه عنقریب درد سر پیدا خواهد شد یا بر درد
سر اطلاع کننده است و در صراح نوشته اطل علیه ای اشرف علیه و الاشراف اطلاع یافتن و مطل اسم فاعل است یعنی اطلاع کننده است
بر چیزی - والغلیظ یفارق الکدر باستواء قوامه و بول غلیظ فرق میکند از بول کدر باستواء قوام خویش یعنی بول غلیظ بود یا رقیق مستوی القوام
میباشد بخلاف کدر که علی الدوام مختلف القوام بود تأمل وقد یکون الغلیظ صافیا کالبیاض البیض و بول غلیظ گاهی صاف مثل سفیده بیضه بود و بول
کدر که شبیه با بول حمار و دواب باشد و از شدت تشوش چنان نماید که ملخلخ است دلالت بر فساد اخلاط میکند خصوص بر فجاجت بلغمی که حرارت در وی
عمل کرده و ریح غلیظ را بحرکت آورده و اینچنین بول دال بود بر صداع بلغمیه موجوده یا منذر بصداع بود و دوام این منذر به لیثرغس بود و هر گاه در تحت
بول چیزی ابر مانند یا مانند دخان باشد دال بر درازی مرض بود و اگر در بول مریض این ابر و دخان علی الدوام باشد دال بر موت است و بولیکه
تحت او چیزی مانند خیوط که بعض آن مختلط به بعض بود دال بر جماع بود و بول که شبیه به نخود آب لازمه حبالی است و نیز کسانی را افتد که در احتشار
آنها ورم حار مزمن بود والبول الرائحة جنس چهارم از اجناس سبع ابوال بوی بول است فالمنتنة جدا لافراط العفونة پس بول نهایت بد بو برای زیادتی
عفونت اخلاط میباشد او قروح عفنیة فی مجاری البول و بد بوی بول یا برای زخم های گندیده که در راه های بول باشد میشود ان کان مع النضج اگر
با قرح مجاری بول نضیج بود زیرا که بغیر نضج احتمال است که قرح صدور اعضاء دیگر بود و عدیم الرائحة البتة لجموده و فجاجته - و بی بوی بول البته بسبب
بستگی یا خامیت اخلاط بود و یا دال علی سقوط القوة - و بسا اوقات بول عدیم الرائحه بر فرو افتادن قوت دلالت میکند و بجا از آن گفته که گاهی
سقوط نمیباشد کما لا یخفی علی قوی القوی وجه و المعتدل للنضج و بول معتدل الرائحه برای نضج خلط بود و باید دانست که رائحه بول پنج قسم است
قسم اول معتدل الرائحه این قسم دلالت بر صحت بدن میکند و در حالت مرض و در حالت صحت نیز بر خیر و سلامت دالست قسم دوم منتن الرائحه پس هرگز
بول اگر در حالت صحت است دلالت بر عفونت اخلاط مینماید اگر بطول انجامد دلیل کثرت تولد ماده عفنه و منذر بحمیات عفنه است و اگر بزودی
باعتدال مبدل گردد دلیل آنست که ماده عفنه که مجتمع شده بود مندفع گشته و بد بوی بول در حالت مرض یا دال بود بر مرض مادی ذی
عفونت یا بر قروح مثانه پس اگر در بول قیح و قشور بود و عفونت یکسان باشد قرحی است والا عفنی قسم سوم حامض الرائحه پس بول
ترش بو اگر در صحت باشد علامت عفونت ماده بارده است و دوام این رائحه دلیل حدوث حمیات عفنیه بلغمیه یا سوداویه است و اگر در حالت
مرض باشد نظر کنند اگر مرض سرد است دلیل تعفن ماده بارده است و اگر مرض گرم است علامت انطفاء حرارت غریزیست و قرب موت قسم چهارم
حلو الرائحه و بول شیرین بو اکثر از غلبه خون میباشد فقط قسم پنجم عدیم الرائحه و این قسم اگر در حالت صحت علی الدوام باشد دال بر برد مفرط
و فجاجت اخلاط و انطفاء حرارت مستحجره بود و اگر بعد نتن شدید زوال عفونت بغتة گردد نشان زوال مرض است چنانچه در حمی عفنیه اسهال
مفرط یا قی مفرط خود بخود حادث گردد یا دوا به بارده مسهله پس از آن خفت رو نماید و اگر بعد نتن شدید بغتة بول عدیم الرائحه شود و لیکن عقب
آن خفت و راحت پدید نیاید و مرض بحاله بود دلیل بر انطفاء حرارت غریزی است و قرب موت بود فافهم الخامس الزبد جنس پنجم از اجناس سبعه

بول کفک بول است و باید دانست که هرگاه با رطوبت سیاله یعنی بول جسم لطیف یعنی هوا که از منافذ اوست تصعد مختلف شود بحیثیتی که ممکن نبود انفصال از
یکدیگر حادث گردد و ازان زبد بود و در عرف اطبا آنرا که خرد است باسم زبد مخصوص کرده اند و آنرا که کلان است حبب و نفاخات میخوانند و پوشیده نماند که چون
بول در قاروره می اندازند و هوا که متخلل اوست محصور است با اجزا مائیه می آمیزد و متداخل شده زبد ازان پدید آید این زبد از اعتبار ساقط است
و کذا بول را که در قاروره بجنبانند و کف پیدا سازند این نیز ساقط الاعتبار است لهذا گفته اند که زبد معتبر که حکم بدان کرده آید آنست که بی جنبش
قاروره حاصل شده باشد و پس از داخل کردن بول در قاروره نیم ساعت نهاده باشند بعده نظر کنند اگر بر سر آن زبد است استدلال
از هیأت و کیفیت آن نمایند و اگر غلیظ و دیرپا است ریحی است و بقلت و کثرت ریح و قوام رطوبت حکم باید کرد و سرعت فقاعه و کبره و بطو انفقائه
یدل علی مادة غلیظة لزجة فلذلک هو فی امراض الکلی ردی ینذر بطول المرض پس زیادتی کف بول و بزرگی آن که مثل حباب بود
و دیر بماندن کفک بول بر ماده غلیظ چسپنده دلالت میکند پس بدین سبب این قسم زبد در امراض گرده ردی است زیرا که بر درازی مرض خبر میدهد
السادس الرسوب یعنی ششم از اجناس سبعه بول ته نشین بول است اما الرسوب فی اللغة استقرار الاجزاء الغلیظة من المائعات فی
الاسفل و رسوب جوهری است غلیظ از مائیت که متمیز میباشد از اختلاط بعد انهضام و با مائیت بطریق رشحیت قوت قهری برگشته مندفع میگردد
پس اگر راسب یعنی ته نشین است آنرا رسوب و راسب حسب لغت نامند و اگر در وسط قاروره باشد آنرا سحاب معلق نامند و اگر بالای
قاروره باشد آنرا رسوب طافی گویند مجازا زیرا که ازینان اجزاء غلیظه ته نشینی نیست علم تقسیم ته نشین بتقسیم رسوب بسبب مائی است که هوا
باشد یا غیر آن و رسوب طبعی باشد یا غیر طبعی و طبعی آنست که متصف با پنج صفت باشد چنانچه ماتن گوید فالدال منه علی النضج پس دلالت
کننده از رسوب طبعی بر نضج اخلاط پنج چیز است هو الاملس یکی آنکه متخلخل الملمس نبود یا باشد و الابیض دوم آنکه ابیض اللون یا
اصفر رنگ باشد و المستوی سوم آنکه مستوی القوام و متصل الاجزا باشد و المجتمع چارم آنکه مجتمع شونده در اسفل قاروره باشد
و لی غتن لیو پنجم آنکه چون حرکت دهند بسرعت از هم منبسط گردند و بزودی مجتمع و ته نشین شوند و رسوب طبعی با کامل النضج معتدل القوام
است آنرا رسوب محمود گویند و یا آنکه کامل النضج معتدل القوام نیست آنرا رسوب غیر محمود خوانند و ظهور رسوب طبعی محمود دلیل صحت و
اعتدال مزاج و هضم و نضج تام و اقتدار طبیعت بر دفع آنست الراسب من المحمود احمد و ته نشین از رسوب محمود نیکتر است ثم المتعلق
الذی یری فی وسط القارورة بعد ازان کم درجه در نیکی رسوب متعلق است و او آنست که دیده شود در میان قاروره ثم الغمام و هو
یری فی اعلاها بعد ازان کم درجه رسوب غمامی است و او آنست که دیده شود رسوب بالای قاروره و غمام بالفتح ابر است که آفاق
را پوشد اما الرسوب الردی کالاشقر الاکری رسوب ردی غیر طبعی بر چند قسم است یکی ازان بر رنگ اشقر است و الاسود دوم ازان سیاه رنگ است
و الکمد سوم ازان کدر است و النخالی چارم ازان بشکل سبوس گندم است و القشوری پنجم ازان قشوری است قشور بضم قاف جمع قشر و قشر بالکسر
پوست دانه یا میوه یا درخت است یعنی رسوبها چون قشر میباشد و الخراطی ششم بشکل خراط است و خراط یعنی خراطین چوب است و الصفائحی
هفتم صفائحی است و آن قشرهای رقیق الجرم سفید رنگ است و باید دانست که خراطی رسوبی است شبیه بخراطه و قشوریه آن بشکل صفائح کبار
بود و یا صغار پس اگر سرخ رنگ کبار باشد از لحم گویند و این قسم دال بر قرحه کلیه یا خراش اعضاء بول بود و اگر سفید رنگ صغار باشد

آنرا کرسنی خوانند واین قسم دال بر احتراق اخلاط فی در اجزاء جگر و گرده است و گاهی رسوب کرسنی از احتراق خون در کبد میشود پس آنچه از
کلیه بود شدید الاتصال و کثیر اللحمیة باشد بخلاف آنکه از کبد بود از احتراق خون در کبد بود بلکه قابل تفتت باشد و اگر سفید کبار مستعرض
رقیق الجرم است آنرا صفائحی گویند واین قسم دال بر خراش مثانه بود و اگر سفید صغار رقیق الجرم بود آنرا نخالی خوانند واین قسم یا از جرب
مثانه بود یا از ذوبان اعضاء اصلیه باشد هشتم شعیری است که آنرا سویقی نیز گویند و هر دو نام از وی است که سبوس از ان گرفته باشند و در عرض شبیه
به نخاله و در ثخن ضخیم تر از ان باشد و این بر سه وجه است یکی سفید خالص و این اکثر از اعضاء بول چون برنج بود دوم سفید مایل بکبودت
واین اکثر از انجراد یا ذوبان اعضاء اصلیه بود سوم سرخ رنگ باشد و این از احتراق خون یا از تقشر کبد و کلیه بود و اگر سرخ مایل
بسیاهی بود از احتراق خون طحال بود نهم لحمی است و رسوب لحمی هرچند در صورت با کرسنی مشابه است لیکن در شکل متضاد است زیرا که
صغر مقدار کرسنی قریب باستداره است بخلاف لحمی که چنین نیست و حدوث این قسم رسوب یا از کبد و کلیه است یا از خون که در کبد احتراق
یافته بود در عضو دیگر فافهم دهم رسوب دسمی است یعنی چرب واین قسم دلالت بر ذوبان شحم و سمین و لحم میکند پس آنچه مایل بصفرت
بود علامت ذوبان لحم بود و اگر قطعه بمقدار حب الریان در بول پدید آید دلیل ذوبان شحم کلیه است یازدهم رسوب مدی است واین
قسم رسوب بمخاطی مشابهت دارد و فرق میان این و مخاطی آنکه مده متعفن میباشد و اجزاء او بزودی مستعرض و بزودی مجتمع میگردد
در حرکت دادن بخلاف بلغم اما مده در بول اکثر از اورام آلات بول و یا از جراحت آنها میباشد پس آنچه گنده و سهل الانفصال
عند الحرکة بود از انفجار آلات بول است والا فلا دوازدهم رسوب مخاطی است یعنی شبیه ببلغم غلیظ بود که از بینی بر آید و ماده این یا در تمام
بدن بود و پس امتلاء بدنی شاهد وی بود و یا در مفاصل و عروق میباشد پس وجع این اعضاء گواه آن باشد و یا در کلیه فقط بود و پس ثقل کلیه
واضح آن بود و رسوب مخاطی کثیر المقدار در آخر نقرس و وجع مفاصل دلیل خیر است سیزدهم رسوب شعری است واین همچون
تارهای موئی باشد و سبب آن رطوبت لزجه است که از طول الانعقاد یافته است و لون رسوب دال بر لون مادة آنست فتکون این قسم رسوب
اکثر در گرده میباشد فقط و گاهی بر سبیل ندرت در بعضی اعضاء دیگر پیدا میشود و طول رسوب شعری گاه بمقدار شبر و گاه بمقدار ذرعه میباشد
چاردهم رسوب خمیری است یعنی شبیه بقطعهائی خمیر که در آب خیسانیده باشند و سبب تولد این رسوب یا فنا والات غلیظ الکثیف چون
شیر و پنیر یا ضعف معده و سوء هضم است پانزدهم رسوب رملی است یعنی شبیه بریگ و رمل بود و سبب این رطوبت است که در کلیه
یا مثانه منعقد شده و یا در انعقاد وقت و یا بعد الانعقاد منحل شده اگر رمل سرخ رنگ بود دال بر حصاة کلیه بود و اگر خاکستری یا سفید
دال بر حصاة مثانه است قسم شانزدهم رسوب رمادی است یعنی شبیه بخاکستر باشد و دلالت میکند بر غلبه بلغم و یا احتراق بلغم و یا انعقاد مده فافهم قسم هفدهم
رسوب علقی است یعنی شبیه بعلق بود و علق لخون است که انعقاد یافته شبیه بدان گشته پس اگر شدید النتانة است با بول بود دلیل بر ضعف کبد بود و الا بر جراحت مجری بول پس رسوب
علقی غالب الحمرت بود دال بر جراحت قریبه اعضاء مجری بول است و اگر مایل بسواد باشد دال بر اعضاء بعیده مجری بول است قسم هژدهم
رسوبی است که آنرا علقی نیز گویند و بیان آن گذشت فاردنا السبب پس ردی تر از اقسام رسوب ردی پلاسب است تم المتعلق و کم درجه
از اول در دلایت متعلق است یعنی آنچه در میان ماند تم القسام بعد از ان غمامی است یعنی بالا آینده الا ان یکون لمتعلقة لرتتبة مگر آنکه

تعلق باطفو یا بلندی لسبب ریح بود پس در ہنوقت رسوب غمامی ومتعلق از اسباب اسوار ہست وعدم الرسوب اما العدم النضج او لسدد
او لقلت مادة وبنودن رسوب یا بسبب نبودن نضج ویا بسبب سده مجاری بول ویا بسبب نبودن ماده رسوبی باشد پس ازین
جہت رسوب از و منفصل نمیشود وپوشیده نماند که انعدام رسوب بغیر اسباب مذکوره نیز پیدا شود چنانچه مانتن گوید - علی ان الرسوب یقل
فی الاصحاء والمبرولین وخصوصاً المرتاضین - علاوه برینکه کم میشود رسوب در تندرستان ولاغران خصوصاً در ریاضت کنندگان
ویکثر فی المرضی والسمان والمندعین - ودر فربهان وآرام کنندگان ومریضان رسوب بسیار پیدا میشود لان الصحیح قد یخلو عن مادة تندفع
بالنضج مع البول زیراکه انسان تندرست خالی میباشد از ماده رسوبی که آن ماده نضج یافته با بول دفع گردد ومخفی نماند که مانتن برای صحیحان
دلیل آورده ودلیل دیگران ترک کرده لطوریا - والرسوب المدی یخالف البلغم الخام بالنتن - ورسوب مدی یعنی آنکه مثل ریم بود که از
زخم بر آید مخالفت با بلغم خام به بدبوی میکند یعنی در مده بوی بد بود ودر بلغم بو نباشد وبتقدم الورم ومخالفت بتقدم ورم میکند یعنی
در مدی ورم متقدم بود وبسهولة الاجتماع والتفرق ومخالفت میکند بسهولت اجتماع وتفرق یعنی رسوب مدی در اسفل قاروره سهل
التجمع والتفرق بود بخلاف البلغمی کما لا یخفی علی من له ادنی فہم فی علم الطب السائع مقدار البول جنس ہفتم از اجناس سبعه بول مقدار
بول ہست فکثرت البول لکثرت شرب الماء - پس زیادتی بول از مقدار طبعی جهت بسیار نوشیدن آب بود تنها بود ویا بشراب یا بالطعام
یا با فواکه آبناک خصوصاً خربوزه وتربوز وانگور وغیره که مدر بول اند - او ذوبان ویا بسبب گداختن رطوبات بدنی بود چنانچه در حمیات دقیه
ودر محرقه بود او استفراغ الفضول کما فی البحران ویا بسبب برآمدن فضول ردیه بول کثیر آید چنانچه در بحران ادراری ظاهر میشود الکان مع
قوت واعقبه راحة واگر پس از راحت حاصل شود ویا قوت بدنی بود یعنی فرق میان ذوبانی وبحرانی آنکه اگر پس از کثرت بول راحت
حاصل شود وبا وجود او قوی بدنی قوی باشند بایدد دانست که بحرانی ہست والا ذوبانی زیراکه در ذوبانی قوی ضعیف باشند
تدبر - والبول الردی اسلمه اغزره وبول ردی اسلم آنست که کثیر بود یعنی بول ردی اگر بسیار آید علامت سلامتی ہست والافلا وغزارت
بمعنی بسیاریست واغزر صیغه افعل التفضیل ہست وضمیر راجع الی البول الردی وبول کثیر با بسبب دعت باشد که بدان سبب رطوبات
به تحلیل نمیروند واز راه بول بیرون آیند ویا بسبب تکثیف بدن بود خواه باغتسال آب سرد باشد یا بسبب ملاقات ہوای بارد
یا ثلج بلحه بود وقلته تدل علی فرط تحلیل او فنا رطوبة او سدد او اسهال وکمی بول از معتاد دلالت میکند به زیادتی تحلیل رطوبات
بسببی از اسباب معلومه ویا دلالت میکند بر سده مجاری بول ویا دلالت میکند بر جریان شکم وقلته البول جداً مع قلة التحلیل تنذر
بالاستسقاء وکمی بول بدرجه غایت با وجود قلت تحلیل بدن باستسقا خبر میدہد وبایدد دانست که اسباب قلت بول بسیار اند
یکی آنکه آب یا چیزهای آبناک کمتر خورده شود واین قسم از تقدم سبب معلوم میشود والبتہ لازم او ست که بول شدید الصبغ
بود دوم تحلیل مفرط اتفاق افتد وعام ہست که فرط تحلیل از اسباب ظاهره باشد چون فرط التعب وحرکت وگرمی ہوا یا باطنیه بود
چون حرارت مفرطه غذائیه یا دوائیه یا مزاجیه ردیه حمیه وغیر آن سوم آنکه میل مائیت بجهتی که مجاری بول نیست گردد واین
میلان از دو حال خالی نیست یا بظاهر بدن بود چون عرق یا بباطن باشد چون قی واسهال واین قسم بول رقیق قلیل

مقدار البول

الصبغ عدیم الثقل بود چهارم سده در مجری بول افتد مانع اندفاع البته آید چنانچه در سوء القنیه و استسقا و غیر آن ثقل و تمدد در محل سده
محسوس میشود پنجم آنکه قوت دافعه کلیه یا مثانه ضعیف شود پس اگر از کلیه باشد ثقل و تباهی کلیه شاهد بود و اگر از مثانه بود ثقل مثانه
و نفخ عانه و بول کثیر المرت و قلیل المقدار گواه باشد ششم آنکه جاذبه کلیه ضعیف شود و درین وقت ثقل در کلیه کمتر باشد لیکن ترهل
در بدن بیشتر باشد هفتم آنکه دافعه کبد ضعیف شود و درین وقت ثقل در کبد و ترهل در بدن هویدا بود و سوء القنیه حادث یا بدین
استسقا پدید آید و فصل در بیان ابوال اسنان پس باید دانست که ابوال اطفال شیرخواره به لبنیت مائل باشد و بول صبیان که هنوز
به بلوغت نه رسیده اند غلیظ و کثیر الثفل و کثیر الغثور میباشد و بول شبان مائل بناریت و معتدل القوام بود و ابوال کهول اکثر رقیق و مائل به بیاض
میباشد الا وقتیکه فضول مندفع در بول کثیر بود و بول مشایخ رقیق تر و سفید تر میباشد نادر بود که غلیظ گردد الا وقت تولد حصاة
فصل در بیان رجال و نساء ابوال مردان را چون بجنبانند مکدر نمیشود و کدورت او الفوق میگراید و رقیق میباشد بخلاف ابوال زنان
که البته غلیظ و کم رونق و زرد و سفید بر سر بول میباشد و بول حبالی صاف و ابر مانند بالای او میباشد و گاه بود که بول حوامل همچون نخود
آب بود و هرچه نگه باشد در وسط او چیزی منفوش مینماید و شیخ گفته که در بول حوامل بسیار باشد که حبوب مانند محسوس شود که فرو می آید
و بالا میرود و باید که در اول حمل در بول ترقیق شدید ظاهر شود و در آخر حمل حمرت و تیره یک مکدر میشود و ابوال نفساء در اکثر سیاه و سبز

فی البراز — قول سوم ثابت است در بیان براز و فی القاموس البراز الغائط و ایضا براز کنایه از ثقل غذا است و فی الغیاث البراز
بکسر الاول فضله و غائط یعنی براز سرگین آدمی است و بفتح باء خطاست البراز یدل بلونه و برنگ براز دلالت گرفته میشود قال الجیلی
منه خفیف النارية پس رنگ طبعی براز خفیف الناریة بود و آن صفرت غیر شدید است فان اشتدت فلحرارت و غلبة مرار پس اگر ناریت
براز زیاده شود یعنی احمر ناصع گردد برای گرمی مزاج و غلبه صفرا میباشد و ان نقصت فلفجاجة و برودة — و اگر لون براز از صفرت کم شود برای خامیت و برودت
خلط باشد و بیاضه لغلبة البلغم و سفیدی براز برای غلبه بلغم میباشد او لسدة فی مجری المرارة فینذر بالقولنج و الیرقان و سفیدی
براز یا برای سده که در مجری زهره واقع افتد یا مراره و کبد رسد میباشد پس اینچنین بیاض براز از قولنج و یرقان خبر میدهد
والمدی والقیحی لانفجار دبیلة و براز مدی و قیحی برای شکافتن دمل شکم میباشد و کثیرا ما یجلس المتمدع التارک الریاضة شیئا
شبیها بالقیح فینفعه و بسا اوقات آرام کننده و تارک ریاضت شئ مثل ریم می ریزد یعنی براز او مثل ریم آید پس اینچنین ریدن
متمدع را نفع میدهد و بمنزله بحران الحادث له لفرط الدعة — و این چنین براز ترهل و سستی که از بسیاری آرام حادث شده باشد
دور میشود والبراز الاسود کالبول الاسود و حکم براز سیاه مثل حکم بول سیاه است والاخضر ان لم یکن عن احتراق کالزنجاری
والکراثی دل علی فرط جمود — و براز سبز اگر از سوختن اخلاط نباشد مثل زنگاری و کراثی که این هر دو از احتراق اخلاط پدید آید
پس اینچنین براز که از احتراق اخلاط پدید نشده باشد به زیادتی بستگی اخلاط دلالت میکند و یدل بمقداره و ایضا دلالت گرفته
میشود از مقدار و کمیت براز فقلته لقلة الفضول الغذائیة پس کمی براز جهت کمی فضول غذائی میباشد یعنی از غذا فضله کم
پیدا میشود و فیه ما فیه او لاحتباسه فیما فینذر بالقولنج و قلت و کمی براز یا بسبب بند شدن در امعا بود و اینچنین کمی از قولنج خبر میدهد

الوان براز

کمیت براز

قوام براز

وقد یکون لضعف الدافعة وگاهی قلت براز بسبب ضعف دافعه بود و کثرته الاضداد فذلک و زیادتی براز برای ضد اسباب قلت براز بود و یدل لقوامه وایضاً از قوام براز دلالت گرفته میشود فرقته اما لضعف الهضم پس رقت قوام براز یا برای ضعف قوت هاضمه معدی میباشد او لسدد فی الماساریقا یا برای سده افتادن در ماساریقا میشود و الماساریقا هی عروق صغار دقاق صلاب متصلة باکثر الامعاء یجذب الکیلوس منها الی العرق المسمی بباب الکبد فینفذ فی جمیع الکبد بواسطة فروع الباب - او لضعف جذبها یا برای کم کشیدن ماساریقا غذا را بود او لنزلته و رقت براز یا برای نزله میباشد او لغذاء مزلق و رقت براز یا برای خوردن غذاء لغزنده بود والبراز اللزج لغذاء لزج - و براز چسپنده برای خوردن غذاء لزج میباشد او لخلط لزج یا برای آمیختن خلط لزج با براز بود و اما لذوبان وازو چینه براز یا برای گداختن اعضاء اصلیه بود و الکائن سحه ثم بسقوط قوت و کرو جبت براز بسبب گداختن اعضاء وقتی دلیل گرفته شود اگر با رقت آن بد بو بود و قوت کم شده باشد و الزبدی لریاح و براز کفناک برای ریاح بود او غلیان یا برای جوشیدن اخلاط باشد

براز یابس

والیابس اما لفرط تحلل بسبب تعب و براز خشک یا برای زیادتی تحلیل اخلاط و رطوبات بود که بسبب کلفت حادث شده باشد او لفرط حرارت خصوصاً فی الکلی والکبد - و یا برای زیادتی گرمی بدن باشد خصوصاً حرارت اگر در جگر و گرده بود او لقلة شرب الماء - و براز خشک یا برای کم نوشیدن آب بود او لیبس اغذیته و براز خشک یا برای خوردن غذاهای خشک میباشد او کثرت بول و براز خشک یا برای زیادتی بول بود و یعنی از زیادتی ادرار بول رطوبات تحلیل یابند و براز خشک گردد

فضیلت براز

و افضل البراز و بهترین براز آنست که در وسے نه اوصاف یافته شوند کان سهل الخروج یکی آنکه سهل الخروج بود و او آنست که خروج او ارادی باشد و لذع نکند مخرج را زیرا که سهولت خروج دلیل قوت قوت دافعه است و خروج باراده علامت سلامت قوت ماسکه و سرعت خروج نشان اعانت ریاح معتدله است متشابهة الاجزاء دوم آنکه متشابهة الاجزاء بود و او آنست که ریسمانی شکل شدید الاختلاط با یکدیگر باشد یعنی در اجزای او اصلاً اختلاف نداشته باشد پس اگر مختلف الاجزاء بود و بعضی اجزاء آن رقیق و بعضی غلیظ و بعضی نرم و بعضی خشک و بعضی منهضم و بعضی غیر منهضم خواهد بود و این چنین براز دال بر سوء حال است و اگر ریسمانی نباشد و منفخ باشد دلیل کثرت ریاح بود خفیف الناریة سوم آنکه خفیف الناریة بود و او آنست که لون او صفرت غیر شدید داشته باشد لیکن چیز صابغ نخورده باشد پس اگر شدید الناریة بود دال بر غلبه صفرا است و ناقص از آن دلیل ضعف هضم و بیاض آن دال بر سده در مجری مراره بود و این براز منذر به یرقان و قولنج و یا غلبه بلغم باشد و خضرت آن دلیل خلط زنجاری و یا انجماد اخلاط بود و سواد آن دلیل غلبه سودا است و دیگر الوان براز همچون الوان بول است فافهم معتدل القوام چهارم آنکه معتدل القوام بود و او آنست که قوام او هموار مثل عسل بسته باشد پس اگر رقیق و لزج بود دال بر غلاظت و در تپ حاد دلیل ذوبان باشد و اگر رقیق غیر لزج باشد دال بر سده یا ضعف ماساریقا یا سوء هضم یا تناول مرطبات باشد و اگر غلیظ با رطوبت مخلوط بود دال بر کثرت رطوبت و قلت براز بود - و اگر غلیظ با رطوبت نیامیخته باشد دال بر تحلیل رطوبات و یا اغذیه حاره یابسه و یا طول مکث فضله بود و القدر پنجم آنکه معتدل المقدار بود و او آنست که نسبت بماکول غذا مطلق نصف باشد کمی کم یا بالا پس اگر زیاده از آن بود دلیل کثرت اخلاط و یا ذوبان

اعصار بود و اگر کمتر از آن باشد سبب‌اش ضعف قوت دافعه یا احتباس در قولون یا در اعور بود و الوقت ششم آنکه معتدل وقت بود و
او آنست که بعد کمال هضم یعنی چون دوازده ساعت تخمینی بگذرد فضله غذا بیرون آید و حق اینست که تقدیر وقت به عادت دارند چه
احوال صحت همگنان یکسان نیست پس اگر تقاضای تبرز پیش از وقت گردد دلیل کثرت انصباب صفرا یا ضعف ماسکه بود و اگر تاخیر کند دلیل
ضعف هاضمه یا دافعه یا سده امعا یا تناول قابضات بود و الرایحة هفتم آنکه معتدل بو باشد و او آنست که نه بدبو بود و نه بی بو بلکه اندکی
حلو داشته باشد که مگس بران نشیند پس اگر شدید النتن بود دال بر عفونت اخلاط بود و عدیم النتن بسبب فرط برودت باشد و باقی احکام
از روایح مثل رایحه بول باشد و غیر ذی البقابق والقراقر هشتم آنکه بغیر قراقر و بقبق آید و بقابق جمع بقبقه است و بقبقه بانگ کردن سبو است
بقبقة الکوز و قراقر بفتح قاف اول و کسر ثاف ثانی جمع قرقره و قراقر بمعنی آواز بطن است که از امعاء در شکم مسموع گردد و ذی القراقر و البقابق
آنست که وقت خروج باد اگر باد بغیر قراقر و بقابق صعود و ریاح دلیل اعتدال حرارت معده و امعا است پس خروج ثفل با صدای عظیم و تقدم
نفخ علامت ریح غلیظ است و با صدای ضعیف باریک آواز رباب علامت ریح غلیظ است که با اخلاط و رطوبات رقیقه آمیخته و با صدای
قوی و نفخ و ثفل کیلوس کثیر دلیل قلت انجذاب صفوت غذائیه است و صدای صاف نزد بروز براز علامت آنست که امعاء از رطوبت خالی
است و ثفل یابس چون با قراقر ضعیف باشد علامت آنست که ریاح غلیظ در امعاء با اخلاط است و غیر ذی الزبدیة نهم آنکه غیر ذی کف بود
و او آنست که بالائیش زبد نمایان نباشد و اگر زبد بود دال بر کثرت ریاح و غلیان و ثوران ماده است و الرایحة المنکرة و اللون المنکر
و بو و رنگ بد و زبون بودن دال علی الموت این هر دو دلالت بر موت مریض میکنند و رایحه منکره آنست که کریهه نهایت و بدبو بود و رنگ
منکر آنست که مثلا سیاه و کبود بود و بحمد الله تعالی علی اتمام الحل والترجمة جزء العلمی و بحسنه علی اتمام جزء العلمی من الطب و فاضل الفراط
دلایل براز چنین نوشته که چون کسی را خون بسیار در اسهال برآید و بعد از آن فواق و تشنج بهم رسد دلیل سوء حال است و چون کسی را
سیلان دم از تحت با فوق گردد و اختلاط ذهن در آن نیز پیدا بود دلیل ردیست و هر گاه اختلاف الدم بهم رسد و براز او چیزی
شبیه پاره گوشت و کذا هر گاه لاغر گداخته باشد از مرض حاره یا مزمن پس اخراج نماید از آن خون بسیار سیاه یا مره سودا آن شخص در
در فردای آن خواهد مرد — و چون بعد اختلاف دم تپ بهم رسد ردی است و چون عقب براز صرف اختلاف الدم بهم رسد بد است و کذا
براز مائی رقیق بسیار زرد و کفدار سرد و بد اند و وقتیکه براز اندک و املس لزج سفید باشد و با اشقاق ردیست و وقتی که براز صفراوی صرف باشد
و شهوة طعام از مریض زایل گردد ردیست و چون کسی اسهال کهنه داشته باشد و طعام از وی منقطع گردد بسبب عدم خواهش
بدان مطلقا دلیل ردائت حال است و براز اسود که خود بخود آید با حمی و بابی دون حمی از بدترین علامات است و چون عند براز ما باشد
قشور بسیج باشد مهلک است هر که در زمان یا واشته باشد و عقب گوشت چیزی شبیه بکرسنه ظاهر گردد و عطش بسیار او بهم رسد
بد ردیست روز از اول مرض خواهد مرد خصوصا وقتی که باشد با آنکس کراز وقتی در فواق و زوال عقل و چون ظاهر گردد در زلق الامعاء
اصلاح و دانه سفید شبیه بنخود و ادرار بول بهم رسد در همان ساعت خواهد مرد و چون بعد استفراغ شهر حادث گردد تشنج با فواق
علامت ردیست و چون در براز مستسقی چیزی شبیه بلحم ظاهر گردد مهلک است و براز اسود و اخضر منتن و سمی در امراض حاره قتال است

بیان عرق

دبراز سیاه بعد طول مرض و اختلاف کثیر مهلک است و براز منطوس متنفخ بسیار بد است خلفه سوداویه که بوی ترشی ازان آید بحدیکه چون
بر زمین ریزد بجوش آید مهلک است هر خلفه که بعد مرض ذات الجنب و ذات الریه بهم رسد دلیل قرب موت است و چون صاحب
سل را اختلاف بهم رسد دلیل بر موت است و صاحب زبدة الکامل فرموده اسهال اصفر که مانند قرص پهن گردد و کناره اش رقیق
باشد دال بر موت است تدبیر و بر اهل بصیرت مخفی مباد که علامات دیگر هم اند چون عرق و نفث و بحران و شیران و ماتن علیه الغفران
بسبب طوالت کتاب بیان آن نکرده لکن راقم الحروف یعنی ابن درویش عثمان شبر زقلم را به بیان ادله باقیه منعطف سازد لیس
باید دانست که از علامات جیده که استدلال ازان گرفته شود عرق است و عرق مخبر اخلاط بدن است پس بعد از برآمدن آن از مسام بدن
اگر آن ماده فضلیه بسیار بود و وسخ و چرک بسیار بر ظاهر جلد نمایان باشد دال بر کثرت ماده است و اگر ماده و فضله کمتر باشد عرق کمتر بود
و اگر اخلاط بدن عفونت دارند عرق نیز بحسب آن متعفن پیدا شود و اگر حرارت است عرق حار و اگر برودت است عرق نیز بارد و لیس طبیب
باید که از کثرت و قلت و لون و رایحه و طعم و قوام و حرارت و برودت عرق استدلالات احوال بدن انسان نماید و بدانکه کثرت عرق
یا طبیعی است و آن بر چهار وجه باشد یا از حرارت هوای گرم که مسقط الحرارت نباشد و یا از حمام معتدل یا از ریاضت معتدله و یا از دفع قوت اخته یا
و درین چنین عرق مفید حال بدن و باعث ابقای صحت و اعتدال مزاج بود و یا غیر طبیعی بود و آن بر پنج وجه بود اول آنکه رطوبت کثیر در بدن
پیدا شود دوم آنکه رطوبات رقیق گردند و سیلان نمایند سوم آنکه اعضا اگر لخت رقیق شده بطریق عرق از مسام برآید چنانچه در حمیات
باشد چهارم آنکه مسام از مقدار طبیعی خود کشاده گردند پنجم آنکه قوت ماسکه ضعیف گردد و فرق میان آنکه از ضعف قوت ماسکه بود آنست
که از استعمال مقویات قوت ماسکه انتفاع بهم رسد بخلاف ذوبانی که ضرر آن زیاده از ضعف ماسکه و عدم انتفاع از مقویات ماسکه باشد
و بدانکه هرگاه در حالت صحت عرق بسیار آید و سببی ظاهر نباشد علامت آنست که غذا زیاده از مقدار تحمل بدن خورده شد و اگر
باوجود قلت تناول و بدون ظهور سبب عرق بسیار آید دلیل آنست که در بدن فضله بسیار است و محتاج باستفراغ است و کثرت
عرق در همه ایام مرض دلیل خلط است و کثرت عرق با اسهال یا بالقی یا برعاف یا غیر آن در کمال ردائت است و چون در بعضی اعضا
عرق بیشتر از بعضی دیگر آید علامت آنست که ماده مرض دران عضو بیشتر است که عرق بیشتر کند و عرق سرد که از گردن و سینه بیرون آید
دلیل ضعف قوت حیوانی است خصوص در حمی حاره و بدانکه اسباب قلت عرق چار است قلت رطوبت در بدن یا غلظت و قباحت
ماده و یا تقبض و تکثیف مسام یا ضعف قوت دافعه پس قلت عرق با وجود علامات امتلا دلیل ردائت است خصوص آنکه بسبب
ضعف قوت دافعه و یا غلظت و قباحت ماده باشد و نیز باید دانست که زردی عرق دال بر غلبه صفرا و سفیدی آن دلیل بلغم
چرکین و غلظت آن علامت سودا و عرق سرخ مانند خونابه یا بسبب ضعف ماسکه عرق است و یا بسبب فساد خون بود و بکیفیت اشتری
و تلخی رایحه علامت غلبه اخلاط صفراویه و حموضت رایحه نشان غلبه بلغم حامض است و بدبوی آن دلیل کثرت اخلاط عفنه و تلخی
و تیزی طعم دال بر غلبه صفرا و شوریت بر بلغم مالح و شیرینی بر بلغم مالح مخلوط با خون و ترشی بر بلغم حامض و همچنان عرق رقیق دلیل رقت
ماده و غلیظ نضج و دلیل غلظت ماده و اماارت مرض است و پوشیده نماند که عرق سرد در حمیات علامت کثرت رطوبت و خام است

بیان نفث

و در مرض حاد عرق سرد دلیل ردایت است بخلاف مرض مزمن که دران جهت اطالت مدت ممکن النضج است و عرق حار در حمیات و سائر امراض اقرب بسلامت است از عرق بارد و نیز از علامات ادله که استدلال ازان گرفته میشود نفث است یعنی آب دهان که از دهن برآید خواه بطریق براق بود و خواه به نفل و خواه بسعال و خواه به تنخنج و بدانکه علامت نفث دلیل غلبه خون بود و اگر مایل بسرخی است یا دلیل بلغم معتدل طبعی است اگر سفید رنگ باشد و ملوحت آن دلیل بر بلغم مالح است و حموضت آن دلیل بر برودت است و بد طعمی آن دلیل عفونت است و همچنان حمرت آن دلیل غلبه دم یا انشقاق عرقی در حوالی حلق و حنجره و آلات تنفس بود و اختلاط آن با سرخی علامت حدوث سل است اگر علامات دیگر نیز بران گواهی دهند و صفرت آن دلالت بر صفراویت نزله نماید و خضرت آن یا علامت خامیت آن یا علامت احتراق بود و یا افراط برودت و بیاض آن یا علامت خامیت ماده است اگر نفث بدشواری برآید و یا علامت ماده نزله بلغمیه است اگر بسهولت و آسانی برآید و سیحان کثرت آن دلیل نضج ماده است بشرطیکه در قوام و لون و استاد اینها محمود باشد و قلت آن دلیل فجاجت ماده است و لیکن چون نفث اندک اندک شروع آمدن نماید دلیل شروع نضج باشد در مرض ریه و اعتدال آن علامت نضج تامه است و بدانکه چون در نزله و ذات الجنب و ذات الریه نفث اصفر ظاهر گردد و بسهولت اخراج یابد علامت نضج کامل و سلامت حال و قوت طبع و سرعت انقضای مرض است و تعسر بیرون برآمدن علامت فجاجت ماده و ضعف قوت و طول مرض است و بقراط گفته که چون با نفث مستدیر حمی باشد دیان نیز قدری عفونت خلط بود و اختلاط عقل بزودی عارض گردد و نیز بقراط گفته که بسیار مشاهده نموده ام که از عقب نفث مستدیر سل عارض گردید و نیز او گفته که نفس لصاقی انکسیکه آن را حمی نباشد دلیل ذبول و لاغری بود و نفث لصاقی عبارت از نفث خام است و نفث محمود آنست که ابیض متساوی الاجزا هموار النضج معتدل القوام و عدیم النتن و سهل الخروج بود و نفث مذموم آنکه خام و تبق ناهموار غیر متساوی و رنگ آن زرد و یا سیاه یا کبود کریهة الرائحة و عسر الخروج با سعال شدید بود — **در بیان علامات تنفس غیر طبعی** — دم سرد باشد در امراض حاده دلالت کند بر بدی و فساد — بوقتی که صدر بیشتر سقیم بود و مبتلای بلای ورم — تنفس شود تنگ و دشوار نیز دلیل است بسیار بدای عزیز — چو بگسسته آید نفس آن چنان — که گه گاه آواز گویندگان — دلیل است بی شبه بر سوء حال — خطرناکی خسته زان احتمال چو بد بو باشد نفس در ضرر — دلیل عفونت بود با خطر — در امراض صحت دلی امان — چو نزدیک گردد خروج روان — شود ضعف اندر تنفس پدید تواتر بران ضعف گردد مزید — کشد گه گهی در میان آه سرد — چو شخصیکه دیده تعب های درد و شکم همبر اندران ناتوان — ازان پس بیاید نفخ حاجت

بیان بحران

و بعضی از علامات که استدلال ازان گرفته شود بحران است — بحران بلغت یونانی بمعنی تغیر عظیم که دفعة واقع شود از مقاومت طبیعت با مرض پس تشبیه کرده اند طبیعت را بسلطان حامی و مرض را بدشمن باغی و بدن را بمملکت و مدت بحران را بیوم قتال پس در روز اگر غالب شود طبیعت و مرض را کلیة دفع ساخت آن را بحران جید تام گویند و اگر کلیة دفع نکرد بلکه محتاج بمقاومت دیگر ماند آن را بحران ناقص جید خوانند و اگر مرض غالب آید بر طبیعت و کلیة منهدم ساخت آن را بحران تام ردی خوانند و اگر بالکلیه منهدم نکرد و محتاج بمقاومت دیگر ماند آن را بحران ناقص ردی خوانند و اگر بحران بانتقال ماده بود از عضوی بعضوی پس اگر انتقال از عضو رئیس بجانب خسیس است آن را بحران انتقالی جید گویند و اگر از خسیس برئیس بود آن را بحران انتقالی ردی گویند — و اگر بدفع ماده بود بعد نضج بهنگام انتهای مرض بیوم باحوری آن را بحران

محمود گویند و اگر طبیعت اندک قوت هم گیرد و ماده مرض را همی پزد و بتدریج دفع سازد و بی ظهور تغیر عظیم این را تحلیل گویند و اگر ماده اندک اندک مستولی همی شود و طبیعت روز بروز بضعف گراید بی ظهور تغیر عظیم تا که مریض هلاک شود این را ذبول خوانند و پوشیده نماند که غالباً بحران در ابتدا امهال کم بود و در تزاید ناقص و در انتها تام و در انحطاط بحران نمی شود و اغلب اوقات در امراض صفراویه بحران بروز چهارم و در دمویه بروز هفتم و در بلغمیه بروز یازدهم یا چهاردهم و در سوداویه تا چهلم و در اخلاط مرکبه بحسب غلبه و لطافت و کثافت خلط تقدم و تاخر باشد و بحران که بعرق بود اکثر ناقص می باشد چه ماده رقیقه دفع میگردد و کثیفه باقی ماند و پوشیده نماند که اگر طبیعت دفع ماده بقی نماید علامتش شش اند ضیق النفس و غثیان و تلخی دهان و اختلاج لب سفلی و وجع معده و تاریکی چشم و اگر باسهال کند علامتش چهار اند درد امعا و تمدد شراشیف جانب اسفل و نفخ و قراقر شکم و درد پشت و اگر برعاف بود علامتش پنج اند سدر و طنین و ثقل سر و اشتعال فی الدماغ و حکه الف و سیلان دموع و اگر بعرق کند علامتش سه اند موجیت نبض و انتفاخ بشره و شادب و اگر بادرار کند علامتش دو اند کثرت غلظت بول و ثقل مثانه و ایامی که در وے بحران جید تام افتد دوازده روز است چنانچه ازین نظم معلوم گردد
سه روز بحران می شمارم پیش تو بے تشفیه منح است در وے ای حکیم دال و ذا و یا و یه و یز و کا کدو کز و لام لدو لز و میم و باید دانست که در روز بحران هیچ وجه تحریک ماده نکنند و از مستفرغات مریض را نگهدارند چه اگر تحریک صناعی موافق تحریک طبیعی افتاده موجب استفراغ مفرط خواهد بود و اگر مخالف افتاده تشویش در افعال طبعی افتد و بحران در امراض احد الاحد بروز چهارم و در امراض احد بروز هفتم و در امراض حاده بروز یازدهم واقع شود و از ینجا است که بروز ششم یا دوازدهم یا شانزدهم از مرض مسهل میدهند لهذا قواعد چند برائے شناخت یوم مسهل و ایام منذر و واقع فی الوسط وغیره نوشته شوند تا بکار آید

جدول ایام مسهل و بحران وغیره

بدو مرض و بحران	۱	بحران حمید	۱۱	بحران محمود	۲۱	بحران محمود	۳۱
خلافی	۲	یوم مسهل	۱۲	مسهل اتفاقی	۲۲	مسهل بالاتفاق	۳۲
بحران	۳	بحران محمود	۱۳	مسهل بالاتفاق	۲۳	مسهل بالاتفاق	۳۳
بحران محمود	۴	بحران حمید	۱۴	بحران محمود	۲۴	بحران محمود	۳۴
واقع فی الوسط	۵	خلافی	۱۵	مسهل بالاتفاق	۲۵	یوم مسهل	۳۵
بحران ردی	۶	مسهل بالاتفاق	۱۶	مسهل بالاتفاق	۲۶	یوم مسهل بالاتفاق	۳۶
بحران محمود	۷	بحران محمود	۱۷	بحران محمود	۲۷	بحران محمود	۳۷
بحران ردی یا یوم مسهل	۸	بحران ردی	۱۸	خلافی	۲۸	مسهل بالاتفاق	۳۸
بحران و منذر	۹	یوم مسهل	۱۹	مسهل بالاتفاق	۲۹	مسهل بالاتفاق	۳۹
یوم مسهل	۱۰	بحران محمود	۲۰	خلافی	۳۰	بحران محمود	۴۰

بدانکه بحران محمود را سه علامت است اول آنکه بعد از نضج تام افتد دویم آنکه در روز محمود و از ایام بحارین بود سویم آنکه منذر را آن روز

شب بوده باشد. چهارم بحران باستفراغ بود نه بانتقال. پنجم استفراغ خلطی کند که ماده مرض است. ششم استفراغ بطریقیکه الیق بمرض بود چون
رعاف در محرقه و مطبقه وقی باعرق در غب خالص. هفتم استفراغ بحسب طاقت مریض شود. هشتم عقب آن خفت وراحت پدید آید. نهم قوت
برجا باشد. دهم نیکوی حال مریض بود. وعلامات نیک در امراض بیزده اند. اول ثبات قوت و صحته. دویم سلامتی اشتها. سوم سلامتی عقل
وخلق. چهارم انتفاع بمعالجات. پنجم سهولت احتمال مرض. ششم ظهور بثور برلب و بینی در حمیات. هفتم بحران در روز بحرانی محمود. هشتم خواب
شب اول روز. نهم از خواب خفت وراحت یافتن. دهم تنفس طبعی بودن. وعلامات ردیه در امراض اینست. کشاده ماندن دهان. وتنفس غیر
طبعی. وحدت سربینی. وسردی گوش. وتیره شدن چشم. ودایما چشم ونظر بریکجا داشتن. وبسیار انگشت در منخرین کردن. وپیچیده شدن لب
وتنفر از مردم. وروی از مردمان برگردانیدن. ودست در جامه ودیوار مالیدن. وسکون کثیر. وهذیان بسیار. واضطراب در غیر ایام بحران
وهر لحظه جنبش طلبیدن. وازمرگ ترسیدن. وظهور یرقان پیش از هفتم. ورعاف بسفر بلا خفت وراحت. وعطسه بسیار در ابتدای مرض.
ودر حمیات دندان برهم سودن. وبرودت اطراف باحرارت تپ. وضعف نبض. ووجع احشا. وحدوث رعشه. وسواد زبان. وبثور سیاه
بنفشی. ورعاف سیاه اندک. وبول سیاه اندک. ونتن انف. وحدوث خناق در غیر ایام بحران. وطلب جای تاریک. وسواد باخضرت
یا تیرگی لون. وتیرگی ناخن. وکشیدگی پوست پیشانی. وبرودت آن. وبرودت انف واذن. وبول رقیق ابیض در سرسام. واختلاط
عقل. وبرودت ظاهر وحرقت باطن وغیره. وعلامات انتقال از علتی بعلتی دیگر اینست پس در حمیات حاره اگر صمم افتد تپ زائل شود
ودر صمم اگر اسهال صفرا افتد صمم دور گردد. واستسقا باسهال بلغمیه دفع گردد. وتشنج رطب بحمی حاده وجنون بابواسیر وسعال بورم خصیتین
وفواق امتلائی بعطاس. وداء الثعلب ودرد کلیه وحصاة وجالع بدوالی وداء الفیل گردد. وعلامات امراض منذره اینست پس خفقان دائم منذر بمرگ مفاجات
وکابوس بسدر ودوار. وسدر ودوار بصرع وسکته. واختلاج وجه بلقوه. واختلاج تمام بدن بصرع وسکته. واختلاج کثیر بتشنج رطب
وخدر بفالج. وکلال بدن باکثرت عرق. وسکته بفالج. وحمرت وجه وعین وسیلان دمع ونفرت از روشنی بسرسام. وغم وحزن بلاسبب
وکثرت فکر باسباب بد بمالیخولیا. وحمرت وجه باکمودت وغلظ بجذام. وتهیج روی وچشم باستسقا. ودوام صداع وشقیقه بنزول الماء وانتشار
وتمدد وثقل در اطراف یمین بعلل کبد. وثقل خاصره وکمرگاه بعلل کلیه. وسقوط اشتها ونفخ وقی ووجع اطراف بقولنج. وحکه مقعد که
نه بسبب کرم صغیر بود ببواسیر. وحدوث قوبا ببرص اسود. وبهق ابیض ببرص. وسیلان طمث در حمل باسقاط حمل. وصلابت و
برآمدگی ساق بدوالی یا بداء الفیل. وکثرت زکام ونزله بذات الریه وسل. ونتن عرق وبول بحمیات عفنه. ودوام ترکیب البول بقرحه مثانه
وکلیه. وعلامات نکس اینست ساکن شدن تپ بی وقوع بحران وضعف وعدم اشتها. وغثیان وخبث نفس وفساد هضم. وبسیاری خواب
وتهیج روی وپشت چشم. وصبغ بول. ودلائل مختلفه ردیه از اجناس مختلفه اینست یعنی بطلان عطش در امراض حاده مهلک است. و
ثقل بدن واطراف واسترخاء آنها نذیر موت وسقوط قوت با بقای حرارت وورم وحمی مهلک است. و وقتیکه علیل پایهای خود کشیده تا سینه برساند
پس بینداز دلیل موت است. وسکون اعراض مرض حاده یا سکون وجع وغیر آن بدون تنقیه وغیره دلیل یاس طبیعت است
از مقاومت با مرض ودلیل قرب موت است. وفواق باقی واختلاط در قولنج دلیل سوء حال است. وجمع دو مرض متضاد علامت بد است

علامات بحران

دلائل مختلفه ردیه

وبچنین سوی درسل ودلیل سوی حل اوست ۔ وحدوث سکتہ درسکر قتال است ۔ وہر مرض کہ مخالف مزاج مریض وسن وسحنہ ووقت او باشد بد است وہر مرضی کہ تدبیر نیک اوراسودی ندہد بد ہست ۔ ودر ہر مرض بہتر آنست کہ اطراف وناف گرم باشند ۔ وہرگاہ اطراف رقیق ولاغر باشند بد ہست ۔ واگر آن اسہال باشد بسیار بد ہست ۔ واشیا سوجع اگر بعض راوجع ندہد بسیار بد ہست واللہ اعلم بالصواب

الجملۃ الثانیۃ فی قواعد الجزء العلمی من الطب بقول کلی ۔ وجملہ دوم ثابت ہست دربیان قواعد جزء علمی از طب بقول کلی یعنی بقواعد کلی واین جزئیست کہ در روی کیفیت مباشرت عمل حاصل بشود ومعنی ہر یکی در ابتداء کتاب تحریر شد فلیرجع ثم الجزء العملی ینقسم الی علم حفظ الصحۃ والی علم العلاج وجزء علمی منقسم بشود بطرف علم حفظ صحت وبطرف علم علاج وباید دانست کہ علم حفظ صحت آنست کہ ابدان صحیحہ بقیہ را بتدابیر لایقہ ومناسبہ حفظ کنند وعلم علاج آنست کہ ابدان مریضہ غیر صحیحہ را بادویہ واغذیہ مناسبہ بطرف علاج نمایند وعلم حفظ صحیحہ منقسم بشود بقسیم حسب اقوال صحیحہ ہر آنکہ قسم از سہ قسم بیرون نیست یکی آنکہ صحتہ در غایت کمال ودرجہ بود ودوم آنکہ از غایت کمال قدری قلیل تنزل یافتہ باشد سوم آنکہ ناقص از نہایت کمال بودہ باشد پس علم تدبیر قسم اول را علم تقدم الحفظ خواندہ وعلم تدبیر قسم ثانی را علم حفظ صحت نامند وعلم تدبیر قسم ثالث را تدبیر ابدان ضعیفہ گویند مثل تدبیر مشایخان وضعیف بدنان وماتن قسم سوم را بیان نکردہ لتمامی العلم حفظ الصحت وللعلم حفظ صحت ابتدا کنیم زیرا کہ مقصود از علم طب حفظ صحت ہست وصحت امر وجودیست ومرض عدمی ووجودی مقدم از عدمی بود الطبیب لایلزم لہ

ابقاء الشباب والقوۃ ولازم نیست طبیب را آنکہ جوانی وقوت ہر شخص را قایم وباقی دارد ولا ان یبلغ کل شخص الاجل الاطول فضلاً عن ان یمنع الموت وایضاً لازم نیست طبیب را آنکہ ہر شخص را بعمر دراز رساند یعنی زیادہ از حیات مقررہ واجل موعودہ عمر طبعی نمی تواند رسانید وعمر طبعی نزد اطبا یکصد وبست سال ہست وچونکہ طبیب را قدرتی نیست کہ زیادہ از عمر طبعی کسی را زندہ دارد پس چگونہ او را قدرتی حاصل شود کہ موت طبعی را منع کند چنانچہ حق سبحانہ تعالی در کلام مجید فرمودہ اذا جاء اجلہم لایستاخرون ساعۃ ولا یستقدمون سو ذالک وہر شخص را زیادہ از عمر طبعی نرسانیدن ازین جہت ہست لان البدن لایمکن ان یکون الامن رطوبۃ کہ پیدایش بدن انسان ممکن نیست مگر از رطوبت ومراد از رطوبت منی مرد وزن ہست ودوم ملتبث تقارنہ حرارۃ تنضجہا اولتغذوہا وتدفع فضلاتہا وآن رطوبت نزدیک شوندہ است بحرارتی کہ از امی پزد وبدن را غذا میرساند وفضلات بدنی را دفع کند فہی لامحالۃ تفعل فی الرطوبۃ وتحللہا پس آن حرارت لاریب در رطوبت اثر میکند وآن را تحلیل میسازد واذا دام المؤثر الواحد فی المتاثر الواحد اشتد تاثیرہ فی کل وقت وہرگاہ مدام وہمیشہ تاثیر مؤثر واحد در متاثر واحد باشد البتہ تاثیر آن مؤثر ہر وقت زیادہ شود یعنی چون حرارت اولاً در رطوبت اثر میکند کم بود وبازچون ثانیاً تاثیر کند تاثیر او بیین ونمایان باشد وکذا الثالث والرابع الی النہایۃ ۔ واذا کثر التحلل ضعفت الحرارۃ الغریزیۃ لفناء مادتہا وہرگاہ تحلیل رطوبت زیادہ شود حرارت غریزی نیز ضعیف میگردد بسبب فنا شدن مادہ حرارت کہ رطوبت غریزیست وضعف الہضم وہضم نیز ضعیف میگردد وقل ایراد البدل الذی لولاہ لم یبق البدن مدۃ تکون ہو کم میشود وارد شدن بدلی کہ اگر آن بدل وارد نشدی بدن انسان تا وقت ماندن بدن باقی نماندی فضلاً عن استکمالہ زیادہ بر آنکہ بطرق بدرجہ کمال برسد یعنی اندر وشدن بدل ما یتحلل نہ مادہ بدن باقی ماند ونہ استکمال یابد ولا یزال کذالک حتی تفنی الرطوبۃ وتنطفی الحرارۃ واین تحلیل رطوبت وفنا حرارت

الجملۃ الثانیۃ

علم حفظ صحت

ادراکات طبیب

همیشه نتواند باشد بحدّی که رطوبت غریزیه بالکل فنا شود و حرارت غریزیه منطفی و مرده گردد و ذالک هو الموت الطبیعی المقدر باجله الکل
شخص بحسب امزجتهم و قوتهم بین تحلیل و فنا موت طبیعی است که برای هر شخص بموافق مزاج و قوت وقت او مقرر است فغایة فعل الطبیب
ان یبلغ کل شخص منتهی الاجل ان لم یتفق له مفسد خارجی - و چونکه ابقای شباب و انساء الاجل از بس ناید از قدرت طبیب نیست
لیس ازین جهت غایت فعل طبیب اینست که هر شخص را تا اخیر وقت موت رساند اگر مفسد خارجی اتفاق نیفتاده باشد و المفسد
الخارجی وهو علی ما یأتی الاستقراء خمسة - احدها ما یوجب فناء الحرارة الغریزیة اما باستفراغ الروح الذی هو مادتها کما فی الفرح المهلک او
باستفراغ الدم الذی هو مادة الروح کما فی قطع الشریان او الورید وثانیها ما یوجب انطفاءها بالاختناق کما فی الفزع المفرط وثالثها
بانسداد مجری النسیم الیه کما فی الغرق والخنق فعند ذالک یتراکم الفضول الدخانیة فی القلب وینطفی الحرارة ورابعها ما یفسد جوهرها اما من
استنشاق الهواء الردی الذی یخالطه ابخرة منتنة واما من لذع الهوام او اکل السموم فیسری النسیم فی البدن ولیفسد جوهرها وخامسها ما یغیر
کیفیتها الا ان یسخنها جداً کما یعرض لمن یطیل مکثه فی الحمام مثلاً او بان یبرد برداً جداً کما یعرض لمن ضربه البرد الشدید فهذه الوجوه الخمسة یرجع الی
ثلاثة الاستفراغ والخنق والفساد بحسب الجوهر و ان یحفظ صحة کل سن علی ما یلیق به و نیز غایت فعل طبیب آنکه صحت هر سن را که لایق
آن سن است نگهدارد زیرا که حفظ صحت هر سن مخالف است بلکه حفظ هر شخص جدا است کما لا یخفی علی اهل التجربة. و ذالک بحمایة الرطوبة عن التعفن
الغریبة و حراستها عن التحلل الزائد علی مجری الطبیعی - و این حفظ صحت هر سن تا اخیر وقت و لعمر طبیعی رسانیدن و غیرها حاصل میشود بحمایت
کردن رطوبت غریزیه تا که بد بو نگردد و ایضاً از حمایت کردن از آنکه رطوبت مذکوره زیاده از راه طبعی تحلیل نشود و ملاک الامر فی ذالک هو
تعدیل الاسباب الستة الضروریة - و امر سه بزرگه و حمایت رطوبت از تعفن و حراست آن از تحلیل آن تعدیل اسباب ستة ضروریه است
یعنی ششگانه ضروریه اگر بوجه موافق و مناسب باشد محدث صحت است و الا موجب مرض و قد بینا ذالک و تحقیق اسباب ستة ضروریه
از فن علمی بیان کردیم و بینا ما هو الافضل من الاهویة و ایضاً پیش ازین در فن علمی تدبیر هوا که افضل است از اقسام ستة ضروریه
یعنی از قسم هوا بیان کردیم اکنون حاجت به بیان تدبیر هوا نیست بلکه حاجت به تدبیر جنس باقیه ستة الفرق بین ذکر الاسباب الضروریة
وبین ذکر تدبیرها ان الاول هو النظر فی خواصها و هو علم بحث لا یتعلق بکیفیة العمل والثانی هو النظر فی اختیارها و تعدیلها و هو علم یتعلق
بکیفیة العمل تدبیر الماکول فصل اول ثابت است در بیان تدبیر ماکول نقدم هذا علی الاربعة الباقیة لما ذکر - و کل صحة اردنا حفظها علی
حالها اوردنا علیها الغذاء الشبیه فی الکیفیة و هر صحت که اراده کنیم آنکه بر حال خود آن را نگهداریم وارد کنیم غذا اینکه مشابه در کیفیت آن صحت
کامله باشد یعنی غذا موافق مزاج بدهیم و اگر موافق مزاج وارده شود موجب صحت بود و الا موجب مرض باشد - و ان اردنا نقلها الی
افضل منها اوردنا الضد و اگر اراده کنیم آنکه صحت منحرفه را ازین حالت منحرفه نقل کنیم بطرف افضل ازین حالت وارد کنیم و بدهیم غذای
دوائی را که ضد آن حالت بود مثلاً اگر مزاج کسے از اعتدال لائقه منحرف شده باشد و خواهیم آنکه با عتدال خود آوریم در آن وقت
اغذیه و ادویه بدهیم که منافی و ضد او باشد و یسمی لان الضد یزاحم الفاسد و ینفیه عن محله لیحل فیه و لیعتبر من الغذاء الی الجنس النقی من الشوائب
الردیة کالتسلیم و ما از اقسام غذا بر نان گندم که پاک باشد از شائبه ردیه مثل تسلیم اقتصار کنیم و شوائب جمع شائبه است و شائبه بمعنی حرف

سوم که بهتر دوست یعنی آمیزش چیزی بدو چیزی بهتر است و بعضی آنرا گفتگی نیز آمده و شلغم قسمی است از گندم که صحیح تر یلا شعیر بود که
و بفارسی آنرا گندم دیوانه گویند واللحم الحولی من الضأن و بر گوشت بچه یکساله میش اقتصار کنیم والعجول والاجدیة والدجاج والفیج
والطیهوج و بر گوشت گاو یکساله و بزغاله و ماکیان و کبک ماده تیهو اقتصار کنیم والحلو الملائم و بر شیرینی های مناسبه اقتصار کنیم ونقتصر
من الفواکه علی التین و بر اقسام میوه جات بر انجیر اقتصار کنیم و علی الرطب والعنب فی البلاد والمنفا وفیها اکلها — و از اقسام میوه
جات بر خرمای تر و بر انگور رسیده خصوص در شهرهائیکه بودن آن معتاد باشد اقتصار کنیم واما الاغذیة الدوائیة کلها فلا یلتفت الیها
ولکن التفات بسوی جمیع اقسام غذا و دوای در هر وقت و در هر حالت باستعمال او نباید کرد الا التعدیل مزاج مگر التفات طرف غذا و
دوائی برای تعدیل مزاج کرده شود یعنی اگر مزاج از اعتدال انحراف گرفته باشد در الوقت غذا و دوای استعمال کرده شود و لا
بالکول والتفات سوی غذا و دوای یا برای تعدیل کردن ماکول بود چنانچه ابازیر آمیخته میشوند با غذیه حقیقیه و گوشت بید و ادویه
لیکن بخته شود تا سهل ولا یوکل بلا الشهوة صادقة و حافظ صحت را باید که بغیر اشتها صادق غذا نخورد و علامت اشتهاء صادق اینست
که بقیه الغضب باشد باستعمال غذا و معده از آروغ کسک خفه بود و از طعام سابق الطعم والنفخ و قراقر خالی باشد والا تدفع الشهوة الهائجة
و غلبه شهوه صادق و هیجان از اندفعه و صافیه نکنند مگر بغذا که باعث انصباب صفرا و سودا و دیگر است بسوی معده و حدوث امراض
ردیه مثل مراق و اسهالات و هیضه است فلیوکل فی الصیف البارد بالفعل و حافظ صحت را باید که در موسم گرما غذا بارد بالفعل
بخورد و فی الشتاء الحار بالفعل — و در موسم سرما اغذیه حاره بالفعل بخورد و ادخال طعام علی طعام آخر قبل انهضام الاول ردی
و خوردن طعام بر طعام دیگر تا وقتیکه هضم نشود طعام اول ردیست چنانچه از علی کرم الله وجهه منقول است تمام الطب
فی البیتین جمع حسن القول فی قصر الکلام — تقلل ان اکلت فبعد اکل تجتنب فان الشفاء فی الانهضام — ولیس علی النفوس اشد بحثا
من ادخال الطعام علی الطعام — و ذمه اطالة زمان الاکل لما یختلف الهضوم فیه — و کذا ادخال در ردائیت هضم دراز نمودن زمانه خوردن
طعام است زیرا که در اطالت زمان هضوم مختلف میشوند یعنی با آهستگی طعام خوردن بسبب اختلاف هضوم ردیست و تکثیر الالوان فیحیر الطبیعة
و رنگینی طعام طبیعت را حیران میکند یعنی جمع کرده شوند اطعمه مختلفه در لون و کیفیت و کمیت در یک اکل زیرا که باعث حیرت طبیعت
و بد هضمی است الغذاء اللذیذ احمد لولا الاکثار منه و غذا لذیذ نیک است اگر بسیار خورده نشود والمداومة التفه تسقط الشهوت
وتکسل و غذا بد مزه همیشه خوردن و بران ملازمت کردن خواهش طعام را دور کند و بد گوارست کند والحامض یسرع الهرم ویجفف
و یضر العصب و غذای ترش همیشه خوردن و معتاد بدان گشتن پیری را زود می آرد و اعضا را خشک میکند و اعصاب را ضرر رساند
الحلو یرخی المعدة و یحمی البدن — و همیشگی طعام شیرین معده را سست و بدن را گرم میکند المالح یجفف البدن و یهزله و غذا
نمکین همیشه خوردن بدن را خشک و لاغر میکند فلیدفع مضرة الحامض بالحلو و حافظ صحت را باید که ضرر غذا ترش بغذا شیرین
دفع کند و مضرة الحلو بالحامض و ضرر غذا شیرین بغذا ترش دفع کند والتفه بالمالح والحریف و ضرر غذا بی مزه بغذا نمکین
و حریف کند و حریف بالکسر تشدید چیزی تند زبان گز را گویند بقابل بصل حریف در بهایم و ضرر غذا نمکین و حریف بغذا التفه باید کرد

ولیترک الغذاء وفی النفس منه بقیة شهوة، وحافظ صحت را باید که غذا را ترک کند و حالانکه در ذات خویش بقیه از خواهش طعام باشد
یعنی هنوز از خواهش طعام باقی باشد باید که ترک کند ولازمة الحمیة تنهک البدن ونهزله بل هی فی الصحة کالتخلیط فی المرض وبحالت
صحت همیشه پرهیز کردن بدن را لاغر وتخفیف میکند بلکه پرهیز کردن در حالت صحت مثل نا پرهیز کردن در حالت مرض ست چنانچه
حکیم یابری درین رباعی فرموده سه تو در صحت مکن زنهار پرهیز ـ بصحت گرتنت را کار باشد ـ که پرهیز تو در هنگام صحت ـ چو نا پرهیزی
بیمار باشد ـ ومراعات العادة فی الوجبات وغیرها واجبة ونگهداشتن ورعایت کردن عادت اوقات خوردن طعام ودیگر امور معهوده
هر شخص واجب ولازم است یعنی شخصی را که عادت یکبار یا دوبار یا سه بار خوردن طعام یا چا ریا حقه یا بنگ یا شراب یا افیون بوده باشد
او را مناسب ولازم ست که دفعتاً عادت مذکور را ترک نکند خصوصاً در حالت مرض وجبات جمع وجبة بالفتح یکبار خوردن طعام در
شبانروز ست والمراد فی هذا المقام حفظ مراعات الاکل فی کل یوم بلیلته ومن اعتاد ان لیشتری الا غذیة الردیة فلا یغیر بها ـ وشخصی که
عادت یافت برانکه اغذیه ردیه مثل لحم البقر ولحم قدید وغیره را هضم میکنند پس او را لازم ست که برین عادت معهوده غرور نکنند فیتولد علی
طول الایام امراضاً ـ زیرا که بمدت دراز ووقت طویل ازین تخلیط بیماریهائی مزمن ورد ببیدا خواهند شد فلیترک بتدریج پس شخصی که عادت را
لازم ست که بخیزین عادت اغذیه ردیه بالبستگی وبتدریج ترک کند زیرا که دفعتاً عادت متروک کردن باعث ضرر ست والصفراوی غذاؤه غذا مرطب وصفراوی مزاج را غذای سرد تر باید
چونکه بقلة الحبقا و بلبنیه وسماقیه والدموی مبرد قامع دموی مزاج لغذای مبرد قامع باید چون اجاصیه وزرشکیه ومرزه اسفاناخ ولقلبه یا شیه وغیره و
قمع بمعنی شکستن وخوار کردن ست والبلغمی مسخن ملطف وبلغمی مزاج را غذای گرم ولطیف کننده باید داد چون گوشت تیهو ودراج
وغیره والسوداوی مرطب مسخن وسوداوی مزاج را غذای گرم وتر مناسب ست چو لحم بزغاله وبیضه نیم برشت وغیره ومخفی نماند
که تعیین اغذیه مذکوره برای منحرفان از اعتدال ست نه برای معتدلان فقد نهی المجربون عن الجمع بین اغذیة وتحقیق منع کرده اند
اطبا هند ومجربان از جمع کردن اغذیه در معده یعنی اطبا هند چند اغذیه را جمع کردن در معده ممنوع گفته اند یعسر علینا اثبات
سبب النهی فی کثیر منها بالقیاس ومشکل ست برما دلیل او را از آنکه ثابت کنیم بقیاس سبب منع اجتماع در اکثر اغذیه ممنوع عنه الاجتماع
پس از ین سبب تجربه را بر قیاس غلبه دهیم واجتماع اغذیه ممنوعه در معده ودر وقت واحد منع کنیم قالوا لا یجمع بین السمک واللبن فیولدان
امراضاً مزمنا کالجذام والفالج ـ ومجربان میگویند که ماهی تازه وشیر را در معده جمع نباید کرد زیرا که جمع این اغذیه بیماری بلا ے
کهنه مثل جذام وفالج پیدا خواهند کرد واللبن مع الحامض وشیر را با ترشی جمع نباید کرد وحتی نهوا عن الجمع بین المضیرة والاجاصیة
یعنی بکبار جمع کردن اجاصیه ومضیره را منع کرده اند ومضیره بلغت معرب ترشی مسعود در اصطلاح اطبا دوغ جوشیده غلیظ شده را گویند واجاصیه مزوره آلو سیاه
ست ولا السویق علی الارز باللبن و پست جو جمع کردن با برنج پخته وشیر منع کرده ولا العنب علی الرؤس المشویة وانگور را جمع کردن
با کله بریان منع کرده اند ـ ولا الرمان علی الهریسة وانار را با هریسه یعنی حلیم جمع کردن منع کرده اند وهریسه نوع ست از آش که از گندم
کوفته وگوشت وروغن ومصالحه پخته میشود ولا الخل والارز وسرکه وبرنج پخته را جمع کردن منع کرده اند فواید این بحث تعلق
وارند بیان کرده میشوند یعنی حافظ صحت را لازم ست که تعدیل مقدار غذا نماید یعنی نه زیاده از مقدار معتاد خورد و نه کم از آن

بجهت آنکه زیادتی او مقدار باعث تخمه و عفونت است و تقلیل آن موجب ضعف و ذبول میگردد و سکون بعد غذا لازم شناسند که معین بر هضم
است و حرکت خفیفه بنابر اعانت او در انحدار طعام بقعر معده مضر هضم را خصوصاً کسی را که عادت باشد خواب کردن بعد طعام اما بعد از طعام باید
تناول غذای شب چند قدم مشی از عقب آن مستحسن والبته اما حرکت خفیفه بعد طعام مضر نیز بین اشیا بر هضم است و چون بعد تناول
غذا زمانی بگذرد باید که دراز کشند که فرصت افزا است اما باید که اول بطرف یمین خسپد بجهت آنکه قعر معده مایل بدین طرف است و بعد تمایل
بر پهلوی ایسر خسپد بنابر اشتمال جگر بر معده که اعانت میدهد مر هضم را و بعد حصول هضم باز بر پهلوی یمین بشوند تا صفوت کیلوس
بجگر بطریق اسهل منجذب گردد و باید که بمداومت تکلیف بیک طعام بلکه اختلاف نماید مثلاً یک وقت نوع و لون طعامی تناول
و وقت دیگر نوع و لون دیگر و یا یک روز نوع طعام و روز دیگر نوع دیگر و رنگ دیگر بخورد و این نیز بسبیل تقریب و استمرار نباشد بلکه این
هم مبتدل وارد و حافظ صحت را واجب است که ترتیب در اغذیه نیز مرعی دارد و ترتیب محمود آنست که تناول اغذیه مختلفه اگر
اتفاق افتد پس طعامی که میل بلطافت داشته باشد اول تناول نماید و لطیف را بعد از آن بجهت آنکه قوت هاضمه در قعر معده بیشتر است
اولا غلیظ را هضم شود و بعد از آن لطیف را هضم نماید و الا ... هر دو متشابهت خواهد بود که مقصود همین است و همچنان
اگر غذا شیرین و نمکین باهم خوردن اتفاق افتد اول شیرین تناول نماید بعد از آن نمکین که شیرینی مرغوب بالطبع است تقدیم
وی اولی است و حافظ صحت را باید که جمع ننماید میان اطعمه مختلفه در لون و کیفیت و کمیت در یک اکل زیرا که باعث حیرت طبیعت
و سوء هضم میگردد دیگر آنکه مأکول چرب باشد که با آن طعام شور و حریف مناسب است بجهت آنکه مصلح آنست و باید که طعام
تناول نماید در اعتدال اوقات پس اگر ایام گرما باشد صبح و چاشت و در زمستان وقت ظهر تناول نماید و باید که طعام را نیکو
بخاید تا خالی فرو برد ... زیرا که ابتدای انهضام کیلوسی از مضغ طعام از فم معده است و نیکوی مضغ باعث سرعت انهضام در معده
است و تناول نان تنها بدون نان خورش باعث تخریب معده است و هرگاه تناول غذا با فرط واقع شود و خوف امتلا باشد و هرگاه
غذای ناگوار از حرکت عنیفه متخضخض گردد یا از کثرت شرب آب یا شراب وغیره در معده مشوش گردد واجب است که فوراً قی فرمایند
و هیچ تدبیر در سرعت اخراج غذای فاسد بهتر از قی نیست و اما هرگاه غذا از معده بامعا انحدار یافته و وقت قی گذشته باشد پس معالجه
آن باسهال باید کرد و اگر از اغذیه بدن اندک هم اندک اندک در اسهال کفایت کند بهتر است والا مرتبتهم صاحب آن کوشند زیرا که
خواب معین بر اصلاح آنست خصوصاً خواب تام عرق طویل اگر اتفاق افتد بهتر است و اگر باینها هم مطلب حاصل نباید ملاحظه نماید که طبیعت
خود بخود دفع میکند یا نه اگر دفع نماید فهو المطلوب والا باشیاء ملینه خفیفه لائق حال مریض دفع کند مثلاً در محرور اطریفل و ترنجبین مسهل و
سفرجلی مسهل و در مبرود عکوی و تری و شهریاران و معجون راحت کافی است و مجربین میگویند که پیاز ... خوردن ... آن
و گوشت و سم بحجت که بجارستی ... نباید خوردن محدث حمیات و دیگر آفات است و کباب که بالای زغال خوب ... فاسد الجوهر چون خرگوش
و زقوم و امثال آن ساختن بغایت ردیست بلکه احتیاط آنست که طعام نیز از بیخ چوبها نباید پخت و اگر طعام کثیر خورده شود و ثقل
آرد اصلاح او بعین ادویه فرمایند چنانچه بجهت دفع ثقل اقسام لحوم مری و رطب و تلخ شعیر است و دافع ثقل گندم خیار و بالنگ است

تدبیر المشروب

ودافع ثقل روغن ترشی ترنج ونارنج ولیمو وسرکه ودوغ ترش وماش زرمه پخته ودافع ثقل برنج وکنجد وجغرات است ودافع ثقل ماش سبز
وسیاه وعدس سرکه هندی است ودافع ثقل سایر البقول چون کدو وشلغم وغیره وسرشف یا فلفلگرد است ودافع ثقل شیر وهرچه در
شیر پخته باشند دوغ شیرین وماش ودافع ثقل شراب عسل یا آب بود ودافع ثقل تمر هندی روغن گاو ودافع ثقل نارجیل نمک وبرنج خام بعد
خوردن ودافع ثقل انبه اگر گرم بود شیر واگر سرد بود نمک وزنجبیل وتره تیزک بیس برای حجر درین سکنجبین باده وجهت سرد درین مربای زنجبیل وگلقند است
ودافع ثقل موز الملک مربای قاقا صغار یا برنج خام خوردن ودافع ثقل اقسام خرما سکنجبین یا شربت لیمو یا شربت نارنج یا نقوع تمر هندی
یا افشرده لیمو یا خوردن نارنج ودافع ثقل جاموں زنجبیل ودافع ثقل انگور وآمله ونیلوفر وسنگهاره سعد است ودافع ثقل انار شکر
سرخ ودافع ثقل شکر شیره زنجبیل تره ودافع ثقل آب سرد آب گرم وکذا بالعکس ودافع ثقل انواع شیرینی روغن زرد است ودافع ثقل اقسام
شوربا آب تشنه برنج ودافع ثقل لیمون جاموش چارش بود است تدبیر المشروب فصل دویم ثابت است در بیان تدبیر آب نوشیدن درین
فصل بر دو وجه بیان کرده میشود وجه اول در بیان شرب آب وجه دوم در بیان شرب شراب وجه اول در بیان شرب آب قال الملا نفیس لا یجمع
بین ماء البیر والنهر لمخالفة احدهما ـ ومجربان میگویند که آب نهر وچاه جمع نباید کرد تا وقتیکه یکی ازین هر دو هضم نشود وافضل المیاه میاه الانهار
وبهترین آبها آب نهر است وخصوصاً جاریة علی تربة نقیة وخصوصاً اگر آن آب بر خاک پاک جاری باشد فتخلص المارة عن الشوائب الردیة
پس بهترین سبب پاکی آب ـ واز آلودگی ردیه خالص شود واذا علی حجارة فتکون ابعد عن قبول العفونة یا آن آب بر سنگها جاری بود پس بدین
سبب آنها بعید بوشدن عفونت باشد وخصوصاً الجاریة الی الشمال او المشرق ـ وخصوصاً اگر طرف شمال ومشرق جاری بود وخصوصاً المنحدرة
الی اسفل ـ وخصوصاً اگر از کوه بلند بزیر آینده باشد خصوصاً اذا بعد المنبع وخصوصاً هرگاه چشمها او دور باشد فان کان مع هذا خفیف الوزن
وبخیل لسنارة انه حلو یعنی اگر با وجود این اوصاف خمسه مذکوره آب سبک وزن بود ونوشنده او را شیرین خیال کند ولا یحتمل الشراب
منه الا قلیلاً واز آمیختن قدری ازینچنین آب شراب رقیق میشود واز صرافت خود بیرون آید فذالک هو البالغ پس اینچنین آب که
در او صاف مذکوره جمع باشند بهتر است وخصوصاً اذا کان مع هذا مختبر التجربة وخصوصاً هرگاه آب با این اوصاف مذکوره هم نیز بسیار وسخت جاری
بوده بهتر باشد وماء النیل قد جمع فیه اکثر هذه المحامد ودر دریای نیل اکثر این اوصاف جمع اند وماء العیون لا یخلو عن غلظ وآب چشمه
از غلظت خالی نیست وارداء منه ماء القنی ودردی تر از آب چشمه آب کاریز است وکاریز بنای مجهول بر وزن فالیز جوئی آب را گویند که
در زیر زمین وباغبانان بصنعتی در زیر زمین بکاوند که آب آن بالای زمین روان میشود وارداء منه ماء البیر وآب چاه از آب کاریز بد تر
است وماء النز اردا وآب نزردی تر است وتز بکسر یا فتح نون وتشدید زای معجمه ضعیفه یا مصوعه را گویند که در زمین رطوبت ناک باشد که
نواحی زمین رطب میتر شح شود ودران جمع شود ولیعرف بباید فرق درین ودر عین واقف آنست که در عین آب تحت الارض بر
می آید بخلاف نز که از زمین مجاوره رطب آب مترشح می نماید وانما ینبغی ان لیستعمل الماء بعد شروع الغذاء فی الهضم والیکن آنست که بعد
از شروع هضم غذا آب نوشیده وآن دو ساعت نجومی است واما عقیب نیمچ ـ ولکن پس از خوردن
غذا آب نوشیدن غذا را خام میکند ودفع خلط اردار ودر بیان غذا آب نوشیدن بلغمی مزاج را

روبیت علی ان من الناس من ینتفع بذالک وهو حار المعدة علاوه برین آنکه بعضی از مردمان نوشیدن آب در میان غذا
یا آخر آن نفع یابند لکن گرم معده میباشند چنانچه حکیم یوسف میفرماید که درت معده گرم ست باشد ترا میان غذا آب خوردن روا رسوم من الناس
من یکون شهوته للغذاء ضعیفة فاذا شرب الماء قویت شهوته - و بعضی از مردمان میباشند که خواهش طعام آنها بسبب حرارت ضعیف میباشد
هرگاه آب نوشیده شود خواهش طعام آنها قوی میگردد وذالک لتعدیله حرارت المعدة واز نوشیدن آب شهوة طعام قوی شدن بسبب تعدیل
کردن آب حرارت معده است واما الشرب علی الریق و عقیب الحرکة خصوصاً بعد الجماع و عقیب المسهل القوی او الحمام وعلی الفواکه
خصوصاً علی البطیخ فردی جداً ما کان المشروب او شراباً - ولکن آب نوشیدن بر نهار و پس از حرکت خصوصاً حرکت جماع و پس از مسهل
قوی و حمام و بر میوه خصوصاً بر تربوز نهایت ردی ست خواه آب باشد یا شرابیه و باید دانست که نوشیدن آب در چند مواضع ممنوع
ست یکی بعد از حرکت عنیفه یعنی بعد از ریاضت سخت خصوص بعد از حرکت جماعیه دویم عقیب فواکه رطبه خصوصاً بعد اکل خربوزه و
تربوز وانگور وغیره که محدث نزله و زکام و اکلمه اورام و بثور و قروح خبیثه است سوم اثنای خواب که محدث رعشه و فالج ست چارم
بعد اسهال که … اعصاب را ضرر میرساند پنجم بعد طعام که بزودی نوشند که محدث ضعف معده باشد ششم بعد از حمام بر خلو
معده که موجب اماتت حرارت غریزی باشد و اگر انسان درین اوقات مضطر گردد باید که بآشامیدن آب مضمضه نماید چند مرتبه
و اگر ازان تسکین نیابد چند قطره آبی بطریق امتصاص فرو برد و اگر ازین تسکین نیابد لابد مقداری از اغذیه مانند پارچه نانی یا سبوس یا
غیره اولاً بخورد و بعد ازان قدری آب که فی الجمله عطش را تسکین دهد بنوشد نه آنکه بسیار سیراب گردد و پوشیده نماند که دموی و صفراوی
مزاجان را آب سرد البته و هر چند برودت و رطوبت غالب تر است میل از فتور بحرارت اولی و انسب ست و باید که آب را بیک نفس و سرعت
تمام ننوشند بلکه بتدریج و دفعه دفعه و بلین … دفعه حمد و شکر الهی بجا آورد و باید که نفس را اندر ظروف آب نکشد تا بخار نفس بآن نرسد و خوابیده
بهیچ نحو که باشد خواه باستلقا و یا بر روی و یا بر پهلو افتاده و یا خم گشته و یا گردن منحرف کرده آب ننوشد که بسیار مضر است و نیز اجتناب
نماید از آنکه سر را بلند کرده و دهان را باز کرده آب از دور بریزد که بحلق ریخته شود و این بسیار مضر است و اکثر خوف بدخول قصبه ریه
و سرفه و اعلال ریه ست و نه آنکه باشد به نهایت تنگ … در ظرف آب فرو برده آب نوشد … ست و بهترین ظروف پیاله چینی و یا
قدح سفالی و یا قدح یا کوزه و یا پیاله مسی قلعی کرده است و بعد ازان ظرف رویین نهایت صاف کرده و آشامیدن آب در ظرف
ذهبی و فضی هر چند مقوی قلب است لیکن در حدیث منع و تهدید ازان وارد شده ست اجتناب ازان لازم ست و آب باران که از ابر
رعد بار دبهتر ست و اصلاح آب فاسد الطبع نمایند یا چند بار آهن تافته دران سرد کنند یا بطریق عرق یا قرع و انبیق عرق کشند یا
دانه الاچی و صندل و قسط و دار چینی خشک سائیده در خریطه بسته در سبو اندازند یا مولسری که آتش نهند و سبو یا کوزه بران بدارند
تا بخار بدان برسد و خوشبو گردد و ازان سبو آب نوشند و کذا انجیر و عود و تخم … حدیث العهد و سبو کرده و کذا طرح خریطه الاچی
و دار چینی و صندل و … کافور و کذا گل خرمای هندی و کذا … آب بطریق … ازان تصفیه آب نمایند - فان لم یکن
بالقلیل من کوز ضیق الراس امتصاصاً - و … علیه الغفران میفرماید که اگر در مواضع ممنوعه از نوشیدن آب صبر نگردد و پس باید که

بیان شراب

از کوزه تنگ سر بطریق مکیدن بنوشد و کثیرا ما یکون عطش من بلغم لزج فی المعدة و بسا اوقات تشنگی از بلغم که در معده چسپیده باشد پیدا

میشود که کلما روعی با لشرب ازداد - و هرچند که رعایت این عطش بنوشیدن آب کرده شود زیاده گردد فاصبر علیه لتنضجه الطبیعة المادة

المعطشة و اذا انضجها فیسکن من ذاته پس اگر صبر کرده شود بر چنین تشنگی نضج میسد طبیعت ماده تشنگی آور را و میگدازد و از پس بدین

جهت تشنگی از ذات خود ساکن میگردد و لهذا کثیرا ما یسکن بالاشیاء الحارة و بسا اوقات باشیاء گرم اینچنین تشنگی ساکن بدین سبب

میگردد و دلایل ما سطرت فی النفیسی من شاء فلیرجع الیه و چون ماتن از وجه اول شرب آب فارغ گشت صدد بیان فواید و نقصان

واضرار شرب شراب گردید و باید دانست که اگرچه کلام مجید و ام الکتاب ناطق بر تحریم اوست چنانچه حق تعالی فرموده یا ایها الذین آمنوا

انما الخمر و المیسر و الانصاب و الازلام رجس من عمل الشیطان فاجتنبوه لعلکم تفلحون و اثمهما اکبر من نفعهما - و هم مبا شر آنرا از جمله کبایر ست

و ایضا در صحاح سته بنام الخبائث موسوم کرده و حرام مطلق گردانیده لیکن چون طبیب بعض اوقات در معالجات باستعمال آن

محتاج میباشند و هم در فقه بشرطی مخصوص رخصت فرموده و اگر خلایق بدلیل منافع للناس استعمال میکنند بنا علیه شمه ازان

بیان کرده میشود تا که عوام الناس از نفع و ضرر و تدارک آن و از عوارض لاحقه اش آگاه باشند و بعنه خداوند کریم از بیان تحقیق

خبیث محفوظ دارد اللهم احفظنا من جمیع المنهیات و الآفات و مخفی مباد که شراب در اصطلاح اطبا آنست که آب انگور را صاف

کرده و در خم که درونش رغن اندوده باشند انداخته در آفتاب بنهند تا که بجوش آید پس در سایه گذارند و صاف کرده استعمال کنند

و باقی احوالش در مطولات مذکور است از انجا ملاحظه نمایند و خواص شراب بحسب طعم و قوام و غیره مختلف باشد پس آنچه محمود است ماتن

آنرا اول بیان میکند و خیر الشراب ما طاب طعمه و عطرت رائحته و صفا لونه و اعتدل قوامه - و بهترین شراب آن باشد که ذایقه

او خوش و بوی او خوشبو و رنگ آن صاف و قوام او معتدل بود - و العلامة الجیدة للشراب الجید الخالی عن الغش آنه اذا ترک

المقدار القلیل منه مدة طویلة لم یفسد - و علامات نیک برای شراب عمده که خالی از آمیزش باشد آنست که هرگاه اندکی شراب

مدت دراز در هوا گشاده نهاده شود فاسد و خراب نگردد و بخلاف مغشوش و لفقد رطول المدة لعرف جودته - و عمدگی شراب بمقدار

درازی وقت شناخته میشود یعنی چون شراب مدت دراز در هوا گشاده نهاده میشود خراب و فاسد نگردد باید فهمید که شراب عمده و

نیک است و الاقوی الرقیق اللطیف و اسرع اسکارا و تحللا - شراب رقیق زود مستی می آرد و بلطافت خود زود تحلیل و تمام میشود

و الغلیظ البطیء اسکارا و تحللا و ادوم خمارا - و شراب غلیظ بدیر مستی آرد و بدیر فرو شود و خمار مستی همیشه ماند و اکثره یسمن خصوصا

الحلو - و لکن شراب غلیظ بدن را فربه میکند خصوصا شراب شیرین که بدن را زیاده فربه میکند و لکن علی حذر من تسدیده

و از سده افتادن در عروق بسبب نوشیدن شراب غلیظ پر حذر و با خوف باشند زیرا که ازین شراب اکثر در عروق سده افتد

و یختار للشبان و المحرورین الابیض الممزوج قبل شربه بمدة کثیر الماء و برای جوانان و گرم مزاجان شراب سفید که پیش از نوشیدن

بمدتی با آب بسیار آمیخته باشد اختیار کنند و للمشایخ الاصفر القوی القلیل المزج - و برای پیران شراب زرد تیز که با آب کم آمیخته

باشد اختیار کنند فان ارید التغذیة و التسمین فالاحمر - و اگر بشراب نوشیدن تغذیه و فربهی بدن مطلوب بود پس شراب سرخ بنوشند

و در ع الشیخ و با احتمل و پیر و شیخ را ترک کن یعنی شیخ شراب اندک بنوشد که طبیعت او برداشت کند و در ع مبغیه امر است به شیخ ترک کذا فی المعالج
وجنبه الصبیان ذکو دکان از شراب پرهیز کنند و عدلهم فی الشبان و در جوانان شراب معتدل المقدار بده و انما یستعمل الشراب عند انحدار الغذاء
من المعدة لتنفیذ الغذاء علی مجاجته - و اینست که وقت فرود شدن غذا از معده شراب را استعمال باید کرد زیرا که اگر پیش از هضم غذا نوشیده
شود غذا خام را در عروق میبرد و باقی فضله او را عقیب فضله ها رود و لکن در میان یا پس از غذا نوشیدن شراب بهتر است علی ان المعتاد به قد یتسامح
بالانتقال بالعین علی الهضم علاوه بر این که خوگیر و معتاد به نوشیدن شراب بقدر یکه بر هضم غذا و سیری نقص نیابد لاتفاوت بالقوی علی التنفیذ
و منه القدر بنوشد که بر نفوذ کنانیدن غذا خام در اعضا مدد کند و مادام السرور یتزاید و اللون یحسن و البشرة تلین و الجلد یربو و الحرکات
نشیطة و الذهن سلیما فلا تخف من الزیادة و تا وقتیکه سرور زیاده شود و رنگ به خوب شود و جلد بدن نرم و بلند شود و حرکات نشاط
باشند و ذهن و عقل سلیم باشند پس از زیادتی شراب خوف مکن فان اخذ النعاس یغلب و النفس ان یقوی و البدن و الدماغ یثقل و الذهن
یتشوش و الحرکة تسترخی فقد وجب الترک پس اگر پینگی غالب شود و مالش دل قوی گردد و بدن و دماغ گران شود و ذهن پریشان
شود و حرکات بدن سست شوند پس در این وقت ترک شراب واجب است و ح یجب القی - و در این وقت مذکور بالاقی واجب است
و القی علی القلیل یشد ردی لانه یغصب من البدن ما ینفعه و بر اندک شراب نوشیده قی کردن ردی است زیرا که آنچه شراب به بدن نفع رسانیده
است بستم میکشد - و الشراب بالاقداح الصغار خیر من الکبار - و بکاسه های کوچک شراب نوشیدن بهتر از بزرگ است و کاسه کوچک
آنست که بقدر ده درم شراب در آن گنجد و التجدید بین الاقداح لینهضم الاول قبل ورود الثانی افضل و در میان فرق در میان کاسها
یا بهتر و افضل است تا که پیش از نوشیدن کاسه دوم کاسه شراب اول هضم یابد و ینبغی ان یحف مجلس الشراب بالمنظر اللذیذ من الازهار
و المحبوبین من الناس و الاروایح اللذیذة المعطرة و السماع المطرب و لایق و واجب است که گرداگرد مجلس سبزه زار گاه لذت آنش مثل شگوفها و معشوقان
از قسم مردمان و خوشبوهای لذیذه بیر و رقص طرب افزا آراسته کرده شود و قد و تقع من المجالس کل یا تعم و یقبض النفس کالوسخ و الدخان
و اللباس القذرة و الکمدة و واجب است آنکه از مجلس شراب هر چه غم آرد و نفس را منقبض کند مثل چرک بدن و مکان و بوی امتلاع لباس
سیاه و چرکین بر داشته دور کرده شود و لیقدم غسل البدن و الاطراف و لبس المشرق و تسریح الرأس و اللحیة و تقلیم الاظفار - و واجب است آنکه
مجلس شراب بعد از غسل کردن رو دست و پا شستن و لباس درخشان پوشیدن و شانه سر و ریش مبارک کردن و ناخن چیدن آراسته
و لیکن المجلس مشرفا فسیحا بقرب المیاه الجاریة مع الخضر فانها من الاصدقاء - و لایق است آنکه مجلس شراب بر مکان بلند و فراخ نزدیک آب
روان و باغ و بستان ظریف منعقد کنند - و ذلک لان الشراب یحرک القوی النفسانیة و یثیر کل الشهوات - و اینچنین مجلس منعقد کردن از آن است
که شراب قوت های نفس را حرکت میدهد و تهییج خواهش را بجوش آرد - فاذا لم تجد کل قوة مطلوبها تاذت و انقبضت فلا تقبل النفس
علی الشراب کل الاقبال و التفرج فیه کل التفرج الواجب فیقل نفعه - و هرگاه نفس موافق هر قوت مطلوب و مرغوب خود نیابد متاذی و
منقبض میشود و بر شراب کما حقه توجه نمیکند و به تفرجی که واجب است در وی تفرج نمیکند پس بدین سبب نفع شراب کم میشود و تدبیر
نمایان خبر را واجب است که مجلس شراب بمحبان صادق الاخلاص و بدوستان کثیر الاختصاص و مطربان خوش الحان و [illegible] گران

خوش منظر و محبوبان دلکش و معشوقان مہوش و صدیقان ہمراز در بساتین بہشت مثل کہ در وانہار آبہ صاف و فوارات عجیبہ و بنا ہائے
مصفا روان و نفوحات غریبہ و برکات انبقہ و فلوقات عطریہ و اطباق مصفا و ازہار معطرہ و اشجار خوشبو واز طیور مجلس اختیار کنند و
بحکیمان دقیقہ رس و معشوقہ محبوبہ جمیلہ کہ در معشوقان فخر و درۃ التاج حاصل کردہ شود و بکلمات عجیبہ و اسمار غریبہ و احادیث فخر
و حکایات لطیفہ عقد کلام بکشایند ۔ و شاعری این ہمہ را در رباعی آوردہ ۔ رباعی ۔ گر بادہ خوری تو با خردمندان خور ۔ یا باصنمی
لالہ رخی خندان خور ۔ بسیار مخور و ورد مکن فاش مسازہ ۔ اندک خور و گاہ گاہ خور و پنہان خور ۔ و ربما افسد فکان شرہ اکثر من نفعہ ۔ و بسا
اوقات شراب مذکور فاسد و خراب بشود و شر و ضرر او از نفع آن زیادہ گردد و منافع الشراب منہا النفسیۃ و منہا بدنیۃ و نفع شراب دو قسم
بود یکی از ان نفسی و دوم از ان بدنی باشد ۔ واما النفسانیۃ فلا یمکن ان یساویہ فیہا غیرہ ۔ ولکن در نفع نفسانی پس ممکن نیست انکہ
بشراب غیرش برابر بود و اعترف فضلاء الاطباء بالاقدر علی اتخاذ ما یقوم مقام الشراب فی المنافع النفسانیۃ و ذالک کالسرور و بسط النفس
و تقویتہا و تفسیح عملہا و تشجیعہا و ازالۃ البخل والغم والفکر الفاسد و ہو النفع الاکثر للمالیخولیا التفریحیۃ المقتاد لا سیما من السوداء
و منافع نفسانی مثل سرور و فرح کثیر و قوت شجاعت نفس و دوری بخل و غم و فکر فاسد میباشد و شراب مالیخولیا را بسیار نافع ہست لیکن نفع نفع
کہ ضد و حقیقت سوداست تدبر و یحسن الظن والخلق و ظن و خلق را نیک میکند و ظن بمعنی گمان و تہمت ہست و در اصطلاح اہل علم عبارت
یکی از طرفین و قوع و لا وقوع ہست و یقوی ذہن قوی الدماغ لان دماغہ لا ینفعل من ابخرۃ الشراب المسکر بل من جزء اللطیف فیصفو ذہنہ
صفاء لا یصفو مثلہ بغیرہ فلذالک قوی الدماغ لا یسکر بسرعۃ بعد از شراب نوشیدن ذہن قوی الدماغ قوی میشود زیرا کہ دماغ قوی الدماغ
از شراب منفعل و متاثر نمیشود بلکہ منفعل از ابخرہ لطیفہ او میگردد پس بدین سبب ذہن او صاف میشود کہ صاف نمی گردد مثل او بغیر
از شراب و از ین جہۃ قوی الدماغ بزودی مست نمیگردد و تدبر و بسرعۃ السکر و بطوء لعلم قوۃ الدماغ و ضعفہ ۔ و از زودی و دیری مستی قوت
و ضعف دماغ شناختہ میشود و اما البدنیۃ فانہا و ان امکن ان یستفاد بغیرہ من المعاجین و المرکبات فذالک یعسر لفقدان بعض اجزائہ
ولاکن منافع بدنی پس آن اگرچہ ممکن ہست کہ بغیر از شراب از قسم معجونات و مرکبات حاصل میشود پس این ہم مشکل ہست بسببی کہ
بعضی اجزاء مرکبات در ین زمانہ مفقود اند ۔ و ذالک کتحسین اللون و اثارتہ و تبریقہ و اشراقہ و تقویۃ الحرارۃ الغریزیۃ و انعاشہا
و انضاج الرطوبات و تلطیفہا و ادرارہا و تفتیح المجاری و ازالۃ سدودہا و تفتیح المسام و تقویۃ الہضم و تکثیر الروح و تلطیفہا و انارتہا و
انارۃ الدم و تنقیتہ و انضاج البلغم و تلطیفہ و ادرار الصفراء و تقطیعہا و تعدیل مزاج السوداء و قمع حدتہا و اخراجہا ۔ و منافع بدنی
مثل نیک کردن و لون زینت بخشیدن و درخشانیدن و تابانیدن رنگ جلد و حرارت غریزی را تقویت دادن و انگیزانیدن و رطوبات
را لطیف و پختہ ساختن و از بدن اخراج کنانیدن و مجاری را کشادہ کردن و سدہ ہای راہ مجاری دور کردن و مسام را کشادہ کردن
و ہضم را قوت دادن و روح را لطیف و روشن کردن و خون را روشنی دادن و بلغم را لطیف و پختہ خارج کردن و صفرا را جاری و تر
نمودن و اعتدال مزاج سودا نمودن و تیزش را کندیدن و از بدن خارج نمودن ہست و نفعہ یتعلق بالقوی الطبیعیۃ والحیوانیۃ اکثر
من القوی النفسانیۃ ۔ و تعلق نفع و فایدہ شراب بقوت طبیعی و حیوانی زیادہ از قوت نفسانی ہست و اما مضرتہ فالذہن و ترجمی

منافع و مضار شراب

العصب وتورث الرعشة والتشنج و شراب مدام نوشیدن ذہن را کند ولی راسست و رعشہ و تشنج را پیدا میکند و کثیرا ما یموت السکران بالسکتة

ولیا اقلات سال لیکنیر غیر الشراب الصرف محرق الدم مفسد للمزاج الدماغ والکبد و شراب تنہا بغیر آب نوشیدن خون را میسوزد و مزاج

دماغ و جگر خراب میکند زیراکہ آن در درجہ اول گرم و درجہ دوم خشک ست والسطار یخاف منہ الذوسنطاریا والتخمۃ واسہالہ و از شراب

مسطار خوف پیدا شدن اسہال جگر ست زیراکہ تخمہ و اسہال را پیدا میکند و باید دانست شرابی کہ بر وی شش ماہ گذشتہ باشد

آنرا متوسط گویند و اگر چار سال منقضی بودہ باشد او را قدیم خوانند و اگر دو سال گذشتہ باشد وی را عتیق خوانند و اگر چل روز برو رفتہ باشد

آنرا مسطار خوانند و سطار معرب ستنگار و یا از مشتق افشار ست و ذوسنطاریا اسہال جگر ست کہ از ضعف جگر وغیرہ حادث گردد

والتخمۃ یعنی پر ہم شدن شکم ست و اسہال بیرون آمدن مادہ ست از راہ معدہ زیادہ از عہد معہود و السکر المتواتر توہین

القوی قوی الدماغ والعصب - و متواتر ہمیشہ سست شدن قوی قوی الدماغ و اعصاب دماغی را سست میکند و لا باس فی الشہر

مرتین لا رعنۃ قوی الدماغ و برای آرام دادن قوت ہای دماغی را در یک ماہ دوبار شراب نوشیدن خوفی نیست زیراکہ در حالت مستی

انسان اعمال را ترک کردہ آرام میکند و الفصل والبلد البارد ان یحتملان کثرۃ الشراب وقوتہ - و موسم و شہر سرد شراب کثیر و قوی

را احتمال میکند و ما امکن ترک النقل فہو اولی و حتی الامکان نقل را ترک کردن بہتر ست و آنچہ بعد شرب شراب از قسم ترشی

و نمکینی وغیرہ خورند از النقل گویند - لکن المحرور قد ینفع بالنقل بالسفرجل والرمان والمز والتفاح والکمثری والرغیر و والقرص

اللیمو و حماض الاترج و شرابہ ولکن گرم مزاجان بہ نقل کردن بہی و انار میخوش و سیب و اسپانی و سیب و شفتی و قرص لیمو

و ترشی ترنج و شربت ترنج نفع میابند - بل قد یحتاج الی النقل باقراص الکافور کما یفعل بالمد قوقین - بلکہ گاہی بہ نقل کردن

قرص کافور حاجت می افتد چنانچہ بمد قوقان داوہ میشود والمبرود بجوارش التفاح والسفرجل والہلیلج والقمر والفستق - و سرد

مزاجان بہ نقل کردن جوارش سیب و بہی و گلقند و خرما و پستہ نفع میابند و جوارش معرب گوارش ست معناہ الہاضم للطعام

والفرق بینہ و بین المعجون ان المعجون حلوۃ و بشتۃ و طیبۃ والجوارش لا یکون الا غذیۃ طیبۃ الرائحۃ - والمرطوب بالقضامۃ و زیتون الما

والحمیص والاوز المملوحین - و تر مزاجان بہ نقل کردن باشیائی کہ بدندان شکستہ شوند یا سخود بریان و زیتون خام کہ در آب نمک

کردہ باشد و پستہ و بادام ہر دو نمکین نفع میابند والاشیا التی یبطی بالسکر النقل بالموز و خصوصا المرقشیون لوزۃ تستعمل

قبل الشراب یمنع السکر - و چیزہا ئیکہ مستی را بدیر آرد نقل کردن بادام تلخ ست خصوصا اگر پنجاہ عدد بادام پیش از شراب استعمال

کردہ شود مستی شراب را منع میکند وکذالک التنقل ببزر الضبط المملح واکل القنبیط والکرنبۃ قبل الشراب - و ہمچنین نقل کردن تخم

کرم رومی کہ نمکین کردہ باشد و خوردن کرم ساہی و کرم پیش از شراب سکر را منع میکند وکذالک یمنع استعمال المدرات والثرید

الدسمۃ - و ہمچنین مدرات استعمال کردن و ثرید دسم خوردن مانع سکر ست و ثرید تلیخ سودن حمید نوعیست از طعام کہ

پارہ ہائے نان را در شوربا گوشت تر کردہ خورند و سبب آنکہ بول می آرد و دسم یعنی روغن ست وان انطات بالسکر لکنہا

تمنع کثرۃ الشرب - و مدر و ثرید اگرچہ سکر را منع نمیکند ولکن کثرت شراب را ہم منع میکند والسکران لسرعۃ کالتقل

یجوز الطیب و لقصمی الشراب و کذا العود الهندی و الشیلم و ورق القلب و الزعفران و آنچه سکر را زود می آرد مثل نقل کردن بجوز بوا یا آنکه
جوز بوا در شراب خیسانیده باشد و همچنین نقل کردن بعود هندی و شیلم و برگ بنگ و زعفران شتابی مستی آرد لکن هذه لیسکر لسرعة مفرده و چون
تمام اشیا مذکوره بالا تنها مست میکنند پس برای حالت آمیزش مست تر خواهند کرد و عود هندی اگر گویند و شیلم در فارسی گندم دیوانه
را خوانند - و اما البنج و اللفاح و الشوکران و الافیون فمفرط و لکن جوز بوا خراسانی و تخم بیروج الصنم و بنگ کوهی و افیون کثیر السکر اند و انما یستعمل
لمن یرید ان یعالج بالایحتاج فی الصحو - و همچنین مسکرات شخصی را داده شود که اراده باشد آنکه علاج کنند بچیزی که در هشیاری برداشت
آن نمی تواند کرد و آن علاج مثل قطع عضو و کی است و ما یذهب رائحة الشراب الکزبرة الیابسة و الآس و الدارصینی - و آنچه بوی شراب
را نه و دهان ببرد مثل کشنیز خشک و موسن کوهی و دارچینی است و افضل ما یمزج بالشراب الماء و قد یمزج بالرمان المز فیزداد تقویة
بذالک بسیر سیر و اعطیاء و قد یمزج بالورد فیقوی المعدة و القلب اکثر و قد یمزج بالمرق الفراریج او اللحم لمن غشی علیه او ضعف او
ضعف ان لا یطول المدة الی حیث تصل المرتبة مفرده - و افضل و بهتر چیزی که بشراب آمیخته میشود آب است و گاهی بعرق انار ترش
آمیخته میشود پس بدین جهت تفریح شراب زیاده گردد و شراب همچنین آمیزش سر و ریزرنگ را می آرد و گاهی با آب گلاب آمیخته میشود
پس معده و دل را اکثر قوی میکند و گاهی آمیخته میشود بشوربای جوزه مرغ و یا گوشت برای شخصی که او را غشی پیدا شده باشد یا بدن
او ضعیف بوده باشد و یا خوف باشد که بیمار تا رسیدن شوربای تنها باعضا و بدل یا تحلل شدن آن زنده نخواهد ماند پس درین
حالت آمیزش شراب باشوربا جات ضرور نیست - بیان فوایدیکه باین بحث تعلق دارند پس خمار عبارت است که شراب انهضام نایافته
فضله آن در معده باند و بخار آن بسوی دماغ آید و بهترین علاج در دفع خمار بوئیدن مشمومات بارده است چون سرکه و گلاب
و صندل و کافور و کشنیز و بید مشک و خیار و کدو و شاهسفرم بر پیشانی مالیدن و دلک اطراف و پاشویه کردن و آب یخ و برف
بر روی ریختن و نوشیدن و شربت حماض و زرشک نوشانیدن و یا دوغ و یا آب انار ترش و یا سکنجبین و امثال آن با برف سرد کرده
نوش کردن انفع بود و مضمضه با آب غوره و سرکه رایحه شراب از فم دور کند فافهم و تامل تدبیر الحرکة و السکون البدنیین فصل منهم
ثابت است در بیان تدبیر حرکت و سکون بدنی و معنی هر یک بتفصیل گفته شده لبقاء البدن بدون الغذاء محال و لیس الغذاء بصیر
بجملته جزء عضو و لغیر غذا باقی ماندن بدن محال است و غذا اکول تمام جزو بدن و عضو نمیگردد بل لابد ان یبقی منه عند کل هضم
اثر و لطخة بلکه ضرور نیست که تا در هر هضم اندکی اثر غذا در بدن باقی ماند فاذا تکررت و کثرت علی طول الزمان واجتمع منها شئ له قدر یغیر
بکیفیة ان یسخن البدن بنفسه او بالعفن و هرگاه لطخه را در بدن ترک کرده شود و بر گذشتن زمانه در از آن بسیار گردد و مقداری بزرگ
از آن جمع گردد پس حاصل شود در اقدری که بکیفیت خویش ضرر رساند بانکه بذات خود بدن را گرم کند اگر خود گرم باشد و یا عفونت ماده
گرم سازد او یبرد البدن بنفسه او باطفاء الحرارة الغریزیة - و یا طریق مذکور یا بدن را بذات خود سرد کند اگر سرد باشد یا بفرو نشانیدن
حرارت غریزی سرد سازد او یغیر بکیفیته بان تسد و تثقل البدن و یوجب امراض الاحتباس و یا بمقدار خود لطخه بدن را ضرر رساند بدین
طریق که مجاری را بند کند و بدن را گران سازد و امراض احتباس را پیدا کند و تفصیل امراض احتباس معلوم است در ان استفراغ است

تدبیر حرکت و سکون بدنی

تؤذی البدن بالادویة لان اکثرها سمیة ولانها لا یخلو من اخراج الخلط الصالح المنتفع به۔ اگر لطخہ را بادویہ مسہلہ از بدن خارج کردہ شود بدن را ایذا بسیار رساند زیرا کہ ادویہ مسہلہ اکثر زہر ہیا غیر ہم ادویہ مسہلہ از ین امر خالی نباشند کہ خارج کنند خلط صالح را کہ از آن بدن نفع مییابد فہذہ الفضلات ضارة ان ترکت او استفرغت پس بہر صورت این فضلہ و لطخہ مذکورہ مضر ہست اگر در بدن نہادہ شود یا بادویہ مسہلہ خارج کردہ شود والحرکة من اقوی الاسباب فی منع تولدہا۔ و حرکت و ریاضت در منع پیدایش لطخہ از قوی ترین اسباب ست لما تسخن الحرکة الاعضاء و تسیل فضلاتہا۔ زیرا کہ حرکت اعضا را گرم کند و فضلات را از بدن روان میسازد فلا یجتمع منہا علی طول الزمان شی پس در وقت دراز چیزی از فضلہ جمع نمیشود۔ و ہی تعود البدن الخفة والنشاط و حرکت بدن را عادت سبکی و خوشی ماندن می اندازد و تجعلہ قابلا للغذاء۔ و بدن را قابل غذا یافتن میکند۔ و تصلب المفاصل و تقوی الاوتار و الرباطات و الاعصاب و حرکت مفاصل را سخت و اوتار و رباطات و اعصاب را قوی میسازد و معنی ہر یک گذشت و یومن من جمیع الامراض المادیة و اکثر المزاجیة۔ و حرکت از جمیع امراض مادی و مزاجی در امان دارد اذا استعملت المعتدلة منہا فی وقتہا و کان باقی التدابیر صوابا۔ مگر ریاضت آنکہ بایدش بہ ہر گاہ معتدل در وقت مقررہ کردہ شود و باقی تدابیر ہم صحیح باشند و باقی تدابیر لغیبة ضروریہ ہست و وقت الریاضة بعد انحدار الغذاء و کمال الہضم۔ و وقت ریاضت پس از فرو شدن غذا از معدہ و تمام شدن ہضم ہست پوشیدہ نماند کہ ماکول تمامہ جزو بدن نمیگردد بلکہ در ہر ہضم قدری از آن باقی بماند آن فضلہ ہست و امریکہ مانع اجتماع فضول بود آن ریاضت ہست و این ہم گفتنی ہست از ادویہ کہ مضطر کند انسان را بسوی تنقیہ عظیم و نواز اگرچہ طبیعت باذن خالقہا دایم در دفع فضلات ہست لیکن بے اعانت حرکت کفایت نکند لہذا شیخ گفتہ الریاضة تدفع الامراض المادیة و تنعش الحرارة الغریزیة و تصلب المفاصل و توسع المسام۔ پس مخفی نماند کہ انواع ریاضت بسیار اند بعضی صعبہ و شدید کہ مناسب ابدان قویہ باشد چون کشتی گرفتن و اسپ دوانیدن و پیادہ رفتن و دویدن و شنا کردن و تیر انداختن و دولاب بر گرفتن و نیزہ بازی و شمشیر بازی کردن و بعضی ریاضت نرم و لطیف کہ مناسب ناتوانان و ابدان ضعیفہ باشد چون سوار شدن و آہستہ رفتن و در زورق نشستن وغیرہ پس بعضی ریاضت عام ہست و بعضی خاص و بعضی ریاضت بدنست فقط و بعضی ریاضت نفس ہست فقط و بعضی ہم ریاضت بدن و ہم ریاضت نفس ہست پس ہر چہ دران حرکت بدنی و نفسی ہر دو مرکب از ہر دو ہست و استماع نغمہ لذیذہ ریاضت گوش ہست و خواندن خط باریک گاہ گاہ و نظر باشیاء جمیلہ ریاضت بصر ہست و بکار معتدل نیز ریاضت بصر ہست و قرائت قرآن باواز بلند تنقیہ سر کند از فضلات گلو و تنفس کمان کشیدن و بازی بکرہ و صولجان ریاضت ہر دو دست و گردن و سینہ و ہر دو کتف و پشت ہست و رفتار سریع ریاضت ہر دو سرین و ہر دو ران و ہر دو ساق و ہر دو پای ہست و دوانیدن اسپ ریاضت جمیع بدن ہست با اعتدال مر ناتوانان را مفید ہست و در کشتی نشستن و آہستہ رفتن و ملایمت حرکت دادن صاحبان امراض مزمنہ و ناتوانان را مفید بود و تدریج بر صاحبان شطر الغب و حمیات مرکبہ و استسقا و لقرس را نافع پس اگر ریق باشند مولد لیسیہ را منقطع سازد و اگر لغوشت ہست مولد قویہ را و کوب سفینہ از ریاضات خفیفہ قوی الاثر ہست

جهة امراض مزمنه چون جذام و استسقاء و لتقویت هضم و سالفته بخیل و لعب بکره و صولجان ریاضت قویه جمیع بدن و نفس است
و بدین ریاضت ظاهر است اما نفس از آنکه لازم اوست فرح بالغلبه بالقهار و ذلک عبارت است از مالش و مشت مال بدن و
آن اقسام است یکی صلب یعنی شدید الغمز و دی استوار میکند عضو را جهت تحلیل رطوبات و جذب خون و روح دوم لین یعنی نرم
و این قسم نرم و سست میکند عضو را سوم کثیر یعنی مالیدن بدن زمان طویل و این قسم باعث لاغری عضو میگردد چهارم قلیل و
این قسم تحلیل معتد به نمیکند پنجم خشن یعنی مالیدن بخرقه درشت و این قسم عضو را خشن و برگ میکند ششم املس یعنی مالیدن بکف نرم
و این قسم نیکوئی رنگ و فربهی اندک میکند فافهم ـ و چونکه دلک متقدم و متاخر مختلف الاسم و الحکم بود بیان آن لازم آمد پس
بدانکه قبل ریاضت آنکه دلک مستعمل میشود مسمی است بدلک الاستعداد زیراکه وی اعضا را مستعد و مهیا میکند بهر ریاضت و
حرکت و درین دلک باید که ابتدا به تلیین نمایند و بتدریج بقیام رسند و دران کوشند پس بریاضت یعنی بکشتی گرفتن گرایند
و آنچه بعد ریاضت مستعمل است مسمی است بدلک الاسترداد و این دلک مفید راحت و مانع تحلل رطوبات و جاذب خون و روح است
باعضا و محلل مواد که در عضلات و قریب جلد باقیمانده باشد و لازم است که دلک استرداد باوضاع مختلفه و جهات متنوعه باشد
و انجام دلک صلب بلین گرایند اما وقت ریاضت منجبه که به نفس عظیم انجامد ترد پاک بودن بدن از فضله غلیظه چون بول و براز
و پس از هضم غذا و در فصل و وقت معتدل است و مادام که لون در حمرت بود و حرکات به نشاط و خفت و بدن در انتفاخ باشد وقت ریاضت است
اما هنگام این حالات در بانتقاص آورند و عرق افراط کند واجب است که ریاضت را قطع کنند و بر خلو معده و بعد از جماع مضر بود بدان
ضعیف را ریاضت نیز مضر است و در زمستان ریاضت قوی کثیر و در تابستان قلیل بضعیف بهتر باشد و صبیان را لطیف و قلیل و شبان را
قوی غیر طویل و کهلان و شیخان را لطیف و طویل مناسب است و ماتن بعضی از بن فواید بیان میکند ـ والریاضة المعتدلة هی التی
یحمر فیها البشرة و تربو و یبتدی العرق ـ و ریاضت معتدل آنست که در روی جلد سرخ و بلند شود و عرق آغاز کند ـ اما التی
یکثر فیها سیلان العرق فمفرطة ـ و ریاضتی که در وی سیلان عرق کثیر شود آن ریاضت کثیر است و او را ترک باید کرد ـ و ای عضو کثرت
ریاضته قوی ـ و هر عضوی که ریاضت آن بسیار کرده شود العضو قوی گردد ـ و خصوصاً علی نوع تلک الریاضة خصوصاً اگر ریاضت
موافق آن عضو کرده شود ـ بل کل قوة هذا شانها ـ بلکه شان هر قوت همین است که از کثرت ریاضت قوی گردد فان من استکثر من الحفظ
قویت حافظته ـ پس هر شخصی که حفظ زیاده کند قوت حافظه او زیاده گردد و کذلک المستکثر من التخیل ـ و همچنین کثیر کننده تخیل را قوت
متخیله او زیاده گردد ـ والمتفکرة و فی هذا مفکره را تدبر و لکل عضو ریاضة تخصه ـ و هر عضو را خاص ریاضت باشد فللصدر القراءة و لیبدا فیها من الخفض
الی الجهر بتدریج پس ریاضت سینه خواندن قران و کتب باواز بلند است پس باید که در خواندن باهستگی از خفی بجهر ابتدا کند والسمع بتناوب سماع
الانغام اللذیذة ـ و قوت شنوایی بشنیدن نغمهای لذیذه ریاضت یابد والبصر بقراءة الخط الدقیق احیاناً و بالنظر الی اشیاء الجمیلة ـ
و قوت بینایی بخواندن گاه گاه خط باریک و یابدیدن چیزهای عمده جمیله قوت میباید ـ و رکوب الخیل بالاعتدال ریاضة البدن کله و یحلل اکثر مما
یسخن فلینفع للناقهین بتحلیل بقایا امراضهم ـ و سواری اسپ باعتدال ریاضت تمام بدنست و تحلیل رطوبات و غیره زیاده میکند از آنچه بدن را گرم میکند و مر ناقهان را

نفع میدهد یعنی کلفت میکنارهی مامی اینها از تحلیل میباشد و ذلک الترجیح بالرفق و همچنین بآرام ترجیح کردن ریاضت تمام بدلست و ترجیح ماخوذ از ارجوحه
است و آن عبارتست ازانکه ریسمان را بود و تو کرده بهوا و بر ند چیزی و در ان نشینند و آنرا بجنبانند و آنرا بهندی جهولا گویند و اما طرد النحل فتحلیل کثیر للبخن
و الکن و دوانیدن اسپ پس تحلیل رطوبات و غیره زیاده کند و بدن را گرم سازد - واللعب بالصولجان ریاضة للبدن والنفس لما یلزمه من الفرح
بالغلبة والغضب بالانقهار - و بازیدن لعب صولجان ریاضت بدن و نفس است زیراکه درین بازی فرحت با غالب شدن و غصه بمغلوب گردیدن لازم
است و صولجان بفتح صاد و لام نیز مفتوح و جیم عربی بمعنی چوگان است و در اصل لغت صولجان بمعنی عصا سر کج و خمیده است که مشتق از
صلج که بمعنی کجی است و چون چوگان نیز سر کج میباشد لهذا چوگان را هم صولجان گویند و صولجان معرب چوگان نیست چنانچه اکثر اهل لغت
گمان برده اند و اگر صولجان را معرب چوگان گویند زیاده بودن لام را وجه نباشد و تحقیق ما بنیست که چون چوگان که چوبی سر کج باشد در اصل
چول گان بود مرکب از چول که بفتح بمعنی خم و کجی است و لفظ گان که برای نسبت است پس چولگان را که اصل لغت است معرب کرده صولجان گفتند
و کذالک المسابقة بالخیل و همچنین مسابقه و انیدن اسپ و پیش دستی کردن ریاضت بدن و نفس است و بهندی مسابقه اسپ را گهوڑ دوڑ گویند -
و رکوب السفن محرک للاخلاط مثور لها نافع الامراض المزمنة کالجذام والاستسقاء لما یختلف علی النفس من فزع و غم و یقوی المعدة والهضم و سواری
کشتی اخلاط را حرکت میدهد و در جوش آرد و امراض دیرینه را از بیخ بر میکند و امراض مزمنه مثل جذام و استسقا است زیراکه از سواری کشتی بسبب فزع
و غم بر نفس اختلاف پیدا میشود یعنی گاهی غم و گاهی خوشی میباشد و بدین سبب مواد بدنی بیرون می جهند و سواری کشتی معده و هضم را قوت میدهد
و اذا هاج منه غثیان و قی نفع باخراج الفضول الغلیظة و اذا دی الی جسمه - و هرگاه از سواری کشتی غثیان و قی هیجان کند بسبب خارج شدن فضول
بدنی نفع میرساند پس باید که در بند کردن آن دلیری نکرده شود و من جملة الریاضة الدلک - و از جمله ریاضت دلک است و آن چند اقسام
است فمنه خشن یحمر اللون و یجذب الدم الی البدن مالم یقع منه افراط و یقوی التحلیل پس بعضی از ان درشت است یعنی بدستهای خشنه مختلف
کرده شود و همچنین دلک بدن را سرخ و فربه میکند تا آن وقتیکه زیاده نکرده شود زیراکه زیادتی آن رطوبات را تحلیل میکند - و منه
صلب فیشد و یقوی الاعضاء الضعیفة و بعضی از ان سخت است پس آن اعضای ضعیف را قوی و تشدید و مضبوط میکند -
و منه لین فیرخی - و بعضی از ان نرم است پس آن بدن را سست میکند و منه کثیر فیهزل و بعضی از ان کثیر است پس آن بدن را لاغر میکند -
و منه معتدل فیخصب پس بعضی از ان معتدل است پس آن بدن را فربه میکند و ینبغی ان یتقدم علی الریاضة دلک للاستعداد لها
و بعدها دلک لاسترداد القوة و تحلیل ما البقیة الریاضة فی العضل و قریب من الجلد و لایق است آنکه قبل از ریاضت کردن برای تیار کردن
بدن دلک کرده شود و پس از ریاضت برای باز آوردن قوت مفروره و تحلیل کردن آنچه ریاضت آنرا در عضل و نزدیک جلد باقی گذاشته
بود دلک کرده شود و لیکن باید که کثیرة لیختلف مواقعها علی البدن - و دلک اکثر بدستهای کثیر کرده شود تا مکانهای دلک بر بدن مختلف
باشند و بدین سبب اختلاف اثر دلک در تمام بدن میرسد و مراد بآنکه کثیر انست که باد ضایع مختلفه دست به بدن رساند تدبیر النوم والیقظة
و فصل چهارم تابع است در بیان تدبیر خواب و بیداری افضل النوم هو الغرق - و بهترین خواب خواب غرق است و خواب غرق آنست
که اگر بخوابیده را بیدار کرده شود با آسانی بیدار نشود و للمتصل و خواب متصل بود یعنی اگر گاهی بخوابد گاهی بیدار نشود آنرا غیر متصل گویند و لا متصل گویند

بیان دلک

المعتدل المقدار - وخواب معتدل مقدار باشد وقلیل نبود الحادث بعد هضم الغذاء وشروعه فی الانحدار - وخواب بعد هضم شدن غذا و فرو شدن آن از معده پیدا شده باشد وسکون یابیدش من نفخة وقراقر - و پس از ساکن شدن آنچه بمتابعت میکند هضم غذا از نفخ نفخ شکم وقراقر وغیره بخوابد ومن استعان بالنوم علی الهضم - وشخصی که بر هضم غذا استعانت طلب فینبغی ان یتمدد اولاً علی الیمین قلیلاً - پس لایق است آنکه اول بطرف راست اندکے بخوابد لیحدر الغذاء الی قعر المعدة لمیله الی الیمین تاکه غذا سوی قعر معده فرو آید زیراکه میلان قعر معده سوی راست است لسهولة جذب الکبد له لمیل او سوی راست از آنست که کبد غذای را بآسانی جذب کند فهناک الهضم اقوی پس نزد قعر معده هضم قوی تر است ثم علی الیسار طویلا و پس از فرو رفتن غذا در قعر معده سوی طرف راست خواب دراز بخوابد لتشتمل الکبد علی المعدة فیسخنها تاکه جگر بر معده گرد آید و آنرا گرم کند - فاذا تم الهضم عاد الی الیمین لیعین علی الانحدار الی جهة الکبد - وهرگاه هضم غذا تمام شود باز گردد سوی طرف راست تاکه بر فرو کردن غذا طرف جگر اعانت ورزد کند - والنوم اکثر تعریقا من الیقظة علی سبیل الاستیلاء من الطبیعة علی المادة - وخواب از بیداری عرق بسیار می آرد بطریقیکه طبیعت بر ماده غالب می آید والیقظة اکثر تعریقا علی سبیل الاسالة و بیداری زیاده است از روی عرق آوردن بر طریق روان کردن مواد - ومن عرق فی نومه کثیرا ولا سبب له ظاهر فبدنه ممتلی من غذاء او خلط - وشخصی که در خواب عرق بسیار کند وهیچ سبب عرق آور ظاهر نباشد پس باید دانست که بدن او از غذا قریب العهد یا از خلط ممتلی باشد فاید حافظ صحت را باید که اعتدال نوم و یقظه ملحوظ خاطر دارد ونوم معتدل آنست که از وقت شروع هضم غذا در شب که مقدارش هشت ساعت کمتر و دوازده ساعت زیاده نباشد باستغراق حاصل آید زیراکه یقظه بافراط باعث احتباس و افتقار رطوبات ومنع استقرار غذا وفساد مزاج وموجب یبس دماغ و افنا و احراق اخلاط و مورث مالیخولیا و جنون است وافراط در نوم موجب کسل و کاهلی و نسیان و بلادت و بیاض لون و نزله و زکام وغیره است لهذا افراط در هر یکے از آن هر دو مذموم است و هر چند جمیع افراد انسانی را خواب نافع است لکن مشایخ را نافع تر لهذا جالینوس هر شب بقلة خس مطبوخ تناول می نمود ومیگفت منکه پیر شدم خوردن بقله کاهو مرا تر طیب و نوم می آرد اما باید خورد که کسر نفخ گرده و خواب در روز مشروع نیزاکه رنگ بدن را فاسد میکند و سپرز را بزرگ میسازد و تخمه پیدا میکند و قوی نفسانیه مسترخی میگردد و حمیات و اورام و بلادت ذهن و امراض رطوبیه مثل نزله و زکام و سقوط اشتهار طعام پیدا میکند و کسیکه معتاد بدان باشد واجب است که خود را از آن بتدریج باز دارد زیراکه فوراً ترک عادت ضرر میرساند اما اگر کسے بمقتضای طبع و یا بشغلی شب بیدار باشد و در روز خواب کند شدید الضرر نیست بلکه مفید است اما در گرما بسبب قصر لیل اگر چند روز قیلوله نماید باعث راحت و سنت آنحضرت صلعم است اما نوم بامداد که مسمی است به عیلوله سخت زیان دار و خاصه بر خلو معده اما نوم ضحی مسمی به قیلوله محدث تکدر حواس است اما نوم بعد زوال مسمی است به حیلوله محدث نسیان اما نوم وقت عصر مسمی است به غیلوله باعث آفات کثیر و هلاکت است تا آنکه گاهی عدم خواب بود و گاهی در بیداری یعنی همیشه در پینگی بود که موجب تحیر طبیعت است و خواب بر خلو معده مضعف قوی و ارواح است و بر شکم خفتن ممد هضم و بر استلقا موجب نزله و زکام و تشنج و درد رگ و ظهر و کابوس و صرع و بر پهلو خواب مومنین و موجب صحت و خواب منکبه یعنی سرنگون محدث امراض چشم است و خواب دیگر جای شمس دماغ را ثقیل میکند و محدث صداع است و بیکه بعضی اعضا در آفتاب و بعضی در سایه باشد

بیان استفراغ و احتباس

ممنوع است و در شرح نیز منع از آن وارد شده و خواب در مهتاب محدث باد و رعاف است و خواب بر زمین نمناک محدث فالج و استرخا و اوجاع

ظهر و خواب بر فرش صلب باعث تمدد و تشنج و خالج و خواب بر فرش نرم و گرم مسمن بدن است و خواب بر اعلی قفا (کل) مضعف باه لشرط ملاقاة

پشت نعالی طویل تدبیر الاستفراغ والاحتباس فصل پنجم ثابت است در بیان تدبیر استفراغ و احتباس یجب ان یعتنی بالطبیعة و دوا

آنست که سوی طبیعت عنایت کرده شود و بر پلید لوث طبع یعنی بر از اسم طبیعت اطلاق می باید تدبر فلیلین ان احتبست - و اگر در طبیعت

یبس و حبس پیدا شود نرم کرده شود تا قولنج پیدا نشود بمثل مرقة دهنیة اسفیدباجة کثیرة السلق والاسفاناخ - فلیلین طبیعت بمثل

شوربای مرغ بی مصالحه که در وی چغندر بسیار و اسفاناخ انداخته باشند بخایند او باللیمونیة بالقرطم یا تلیین طبیعت لیمونیه که مرکب از قرطم

بود کنند او بالتین بالقرطم فنعم الملین وخصوصا للمشایخ - لکن انجیر که مرکب با قرطم باشد پس عمده ملین است و خصوصا پیران

عجیب است و بمثل الفتل المسهلة والحقن اللینة و اگر از تدبیر مذکوره بالا مطلب حاصل نشود تلیین طبیعت بمثل فتیله مسهله و یا با حقنه

لینه باید کرد و فتیله آنکه در دبر یا قبل فتیله اسهال نهند و الاحتقان بالدهن ینفع المشایخ بالتلیین و حقنه بروغن زیت کردن پیران را

جهت نرم کردن طبیعت نفع میرساند - و نزطیب الامعاء تسخینها - و بسببی که امعاء را تر و گرم سیکند و تحبس الطبیعة اذا افرط لینها - هرگاه

تلیین طبیعت بدرجه نهایت گردد حبس و قبض کرده شود بمثل السماقیة والحصرمیة والزرشکیة والحماضیة والتفاحیة و حبس طبیعت بمثل

سماقیه و حصرمیه و زرشکیه و حماضیه و تفاحیه باید کرد و سماقیه و حصرمیه و غیره غذای است که در وی حصرم و سماق انداخته شود

بیان حمام

ولیقلل الدهن والسلق و درین اغذیه حابسه روغن و سلق کم کرده شود زیراکه ملین اند - و من المستفرغات المعتادة فی حالة الصحة

الحمام والجماع فلنقل فیهما - و از جمله مستفرغات که در حالت صحت معتاد اند جماع و حمام است پس در بیان تدبیر آن هر دو کلام کنیم و حمام

گرمابه را گویند و جماع بمعنی جمع شدن مرد با زن است القول فی الحمام و این قول اول ثابت است در بیان تدبیر گرمابه و بدانکه استحمام

کردن انسان را ضروری است خصوص در بلاد بارده جهت تحلیل و ترقیق مواد و تعریق و ادرار و ترطیب و تخفیف و تسمین بدن افضله

ما کان قدیم البناء عذب الماء واسع الفضاء معتدل الحرارة و بهترین گرمابه آنست که عمارت و بنا آن قدیم و دیرینه و آب آن شیرین

و خوش مزه و مکان اندرون آن فراخ و گرمی آن معتدل و برابر باشد و سقف آن مرتفع و مستحکم و هوای آن طیب و کثیر الاضوار

والفضاء بود و سه خانه دارد یعنی بیوت آن سه است والبیت الاول مبرد مرطب و خانه اول حمام یعنی پاپوشید ترا سرد و تر کننده

است و بیت اول مسلخ است و مسلخ آنست که در انجا جامه و غیره نهند والثانی مسخن مرطب و خانه دوم یعنی میان سر اسخن و مرطب

است والثالث مسخن مجفف و خانه سوم مسخن و مجفف است و خانه سوم جای عمدکان است و لا یدخل البیت الحار الا بتدریج فلیقف

الخروج و حمام کننده را باید که در خانه گرم داخل نشود مگر باهستگی و چونکه وقت دخول اینچنین رعایت کردن ضرور است پس چراونه

خروج رعایت کرده شود و طول المقام فیه یوجب الغشی والکرب والخفقان - و در خانه گرم حمام تا دیر نشستن غشی و بیقراری و خفقان

آرد و یابس المزاج یستعمل الماء اکثر من الهواء و یابس مزاج به نسبت هوا استعمال آب زیاده کند یعنی آب زیاده استعمال کند و در

حمام کمتر نشیند - وقد یضطر الی رش البیت بالماء وصبه علی ارض الحمام لیکثر بتخیره کما یفعل بالمدقوقین - و یابس مزاج گاهی

طرف پاشیدن آب در حمام محتاج میگردد و بریزیدن آب بر زمین حمام ضرورت افتد تا که بخار زمین حمام زیاده شود چنانچه پیر بصیان تپ دق
اینچنین ساخته میشود و مرطوب المزاج لیستعمل الهواء اکثر من الماء و مرطوب المزاج استعمال هوا زیاده از آب بکند یعنی عکس یابس المزاج باید کرد و قد
یضطر الی افراط العرق قبل استعمال الماء کما یفعل بالمستسقین - و گاهی حاجت می افتد برای مرطوب المزاج قبل از استعمال کردن آب
طرف زیاده عرق آوردن چنانچه بمریضان استسقا کرده میشود تا که از کثرت عرق رطوبت تحلیل شود و سعه مادام الجلد بر لو فلا افراط و تا وقتیکه
جلد بدن از حمام کردن بلند میشود پس باید دانست که در حمام کردن زیادتی نیست بلکه هنوز اعتدال است و اذا اخذ البدن فی الضمور
والکرب فی التبرید فقد افرط - و هرگاه لاغری در بدن از حمام کردن شروع شود و بیقراری زیاده گردد پس درین وقت دانسته میشود که
در حمام زیادتی است خروج از آن بهتر است و لیتدثر بعد الحمام و خصوصا فی الشتاء لان البدن ینتقل من هواء الحمام الی ابرد منه و لان
ما یتشربه البدن من ماء الحمام یزول عنه حرارته العرضیة فیبرد و یبرد البدن - باید که بعد از خارج شدن از حمام جامه و ثیاب زیاده پوشند
خصوصا در موسم سرما زیاده استعمال کنند زیرا که بدن از هوای حار حمام طرف سرد تر از آن منتقل میشود و بدرستی آنچه از آب حمام بدن
انسان نوشیده است حرارت عارضیه آن دور میشود پس بارد شده و سرد میشود و بدن را سرد میسازد - و لا یدخل الحمام من به ورم او
تفرق اتصال او حمی عفنیة لم تنضج مادتها - و شخصیکه در بدن او ورم یا تفرق اتصال یا حمی خلطیه که هنوز ماده آن نضج نیافته باشد در حمام
داخل نشود و قد تستعمل الحمام عقیب الغذاء فیسمن - و گاهی پس از خوردن غذا حمام کرده شود پس بدن را فربه میکند و لکن یخاف منه
السدد و لکن پس از غذا حمام کردن اندیشه آن خوف سده افتادن است فلیحترز منها بالسکنجبین الساذج او البزوری بحسب الامزجة - پس باید که احتراز
از سده بسکنجبین ساده یا بزوری موافق مزاج کرده شود یعنی بنوشیدن سکنجبین سده بگشایند اگر سده افتاده باشد - و قد تستعمل عقیب
الحمام فیسمن باعتدال مع امن من السدد - و گاهی پس از حمام کردن غذا خورده شود پس آن حمام بدن را باعتدال فربه میکند وجه
آنکه از سده امان میدهد و کذلک استعمال الحمام بعد الهضم - و همچنین پس از هضم اول حمام کردن بدن را باعتدال فربه میکند و از سده
امن میدهد و قد یستعمل الحمام علی الخلاء فیهزل و یجفف - و گاهی حمام بر خلاء معده استعمال کرده شود پس بدن خشک و لاغر گردد و قلیل
الریاضة ینبغی له ان یستکثر من الحمام المعرق - و شخصیکه ریاضت کم کند او را لایق است که حمام عرق آور زیاده کند - و الاغتسال
(غسل با آب سرد) بالماء البارد یقوی البدن و ینشطه و یجمع القوی و یقویها - و غسل کردن با آب سرد بدن را خوش و قوی میکند و قوی بدنی را قوی و جمع
میسازد - و انما یستعمل وقت الظهیرة فی الصیف لمن هو حار المزاج معتدل اللحم شاب - و این است که گرم مزاج و معتدل اللحم و جوان
با آب سرد در موسم گرما وقت نیم روز غسل کند - و یمنع منه الصبی و الشیخ و من به اسهال او تخمة او نزلة - و کودک و پیر و کسیکه با اسهال یا بد
هضمی و یا نزله باشد از غسل کردن با آب سرد منع کرده شود و التخمة تحطه هی ان یفسد الطعام فی المعدة و یستحیل الی کیفیة غیر صالحة
والاغتسال بمیاه الحمات و الکبریتیة منها تحلل الفضول و ینفع من الفالج و الرعشة و التشنج و تزیل الحکة و الجرب - و غسل کردن با آب
چشمه های گرم و معدنی و گوگرد از آن قبیل است که فضول بدنی را تحلیل میکند - و فالج و رعشه و تشنج و خارش و خشک ... دور کند
و ینفع من عرق النساء و اوجاع الورک و عرق النسا و درد سرین ... نفع میرساند یعنی بدانکه استحمام ... خصوصا ...

جهت تحلیل و ترقیق مواد و تعریق و ادرار و ترطیب و تجفیف و تسمین وغیره و بهترین حمام آنست که قدیم البنا و وسیع الفضا و کثیر الاضواء
و سقف آن مرتفع و مستحکم و آب آن شیرین و هوای آن طیب و سه بیت داشته باشد بیت اول آن نسبت به بیت دوم در گرمی کمتر یعنی معتدل
و مرطب است و بیت دوم آن گرم و تر یعنی مسخن و مرطب و بیت سوم آن گرم و خشک است و در هر بیت گرمی آب مناسب آن بیت می باید
که استعمال کنند نه آنکه در بیت حار آب بسیار سرد و در بیت بارد آب بسیار گرم که این باعث ضرر عظیم و حدوث اقشعرار بدن میشود و باید
که هوای آن در گرمی و سردی و اعتدال بحسب اوزان و مستحمین مختلف میباشد بجهت آنکه مقصود بالذات از حمام تفتیح مسام و تعریق است زیرا که حمام
مسخن بالذات است بسبب هوای خود و مرطب بالعرض است بسبب آب خود و حاصل از دخول آن دو فایده است یکی تسخین و دیگری
ترطیب پس کسی را که تسخین و تعریق مطلوب باشد برای او هوا مطلوب است و استعمال آب کمتر و کسی را که ترطیب مطلوب باشد استعمال
آب زیاده کند و وقت استحمام آنگاه بود که غذا هضم شده باشد و بتدریج اندرون حمام روند یعنی اول در خانه اول درنگ کنند پس در
خانه دوم پس در خانه سوم سکونت ورزند و همچنان بتدریج از حمام بیرون آیند تا هوای خارجیه اثر نکند و چون بحمام در آیند نخست باید که
باستفراغ گرایند چه بعد استحمام باین امر پرداختن باعث ملال و ضعف طبع است و حلق ابط در حالت قیام نشاید کرد که بعضی اوقات
غشی آید خاصه اگر حلق بنوره باشد و حلق عانه بپای قبل از حمام مثیر شهوت باه و معظم قضیب است و حک رجل بحجر بعد حمام مزیل صداع
و جمیع امراض سر است پس اگر شخصی رقیق الجلد و رقیق المواد بود حک رجل وقت دخول حمام باید کرد و غلیظ الجلد و کثیف الخلط
را حک با جزا قریب بخروج اولی است و اگر قبل این شخصی مبتلا بمرض متعدیه غسل در حمام کرده باشد تا آب جدید بر جای نریزند
و از لنگ بشویند آنجا ننشینند و بدستور کیسه دلاکان بر بدن نمالند چه آن کیسه [illegible] بسا باشد که از اثر بدن ذی فساد و متکیف باشد
و اشیاء مزیل العرق که در استحمام مستعمل میشوند آرد جو و آرد نخود و سبوس [illegible] زیرا که [illegible] اسرع النفع است و برگ سدر در آب غسل
انداخته بدن را مالیدن در قلع وسخ قوی تر است و مطول و مقوی و ملین و مانع سقوط شعر است و بر خلو معده استحمام کردن هزال و جفاف
آرد و مرطوبی مزاج را چنین مناسب است و در عقب حمام غذا خوردن مسمن بدن است و در عقب غذا حمام کردن نیز مسمن بدن است
لکن محدث سده است و کسیکه ورم یا تفرق الاتصال یا حمی عفنیه که نضج نایافته باشد دارد او را حمام کردن منع است اما اگر نضج یافته باشد
یا حمی غیر عفنیه باشد مانند حمی یومیه و حمی دقیه بود مانعی نیست و قلیل الریاضت را سزاوار است که استکثار بحمام معرق نماید و اغتسال بآب چشمهای
گرم مانند کبریت و ملح و بوره وغیره محلل فضول است و فالج و رعشه و تشنج و حکه و جرب و عرق النسا و اوجاع مفاصل و تدرک و امثال
اینها را جهت لطافت و نفوذ آن بسوی تلیین و تحلیل مفید است و اغتسال بآب بارد حار جلیل باعث تقویت بدن و انتعاش ارواح و قوی
بدنیه و حرارت غریزیه و باعث صلابت اعضا است و باید که غسل بآب سرد در وقت ظهر تابستان و در وقت شدت گرما کنند و در غسل
بآب سرد چند شرط ملحوظ باید داشت اول آنکه جوان معتدل المزاج ممتلی اللحم باشد دوم آنکه از تخمه و سهر و نوازل و قی و اسهال سالم باشد
که ایشان را غسل بآب سرد ممنوع است سوم آنکه معده و کبد او ضعیف نباشد که غسل بآب سرد ایشان را در فساد عظیم از اسهال وغیره
می اندازد چهارم آنکه طعام هضم شده بود و اگر هضم نایافته باشد ضرر آرد پنجم آنکه جماع و ریاضت قوی نکرده باشد ششم آنکه صبی

تدبیر جماع

وپیر نباشد کہ ابنا از آب سرد غسل کردن بسیار مضر است فی الجماع قول دوم ثابت است در بیان تدبیر جماع افضلہ ما وقع بعد الہضم ۔
وبہترین وقت جماع آنست کہ پس از ہضم اول واقع شود وعند اعتدال البدن فی حرہ وبردہ ویبوستہ ورطوبتہ وخلائیہ وامتلائیہ ۔ نزدیک
اعتدال بدن در حرارت وبرودت ویبوست ورطوبت وخلا وامتلا بدن ۔ فان وقع خطاء فضررہ عند امتلاء البدن وحرارتہ ورطوبتہ اسہل
عند خلائیہ وبرودتہ ویبوستہ ۔ پس اگر بسبب وقوع جماع درین اوقات مذکورہ بالا خطا واقع شود پس ضرر او نزدیک امتلاء بدن وگرمی
وتری آن اسہل الدفع است بہ نسبت وقوع آن نزد خلا وسردی وخشکی بدن ۔ وانما ینبغی ان یجامع اذا قویت الشہوۃ وحصل الانتشار
التام الذی لیس عن تکلف ولا فکر فی مستحسن ولا نظر الیہ ۔ وحافظ صحت را لائق است کہ ہر گاہ خواہش جماع قوی شود وانتشار
تمام حاصل شود وآن انتشار نہ از تکلف وخیال کردن بزن خوبصورت ودیدن معشوقان خوش رو پیدا شدہ باشد جماع کند
بل انما ہاجتہ کثرۃ المنی وشدۃ الشبق ۔ بلکہ انبعاث لائق کہ خواہش جماع را زیادتی منی وتیزی شہوۃ جماع جوش دہد ۔ وان یحصل عقیبہ
الخفۃ والنوم والنشاط ۔ آنکہ پس از جماع سبکی بدن وخواب وشادمانی حاصل شود ۔ والجماع المعتدل ینعش الحرارت الغریزیۃ ویہی
البدن للاغتذاء ویفرح ویحلم الغضب ویزیل الفکر الردی والوسواس السوداوی وینفع اکثر الامراض السوداویۃ والبلغمیۃ ۔ وجماع
معتدل حرارت غریزی را برانگیزد وبدن را برای غذا گرفتن تیار میکند وخوشی آرد وغصہ را می شکند وفکر زبون ومردی ووسواس سوداوی
را دور کند واکثر بیماریہای سوداوی وبلغمی را نفع میرساند وربما وقع تارک الجماع فی امراض مثل الدوار وظلمۃ البصر وثقل البدن وورم فی
الخصیۃ والحالب ۔ وبسا اوقات شخصی کہ جماع را ترک میکند بیمار ہائی مثل دوار وضعف البصر وگرانی بدن وآماس خصیہ وکش
ران می افتد ۔ واذا عاد الیہ برا بسرعۃ ۔ وہر گاہ شخص مذکور طرف جماع باز گردید بیماری تمام صحت یابد ۔ والافراط فی الجماع یسقط القوۃ ویضر العصب
وجماع زیادہ کردن قوی بدنی را دور کند وپی را ضرر رساند ۔ ویوقع فی الرعشۃ والفالج والتشنج ویضعف البصر جداً ۔ وضعف عصب ۔ در
رعشہ وفالج وتشنج اندازد ۔ وقوت بینائی را بدرجہ غایت ضعیف کند ۔ وجماع الغلمان اقل استفراغاً للمنی فیکون اضعافہ وضررہ اقل ۔ ودر
جماع غلمان منی کم خارج میشود پس بدین جہت ضرر وضعف آن کمتر میباشد لکن یحوج الی حرکات متعبۃ ۔ لکن درین جماع طرف حرکات
تعب آور محتاج باشد لکن غیر طبعی بسبب بودن جماع آن غیر طبعی ۔ ولیجتنب جماع العجوز والصغیرۃ جداً والحائض والتی لم یجامع فی مدت طویلۃ
والمریضۃ والقبیحۃ المنظر والبکر فکل ذالک یضعف بخاصیتہ ۔ وحافظ صحت را باید کہ از جماع زن پیر وخورد ونہایت وحایض وانیکہ
مدت دراز جماع نکردہ باشد وبیمار وبدشکل وباکرہ پرہیز کند زیرا کہ ہمہ این زنان خواہش جماع را بخاصیت خود ضعیف میکنند چنانچہ
چنانچہ حکیم یوسف گوید ۔ جماع با پنج کس ممنوع باشد ۔ نگر دگر دانیشان مرد ہوشیار ۔ یکی زان ہا زن پیر است دیگر صغیر وحایض و
بدشکل بیمار ۔ وجماع المحبوب یسر ولا یثقل اضعافہ مع کثرۃ استفراغہ المنی ۔ وجماع معشوق سرور آرد وشادمان کند وبا وجود کثرت استفراغ
منی ضعف آن کم نمایان باشد چنانچہ حکیم یوسف میفرماید ۔ باشاہد سر وقد وگل رخ با صحبت چو باعتدال باشد ۔ احوال بدن بسا نکو
در مرتبہ کمال باشد ۔ وافضل الجماع ان تعلو المراۃ الرجل وہو مستلق علی ظہرہ لعسر خروج المنی وربما بقی فی الذکر بقیۃ
الی الذکر فیحدث من القروح ۔ وافضل اشکالہ ان یعلو الرجل المراۃ رافعاً فخذیہا بعد الملاعبۃ التامۃ ودغدغۃ الثدی والحالب

العانة ثم حك الفرج فاذا التهبت عينيها وعظمت نفسها ولهبت التزام الرجل او لبج الذكر وصب المني لينتعاضد المنيان وذلك هو الحبل

هذه العبارة غني عن الترجمة والشرح ومما يعين على الجماع رؤية المجامعة والنظر الى تسافد الحيوانات وقراءة الكتب المصنفة في الباه

وحكايات الاقويا من المجامعين واستماع الرقيق من اصوات النساء ـ وجماع كسان وبدن و ورجفتي حيوانات نظاره كردن وكتابهائے

كه در بيان احوال واشكال جماع وقوت باه تصنيف شده اند خواندن وحكايتهاى كه در جماع كردن قويترين از ديگران بوده اند شنيدن

وآواز نغمه زنان باريك آواز استماع كردن ازان قبيل است كه بر قوت جماعيه مدد ميكند ـ حلق العانة يهيج الشهوة وستردن موى

عانه خواهش جماع را بجوش وهيجان ميدهد ـ واطالة العهد بترك الجماع منسية للنفس ـ در ترك جماع وقت دراز وگذاشتن

مدت مديد جماع نكردن فراموش كننده نفس است پس نفس وطبيعت از توليد مني باز ماند ـ والاستمنا باليد يوجب الغم ويضعف

الانتشار والشهوة واستمنا باليد غم را پيدا ميكند وانتشار وخيزش وخواهش وقوت جماع را ضعيف ميكند الكنون تفصيل اين

اجمال بيان كرده ميشود پس بدانكه افضل اوقات جماع بعد هضم اول وشروع هضم دوم است كه تخمينا از تناول غذا وهشت

دساعت هم نيز گذشته باشد ـ ونزد اعتدال مزاج بدن در حرارت و رطوبت وبرودت ويبوست ونزد شهوة صادقه يعنى امتلاء

اوعيه منويه وسلامتى قوى بدنيه است يعنى آلت انتشار تمام پذيرفته باشد بلا باعث خارجيه وافضل فصول فصل بهار است

وهواى معتدل وپوشيده نماند كه جماع با معشوق افضل از ترياق فاروق است كما قال الايلاقي الجماع جماع المعشوق

اذا كان باعتدال ينعش الحرارة الغريزية واعتداله ان يكون بين الجماعين ثلثة ايام لان العذار لا يصير مهيا في اقل من

ثلثة ايام ـ وقال الاسرائيلي اذا كان المرء بين البلوغ وبين اثنين وعشرين سنة يحتمل الاكثار من الباه ولكنه يكره الافراط فيه

لانه يسرع في خروج اللحية قبل اوانها ويحيلها من الوجه مكانا كثيرا او يهزل البدن واما كان بين اثنين وعشرين وبين ثلثين

سنة فيجامع في كليهما ثلثة مرات في ثمانين متتابعين الا ان يكون الجماع مع المعشوق فان الاكثار من الجماع المعشوق لا يضر شيئا من زيادة الشوق

ما لم يجد من علامات الشبع واما بين الاربعين الى خمسين فلا يصلح له اكثر من مرتين في ثلثة ايام واما بين الخمسين وستين فانه

يحتمل في كل اربعة ايام او خمسة ايام مرة ومن كان بين ستين وسبعين ففي كل ثمانية ايام او اربع مرة ومن كان بين سبعين جاز له في الشهر مرة او مرتين بحسب قوته

ومن كان بين سبعين وثمانين فيجوز له في السنة مرة او مرتين وان كان قوته قوية وشهوته موجودة جاز له ذلك في كل شهرين مرة ومن

وصل الى الثمانين فلا يصل بالجماع اصلا قال جالينوس المشايخ وذو الابدان الضعيفة يجب ان يحذروا كل الحذر لانه العدو

المهلك وقال المني جوهر ثمين ولو زعينك وحمرة خديك وقوت عضديك ومخ ساقيك والامر لك ـ وچون كسے قوي المزاج وعادى

بر جماع باشد ودفعة ترك نمايد بسا هست كه در امراض مانند دوار وظلمت بصر وثقل بدن وورم خصيه ويا ورم حالب افتد

علاج آن اعاده بسوى آنست كه چون اعاده نمايد بزودى زايل گردد وافراط در جماع باعث سقوط قوت وضعف دماغ و

وعصب وحدوث امراض عصباني مانند رعشه وفالج وتشنج وضعف بصر وضعف قلب وامراض قلبيه چون خفقان وتوحش

وضعف كبد وامراض كبديه وضعف معده وقوت هاضمه وضعف ساير قوى حادث گردد وبايد دانست كه اجتناب از جماع

باچندکس واجب ولازم آمد یکی ازان جماع باغلمان ست اگرچه استفراغ منی دران کمترست واضرار واضعاف برای کسانیکه افراط
در جماع آنها نمایدکمتر میشود ولاکن چون محتاج لسوی حرکات متعبه ست ونیز استفراغ غیرطبعی ست وشرعاً وطباً ممنوع وصاحب آن
مستحق حدشرع ست ونیز ضعف باه اخیراین امر میشود ازین جهت ناجایزست دوم جماع باعجوزه ست لسبب قلت التذاذ و
کثرت فضول وبرودت مکان سوم جماع بازن صغیره نابالغه ست لسبب کثرت اضطراب وتشویش وعدم میل بجماع چارم جماع
بازن حایض ست لسبب تنفر نفوس وقذارت مکان پنجم جماع بازنیکه عادی بجماع نباشد ومدتی ترک بالمرکرده باشد لسبب کثرت
اجتماع فضول مختلفه متعفنه وررحم ششم جماع باقبیح منظرست هفتم جماع بازن بیمارست پس جماع بمحبوب مرغوب باکمال شوق ورغبت
باوجود کثرت استفراغ منی باعث فرح وسرور وقلت ضعف ست واستمنا بالید موجب غم وضعف انتشار وضعف قوت ولاغری
بیخ الف ست لهذا درشرع شریف صاحب آن مستحق زجر وحدست ومدتی ترک جماع باعث فراموشی نفس ناطقه وعدم اهتمام
طبیعت بتولید منی ست ونزاشیدن عانه بموسی هیچ با ست ولواطت بازن باآنکه درشرع منهی ست درحکمت نیز ممنوع
ست ودرتجربه رسیده هرکه بازوجه خود لواطت کند خواهد درهنگام حمل اغلب ست که فرزند او بعلت مشائخه مبتلا گردد وجماع
عقب تخمه وبعد از استفراغ قوی وبیخوابی وریاضت واعیاء ورنج وغم مفرط نشاید کرد که از کثرت تحلیل غشی وضعف آرد وکسیکه
یابس المزاج یاقلب یامعده یااحشا یااعصاب او ضعیف باشند جماع دیرامی نشاید وایضاً درمستی وخمار ودرگرمای گرم ودرسرمای
سرد اجتناب واجب ست وپس از جماع آب سرد وشربت سرد نوشیدن وبآب سرد غسل کردن نشاید که استرخا ورعشه واستسقا
آرد وهم از هوای سرد خویش رامحفوظ دارد واگر درحالت جماع سرما درپشت پدید آید باز ویک این کار لرزه دراعضا افتد و
یاازاندام بوی پدید آید نشان اجتماع اخلاط فاسده ست درینصورت احتراز از جماع واجب ست وتنقیه اخلاط لازم وهرکه
بعدجماع لقمه چند چرب وشیرین تناول نماید ضرر ضعف جماع باو نرسد ودوام شرب شیره گاو دوشیده مبقی قوت ست وکذا مغزبادام
مقشر بشماره عدد دو تولہ نبات سفید بعد جماع خوردن مثبت قوت ست ونخود فدری وشیر تر کرده صباح آنرا مقشر کرده حسب
برداشت هاضمه دو سه تولہ خوردن شیر دوی با قدری عسل آمیخته یا قند آمیخته نوشیدن مفید باه ماویسین وحافظ و معاون قو
معمرین ست - تدبیر الفصول فصل دربیان تدبیر فصل چارگانه یعنی ربیع وخریف وصیف وشتا ست ولیلاق الربیع بالفصد
وحافظ صحت ربیع بالفصد باثبات کند یعنی اول فصد کند والاستفراغ بالقی - وبخرج مواد بادویه مشابه در کند - واستعمال الملطفات
ومسکنات المواد - وباستعمال کردن اشیا ملطف وساکن کننده مواد مثل ربا انار وغیره مبادرت کند - ویجتنب المسخنات کالحار
اشتها اشیای گرم کننده پرهیز واجتناب کند کالحرکة المفرطة والحمام - ومسخنات مثل حرکت مفرط وحمام والشراب القوی وتقلیل الغذاء
واجتناب کند از نوشیدن شراب تیز وقوی وغذا کم خورد یعنی غذا ایکه در دیگر فصول بسیار بود کم خورد - ویکثر الشراب الممزوج
وشرابیکه با آب آمیخته باشد بسیار نوشد ویلبس فیه السنجاب ودرابتدا ربیع سنجاب پوشد وسنجاب جانوریست که از پوست او پوستین
سازند والمضربات الخفیفة ودرابتدای آن مضربات خفیفه پوشد ومضربات را در هندی دولاهی گویند که باندک پنبه دوخته

تدبیر فصول اربعه

پر کرده باشد - ویلزم فی الصیف الهدوء والدعة - ودر موسم گرما آرام واسایش اختیار کند ویلزم الظل وسایه را لازم گیرد وبپایر
تث بند - والاغذیة الباردة القامعة للصفراء اللطیفة کالرمانیة - ودر گرما غذاهای سرد ولطیف که صفرا را از بیخ بر میکند مثل رمانیه
لازم گیرد - ویهجر کل مایسخن ویجفف واز تمام چیزهای که بدن را گرم وخشک میکند هجرت ونفرت کند وینقص من الاغذیة - ودر گرما غذا
کم کند ویکثر من الفواکه الرطبة کالاجاص والبطیخ الرقی والخیار - ودر گرما از اقسام میوه های تر مثل آلو وبنجار (؟) وتربوزه وخیار زیاده خورد
ویلبس فیه الکتان العتیق - ودر گرما جامه کتان کهنه بپوشد وکتان الهندی السبی گویند ویجتنب فی الخریف کل ما یجفف - ودر موسم
خریف از همان چیزی که بدن را خشک کند پرهیز کند وکثرة الجماع واز کثرت جماع پرهیز کند - والاغتسال بالماء البارد وشربه - واز غسل
کردن بآب سرد واز نوشیدن آن پرهیز کند وکشف الراس والاستکثار من الفواکه الرطبة - واز برهنه کردن سر صبح وشام وزیاده
خوردن میوهای تر در خریف پرهیز کند - واما القی فیجلب الحمی - ولکن قی کردن در خریف تپ را پیدا میکند - ویجتنب من برد الغداة
وحر الظهاهر - ودر خریف از سردی پگاه های بپوشیدن دثار اجتناب کند ودر مکان سرد نشستن از گرمی نیمروز بناه جوید وغدوات
جمع غدوه است وغدوه بمعنی فجر است وظهاهر جمع ظهیره است وظهیره گرما به سخت را گویند وبعضی زوال را خوانند - ثم یستقبل
الشتا بالدثار ولبس الغبب - ودثار ابپوشیدن جامه دبیز وغبب استقبال کند وغبب بتحریک قاقم است وقاقم بضم قاف دوم
جانوریست که پوستش بغایت سفید وملایم باشد واز آن پوستین میسازند والسنجق بپوشیدن سنجق استقبال کند وسنجق معرب سنجه
است وآن پوستینیکه از پوست حوالی ناف روباه میسازند وآن بغایت نرم ولطیف میباشد وبعضی میگویند که پوستینیکه از پوست
شکم روباه سازند آنرا سنجه گویند - واما الحواصل والدلق فمفرطان ولکن پوشیدن حواصل ودلق پس این هر دو در گرمی زیاده اند وحواصل
بفتح اول وکسر صاد مهمله مرغیست سفید که اکثر بر کناره آبها نشیند وپوچو حوصله یعنی پوته نهایت کلان دارد وبر واحد اطلاق جمع کردند چه در حقیقت
حواصل جمع حوصله است ودلق بفتحتین معرب دله که گربه صحرائیست از پوست آن پوستین سازند - ولا یحتاج الیهما الا المبرود والمرطوب - وبه داشتن پوشیدن
حواصل ودلق سرد وتر مزاج میکند وصاحب نفیسی بخلاف خیال مصنف خیال میکند - تامل ویلزم الاغذیة القویة الغلیظة کالهریسة
ودر موسم سرما غذا غلیظ وقوی الهضم مثل هریسه خوردن لازم گیرد - والاستکثار من اللحوم - وبخوردن گوشت در شتا زیاده کند - واستعمال الملطفات
کالرشاد والابزار الحارة والشراب القوی ودر موسم سرما اغذیه لطیف کننده مواد مثل رشاد که خردل است ومصالح گرم وشراب نیز استعمال کند
ولا قی فیه لضعف - وقی کردن در موسم سرما بدن وقوی را ضعیف میکند والحرکات القویة الخفیفة فیه نافعة - ودر سرما حرکت های قوی وسخت
مفید است تفصیل این اجمال اینست یعنی در فصل ربیع مواد یکه در زمستان فسرده میباشند بحرکت آیند ومنبسط شوند تدبیرش آنست که آن مواد
را کم نماید بتقلیل غذا یا به تلطیف غذا یا باستفراغ مثل قی یا اسهال یا فصد بحسب عادت وغلبه خلط واز کثرت اکل لحوم وحلاوی وشراب
واستحمام وحرکات واز مسخنات شدید اجتناب ورزند ودرین فصل ریاضت معتدله محمود است وجامه نرم ولطیف قلیل الاسخان پوشند واز
اشربه مثل شراب حماض وشیره صندل وریباس وسکنجبین اقتصار ورزند واز اغذیه اسفناخیه وسماقیه ورمانیه واسفاناخیه وخیره لحوم الاشیاء بارده
مناسب است واز بروت هوا احتیاج ودر شب جامه نیز بپوشند کیا این هوا ابدا زاقرب کند ودر فصل حصف باسالیب وریافت مشغول بابد بود ودر هواء شمال

قریب باب روان که از غبار و بخار و دخان دور باشد مسکن سازند و از حرکات عنیفه و خواب روز و از کثرت مجامعت و از ماکول و مشروب کثیره و از
اشیای سخته اجتناب ورزند و اغذیه و اشربه و فواکه آنچه مرطب و مبرد باشند خورند و جامه کتان یا ململ پوشند و اگر حاجت داعی باشد
استفراغ لایق نمایند و در فصل خریف از گرمای نیمروز و از سرمای شب و صبح خود را نگهدارند و از خواب نیمروز و از مجامعت و از کثرت اکل طعام و از خوردن
فواکه رقیقه که در آن زمان بهم رسند و از شراب احتراز ورزند و اگر بدن ممتلی باشد در ابتدای خریف استفراغ لایق و در وسط آن استفراغ بمسهل باید کرد
و اما اسهال بادویه غیر قویه باید کرد و اغذیه درین فصل مرطب که میل بحرارت داشته باشد بخورند و غسل بآب سرد نباید کرد و اگر درین فصل باران
بسیار بارد و باعث امن از شر اوست و در فصل شتا خود را از جامه های صوفیه و پشمینه و یا پنبه دار اکثر پوشیده دارند و کثرت اغذیه لحمیه و حرکات
قویه و ریاضات شدیده قویه و شرب شراب و کثرت حمام سخن درین فصل نافع است و اگر حاجت افتد و بدن ممتلی باشد اسهال از قی و فصد
بهتر است مگر در وبا نعوذ بالله منها که هوا از مجری طبعی بگردد و بیشتر هوای وبائی کسی را اثر کند که اکثر البدن ضعیف القوی و مفتوح المسام و ممتلی
البدن از اخلاط باشد و بدترین وبا آنست که از اجتماع اسباب سماوی و ارضی معا باشد و قوی ترین دلایل بر بودن وبا از اسباب سماویه آنست
که فصول سال بر مجرای طبعی خود نباشند و مذنب ستاره های دنباله دار نمایان باشند و هوا گاهی غبارآلود و گاهی صاف و باران کمتر و ابر بسیار
باشد و واضح ترین دلایل اسباب ارضیه آنست که در نواحی بلد معرکه عظیم افتاده و عفونت کثیر پدید آید و جانوران خصوص موش و لقلق از انجا
بگریزند و یا بمیرند و غله و حبوبات آن فصل زیان دهد بخلاف غله فصل سابق تدبیرش آنست که تقلیل اخلاط و رطوبات به تقلیل غذا و
استعمال مجففات مثل پودینه و انار دانه و غیره نمایند و اصلاح هوا و مسکن بریاحین معطره و فواکه معطره مثل سیب و ترنج و بهی و لیمو و
مشمومات نفیسه مثل عطر و صندل و کافور و عنبر و مشک و زعفران و یا بخورات مثل عود و قسط و قرنفل و لادن و اشنه و سعد و اذخر و پوست
انار و مورد و سندروس نمایند و دل خود را نیز نگاهدارند و از اشربه شراب حماض و لیمو و ریباس و صندل و از اغذیه اچارها و اشیای ترش ماحصل
اکتفا کنند و از اکل لحوم و شراب مطلقا احتراز واجب شناسند و از قی و فصد و حجامت و ریاضت و استحمام نیز اجتناب شناسند و در موضع کشوده
الهوا ساکن نشوند و قطعا توهم را بخود راه ندهند و مر و زعفران و صبر کوبند و با عسل قرص سازند و یا بادو یکدرم بخورند و عرق کشنیز و جواهر
مهره درین باب مفید است و نافع ترین اشیا استعمال روغن گاو است بطریق اکل و تدهین و ... درین ایام بالخاصیت نفع
عظیم دارد و افضل الادویه ... تریاق فاروق و مثرودیطوس و تریاق الطین و حب ... و مفرحات
روحی و شربت کادی و مفرحات یاقوتیه که دل را تقویت بخشند تناول نمایند و پوشیده نماند که ... کتاب ... از بیان تدبیر
حوامل و مرضع و اطفال خالی داشته بود و بیان تدابیر آن ضروری است بنا علیه شمه از آن بیان کرده میشود تا که کتاب ... ازین فایده خالی نماند
بدانکه زنان حامله را واجب است که اجتناب از فصد و حجامت و اسهال و قی و از کثرت جماع خصوص در اوایل و اواخر حمل و از تناول بسیار کردن
اشیای مزلقه و مرخیه چون بنفشه و خطمی و خبازی و از حرکات متعبه و ریاضات شاقه و از جوع و امتلاء و تخمه ... واجب دانند و داشتن
اشیای ثقیله و دیدن و از آشامیدن آب بسیار سرد و یخ و برف و از اشیای حاده حریفه و از برداشتن بار سنگین بر پشت و شکم و پهلو و از صعود
مدرج و مسکر جنین که باعث اسقاط آن بحرکت باشد از ارتکاب آن حوامل ممنوع است تدبیر بعض امراض الاحقر حوامل و علاج آن چنین

در وبا

بیان تدبیر حوامل و مرضع و اطفال

حوامل را از ابتدای حمل تا ماه چارم و بعضی را تا آخر حمل غثیان و تهوع و قی و دوار سر پیدا میشود خصوص در اوایل حمل بسبب حبس مواد
در رحم ایشان و صعود ابخره انها بدماغ و قلب و معده پس اگر غثیان شدت نماید قبل از طعام خوردن لسنبت و تخم ترب و آب گرم
قی فرمایند بشرطیکه قی باسانی آید و الا سکنجبین دهند و اگر بعد طعام خوردن غثیان یا قی عارض گردد چیزی از ادویه عطره قابضه مانند سفرجل
مشوی که دران قدری عود هندی داخل نموده باشند تناول نمایند یا جوارش عود یا دواء المسک که دران مروارید سوده محلول بود
و اضمده مقویه معده بر معده ضماد نمایند و یا حب الرمان یا برگ نعناع سوده حب ساخته در دهان نگهدارند و دایم دست و پا را آهسته بمالند
و مشی بر فق و سواری خفیف جهت تحلیل و تقلیل اخلاط و جذب آن بسوی خلاف مسکنات غثیان و قی اند و چون در پشت و کمر و
پهلو و شکم و دست و پا و غیره الم عارض شود علاج مطلقاً نفرمایند و از حرکات مزعجه و ثبات اجتناب نمایند و چون خفقان و لوعه محوامل
عارض گردد مطبوخ گاوزبان و قلیلی دارچینی که نیم گرم بود نوشانند چند جرعه و ریاضت معتدله نیز فرمایند و اگر ازین تدبیر زایل نگردد
بمعالجه قلب پردازند و چون خون بطور حیض در حالت حمل ظاهر گردد قرص کهربا دانجبار مجرب است و گلنار و پوست انار و انجیر خشک
و هلیله در آب و سرکه جوشانیده آبزن نمایند و ثفل این مطبوخ نرم سوده بر عانه او بمالند و چون تمدد و کشیدگی در شکم و عضلات و پشت
زن حامله پدید گردد این مواضع را بروغن گل بقوت بمالند و الیشک بزرد آرد جو تالی پخته و در پارچه کرپاسی پیچیده بتدریج عضلات را بآن تکمید
سازند و چون ریح در معده و امعاء ایشان پیچیده حرکت نماید معجون کمونی و سفوف زیره و بادیان و دانه هیل کوبیده بالای طعام تناول
نمایند و حرکت معتدله فرمایند و چون ورم بر پشت پای زن حامله ظاهر گردد احتیاج بتدبیر نیست در اواخر حمل بعد از وضع حمل
خود بخود زایل گردد و چون شدت نماید حضض یا ب کرنب و صبر و فوفل و صندل بآب عنب الثعلب طلا نمایند یا روغن گل با سرکه
یا نمک یا سرکه طلا نمایند و چون اشتهای فاسده و خواهش تناول اشیاء ردیه بهم رسد ترک کرده چنین خود بخود زایل گردد و اگر افراط نماید گلقند با
سفوف رازیانه سرشته با سکنجبین تناول نمایند و رب حصرم یا حصرم و سیب و بهی و فواکه حامضه لعوق نمایند و از سرکه اجتناب نمایند در همه
اوقات حمل و اگر خواهش گل خوردن غالب باشد بحدیکه ضبط خود نتوانند نمود باید که لشانسند یا اشیای خریفه و مره مانند فلفل و خردل و
اندک ملح سرشته اقراص ساخته خشک نموده بجای گل اندک اندک تناول نمایند که در سقوط خواهش ردیه موثر و در آوردن اشتهای صادق
سریع الاثر و چون زنان حامله را سقوط اشتها عارض شود باید که ریاضت قلیله و مشی برفق و ترک روغن و شیرینی خصوص شدید الحلاوت
مناسب است و ضماد معده بسفرجل و سنبل الطیب و قصب الذریره و جوارش خراسانی با شراب ریحانی و یا با عرق دارچینی فرمایند که باعث
افاقه شهوه است و جوارش مقوی معده که با حرارت لطیفه و قوت قابضه باشد استعمال نمایند و چون خارش اندرون یا بیرون فرج ایشان
ظاهر گردد گل سرشوی که گل سفید و چرب است که بهندی گاچنی گویند با لعاب خطمی سوده یا با روغن سایده یا با آب برگ عنب الثعلب و یا
بآب برگ کاسنی یا بآب بزر لبوز حل نموده بظاهر و باطن فرج ضماد نمایند اغلب که ازین تدبیر حکه زایل گردد و چون ماه نهم شروع شود
باید که حامله را هر روز وقت صبح ناشتا سفوف ورم روغن بادام شیرین بخورانند و این در صورتی است که یبس بسیار بر مزاج آن غالب باشد
و با سفوف شیر بادام گاو مطبوخ در این ماه هر روز بحسب تحمل طبیعت نوشیدن همان عمل نماید و بر سه چند آب گوشت مرغ ناشتا نوشانید

همان اثر بخشند واز چیزهای ترش وقابض وغلیظ پرهیز نمایند چون وقت قریب بوضع حمل رسد شوربای گوشت با روغن بادام یا با روغن زرد
آمیخته بنوشانند ومشی برفق نمایند واستحمام بسیار مفید است وآبزن که دران کرنب وحلبه وشبت وتخم کرنب وتخم کتان جوشانیده باشند
نمایند وچون از آبزن برآیند روغن شبت وبابونه وکنجد بر شکم وپشت بمالند واغذیه چرب وحلوای چرب وقندی با روغن بادام تناول نمایند
واگر امیدان توقف افتد سنگ مقناطیس که بقدر هفت توله باشد بران او بیند مقابل فرج وقشر که درمیان مغز فلوس باشد بقدر
چار توله در عرق گلاب مطبوخ ساخته ونبات انداخته نوشانند وزعفران بروغن بادام یا کنجد حل کرده در فرج بمالند ودود [illegible]
دهند وچون عطسه آمدن گیرد قوت او یا اندرون کشند این همه ادویه مسهل الولادت اند وادویه دیگر مسهل الولادت در قرابادینات
مرقوم اند از انجا یاد گیرند. بیان تدبیر اطفال از هنگام ولادت تا وقت نهوض باید که وقت وضع حمل محافظت طفل نمایند که عضوی

تدبیر اطفال وقت ولادت

از اعضای او بدرد نرود وشکسته یا خمیده نگردد وسردی وگرمی بسیار باو نرسد وناف آنرا یعنی روده مانند چیزیکه بناف او پیوسته تا
بمشیمه وبمشیمه اتصال دارد نیکو ببرند باین صورت که بدو انگشت یعنی ابهام وسبابه گرفته بدست چپ موضع اتصال ناف را
وبدست راست آن روده را بطرف مشیمه باهستگی بمالند وبکشند تا هرچه در جوف آنست از خلط وریح بجانب مشیمه مندفع گردد ومطلقا
دران نمانند پس بریسمانی که نرم تافته باشند وبروغن بادام اندک نرم وچرب ساخته باشند بفاصله یکشبر یا کمتر ازان گرهی بسته واز موضع
ربط بچهار انگشت مضموم گذاشته گره دویم دهند واز موضع ربط اول دو سه انگشت گذاشته با تیغ ویا مقراض تند قطع نمایند وبعد از قطع
پارچه کرباس بروغن کنجد آلوده بران اندازند وگاهی گاهی روغن چراغ بر موضع ربط نیمگرم چکانند تا زود خشک شده جدا گردد وزرد
چوبه ودم الاخوین وانزروت واشنه وزیره ومرمکی بمقدار مساوی نرم کوفته بیخته بر موضع قطع روده بپاشند قبل وبعد غسل وطریق غسل طفل
آنست که قدری نمک طعام نرم سوده بر تمام بدن طفل بمالند سوای چشم ودهان وگوش بعد ازان در ظرف کشاده آنرا بآب نیمگرم غسل
نمایند ودر وقت غسل احتیاط نمایند که آب در گوش وچشم وبینی او نرود ویا آنکه او را لانگ باریک در آب نیمگرم حل کرده بدن او را بشویند
وبعد ازان بآب خالص نیمگرم وبعد ازان بپارچه نرم بدن او را خشک نمایند ودر خرقه های نرم وگرم بپیچند که حرارت با بدن او چنان حرارت هم رسد
نه زیاده نه کمتر ازان واگر بر بدن طفل وسخ وچرک ورطوبت بسیار ظاهر گردد وعلامت آن ضعف بشره آنست درینصورت باید که بانمک
آب مکرر بدن او بشویند وبعد ازان بآب شیرین نیمگرم وباید که قابله حین غسل سینه طفل را بذراع دست چپ خود بگذارد که شکم او از دست
دایه جدا باشد وبدست راست تمام اعضاء دست وپای طفل را بتدریج بمالد وبشوید ودست وپای او را بعد از خشک شدن بجهات مختلفه
بملایمت وهمواری بکشد مثلا دست های او را یکبار بطرف پشت برده چنانچه هر دو کف دست او به نهایت کمر او برسد وبار دیگر دستهای او را
بعقب سر او برده بکشد وبار دیگر هر دو دست او یعنی دست یمین او را بجانب شمال ودست یسار او را بطرف جنوب هر دو پاهای آنرا است
بکشد ویا فنجا او دو ته نمایند وقدمهای او را بر سرین او برساند وهمچنین کنند لیکن باید که با کمال رفق وملایمت باشد که اصلا
اذیتی وآسیبی نرسد وانگشت خنصر خود را قابله چرب ساخته حلقوم والفه آنرا باز کند واندکی کشاده نماید وهمچنین منفذ غایط وسر حشفه آنرا
بدست بمالد بملایمت وبر شکم ومثانه او دست بکشد تا فضول که در شکم وبول که در مثانه آن مجتمع است برآید وچشمهای او را بخرقه مبلل

نرم بکرده بمالند تا ممص و چرک آن دور گردد بنحوی که اذیت بدو نرسد و چون ناف خشک گشته خود بخود جدا شده بیفتد باید که اشیاء مجففه نرم سوده
بمناف او بسوده نمایند مانند رماد صدف و رماد ساق گوساله و رصاص محرق هر یک از اینها که بهم رسد مفرداً یا مجموعاً بپاشند و برای محافظت
طفل از حر و برد و سایر واردات خارجیه و درستی هیئات و شکل اعضاء طفل بهتر از تقمیط نیست تا مدت سه چهار ماه تا اعضاء آن مستحکم گردد
و نیز در تقمیط و بستن طفل و جنبانیدن و شیر خورانیدن آسان است که آسیبی بطفل نمیرسد و لیکن باید که در پیچیدن اعضاء طفل که عبارت
از تقمیط است اعضاء او را از دست و پای او بنرمی و ملایمت بمالند و راست بهیئات طبعی نموده در قنداق بپیچند و صورت و پیشانی او را باز گذارند و بر پیشانی
که بران بپیچند باید که اندک عریض باشد و بسیار تنگ نپیچند که مطلقاً در آن حرکت نتواند نمود و بر شکم از آن نسبت بمذکورات کمی ملایم بپیچند زیرا که بر بطن
انات مطلوب است و باید که در روزی دو مرتبه و در شبی یکمرتبه باز نمایند و بدن او را خوب ملاحظه نمایند که آسیبی و خشونتی بهم نرسانیده و اندکی
هوای نیمگرم بان برسد و باز بدستور سابق بدن او را مالیده و پاهای او را راست متصل بهم کشیده و دستهای او را به پهلوی او دراز کشیده در قنداق
بپیچند و چون در تقمیط در آورند اول طفل را از بول و براز پاک سازند پس در قنداق گیرند و اگر اتفاقاً قنداق با بول و براز تر گردد زود
بگشایند و تبدیل نمایند و نیز سر او را بپارچه نیکو ببندند و محافظت نمایند که برودت بان نرسد و طفل را در مکانی دارند که در روشنی و ظلمت
معتدل باشد بلکه مایل بتاریکی و از اصوات قویه آن را نیز محافظت نمایند و نگذارند که بطرف بالای سر خود یا پهلو نظر قوی نماید و یا روشنی چراغ و غیر
آن که بسیار تند بالا داشته باشد بی اختیار نظر خود را بتحدیق بدان طرف نگاه دارد که چون اعصاب و عضلات چشم او نرم است
خوف حول است و تا چهار و پنج روز یکمرتبه او را غسل دهند و بمالند بدن او را تا ازاله وسخ و چرک و عرق از بدن او گردد که این تدبیر خیلی جید
تاثیر تام دارد اما در بعضی اطفال [illegible] غسل هفته دو بار [illegible] هر یکی از اینها موقوف بحال بدن و قوت و ضعف طفل است و گاهی
بسبب پیچیدن در قنداق و یا [illegible] پشت آن آسیبی بهم رسد لهذا اگر بسیار بیقراری نماید و آرام نگیرد در پیچیدن اعضا تفتیش نمایند [illegible]
[illegible] و چون از تولد طفل چله بگذرد گهواره جنبانند و لحن خوش و نیکو ترنم نمایند و حرکت دهند زیرا که تا او را خواب آید لیکن بعد شیر خوردن
حرکت قویه او را چه در قنداق و چه در گهواره جنبانیدن آن جایز نیست و چون پس گوش و کشالهای ران و زیر بغل او بسبب گرمی شکنج یا تعفن پیدا کند
باید که برگ مورد و گل سفید سبوسی نرم سوده بپاشند یا [illegible] لیکن سر ماگل سفید کافی است ـ بیان تدبیر رضاع اطفال و شیر
مرضعه و پیشیدن آن ـ باید دانست که در هنگام ولادت طفل شیر نباید خورانید بلکه اقلاً تا شش ساعت کامل نگذرد و تا گریه و حرکت نکند
دست و پا که علامت صدق طلب است نباید داد و اگر در بین مدت گریه و حرکت نکند هر چند از وقت ولادت دیر بگذرد بهتر است
و چون خواهند شیر بخورانند اول قدری عسل بخورانند تا تنقیه و جلای معده نماید و قبل از ارضاع اول کام طفل با انگشت [illegible]
که با عسل و یا بشیرینی دیگر آلوده باشد بمالند پس شیر بخورانند و بتجربه معلوم شده که کام طفل را اول بهر چه بمالند [illegible]
متغیر نگردد و چون خواهند که شیر طفل دهند دایه شیر خود را دو سه بار بدوشد [illegible] اول شیر [illegible]
هر دفعه هیچ زیاده نمایند و بهترین شیر اطفال را شیر مادر آنها است حتی که بتجربه رسیده که اگر طفل پستان مادر خود [illegible]
باشد بلکه اکثر اذیت طفل از آن [illegible] زیرا که در شیر مادر نسبت بطفل تقویت عظیم است و باعث فربهی [illegible] و اگر شیر

تدبیر رضاع اطفال

مادر بسببی متغیر شده باشد مرضعه دیگر اختیار کند - اما مرضعه این نه شرط داشته باشد اول آنکه جوان باشد یعنی از بیست سال کم
و از چهل سال زیاده نباشد بلکه در بین این هر دو بهتر و شیر آن موصوف بصفات ثلثه باشد یعنی قوام و لون آن معتدل
بود و بدبو نباشد دوم آنکه معتدل السحنه والجثه باشد نه بسیار فربه و نه بسیار لاغر بلکه متوسط میان این و آن بود و لون آن
نیکو بود زیراکه خوبی رنگ تابع اعتدال مزاج است قوی العنق و وسیع الصدر بود زیراکه این هر دو دلیل قوت دل و دماغ است و عضلات بدن او عظیم و
لحیم بدن او صلب باشد سوم آنکه صالح الثدی یعنی پستان او در عظم و صغر و صلابت و لینت معتدل و مجتمع باشد چهارم شیر او معتدل القوام و معتدل
المقدار و سفید رنگ شیرین طعم و متشابهة الاجزاء و قلیل الرغوة و غیر کریهة الرایحه باشد پنجم آنکه وضع حمل مرضعه مدت نه ماهه باشد که مدت
طبعی حمل است و تولد فرزند او بی اذیت و بی آفت بوده باشد ششم آنکه مرضعه که شیر میدهد پسر زائیده باشد و یا اکثر عادت او زائیدن پسر باشد
اگرچه بالفعل دختر زائیده باشد و بعضی اطبا گفته اند که شیر پسری جهت دختر و شیر دختری جهت پسر بهتر است جهت تعادل مزاج هفتم آنکه مابین
وضع حمل مرضعه و مابین ارضاع آن مدت متوسط گذشته باشد یعنی نه بعید العهد بود و نه بسیار قریب العهد و آن قریب العهد از چهل روز کمتر و مدت بعید العهد
هفت ماه است بلکه زمان متوسط نیکو است هشتم آنکه باید که مرضعه در هنگام ارضاع از هرچه که باعث فساد لبن است پرهیز نماید چنانچه جماع سبب تغیر شیر است
و فساد شیر در طفل صغیر محدث آفات کثیر است و اگر مرضعه حمل داشته باشد نیز ضرر عظیم احداث کند و از عوارض نفسانیه و ماکولات و مشروبات غیر مناسبه
نیز از مغیرات شیر اند نهم آنکه با وجود شرایط مذکوره حسن الخلق نیکو سیرت و افعال پسندیده و عفیفه و نیکو طینت باشد لیکن شبیه نماند که بیان اصلاح
شیر غیر صالح احتیاج دریست تا علیه بیان کرده میشود مثلاً هرگاه شیر غلیظ و کریهة الرایحه باشد اصلاح او آنست که مرضعه را سکنجبین بزوری
یا ملطفات مانند فودنج و زوفا و حاشا و صعتر جبلی طبخ نموده باشند بخورانند و تلطیف تدبیر نیز فرمایند و در بعضی امزجه قلیلی خل در طعام اخلط
کردن باکی نیست و در هر هفته یک مرتبه او را قی فرمایند با سکنجبین و آب گرم و غسل با آب گرم و ریاضت معتدله و تناول اغذیه لطیفه طیبة الرایحه
در دفع فساد این لبن نفع تمام دارد و هرگاه شیر مرضعه مثلاً رقیق باشد او را از ریاضت باز دارند و سکون و خواب بسیار کردن مفید و هرگاه مزاج مرضعه
حار باشد باید که قبل از تناول غذا شیر بطفل ندهند و مرضعه را سکنجبین با عرق های مناسبه بیاشامانند و چون فساد شیر بسبب برودت باشد
اغذیه حاره و ادویه مسخنه استعمال نمایند و از مبردات احتراز ورزند و اگر شیر قلیل بود ملاحظه نمایند که بسبب قلت حرارت است یا برودت اگر حرارت است
نظر کنند که حرارت در تمام بدن است یا در پستان فقط اگر حرارت در تمام بدن باشد بحسب آن تعدیل و تنقیه نمایند و اگر فقط در پستان است که ملمس معلوم
میشود تبریدش با ضماد طلیه بارده و شراب صندل و خمیره کافی است و بهترین اغذیه جهت سوء المزاج حار کشک الشعیر و اسفاناخ و ماش
مقشر و برنج و امثال اینها است و اگر قلت لبن بسبب برودت یا از سده و یا از ضعف قوت جاذبه پستان بود باید که اغذیه آن لذیذ باشد لیکن
بحرارت باشد چنانچه خوردن زرده تخم مرغ نیم برشت و امثال آن و در اغذیه آن و اگر از این تسکین حاصل نشود وضع محاجم ناری بر زیر
پستان نمایند و اگر قلت لبن بسبب قلت تناول غذا باشد حسو از شعیر و نخاله گندم و حبوب و لبوب ساخته بخورانند و تقویت غذا
صالح الکیموس مناسب فرمایند و در اغذیه ایشان از یاسمین و شبت و شونیز داخل کردن لازم دارند و خوردن پستان میش شیردار و یا برنج با زیره
مناسب تمام حمل کلم با چغندر و ماهی تازه با نمک سوده باشد بسیار مفید است و این ادویه جهت تولید و غزارت شیر کثیر النفع است

دربیان مدت رضاع

صفت آن تخم شبت ستة اوقیه تخم خندقوقی یعنی تخم لسکهپیرا تخم گندنا یکوقیه بذر رطبه بذر رجله ملکد دواقیه کوفته بیخته بعصاره رازیانه و عسل در دهن لیسر شند و بقدر ضرورت بدهند و همچنین خوابانیدن اکثر حیوانات و مالیدن بدن بروغن و رنگ شیر لبن از تمام وارد و هرگاه فساد لبن بسبب کثرت ورم لکم انبا شد که کثیف و غلیظ گشته تدبیر آن تنقیص آن بتقلیل غذا و تناول اغذیه قلیل الغذا و تضمید کمون و سرکه و نمک حار با عدس مطبوخ سرشته بر سینه و پستان بالند و اشامیدن آب شور مفید است — دربیان مدت رضاع طفل طبیعی و اختیار طعام آن — باید دانست که مدت طبیعی رضاع دو سال است پس و شروع سال سیوم از شیر باز دارند اگر مانعی نبود و قبل از فطام هرگاه طفل را خواهش تناول غیر شیر پدید آید از اغذیه مناسبه اندک اندک بدهند و نخست چیزیکه درینوقت توان داد نان است که مرضعه بخاید بعد به پستر نان و عسل آمیخته یا بشیر آمیخته و هرگاه غذا دادن شروع نمایند آب نیز دهند خواصه در ایام گرما تا طفل نیز آب مایل باشد و اصلا تقصیر در آب دادن نکنند که باعث استسقا همیگردد و علامت استسقا انتفاخ بطن و بیاض لبول است باید که درینحالت هیچ چیز دی راندهند و به تنویم کوشند تا گرانی دور شود و هرچند زمانه فطام نزدیک شود در شیر تقلیل نمایند و در غذا تکثیر و شبها از خواب بیدار نمایند و به تکلیف شیر دهند تا باعث تنفر شود و در زمانه طعام و اغذ خورانند تا حاجت بشیر کمتر افتد و بعد فطام نیکوترین اشیا شیر برنج است و هریسه و گوشت نرم و بهر اشتغال او از نان و شکر بلوطها سازند خرما مانند و گاه گاه یکان عدد بدست او بدهند و کذا از لعبتها و شغل ها هرچه موجب فراموشی از شیر بود بکار همی برند و بهترین موسم فطام بهار است و پائیز چه در صیف خوف اسهال است و در شتا خوف ضعف هضم و اگر بنابر ضرورت در گرما اتفاق افتد واجب است که اشیا مسکن العطش که میل بقبض داشته باشد خنک کرده همیشه چون دوغ شیرین و بزرقطونا بو داده و از اغذیه پلاو خشکه و ماست و نان و بادنجان مناسب است و از چرب بسیار پرهیز کنند و بر نارسک سرخا بنهند نیک روز میان فاصله داده و نشاسته و سرکه و گلاب حل کرده بر ان محل طلا کردن جهت تسکین عطش طفلان بغایت نفع دارد اما از آنکه استعمال سرکه برای فرح اطفال خالی از ضرر نیست تا ضرورتی قوی نباشند بکار نبرند و شب با حنا بر دست و پا بستن و میانه روز دوغ گاوی سرد کرده در ان نشاندن و تن بدان شستن مفید و اگر در سرما بالضرورت از شیر طفل را باز دارند باید که اغذیه حارة بالفعل خورانند و از آب سرد سخت پرهیزند و بدن را گرم دارند و دوا و غذا که مناسبه وقت بکار برند

در بیان پرورش اطفال

بیان تدبیر پرورش اطفال هرگاه طفل قادر بر نشستن و جنبیدن شود باید که بر فرش صاف همیشه بنشانند تا از خشونت ارض ایذا نیابد و احتیاط نمایند تا از بلندی نلغزد و هرچه تیز و نوکدار باشد از وی دور دارند و تا که خود میل بقعود و مشی نکند به تکلف بدان امر نگمارند که مضر است و دوام در تهذیب اخلاق کوشند و بلطف و رفق و رضاجوی باشند تا پیوسته خوشنود باشد که بدترین چیزها برای تالغ نمو اطفال غم و غصه است و باید که نزد او فحش و دشنام نگویند و غیر از کلمات نیک تلقین ننمایند زیرا که هرچه درینوقت عادت منتقش گردد زوال او متعسر است و هرگاه طفل بسخن در آید باید که بیخ زبان بانگشت بمالیده باشند که معین بر فصاحت است و هرگاه اقتدار بر دویدن باشد بر زمین نرم اجازت دهند که بدود بر سبیل اعتدال و لعب با کمر باعث ایذا نبود رخصت فرمایند که لعب اطفال را ریاضت نفس است و هرگاه قابل تعلیم شود و آن اکثر بعد چهار سال و چهار ماه و چهار روز است بمودب سپارند و در ان نیز رفق و تدریج مرعی دارند تا موجب ملال نگردد و چون مزاج ایشان در غایت نزاکت میباشد پس در معالجه ایشان احتیاط تمام واجب

نشاسته و مانند آن هرچه قوی الاثر بود که بر طبع ایشان تکلف و عنف آید احتراز باید کرد و بدستور هرچه شدید الحرارت یا شدید البرودت بود و مانند آن خوردنیها و مرضیات و لبنیات و کاهو را اجتناب کلی واجب است و چون مزاج اطفال رطب مایل بحرارت است حفظ صحت با غذیه و ادویه رطبه که مایل بحرارت باشد بمشاکله نمایند و اصلاً چیزیکه گرم و خشک باشد ندهند مگر بعارضه تا نفع علاج مرض حفظ حال طفل بشیر که غذا طفل است علاج بعلاج مرضعه فافهم المضمون چند امراض که عروض آن باطفال بیشتر است و اطبا تاثیر و ادویه مجربه اکثر در آن ضبط کرده اند ذکر میکنیم ریح الصبیان مرضی است که دفعة واقع میشود و طفل بیهوش می افتد و دست و پاهای پیچیده کف بدهان می آید و این مرض نزد بعضی غیر صرع است بیشتر نوع غلیظ است که از سر حجت شده قحف را متمدد می سازد و بموجبیکه شیون و در روز کشاده شوند علاج نزد ورتها اینجا لت دست و پا را محکم بگیرند و کفهای بالند بچیزی خشن و نگذارند که اضطراب کنند و بازوها را بها محکم بندند پس اگر بزودی افاقت افتاد فهو المراد و اگر بطالت کشید یا متواتر گردید نظر کنند که آثار کدام خلط غالب است مطابق وی تدبیر نمایند مثلاً اگر آثار صفرا پیدا بود و تپ محرقه باشد تدبیر به ترطیب کوشند و بهترین مرطبات دوشیدن شیر بر تارک سر و لعنه بدان آلوده بران گذاشتن خاصه شیر مادر او لیمو یا سفید و گذاشتن کدو بر سر نهادن و لشیاف نرم و به لتشرب منقر فلوس و دیگر ملینات طبع بگشایند اگر قبض بود و جهت ازاله تشنج روغن گل یا مسکه یا آب نیم گرم مخلوط کنند و بر بدن بمالند هم وقت مرض و هم بعد آن و اگر علامات بلغم ظاهر شوند به تسخین سعی نمایند چون این مرض از بلغم بیشتر افتد علاج آن مختصر بنویسم کمون با هم سحق کنند یک حبه اند شیر مادر حل کرده و جور سازند و بیعنا الشیاف و مشروبات که مخرج بلغم رقیق بود طبع نرم نمایند و آنچه ادویه بالخاصیت نفع دارند خواه این مرض با حرارت باشد خواه بی حرارت این اند فاد زهر حیوانی در شیر یا بنوع لیسانند و قدری بخور کنند و بر اطراف و بر وضع محاجم بساقین و مالیدن چند قدری گوش و در صفنه بینی و بر کفهای دست و پا سفید است و بدستور مالیدن آب گرم بر کف پا نفع تمام دارد و کذا خون سحق کرده بر کف پا مالیدن سود مند است بر گوش نیم انگشت تا دو انگشت در آب حل کرده دادن بالخاصیت مفید و طریق آن در اسهال صبیان گفته شود و تجربه رسیده که چند طفل را ریح الصبیان از سه چهار نوبت هم تجاوز کرده بود قطعه از مرجان یا آتش سرخ کرده میان دو ابروی او داغ دادند بسوزش آن فوراً افاقت افتاده باز عود نکرد و بعضی بهر لشکپ گوسفند و جز آن نیز داغ میکنند و سود میدهد لیکن هرگاه دو سه روز مریض بهمین مرض مبتلا مانده باشد و سرخی چشم که در گشتن نفع منقطع شده در چنین وقت تعذیب بداغ مناسب نیست پوشیده نماند که معالجه مرضعه بهر حال واجب دانند و طفل را از هرچه محرک این مرض است دور دارند چون سماع آواز قوی و دیدن چیزی برق و آب روان و بر آمدن بر بلندی و داشتن در مهب باد و امثال آن و گوشت گاو و اسپ و مانند آن و هرچه بخار انگیز بود و چون کرفس و امثال آن و لبه الخیر لبند و از جماع باز دارند پس اگر گریه بی سبب و بغیر وضع معهود و تنفس و امثال آن طفل را پیدا شود عنایت تمام بمحافظت او نمایند و تقلیل طبع بر اندازند یا لکلیه عطسه بینه انثره و آن مرضی است که ورم گرم در نواحی دماغ افتد اکثر و هم از تپ حرارت پیدا باشد علاج تبرید دماغ با طلیه بارده و به تنقیح عصاره باد و عن با حوا فته کنند و بهترین عصارها آب کدو و آب برگ کشنیز و آب عنب الثعلب است و بهترین روغن بنفشه و روغن کدو و مانند آن و اگر این مرض از جهت برودت بود بالتقدم ملاقات برد و فقدان آثار سه ورم گواهی دهد علاج بیش باد و ج بار یک بسایند و پاره چهار بحیر نمایند و در... لی نهاده در بینی دمند زود نفع دهد و ایضاً مشک هم آلی که از کره گوسفند و جبن کباب کنند [illegible] چند قطره نیم گرم

عطسه [illegible]

در بینی چکانند که مفید است و ایضاً زعفران و قند اندکی گرفته و باهم کوفته بخور کنند و بینی بدان گذارند که عطسه مفرط باید [illegible] عطاس نفع چونکه عطش مفرط
لازم وی است بدین نام بخوانند و از آنکه تارک سر و روی فرو می نشیند نزول الیافوخ می نامند بالجمله وی عبارت است از ورم گرم که در غشای
دماغ می افتد و علامتش آنست که تارک سر از انجا که نرم معلوم می شود فرو نشیند و هر چند آب می نوشد سیر نگردد و باشد که [illegible] افتد و چشم و حلق [illegible]
[illegible] و رنگ روی و اکثر بدن زرد شود و از غلبه صفرا و بسیار باشد که قبل از حدوث او شوره در سر ظاهر نماید علاج در تبرید و ترطیب دماغ
کوشند و این چنان باشد که [illegible] کدو تره و خیار بزر آب برگ عنب الثعلب و آب برگ خرفه و آب کشنیز تر و روغن گل و اندکی سرکه بهم زده بر تارک
نهند و سفیدی بیضه با روغن گل یا [illegible] با قلیلی سرکه و روغن گل یا آب عنب الثعلب با روغن گل بنفشه یا خیار نرم کوفته بر تارک
گذاشتن سودمند است ایضاً برگ خرفه کوفته تنها یا با روغن گل از تمام دارو و بر سر گذارند باید که خشک شدن نه دهند و مبدل می کنند
ساعت بعد ساعت و شیره خرفه تنها یا با قند سفید طباشیر طفل را خورانیدن و تن او را به روغن گل [illegible] یا با آب برگ بید یا بطیخ [illegible] شستن و حار
[illegible] و پاهای بستن و اطراف در آب سرد داشتن سودمند و غذا طفل و مرضعه همه سرد و مرطب دماغ باید ساخت و دیگر تدابیر بنا به آنچه
در سرسام گرم بزرگان مقرر است توان بکار بست و ماء الشعیر بسیار نیک است و باید دانست که اسهال درین مرض خوب نیست پس اگر اسهال
بود طباشیر و خرفه را بریان کرده بطفل دهند و مرضعه را آب سویق الشعیر و امثال آن هر چه در وی قبض بود خورانند تا زود دفع شود و ایضاً مرضعه را
از آنچه باز دارند بلکه تقلیل غذا فرمایند که این معنی باعث حبس اسهال طفل است — اجتماع الماء فی الراس و این علتی است که جمع شوند رطوبات
مائیه در سر و عام است که خارج قحف جمع گردند یا تحت قحف یا داخل قحف و بالای غشا صلب گردند — علامت قسم اول آنکه جلد برآمده نماید و چون
انگشت نهاده فشار کنند منفع گردد و اگر درین حالت افتتاح افواه عروق [illegible] بکار و سهر لازم [illegible] خصوص [illegible] علاج [illegible]
کثیر المقدار است یا قلیل و محصور در ان محل است یا غیر محصور پس اگر کثیر المقدار یا نا محصور باشد [illegible] منفع [illegible] باید که [illegible]
نپردازند که [illegible] و آنچه قلیل المقدار و محصور در یک محل باشد علاج او [illegible] آنکه محللات خفیفه ضماد نمایند و بالای [illegible]
اسرب بربندند [illegible] آنکه شق نمایند تا رطوبت بدر آید بعده بربندند تا [illegible] شراب [illegible] رسانند اندک اندک [illegible] اگر [illegible] آمده
باشد [illegible] علاج نمایند یا بحیلت [illegible] لحم [illegible] آنجا [illegible] آلوده شود که [illegible] تدبیر
گوشت [illegible] علامت قسم دوم آنکه [illegible] چشم [illegible] ممکن [illegible] چشمها [illegible] ثقل [illegible] باید
پس ازین [illegible] علاج گذارند که [illegible] تشنج [illegible] آن [illegible] علامتش آنست که [illegible]
پیدا آید [illegible] که اندک اندک حادث شود علاجش روغن بادام [illegible] گرم [illegible]
بالند [illegible] تمام بدن خصوص مفاصل بدان چرب دارند [illegible] گرمی [illegible] مرضعه [illegible] گرم
نخورانند و طفل را [illegible] تشنج
اگر از [illegible] باقی باشد [illegible]
آنچه در [illegible]

گریه باز ماند تدبیرش کما علیه گفته آید و بهر ازاله تشنج تدهین بروغن لازم دانند دوم آنکه از غلبه رطوبت افتد علامتش تقدم وجود اسباب مرطبه و اسباب
رطوبت ظاهر بود علاج وی به تجفیف مزاج طفل کوشیدن و آنچنان باشد که شیاف گرم مگر طبع بکشایند و روغنهای گرم و خشک چون زیت
و روغن قسط و سیداب چینی مانند آن بمالند و مرضعه را بجای آب ماء العسل نوشانند و نان بعسل یا نخود آب پر مصالحه و چوزه مرغ مانند آن غذا کرده
نمایند سوم آنکه از وجع ورم که هنگام برآمدن دندان می افتد علامتش وجود سبب است علاجش به تسهیل نبات اسنان کوشیدن و تدارک ورم بود
بدانچه در ورم لثه شاید و ازاله تشنج بتدهین اعصاب کردن و تشنج که وقت روئیدن اسنان افتد اکثر امتلائی بود و بیشتر آنکه مسهل بود بیشتر هلاکت سبب
مفرط یا محرقه عارض شود چهارم آنکه از ضعف و فساد هضم افتد و این قسم طفل شیر تن آبا را بیشتر حادث گردد و کثرت فضول و ضعف اعصاب
علاجش تجویز غذا مرضعه و طفل است و جوارش مقویه معده بیر دادن و روغن ابرسا یا روغن حنا یا روغن خیری مالیدن و دیگر تدابیر همانست
که در تشنج رطب گذشت پنجم آنکه بسبب اضطراب و حرکت عنیفه یا بواسطه سقطه کوفتگی والتوائی در عصب افتد و سلامتی بسیار کم باشد و بالغ و تخلیع است
علامتش حدوث تشنج متصل بسبب است علاجش باصلاح حال عضو ماءوف کوشیدن باضماد مقویه مرطبه و دلک و تطول ـ نوع از آن تشنج است
که ابتدا کند از عضلات ترقوه و متعدد شود و آن را بسوی قدام یا خلف یا یمین یا یسار و بعضی اطلاق میکنند که از زیر تقعر یا بجهت تدبیرش از
مبحث تشنج بگیرند حسب سببها فهم کثرة البکاء و السهر پوشیده نماند که گریه بسیار و بیخوابی طفل چند گونه است یکی آنکه بسبب درد گوش یا درد
اسنان یا درد چشم و جز آن باشد و تدبیرش معالجه عضو ماءوف است چنانچه در باب هر یک گفته شد دوم آنکه بسبب اورام دماغ باشد تدبیرش گذشت سوم
آنکه بسبب فساد شیر یعنی معده باشد علامتش آنست که شیر که قی آید حامض باشد و قی و رجوع مفید آید علاجش اصلاح شیر مرضعه و
تقویت معده کوشیدن بعد تنقیه تدابیر اصلاح شیر گذشت و بعد جاذبه طفل را دادن چهارم آنکه بسبب الم و گرسنگی و تشنگی بعض
عضو و ق باشد تدبیرش تدهین بدن بشیر گرم و غسل با آب گرم که زرد چوبه و [illegible] جوشانیده باشند کمتر پنجم آنکه بسبب سوء مزاج دماغ
فساد روح نفسانی باشد و این مقدمه صرع بود علامتش آنکه در اوایل ماه بیشتر افتد علاجش آنکه خیر بیشتر بود باشد اگر قدری [illegible]
هم نیکو بود و دیگر تدابیر همانست که در بحث الصبیان گذشت اکنون چند تدابیر منومه و مسکنه و جامع که جامع النفع اند ذکر کنیم باید دانست
که در ارجوحه طفل را جنبانیدن قلیل الاثر است و اشتغال بلعب و مانند آن بغایت مفیده آنجا که بعض بود [illegible] کردن
[illegible] باشد که [illegible] رسانیدن [illegible] تمام [illegible] رسانیدن بنوعی شدید نباشد که موجب آفت دیگر میشود و اگر این
تدبیر کفایت نکند تخم خشخاش و تخم کاهو [illegible] کرده [illegible] طفل [illegible] بالین نهاده [illegible] خشخاش
و روغن کاهو بر صدغین و [illegible] بمالند و اگر قوی تر خواهند قدری کوکنار در آب [illegible] کرده [illegible] و بنات مجلی
ساخته [illegible] اگر طفل [illegible] خشخاش [illegible] خواب می آید و اگر این تدبیر
مفقود [illegible] و دیگر [illegible] اطفال [illegible] تخم خشخاش سفید و سیاه ۔
[illegible] بذر القطونا [illegible]
[illegible]

فزع فی النوم

[illegible] بسبب خواب فاسد و روح نفسانی باشد گاه سبب ریح الصبیان [illegible] فزع فی النوم

[illegible] باشد که طفل در نوم خوابهای هولناک بیند [illegible] بیدار گردد [illegible] قسم ثانی آنکه بیداری از بیماری رسیده باشد

[illegible] موجب تشنج گردد و علاج [illegible] خوف [illegible] طفل [illegible]

[illegible] نبات [illegible] بیان کرده صمغ نبات [illegible]

[illegible] روح نفسانی [illegible]

[illegible] احلام [illegible] علاج [illegible]

[illegible]

[illegible] طفل [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] طفل [illegible]

[illegible]

[illegible] گوش [illegible]

[illegible] گوش [illegible]

[illegible] گوش [illegible]

[illegible]

[illegible] گوش [illegible]

[illegible] گوش [illegible]

[illegible] سیلان الرطوبة من الاذن [illegible]

[illegible] گوش [illegible]

[illegible] گوش [illegible]

[illegible] گوش [illegible]

[illegible] گوش [illegible]

و در دماغ زیاده گردد و بسبب کثرت درد بپالاید یا آنکه جراحت در گوش باشد علاجش تقلیل رطوبت کنند و قطره از صوف گیرند و در ول خمر که قدری از شب یا زعفران یا
شیر انفطر دران آمیخته باشد بپالایند و در گوش می نهند و یا باشد که قدری از زعفران در شراب عفص حل کنند و قطره صوف دران آغشته در گوش نهند کفایت کند
و اگر رطوبت کمتر باشد احسن آنکه متعرض نشوند که اکثر آفات بدان از دماغ باز میماند و بعد بلوغ خود بخود زوال میگیرد و بی علاج و اگر رطوبت بیشتر آید یا خوف
انتفاخ العین
قرح بود تدارک آن توان کرد انتفاخ العین یعنی برآمدن چشم و این بغیر ورم است علاجش آنکه حضض بشیر حل کرده طلا نمایند بشیر مطبوخ بابونه و آب بادروج بشویند و
بیخ و این رنج عظیم است که حضض [illegible] تا آید حتی که چشم نتواند گشود و بیشتر صبیان را عارض میشود علاج ارسال علق بر بناگوش [illegible] دارد و تلیین طبع النفع و این ضماد
مجرب است حضض زعفران [illegible] باشد بارنگ حضض [illegible] گلابی افیون شب یمانی [illegible] باشد افیون وقت شگفتن شب بالایش [illegible] بعد ازان باریک کرده بدانند
و باقی ادویه شب در آب خیسانیده صباح صاف نموده شب را دران حل نمایند و بر آتش نرم سرگین [illegible] چون غلیظ گردد در ظرف چینی نگهدارند وقت
رمد
حاجت بکار برند بلغم و حنا با آب خمیر کرده و قرص ساخته شب بر مقعد طفل بستن و طلاء افیون و زعفران و گل سرخ بر چشم کردن و یا انزروت و زعفران با لبن
النسا سوده بر چشم ضماد کردن نیز مفید رمد عبارت است از ورم ملتحمه علاجش آنست که تا سه روز هیچ دوا در چشم نرسانند و غذای مرضعه و طفل اگر خورنده باشد از
ترید که و یا آنچه چرب باشد سازند و اگر چشم بسیار باهم چسپیده باشد باشیر مرضعه و غیر آن بر پنبه آلوده و چسپیده بر نهند و شیر دختر بهتر از شیر پسر بود و پنبه کهنه گرم
داده گرم گرم بر پشت چشم بستن در رفع [illegible] ورم پلکها از نهایت مفید و کذا بول گرم گرم شستن عظیم الاثر و بعد سه روز زیره و [illegible] برابر باهم نیکو سحق کرده با آب
دهن بر کف دست نهاده [illegible] باهم بمالند تا هم چو مرهم شود بر روی پنبه نهند و شیر بر آن دوشیده بر پشت چشم نهند شبها [illegible] در ورم و [illegible] چسپیدگی را
فائده کثیر میدهد خاصه [illegible] اگر بدین تدبیر زایل نشود حسب غلبه خلط تنقیه توان کرد [illegible] زلو چسپانیدن و قدری
خون گرفتن جلیل الاثر است و حضض در شیر سائیده درون و برون چشم طلا کردن در شبانروز دو سه بار نهایت نافع و بی مضرت بود و ذرور [illegible] تمام
و [illegible] را هندی چاکسو گویند در سرگین خر پزند قدری آب انداخته بعده بر آورده [illegible] کنند و مغز وی بگیرند دو حصه از نبات و ماميران یک حصه جمله
مانند سرمه بسایند و بچشم پاشند و انزروت بشیر پرورده بعوض ماميران نمایند شاید و بعضی زنان [illegible] در [illegible] چشم پنبه [illegible]
در آب نهاده باشند و سرد شده باشد بر چشم گذارند و بالای وی [illegible] گل پاک که آب [illegible] باشد [illegible]
بیاض الاحداق
هیچ دوا قوی بچشم نرسانند و [illegible] هرچه در دو ترشی بود بچشم اطفال نباید انداخت که خوف آفت است بیاض الاحداق یعنی سفید شدن سیاهی چشم و این بسبب [illegible]
رطوبت غلیظه [illegible] تحلیل رود و لون او بسفیدی گراید علاجش آنست که با آب عنب الثعلب در چشم می کشند شبانروزی چند نوبت [illegible] اگر گریه نگهدارند و [illegible]
سلاق
صمغ عربی با چهار چند او نبات باهم سوده بچشم کشند بیاض برود انشاء الله اگر سببش کثرت بکا بود و بلکه امر دیگر بود که در بیاض رگان [illegible] است سلاق یعنی سطبر شدن پلک
و این نیز بسبب بکا عارض میشود علاجش هم بچشم آب عنب الثعلب کشیدن و [illegible] آلوده [illegible] گذاشتن آنچه از کثرت گریه بود و صباح بول گرم بچشم [illegible]
حول
و بعده آب عنب الثعلب کشیدن حول عبارت است از میلان چشم بجانب بینی و خاصه اوست که یک چیز دو نماید و حدوثش در اطفال یا بعد صرع بود و یا از اضطجاع در حالت
شرب لبن بیک پهلو زمانی طویل و نگریستن او بیک جانب تا دیر [illegible] طفل را بحرکت آرد بهمان سمت تا دیر ناظر ماند علاج بزودی تدارک کنند تا
محکم نشود [illegible] در عضلات چشم و این چنان باشد که چیزی سرخ بر گوشه چشم بمخالف [illegible] آویزند تا کودک بالطبع بر او بیند [illegible] چشم [illegible]
طریق دیگر آنکه برقعه [illegible] بر روی وی پوشند [illegible] اصلاح آید چنانچه رو

ملتقی بواسطہ نظر کردن در آئینہ چینی صلاح می‌گیرد و باید که دایہ را اغذیہ لطیفہ دہند و در حول صبی اغذیہ مبخرہ و جماع زیان کار شناسند و اما التصاق الجفن
یعنی چسپیدن پلک چشم و وی چون زیادہ از عادت معہودہ خواب کند سفر الاطفال است بود و مقدمہ رمد باشد علاجش آنست که بر صباح بول
گرم او چشم را بشویند و کحل اصفہانی کشند و بر حوالی چشم از خارج توتیای شستہ مسحوق خشک بمالند و اگر در و غبار و بوی بقل و بوی جوز
تر و بوی خربوزہ و شمامہ نگاہ دارند و اگر دودہ چوب گز در چشم کشند تا آب از چشم و بینی بپالاید مفید آید۔ زرقة العین یعنی کبودی چشم
و وی اگر موروثی بود لا علاج لہ و الا علاجش آنست که در مدت چلہ طفل را ہر ہفتہ چند نوبت مشک و زعفران مساوی باہم نیکو سحق کردہ
میل بچشم کشند و اگر شب بیدار ... ستہ بکشند می‌شاید و از موم شیاف کوچک سازند و بر سحیقہ مشک و زعفران گردانیدہ در ہر ہفتہ دو مرتبہ
استعمال می‌کردہ باشند مفید آید و بعد چلہ اگر زائل نشدہ باشد بگذارند که بتدریج خود بخود زائل می‌شود و بسیار بود که کبودی کم باشد و چون بزرگ شود
زوال گیرد و باشد که اگر علاج نکنند ہمچنان بماند و ہرگاہ بصلاح قوی تر حاجت افتد و بعد چلہ علاج نیافتہ باشد باید صدف بسوزند و بروغن زیت
سحق کنند و نیز بارک سر انجا که نرم است بمالند و مکرر ہمیکنند نافع بود و عنب الثعلب عصارہ و پوست انار شیرین اندک بکشند سود دہد
بشرط مداومت مع المہلت و بدستور مداومت سرمہ و گلاب زعفران و مشک سحق کردہ سود دارد و گویند اگر میل بحنظل تر فرو برند و چند نوبت
در چشم کشند نفع عظیم بخشد اما میل چون در حنظل فرو برند و برون آرند باید که دست بران بگردانند تا تخم و درشتی که بر وی ماندہ باشد دفع
شود پس در چشم کشند و این کحل اثر تمام دارد و صفت سرمہ اصفہانی شستہ درمہ زعفران مروارید ناسفتہ ہر یک یک دانگی دودہ چراغ
زیت دو درم ہمہ را باریک سحق کردہ ہر ہفتہ چند نوبت بکشند۔ احتباس الشئ فی مجری الانف بسیار باشد که بوقت غذا خوردن
سنر یا عطسہ آید یا حرکتے دیگر اتفاق افتد و بدان سبب چیزے در دہان کہ باشد براہ بینی در جہد ہمانجا بماند و طفل نتواند
دفع کرد و اگر طفل قادر بر تکلم نیست از بیان آن نیز قاصر بود پس آنجا دفعہ ہمی کند و متعفن ہمی گردد و بخار او بدماغ رائحہ رساند و بدین سبب
ہموارہ متوحش باشد و بدخوئی و بیدلی کند و بعدا و غیرہ ... میل نکند و زردی رنگ و ضعف و بیخوابی و نحافت پدید آید و باشد
که از وحشت آن تپ لازم آید و نیاید انفس از ان طرف بے نزلہ و دست ہر ساعت بدانجانب بردن و مالیدن گواہی دہد علاجش
آنست که بینی او را از درون و بیرون تمام چرب کنند و در روغن قدرے موم نیز داخل سازند تا زود خشک نشود و وقت خفتن
طفل را بر پشت خوابانند و چند قطرہ روغن در بینی چکانند و بعدہ در وقت بیداری چیزے ببویانند تا عطسہ آید و آن چیز بیرون افتد
و اگر بدین تدبیر دفع نشود او را بر پشت خوابانند و دہن او را بدست محکم گیرند و دہان خود را بر منفذ مسدود نہادہ سخت بدمند و متعاقب
آن پیہم در منفذ مخالف سخت تر بدمند تا بزور نفس طفل و باد دمندہ آنچہ باشد بیرون آید و باشد که بعد تدہین انف و تلیین منفذ
منفذے را که مفتوح است بگیرند تا دہان بکشاید پس در منفذ مسدود نیکو بدمند تا آنچیز براہ گلو باز گردد و اکثر دیدہ شدہ که اطفال بہمین
علت تپ پیدا کردہ بودند و علاج نفع بہ تپ نمیکرد و بعد تحقیق سبب چون تدبیر مذکور پرداختند از بینی ایشان برنج یا نخود یا
دانہ انار متعفن شدہ بیرون آمد و تپ بمجرد بیرون زائل گشت و ہرگاہ از خارج در بینی طفل چیزے آمدہ باشد اگر آنچیز مرئی بود
برآوردنش بدستکاری ممکن باشد بلا تمہل باید بر آورد و دیگر تدابیر مسطور ہر کدام که مناسب باشد توان کار بست

التصاق الجفن

زرقة العین

احتباس الشئ فی مجری الانف

وهرگاه سبب بستن بینی خشک شدن خلطے بود شیر تسعیط کنند وپیوسته بینی پاک نمایند بہ نہجے مناسب - قلاع باید دانست

قلاع

که قروح صغار که در غشاء فم ولسان واقع شود آنچہ بے عفونت بود قلاع گویند واگر باعفونت باشد آکله نامند وارداء قروح مذکوره قرحی است یعنے سیاہ وودی در اکثر قاتل بیاشد واسلم قروح سفید است وسرخ وقلاع زرد بینہما است بالجملہ از لون وے استدلال توان کرد بر نوعیت خلط پس حسب الخلط بہ تعدیل مزاج مرضعه وطفل کوشند وہرچہ در قلاع بزرگان گفته اند از ان ... ملایم باشد دریمجا بکار برند واین اشیا قلاع اطفال را نفع دارد وصفت سفنه تنها یا باریک ساخته بپاشند واگر قلیلے گلسرخ نیز داخل سازند بہتر باشد ودر بلغمی اندکے زعفران درین ہم باید افزود وخرنوب نبطی صمغ عربی دارد وعصارہ حص وعنب الثعلب فرفخ مالیدن در دہان روزے چند بار قلاع دموی وصفراوی وسوداوی را نفع دارد واگر قوی تر مطلوب باشد اصل السوس تکلیک مسحوق ذرور سازند واین ذرور ہنوز لثه وقلاع را که قوی باشد سوددارد خاصه بلغمیه را صفت عرعفص قشور کندر ہر سه برابر بسیار باریک سائیده بعسل آمیزند وبمالند وبسیار باشد که رب توت حامض کفایت کند خصوص دموی وصفراوی را وشستن دہان بشراب عسل یا بماء العسل وبعدہ مخففات مذکورہ بکار بستن زود ازمیده ہد وہرگاه بتدبیر قوی تر حاجت افتد آنچه او بعمل آرند - صفت عروق الصفر اقشور رمان جلنار سماق ہر واحد شش درم عفص چار درم شب یمانی دو درم ہمه را باریک ساخته بدارند وبپاشند وبسیار باشد که در قلاع خفیف آنچه بر بیان کرده چنین خواب بپاشند ورنجبین سوده بدستور جلیل الاثراست دباشد که چون شب ترنجبین بپاشد وقت صبح نفع بین ظاہر شود وہرگاه از ادویه نفع پدید نیاید وقلاع دمویه بود زلو چسپانند وحجامت کنند وخون حسب حاجت گیرند - وجع لثه بسیار باشد

وجع لثه

که بوقت بر آوردن دندان بسبب توجه ماده گرم یا در وقت دیگر بسبب انصباب بلغم بالج از دماغ بدان قدمی پدید آید ودرد کند علاجش آنست که بموم وروغن تکمید کنند اورام لثه پوشیده نماند که وقت رویدن دندان مقرر است که وبسبب آنہا ورم پدید آید ہرگاه ورم

اورام لثه

ظاہر شود انگشت بدان نہاده غمز کنند برفق وتمریخ نمایند بعسل که مضروب بود بروغن بابونه یا بعسل که ممزوج بود - بعلاک البطم وایضا تنطیل نمایند بر سر بطبیخ بابونه وشبت وقطعاً ادویه رادعه بریں اورام نه نهند وتدبیر تسہیل نبات اسنان حسب حاجت بعمل آرند مایسهل نبات الاسنان باید که طفل را از تحابیدن اشیا صلب منع نمایند ومسکه ومغز ساق گاؤ بر لثه بمالند وکذا شیر سگ بر دو بیدن دندان مالیدن بالخاصیت اثر تمام دارد وکذا عسل مالیدن واگر درد قوی باشد وطفل اضطراب کند شیره عنب الثعلب بروغن گل آمیخته بر موضع رویدن دندان مالیدن در دفع درد مفید - ورم الحلق باید دانست که باین مرض در دہان بسیار باشد که

مایسهل نبات الاسنان

ورم عارض شود وچیزے فرو بردن خیلے دشوار گردد وگاه باشد که این ورم ممتد شود بسوئے عضلہ مہرہاے پس گردن علاجش تلیین طبع بشیافات مناسبه پیشتر برب توت ومانند آن لعوقاً وغرغرہ استعمال کردن است - اورام لوزتین این

اورام لوزتین

ورم بیشتر از بلغم افتد وگاہے از حرارت دماغی بر سبیل نزله بر لوزتین که پاره گوشت است در بیخ اصل زبان ہیر نیز وعلاج آنچه از بلغم بود ہرچه در ورم الحلق گفته شد بکار برند ومرضعه را از چیزہای بلغم افزا پرہیز فرمایند وباید که انگشت بعسل آلایند ودرانکے شب سوده بگردانند وبران بمالند تا لعاب بسیار بر آید که عظیم النفع است ونتجا که ماده قویه بود ... ور انگشت بران نهاده

استرخاء اللهات — سعال

بزور کردن و آنرا اطریفل قانیدن تا اخلاط دفع شوند تدبیر کامل است و اگر از حرارت بود چیزے سرد برتارک سر آنجا که نرم است طلا کنند
تا حرارت که علت سیلان رطوبت است زایل شود و بهترین اشیا جراده کدو و خیار است خواه اگر با قدری سرکه ممزوج بود و برگ حنا
و برگ کاسنی تربد ستور و کشنیز سبز و عنب الثعلب تازه کذالک - استرخاء اللهات یعنی سست شدن و آویختن ملازه و گاه باشد که شوخ
سبز گردد علاجش بر داشتن لهات است بچیزیکه اسهل باشد و این چنان باشد که شب سماق باریک سائیده بعسل آمیزند و بر لهات
بمالند و مازو بسرکه سوده برتارک سر طلا نمایند یا نشاسته بسرکه یا گل ملتانی بسرکه - سعال - باید دانست که سرفه چند گونه باشد یکی
آنکه بسبب رفتن دخان بود در حلق علاجش نبات و شکر و ترنجبین و عسل هر کدام که مناسب وقت دانند بدهند و بیا باشد که شیر صرف
فقط کفایت کند - دوم آنکه از رفتن گرد و غبار بود در حلق علاجش حلق و سینه بروغنهائے چرب نمایند و اغذیه چرب بخورانند و شیر تازه
فرمایند سوم آنکه از یبس و خشونت قصبه ریه بود علامتش سرفه خشک است بے ملافات و دود و غبار علاجش تدهین حلق و سینه بموم
روغن و لعاب بهیدانه به نبات شیرین کرده خورانیدن و بدستور هر چه مرطب است دوا و غذا بکار برند طفل و مرضعه را چهارم آنکه از کثرت
رطوبت افتد و این قسم اطفال را بیشتر و در اکثر مع الزکام باشد لهذا اطبا در امراض صبیان همین نوع سرفه را ذکر میکنند پس زکام را با وی یکجا
بیان مینمایند علامتش نزول رطوبت از دماغ و بینی اگر مع الزکام بود و سائر آثار رطوبت ظاهر بودن علاج اگر سعال بے نزله و زکام
است جهت نضج ماده طبیخ بنفشه و عناب و اصل السوس و گاؤزبان و پرسیاوشان و زوفا و مویز دهند و سه روز بعده در همین طبیخ
مغز فلوس خیارشنبر نیز داخل سازند اگر طبع قبض بود و یا برگ سنا یا دویه مذکوره توان داد و سینه را بقیروطی که از موم و روغن بادام
ساخته باشند چرب سازند و قدرے پشم نرم گوسفند بگیرند و بر دود چوب گز تنک بدارند تا کما ینبغی از اثر دود دوا متاثر شود پس آن پشم
را بسینه بندند و پیوسته بسته دارند و شیاف نرسے دو یا پشم را دود چوب گز نیز دهند و به بندند و سحرگاه بخانه گرم دارند تا هوائے خنک
بقصبه و ریه نرسد و از تکلم منع نمایند و چند بیدستر بآب سائیده بر بناگوش و شقیقه و کف دست و پا بمالند و ببویانند و آب سیر چکانند و دهند
بلکه عسل در آب آمیزند و بنوشانند و اگر بدین تدبیر کفایت نکند آب تازه که بارد بالفعل نباشد توان داد و گاه گاه انگشت بعسل
و ابابیج آلوده بر بن زبان بمالند تا قے کند خاصه آنجا که بسبب سرفه نزله باشد و این دوا بسر صبیان نفع دارد صفت آن صمغ عربی
کتیرا بهیدانه رب السوس فانید نگد بقدر حاجت گرفته کوفته بیخته حبوب سازند بشیر حل کرده بدهند و لعاب تخم کتان با عسل
یا قند بغایت نیکو است و شربت زوفا لیسانیدن بدستور دانید خیلے نافع - صفت حبه سفید که در میان سیاهی چشم
گوسفند باشد بگیرند و خشک سازند و با نبات سحق نمایند و در شیر مادر حل کرده ناشتا بدهند یکحب یا دو حب در مرکی اگر بقدر
باقلا وقت خواب دو سه دفع بلع کنانند و سحرگاه حلواء مغز بادام و یا حلواء مغز جوز هندی خورانند سرفه مزمن را نبز ودی دفع
کند و آب پیاز پخته یک قاشق هر صباح ناشتا دادن و سینه را چرب داشتن و پشم بدوده گز گرم ساخته بستن اکثر نفع میدهد
و بهترین غذا اش برنج با شیر با دام دادن و پلاو خشکه و کباب مرغ و نان و حلواے مغزی و امثال آن و هرگاه با نزله و زکام
باشد باید که آب گرم بر سر او بسیار ریزند و وقت شب سر او پوشیده دارند و هنگام سحر حلواء مغز بادام عسلی دهند و دیگر تدابیر

همانست که ذکر شد و در سرفهٔ بلغمی که مع الحرارت بود انیسون و ابسیار نیک است صفت اصل السوس بهیدانه مکوک عناب گل بنفشه
گل گاوزبان هر یک بقدر حاجت گرفته مطبوخ ساخته بدهند و هرگاه تلیین مطلوب شود اگر شیرخشت با ترنجبین خوب بهم رسد گاهی الا
مغز فلوس باید داد و دیگر مسهل گرم نتوان داد که مضر است بسیار ذبحه یعنی ورم شش و این اطفال را بیشتر افتد اگر علاج با صواب ۹۰
نیابد اکثر بهلاکت میکشد و نشان وی آنست که سرفه و تنگی نفس پیدا بود و هنگام تنفس بر قبرغه صداک همی افتد و وی دو نوع
است یکی از ماده گرم افتد و تپ محرقه شدید لازم وی است علاجش تلیین طبع بعناب و گل بنفشه و عنب الثعلب و مغز فلوس و شیرخشت و
امثال آن بی انتظار نضج دهند و بعده هرچه در سرفه گذشت حسب حاجت توان داد و رب توت نفع تمام دارد و اشیاء مطفی الدم
و قامع الصفرا حسب تقاضای مرض بکار برند و بشیاف لینه طبع نرم دارند و عرق بادیان و ترنجبین در ترکیب نفع بین دارد و اگر از نزله باشد آنگه هم
بر سر تحلیل کنند تا ماده را از انصباب باز دارد و دوم آنکه از ماده بلغم افتد و تپ هم درین نیز باشد علاجش آنکه در سعال رطوبی گذشت مگر آنکه
هرچه یابس و ذی خشونت باشد درین اصلا نتوان داد لرعایة الورم. و این حب مفید صفت آن بالنگنی یک باشه بول لاکه دو ماشه فندسیا
چهار باشه کوفته مقدار ماش حبوب سازند شربت یک حبه و حجر البقر بقدر دانه جاورس با شیر مادر حل کرده دادن و یا خون خشک گوش یا پنبه خشک
شده باشد بقدر دانه جاورس در شیر مادر حل نموده خورانیدن مجرب است و صبر زرد و تنکار بریان بالسویه بقدر سیاه حبوب بقدر
ماش ساخته یک حب خورانیدن مجرب است. سوء تنفس و آن عبارت از تنفسی که بر مجری طبعی نباشد و اسباب او بسیار اند لیکن آنچه
سوء تنفس
در اطفال بیشتر احداث میکند نزول بلغم است از سر به سینه و این مرض ضعیف الصدر را اکثر افتد علاجش همانست که در سعال رطوبی
گذشت و الفضل بیخ های گوش و بیخ زبان را بزیت مالیدن و قی کنانیدن بکبس لسان و آب گرم در دهان چکانیدن و قدری
بزر کتان مسحوق بعسل سرشته لیسانیدن نفع تمام دارد گاه باشد که ماده بلغم از حرارت تپ یا حرارت تدابیر مجففه خشک شود در سینه و شش و
بدان سبب نفس از مجری طبعی سخت متغیر میشود و طفل دهان خود از غایت عسر دخول هوا همی کشاید پس تدبیر کامل درین وقت آنست که
از ضعف و بیتابی طفل نترسند و آنرا برهنه سازند و در محل محفوظ از باد نگاه دارند و آب گرم بر سینه او تنطیل همیکنند زمانی شایسته پس
نشف نمایند بمنشفه و پارچه ها پوشند و قیروطی مناسب بمالند و همچنان در شبانروزی سه چهار بار این تنطیل تکرار همیکنند نفع تمام میدهد
و از اول بار فوراً تخفیف در تنفس ظاهر میشود و پس اگر در آب نطول گل خطمی بنفشه و بابونه و غیره نیز جوشانیده باشند بهتر است. خرخرة النوم
خرخرة النوم
فی النوم یعنی آواز بلند که از سینه در خواب اطفال را پدید آید سبب او کثرت رطوبات علاجش ماء العسل گرم قطره قطره بنوشانند
و تخم کتان کوفته بیخته و بعسل سرشته اندک اندک بلیسانند و زیره سیاه را کوفته بیخته بعسل آمیخته دادن همان عمل میکند و باید که
اصلاح شیر نیز نمایند و شکم سیر شیر ننوشانند غذا بدستور بعد گرسنگی تمام میداده باشند و از هوا سرد و آب سرد احتراز فرمایند
و بن گوشها بزیت گرم کرده چرب دارند و حلق و سینه را نیز و اگر بجهت قی آورند که گریه کند بسیار سودمند و بدانند که گریه در ابتدای این
علت مضرت دارد و گرفتن نبات در دهان و گاه حلوا مستر یا دام علی الریق دادن نفع دارد و بسیار باشد که بلعق تخم کتان و عسل و
خوردن طعام نرم و چرب داشتن سینه و حلق این مرض زایل شود و به تدبیر دیگر احتیاج نیفتد گاه باشد که اطفال خصوصا اصغر جوزه و

امثال آن چیزے چرب بخورند و عقب آن فوراً آب سرد بنوشند و در محل گرم بخوابند و این علت مبتلا گردند بهترین تدبیر ترشش رب شهتوت خورانیدن است تا چند روز و دیگر امور که مذکور شد محافظت نمودن وگاه باشد که باین علت مقدمه سرع بود و چون چنین باشد چند بید ستر سائیده بر بینی و گوش و کف دست و پا و شقیقه او بمالند و اندکے بخورانند و در غذا احتیاط نمایند و هر چه صحیح مفید و بجز خیره نافع بود استعمال نمایند۔

فواق

فواق اگر گهگهک اگر احیاناً میشود محتاج بدوا نیست و اگر ایذا میدهد تدارک باید کرد علاجش جوز هندی با شکر سائیده بدهند و چند بید ستر در آب حل کرده قدرے خورانیدن نفع دارد و چند در سرکه و گلاب حل کرده دادن فواق قوی رفع میکند و آب پودینه مع شکر دادن مجرب است و اگر رشته تاری از لباس طفل مرضعه بگیرد و بآب دهان تر کرده بر سر و پیشانی او چسپانند فواق ها بچه فوراً ساکن میشود و القاع غفلت و تحیر از امور مخوفه و محزنه و ملهیه کثیر النفع و آنچه از اشیاء تیز و خشک افتد

قیٔ

بآب و لعاب ها فرو البته و فواق قی اطفال را کمتر افتد و اگر افتد مهلک بود و قی مفرط و آن سه گونه است یکی آنکه از کثرت شرب لبن بود کما هو عادة النسوان الجهلة علاجش منع از آن نمودن و مدام این امر ملحوظ دارند دوم آنکه از ازدیاد رطوبت بلغمیه بود و نشان او خروج بلغم است در قے علاجش نیم دانگ قرنفل سوده تنها یا در آب سیب شیرین یا در آب بهی شیرین وا دلسته واز حوالس قے آنچه ضعیف است بر معده ضماد کردن چون گل سرخ و قرنفل و عود و هلیله و امثال آن باریک سائیده و بآب یا بشراب سر شته ضماد کنند دانید و انقع دارد پوست بیرون پسته سائیده بآب بهی یا سیب بدهند و اگر پودینه دشتی کوفته اندر شراب النعناع و بهند زود قی بند دو اگر عود و صندل و گلاب سائیده دادن نفع دهد سوم آنکه از انصباب صفرا بود بر معده نشان او خروج صفرا است در قے و دیگر آثار حرارت ظاهر بودن علاجش تناول حموضات مقویه معدیه چون رب بهی ترش و رب غوره و آب ریباس و شربت زرشک این دو انفع دارد صفت آن آب پودینه آب انار شیرین یکجا کرده در ظرف نقره جوشانند اند کے نبات آمیخته و چون بنصف بماند فرو آرند و قدرے بهی دهند و فاد زهر حیوانی نیم دانگ گل ارمنی دو دانگ در آب بهی یا سیب یا امرود یا دوغ یا شراب نعناع دادن قے و غثیان مفرط را انفع دارد و جوارش فواکه و شراب مصطگی و سکنجبین اثر مند و هر گاه اطفال شیر خواره را دادن اتفاق حموضات افتد باید که دران وقت دهند که معده از شیر پاک باشد و بعد خورانیدن حموضات نیز تا یک ساعت بلکه زیاده گذرد شیر نباید داد۔

ضعف المعدہ

ضعف المعده نشان او جشاء حامض و ثقل معده و سوء هضم بلا امتلاء و بیضه و قلت اشتها علاجش اصلاح شیر است موافق سبب و برائے تقویت آب بهی معه قلیلی قرنفل و مسک قدرے طلیه سر شته دادن و مے سوسن بگلاب سر شته یا آب آس تنها بر معده یا روغن مصطگی فقط تدهین نمودن نفع دارد و نوشدارو در شیر یا در گلاب حل کرده صبح و شام دادن اثر تمام دارد و سفوف ارسطو لیغاییت موثر خواصه بآب بهی و پوست اندرون سنگدان خروس خشک ساخته کوفته بیخته به نبات آمیخته بقدر حاجت دادن مجرب است و قرنفل درست در گلاب جوشانیده و بگلاب شیرین ساخته ناشتا خورانیدن عظیم النفع و احتراز از مرحیات و مضغها و مزلقات

تجبن اللبن فی المعدہ

چون آلو زرد و آلو و تربوز و لعابات و امثال آن لازم است هم مرضعه و هم طفل را و تجدید هضم باستعمال اغذیه لطیفه چون گوشت طیور و امثال آن نمود تجبن اللبن فی المعدة یعنے بستن شیر اندر معده نشان او نفخ شکم و غشی و تنگی نفس و عرق سرد باشد که بواسطه عفونت تپ

آید و باشد که لرزه قوی عارض شود نوعیکه حرارت را از ظاهر بسوے دل باز گرداند این علامت ردی است علاجش جهت تذویب
شیر منجمد شبت و پودینه بجوشانند و در طبیخ او سکنجبین آمیزند و گرما گرم بقدر حاجت بنوشانند و سرکه تنها یا با آب آمیخته دادن نیز کافی
است و پنیر مایه خاصه خرگوش اگر با بات لنگو یا با آب برنجاسف دهند بغایت نفع دارد و خسکدانه همین عمل دارد و پودینه خشک سحیق الاثر
در تذویب آب خاکستر چوب بید انجیر که پنج نوبت در صافتیده می مبالغه کرده باشند دادن عظیم النفع و هرگاه شیر بسته بتدابیر مذکوره
آب نشود و احسن آنکه قی فرمایند و اگر قے نیاید تلیین نمایند چه بقاء شیر مذکور در بدن محمود نیست و بعده تا دیر غذا ندهند و بهتر آنست
که عوض شیر مادر و دایه شیر شتر یا گاو یا بز نوشانند تا چندے روز خاصیت شیر بز در تذویب شیر و خون بسته قوی تر است حتی که
خون افسرده فی العروق را نداب میسازد خصوص که مقرون بالمراعات این علف باشد سداب و قیصوم و برگ حماض و گاه گاه تریاق
فاروق خورانند طفل را و هم دایه را و شیر تیفاریقی اندک اندک نوشانند و گاه بگریانند و شکم پوشیده دارند و مرضعه را از هر چه مفسد و مغلظ خون
باز دارند و پوشیده نماند همچنانکه شیر در معده می بندد خون نیز از موضع منشق بر معده ریزد و به بندد و تدبیرش همانست که در تجبن اللبن
گذشت و علاماتش بدستور مذکور.

ہیضہ

ہیضه و دی آنست که قے و اسهال مفرط دفعةً پدید آید و این مرض اطفال اکثر از کثرت تشرب
شیر افتد و علت مذکور هر چند ذی خطرات است ولیکن از افراط اسهال و شدت ضعف و سقوط نبض و ظهور تشنج درین مرض چندان
مخوف نیست خصوص در صبیان پس معالج باید که دلیر باشد تا از شدائد اعراض هوش خود گم نماید علاجش تا که ماده در حرکت است
زنهار بند نکنند و قطعاً شیر و هر چه از قسم غذا است ندهند مگر وقت ضرورت و مهما امکن در تنویم کوشند و اصلاً حرکت ندهند
و تریاق فاروق قدرے به مرضعه توان داد و طفل نیز بشرطیکه حرارت نباشد و بهترین ادویه آنچه بتجربه رسیده خورانیدن خبه است
که سنگ شود نموده در آب جوش داده قدرے به مرضعه باید داد پس اگر صفرا غالب باشد با عرق و یا با آب گل کاسنی
بدهند و چون قے شود باز بخورانند سه چار دفعه تا آنکه قی باز ایستد و چون دانستند که نتاغ تام حاصل گردید آن زمان خورانیدن فاذ زهر
معدنی با آب سوده یا طین مختوم یا جوالس دیگر که در باب حبس قے و اسهال مذکور است مفید و دیگر ادویه هیضه بکار برند.

اسہال

اسهال سه
قسم اند یکے بسبب روئیدن دندان باشد. علاجش چه حبس آن مبادرت نفرمایند مگر هنگامیکه با فراط باشد و بعد برآمدن دندان و
در وقت افراط اسهال ادویه قابضه ضعیفه مانند فاذ زهر معدنی با آب سائیده و با شیره زیره سبز و تخم بادیانه و دانه قاقله کبار و طباشیر
از هر یک قدرے نرم سوده و شیره گرفته بخورانند و اگر خون غالب باشد و حرارت تیز شیره تخم خرفه یا بارتنگ در آب جوش داده و شیره
زیره سبز یا برگ لوزسته ام غیلان اندکے و یک غنچه انار ناشگفته نرم سوده شیره گرفته با هفت قطعه خذف سنگ تاب نموده
و تا سه روز صبح ناشتا بنوشانند مجرب است و خورانیدن فاذ زهر حیوانی اندکے در آب برگ لسان الحمل و یا آب سیب و یا
بهی مجرب است و خورانیدن تخم ریحان و بارتنگ و بزرقطونا همه بریان کرده با اندکے آب نیز مجرب است و مغز ل قدرے
با اندکے نبات ممزوج نموده با آب دادن مجرب است و اگر تپ باشد آنرا نیز بخاصیت نافع و محلل ریاح و اگر تشنگی با فراط باشد
با شیره تخم خرفه بریان بخورانند و اگر اسهال دموی باشد برگ لسان الحمل را بکوبند و شیره آنرا بگیرند و خرفه بادیان تر نموده بر بنوات

نبہند و پنیر تازہ بے نمک خوردن و گل ارمنی یا صمغ عربی بریان کردہ با زردہ بیضہ نیم برشت سودمند و نان کہ از آرد گندم
و قدرے بلوط ساختہ باشند مفید و زیرہ و انیسون و تخم کرفس و تخم گل در کیسہ کردہ و گرم نمودہ شکم و تشنگاہ او را تکمید کردن نافع
و تحلیل ریاح ہم میکند و زیرہ و تخم مورد و عود ہندی ہر سہ را نرم سودہ با گلاب و قدرے سرکہ نیم گرم طلا بر معدہ کردن عظیم النفع
و اسہال کہ با تپ مفرط باشد شربت مورد ہر دو روز دو وقت لیسانیدن سخت نافع و از فواکہ امرود خشک و سیب و بہی
و نبیذ عظیم الاثر است دوم آنکہ اسہال بسبب شیر باز گرفتن پدید آید تدبیرش آنکہ اعادہ شیر نمایند و بعد از یکماہ باز گیرند
و اگر با وجود اعادہ شیر اسہال باقی باشد ہر شب یک درم خشخاش بدہند و اگر ازین تدبیر فائدہ مرتب نشود بتدابیر سہل
القبض کہ مذکور گشتند رجوع نمایند سوم آنکہ بسبب سدہ کبد یا ماساریقا عارض گردد و این قسم اسہال اطفال بسبب
بسیار خوردن و تداخل غذا و عدم احتیاط عارض گردد علاجش بتقویت و تفتیح کبد و معدہ کوشند و از قابضات با سہ پرہیز نمایند
و مربای ہلیلہ و عرق رازیانہ و نوشدارو گاہ گاہ خورانیدن و عند الضرورت آنچہ در قسم اول ذکر یافت بتوان استعمال نمود فافہم

اعتقال البطن

اعتقال البطن یعنے قبض طبیعت سببش آن غلبہ رطوبات کہ مضعف قوی اند عارض میگردد و یا عدم انصباب صفرا علاجش روغن
زیت تنہا یا آب گرم ممزوج نمودہ بر شکم او بمالند و دست آہستہ بران کشند از جانب معدہ بسمت ناف و زہار و اگر این تدبیر فائدہ
نبخشند حمولات بکار برند و بہترین حمولات زبل الفار است کہ ہمچنان درست بردارند و صابون تراشیدہ تیز و شافہ از شکر طبرزد نیز وانہ
صابون و شکر سرخ ہفت درم باہم ممزوج نمودہ شافہ ساختہ مفید و ہمچنین چون از عسل معقود شافہ ساختہ بردارند و اگر قبض با تپ بود
این دوا سودمند بنفشہ کوفتہ و بیختہ با شکر سرشتہ شافہ سازند و اگر مفید نیفتد گل بنفشہ سہ درم گل خطمی دو درم برگ سنا پنج درم نمک
یکدرم شکر سرخ ہفت درم مغز فلوس خیارشنبر ہفت درم کوفتہ بیختہ شیاف سازند و بردارند سریع الحل است و اگر مغز فلوس خیارشنبر
ہفت درم کوفتہ بیختہ بگلاب حل کردہ نیم گرم بر شکم آن ضماد نمایند مفید و چون از شافہ و تمریخ قبض نکشاید و یا در استعمال آن مانعی باشد
بہ مشروبات ملین بطن توان نمود بحسب حاجت و مزاج

مغص

مغص آن پیچش رودہ است خواہ با قبض بود خواہ با اسہال بود علامتش
آنکہ طفل بگرید و خود را بپیچد و این بیشتر از نفخ بود علاجش تکمید رطب است و یا نانخواہ سائیدہ با سفیدہ بیضہ مرغ سرشتہ گرم نمودہ
بر شکمش طلا نمایند یا رازیانہ را چو مسحوق یا انیسون و مصطگی ممزوج ضماد کردن مفید و بہترین تدابیر آنست کہ مرضعہ شکم او را بزبان
خود بلیسد تا بار و ہر مرتبہ از ناف تا سر معدہ و بعد ہر لیسیدن مرضعہ آب دہان خود بیندازد و نیز طفل را بر شکم مرضعہ یا بر ران او بخوابانند
بنحویکہ شکم طفل بر شکم مرضعہ یا بر ران او ملتصق گردد و آہستہ آہستہ طفل را بجنبانند و اعضا و پشت او را بروغن گل یا بروغن زیت بمالند
و خورانیدن اندکے عنبر اشہب تنہا فوراً مسکن آنست و اگر مغص با قبض شدید باشد دو دوا فایدہ دہد شیافات مناسب کہ در اعتقال
بطن ذکر یافت طبع بکشاید و اگر درد قوی بود قدرے افیون در روغن گل حل نمایند و بر مقعد او بمالند کہ در تسکین وجع
و اخراج ریح بیعدیل است و جوز بوا محرق و برگ سرو خشک کردہ و نانخواہ محرق و برگ سداب و تخم بلیون و انجدان محرق و
مازریون مساوی الوزن گرفتہ در آب جوشش دہند و چون اندکے بماند ضماد نمایند و برابر آن روغن کنجد داخل کردہ باز

جوشش دهند تا روغن بماند قدری ازین گرفته بر شکم و منفعه طفل بمالند ریاح بسیار مندفع گردد حتی که ضبط آن مشکل گردد و کیلاسن الاثیر
این روغن سفید و گاه باشد که بسبب منقص سوء مزاج حار باشد یا ریاح که از ماده حار تولد یافته درین صورت خرقه با آب سرد تر کرده بر
شکم او بنهند و یا صندل سفید بگلاب سوده و یا ثلج سرد کرده طلا نمایند و ازاله سوء مزاج حار مرضعه و طفل نمایند نتوء السره

نتوء السره

یعنی بلند شدن ناف طفل و آن بر دو نوع است اول آنکه از زور ولادت یا قریب بآن بهم رسد بسبب سوء تدبیر که بناف رسد
و این را در بهای ایام اصلاح توان نمود از ربط و غیر آن دوم آنکه بسبب اجتماع ریح بود علامتش وقت جوع و تناول اشیاء ناکسر ریاح
تخفیف یابد و بعد تناول زیاده گردد علاجش استعمال اشیاء مکسر ریاح اکلاً و طلاءً و بستن کیسه پر از رازیانه و یا کمون و نانخواه
مفید و یا بسبب اجتماع رطوبت بلغمیه بود علامتش آنست که بلمس نرم باشد و کبر و صلابت بهم نرساند و بهترین ادویه محلله
سعد ارو جو سرگین گاو یا پشکل گوسفند بهم آمیخته ضماد سازند یا بسبب انشقاق صفاق این محل افتد علاجش تقبیل اسرب
و یا خریطه که اسرب سوهان نموده یا سرب مسحوق پر نموده بر روی آن گذارند و پارچه به بندند که بهانجا بسته باشد تا مدتی
که زایل گردد و آنچه در فتق مراق بطن گفته میشود بعمل آرند و یا بسبب روئیدن گوشت نماید در ناف زیر پوست بود علاجش
متعرض آن نباید شد بهر آنکه محتاج بقطع است و دران خطر عظیم است و یا بسبب انفتاح عروق و اجتماع خون دران
موضع حادث شود علاجش زلو چسپانند و بعد ازان ادویه مسترده خون ضماد نمایند ورم السره علاجش الوخلسا و علک البطم

ورم السره

در روغن کنجد مخلوط کرده اند که بجوشانند بر ناف نیم گرم بمالند و اگر مرداسنگ در دواء مالیدن اندازند بهتر باشد و اسفیداج را
با آب عنب الثعلب و یا آب کشنیز سائیده بر نواح ناف متورم ضماد نمایند تقیح السره یعنی ناف پخته گردد و حوالی آن سرخ

تقیح السره

شود علاجش استعمال ذرورات مجففه بر ناف مانند مرداسنگ محرق مغسول و اسپیج و سنگ جراحت طین ارمنی و دم الاخوین
و کات هندی سفید و غبار آسیا مفرداً و مجموعاً نرم سوده بیخته بپاشد و بر حوالی آن صندل سرخ و جدوار و حضض با آب کشنیز
سبز سوده جهت اندمال جراحت ناف مالیدن مفید و اگر ازین تدبیر زایل نگردد و طفل از دو ماه متجاوز نموده باشد بر حوالی ناف
او دو عدد زلو کوچک چسپانند و قدری خون بگیرند و بعده ذرور مذکور استعمال نمایند و لیکن تا ضرورت قوی داعی
نگردد متوجه ارسال زلو بر شکم نگردند و سرب سوده با روغن گل بر ناف او مالیدن و بستن قطعه اسرب مدور تا یکهفته
بسیار نافع است فتق و قیله باید دانست که حجب بطن سه اند یکی جلد شکم که آنرا مراق گویند بفتح میم و تشدید رای

فتق و قیله

مهمله دوم صفاق و او عصبی است بیار بطون و این غشا زیر جلد است و همگی بر تمام شکم محیط و در اربیتین منضم گشته فرود آمده
و باز منبسط شده بر خصیتین محتوی گشته سوم ثرب و آن شحمی است غلیظ شحمی که ملاصق احشا است پوشیده نماند که فتق در اصطلاح
اطبا بر دو معنی اطلاق یابد یکی آنکه آن دو مجری که بالای انثیین در کشاله ران واقع اند متسع شوند و از ما فوق او چیزی در کیس انثیین نازل شود و
و این نوع صبیان بیشتر افتد بکثرت رطوبت ایشان و این را قیل نامند و آنچه نازل میشود یا باد است یا آب یا ثرب فقط یا مع امعا یا امعا
تنها اما نزول امعا تنها نمیتواند شد بلکه وقتیکه ثرب بشگافد و بحسب جسم نازل فتق را بدان منسوب سازند چون فتق ریحی و ثربی و مائی

ومعانی دوم آنکه صفاق پاریده شود و فتق لغوی همین است پس اگر صفاق در حوالی ناف بشگافد و پوست شکم سالم ماند پس شرب و
روده از انجا بالا گراید آنرا فتق مراق البطن گویند و اگر بپیچد لبه ران افتد و در خصیه نازل شود آنرا فتق الاربیه خوانند و این هر دو نوع زنان را
بیشتر افتد و اگر در خصیه نازل گردد قیل خوانند چه قیل عبارت است از نزول جسمی در کیس انثیین خواه بنا بر اتساع مجرین مذکورین باشد
خواه بنا بر انشقاق صفاق این محل علاج در قیل آنچه نازل شده بخصیه بود آنرا بالا فرستند بدلک ملایم بعده ادویه قابضه مشدده که بیان
یابد طلا سازند بعده کیسه سه گوشه باندازه کشران دو زند و در زیره و بادیان کوفته پر کنند تا مستحکم شود و بر سر هر گوشه او بند آویزند و کیسه انجا نهاده
بهر وجه که الیق بود و چسپان باشد برنبندند بندها را و چون بستن مریض را بر پشت باز خوابانند و آنجا که فتق ریحی بود و از شیاء بادی اجتناب کردن و
اشیاء بادشکن بکار بستن مرضعه و طفل را واجب است و در فتق البطن و فتق الاربیه باید که ناخواه را بسایند و بسفیده بیضه آمیخته بر نهند و اگر
قوی تر خواهند ادویه مشدده بکار برند و کیسه که از بادیان و زیره مسحوق مملو بود بر بندند و بسیار باشد که همین کیسه تنها کفایت کند و ملاک امر در علاج
این مرض از بکا شدید و حرکت قوی باز داشتن خواصه در اثنا وضع دوا کیسه تا ممکن باشد از حرکت باز دارند و بدانند که این علت در اطفال رو
به بهبود اگر مهل راشیا بصفت ضماد نافع مسطگی انزروت کندر جوز السرو برگ السرو اقاقیا دم الاخوین گلنار مر مکی شب یمانی اهل حضض
جمله ادویه با سرچه بهم رسد کوفته بیخته بسریشم ماهی که در شیره عنب الثعلب گداخته باشند آمیخته در لته نهاده بر محل مقصود بگذارند ضماد دیگر که جمیع اقسام
فتق را مفید صفت آن گلنار برگ مورد مازو صبر کندر جوز السرو زفت مقل اهل کوفته بیخته بسریشم ماهی سرشته استعمال نمایند و سرگین
موش را بشیر سائیده بر زهار و خصیه علی الدوام طلا کردن نفع تمام دارد. زحیر و آن حرکت روده مستقیم که ملاصق بمقعد است و خواصه
اوست که آدمی بهر اندک مدت محتاج به برز شود و بر نیاید از وی مگر رطوبتی لزج قلیل المقدار لهذا این را علت الحاجه نیز گویند و اکثر وقوع
او در صبیان از اصابت برودت باسافل ایشان میباشد یا از صفرا چنانچه در اسهال حادثه پدید آید علاج در اصابت بردی حرف و کمون
مساوی بکوبند و به بیرند و بروغن گاو کهنه بسرشند و بقدر حاجت بآب سرد دهند و تکمید بالس که از کاورس یا از خاکستر گرد یا آجر خاکستر ریگ
گرم سفند باشد بر مقعد نمایند یا طفل را بر آن نشانند و نشستن بر آجر تافته که لته بر آن افگنده باشند همین عمل کند و لیکن باید که گرمی باعتدال باشد
تا سستی دل نیارد و تنمول زانه سیر نیز مفید و در زحیر که از گرمی بود نبرور بارده دهند و اگر طبع بفراغت نیامده باشد تلیین نمایند و مبادرت در
حبس قطعا نکنند تا صدق و کذب حیز مبین شود و بدانند که گلقند بلعابهای موافقه آمیخته مرضعه و طفل را خورانیدن من حیث التقویه و
الازلاق و لتعریه نفع تمام دارد و ایضا زرده بیضه مرغ بروغن گل مخلوط نموده نیم گرم نموده بر مقعد بستن در ازاله ورم و کوفت مقعد طفل
عجیب الاثر بشرط تکرار و غذا هرچه در اسهال گذشت باید داد و عند اراده قبض حسب مراعات مزاج تولد الدیدان فی الامعا پیدایش کرم در
امعا بیشتر از ماده بلغم تکون می یابد و آن چهار قسم است یکی دراز که مسمی است بحیات و انقسم در امعا علیا حادث میشود و باشد یک ذراع
بود طول او دوم آنکه مشابه بود بتخم کدو لهذا آنرا حب القرع نامند و سلسله مانند یکی عقب دیگری پیوسته باشد سوم آنکه مسمی است بحیات
چهارم آنکه خورد و مشابه کرم که در سرکه می افتد باشد تولد او در معا مستقیم بود و اکثر حوالی سفره است خورد و علاج در حیات در سند و در شیر آمیخته
بدهند و افسنتین و بیخ کابلی و مرارة البقر و شحم حنظل بر شکم ضماد نمایند و علاج در حب القرع و دود مستدیره راس عروق الصفر از هر یک

تولد الدیدان فی الامعا

جزو یجی و شکر برابر ہمہ بقدر حاجت ہمراہ آب بدہند و حنا و موم ہمہ سرشتہ شیاف سازند و در مقعد طفل بدارند و پس از لحظہ مقعد او را مقابل
چراغ بدارند و کنارہایش می کشایند بخارند بانگشت سر کرمیکہ ظاہر شود بگیرند و بداند کہ زیت الانفاق در اخراج سایر اقسام دود سود دارد
بخور بدیا بمقعد بمالند و از اغذیہ بلغم اقرا مرضعہ و طفل را اجتناب فرمایند و موم بروغن گل باورد روغن گاؤ و قفطگداختہ بیرون و درون مقعد چرب
دارند کہ منع خوردن کرم و خارید آن محل میکنند و ناریجیل مع شکر خورانیدن بالخاصیت نفع دارد خروج المقعد خصوص بعد اسہال و زحیر اکثر عارض

خروج المقعد

میشود و علاجش قشور رمان و آس رطب و جفت بلوط و غنچہ گلسرخ و قرن ایل محرق و قرطاس شب یمانی و ظلف المعز و جلنار و عفص جملہ را برابر
بگیرند و در آب بسیار بپزند تا قوت ادویہ در آب برآید پس طفل را در ان نشانند و باشد کہ طبیخ نیم گرم باشد تا اثر بیشتر کند اگر ہمہ غربال کہنہ سوزند
و باریک ساختہ بران محل پاشند بکرر نفع کلی دہد و اگر طفل ذی ہوش بود و او را چون برنہند لفربایند تا بر سبیل جذب عضو مخصوص اندکشید
و الا باعانت بدارند و آنجا کہ بسبب ورم و جز آن ادخال متعسر بود نخست بموم روغن مناسب آنرا چرب نمایند و خروج مقعد با ورم را سفر فلوس
خیار شنبر در آب عنب الثعلب حل کردہ ضماد نمودن بغایت نافع حرقة البول یعنے سوزش بول حین بر آمدن او علاجش آب تربوز نقبہ شیرین

حرقة البول

کردہ بنوشند و در آب تربوز طفل را بنشانند و از ہر چہ گرمی افزاید پرہیز انند مرضعہ و طفل را و ایضاً عنب الثعلب رسیدہ نرم کردہ بزیر بار روزکرہ
خصیہ طلا کردن و دوغ گاوی نوشانیدن نفع کثیر دارد و اگر حاجت قویتر بود کشنیز خشک در آب تر کنند و تخم کاہو را بدین آب شیر کشیدہ
دادن عظیم النفع و آنجا کہ حرقت از تپ بود تدبیرش تنقیہ و تعدیل صفرا بمعالجہ تپ کوشیدن است البول فی الفراش یعنے در جامہ خواب
شاشیدن سببش سردی مزاج و سستی مثانہ بود علاجش کندر سعد خولنجان جفت بلوط حب الآس گلنار جملہ گرفتہ بنجیہ سفوف سازند و بوقت
حاجت بدہند و مشک و جند بیدستر بروغن سوسن و بان و غیرہ یار کردہ بر مثانہ بمالند و از مصطگی و شاہ بلوط و سعد و ہلیلہ سیاہ و قند کہ
برابر ہمہ بود سفوف ساختہ اند کے دادن اثر کلی دہد و ابند و اسود و ارذریرہ کندر حب الآس مکندل عسل چل مثقال معجون سازند و اندکے
بدہند و جوز بوا بقدرے دام دادن و کذا مرمکی ربع درم ہر صباح باشراب دادن و ایضاً نانکہ در خمیر او قدرے زیل کبوتر مختفی کردہ باشند
دہیسان جوز و ناجیل بشکر خورانیدن و کذا شہدانہ اندکے استعمال کردن ہر یکے نفع کثیر دارد و نیکوترین حیل آنست کہ اثنا خواب چند نوبت
بیدار کنند بتکلیف بول کنانند و شبانگاہ آب و طعام ندہند و از ہر چہ کہ سرد تر باشد منع نمایند و گلقند عسلی مدام خورانند و قلیہ خشک

عسر البول

و مطنجہ و کباب غذا نمایند و بسیار باشد کہ ہیچ علاج سود نہ دہد و بعد بلوغ خود بخود زایل گردد عسر البول یعنے بدشواری آمدن بول و این دو قسم است
اول بسبب سنگ و ریگ گردہ یا مثانہ پدید آید و سنگ مثانہ کودکان ذکور اکثر افتد بخلاف اناث و فرق درمیان ریگ کلوی و مثانی آنست کہ چون
سنگ و ریگ در کلیہ بود ثقل و تمدد در قطن بود و نخست بول کدر و مایل بسرخی یا بزردی و غلظت آمدہ بعدہ صاف گردد و ریگ نیز برنگ سرخ
یا زرد باشد و چون سنگ و ریگ در مثانہ بود اول پیچ و او رہا را انجار دو بعدہ باندک زمان بول سفید و رقیق ظہور کند و بعدہ غلیظ شود و
پوشیدہ نماند کہ عسر البول و درد مثانہ انگاہ پدید آید کہ سنگ در عنق او افتد علاج جہت تلیین مجاری و تسکین وجع خسک و بابونہ و خطمی و
شبت و کرفس و کرنب و پرسیاوشان و فرطم نیم کوفتہ و حلبہ و برگ اسبغول و خرفہ و بنفشہ و برگ کنجد و برگ خبازی و بیخ خطمی و برگ
او و بیخ شاخ خار خسک ہر چہ از پنہا دست دہد در آب بسیار بجوشانند و بیمار را در ان نشانند بنوعیکہ آب تا کمر باشد و باید کہ آب نیم گرم

بود و شبانروزی دو سه بار این عمل کنند چون آب سرد شود طفل را بیرون آرند و بدن را بخرقه خشک سازند و روغنهای مفتت الحصاة
بیکلوی بر کمر و در مثانه بر عانه چون روغن عقرب و روغن خسک و روغن بابونه بمالند و تقطیر این روغنها در احلیل و حمول آنها
بمقعد مثانه را نفع دارد و شرب مدرات سرد و بعد تنقیه مفید و مدرات آنوقت دهند که مریض در آبزن باشد و آنجا که سبب عسر البول
سنگ مثانه بود نیکوترین حیل آنست که بیمار را بپشت خوابانند و سر و پای او را بر دارند و عانه را بمالند از اسفل باعلا تا سنگ که در
عنق مثانه بند شده است و حبس بول کرده در جوف مثانه افتد و مجری بکشاید و بول بفراغت آید و هرگاه سنگ در قضیب بند
شده باشد و آن از خارج محسوس میشود باید که قضیب را در آب گرم نهند و لعابهای مناسبه و روغنهای موافقه در احلیل چکانند و
آهسته آهسته آلت را بدست بمالند بطرف قدام تا که سنگ مستخرج شود و اگر درین هنگام درد غلبه کند و به تخدیر حاجت آید فلونیا یا
برشعثا یا تریاق کهنه مفید و اگر نفع نه دهد بجراح رجوع نمایند صفت ادویه مدره که گرم اند تخم کرفس و بادیان و انیسون و عقرقرحا
و حبوب و ادویه مدره که سرد اند تخم خیارین و خسک هندی و دانه و تخم کدو و کاکنج و ادویه مدره که معتدل اند پرسیاوشان تخم خربوزه و قوه است
هرچه مناسب مزاج دانند بدهند لیکن مدرات گاه گاه دهند که دوام اوضرر دارد و بهتر آنست که بعد تلیین شکم دهند و بهترین ملینات
که حصات را نفع دارد پستان انجیر اصل السوس خطمی بقدر حاجت گرفته بجوشش داده و صاف کرده مغز فلوس و ترنجبین انداخته و مالیده
و شکر سرخ نموده بدهند و بدانند که مطبوخ خطا تلیف جهت دفع حصات و عسر بول بغایت مجرب است بگیرند ابابیل ان نیخ کنند
و بال و پر او دور نمایند و بآب کرفس و روغن بادام پزند و کشنیز و دارچینی و خولنجان نیز اندازند و طبیخ او بدهند که بعد تنقیه فایده تمام کنند
و ملاک امر درین باب تلطیف غذا و تجوید هضم و تقویت معده است و بادمغقرب و رماد ارنب و آبگینه مبالغه سائیده و معجون
بد اسلام و معجون حجر الیهود شیره مغز تخم خربوزه و خیارین دادن بغایت موثر و هم آنکه ورم کلیه یا مثانه یا جمود خون در مثانه یا ریح المثانه
یا سده که از غلظ ریح و مجری بول افتد یا خلط حاد که بر مثانه ریزد یا جز آن که در امراض خاصه مفصل خواهم گفت انشاء الله علامت و
علاج حسب سبب تفحص نموده نمایند الحمیات پوشیده نماند که حمی یومیه چون در اطفال کم افتد و دق بسیار کمتر واقع شود و تپ حمیات
خلطیه اختصار نموده شد حمی دمویه عام است که از تعفن دم بود یا از جوش خون علامتش آنست که تپ لازم و عروق ممتلی و رنگ
بدن و چشم سرخ و عرق نیاید علاجش با دویه اشربه مطفی الدم و قامع الحرارت تعدیل نمایند پس طفل اگر از شش ماه تجاوز نموده باشد روز
سوم یا چهارم پس گوش او را نشتر زنند و خون قدری بگیرند یا ارسال علق در آنجا نمایند که جهت ازاله غشی و ضعف اسهال سیبه و شیره
و آب عناب جوشانیده و صاف نموده و خنک کرده در شبانروزی یکبار نوشانیدن در ازاله تپ مطبقه و حصبه کثیر الاثر است
و تعریق درین تپها بسیار سود مند تدبیرش آنست که نی تازه و تر را کوبند و عصاره او را در میان سر و کف پا او نمایند و تن او را بچادر
نازک گرم وارند عرق و افر خواهد آمد و اگر نی تر بهم نرسد آبگرم در ظرفی نهاده پس پشت او واشتن و در آنگرمی او پوشانیدن نیز عرق
می آرد و هرگاه عرق آید تا که مقصود برآوردن باشد تنشف بپارچه نمی کنند چون خواهند که بند شود تنشف موقوف سازند و پارچه ها
از بدن دور کنند عرق باز ایستد و اگر درین تپ صداع نیز پدید آید پاشویه کنند و نشافهای نرم طبع بکشایند اگر قبض بود و شکم

تپ صفراوی

وطلاء مناسبه بکار برند حمی صفراویه علامتش صفرت لون بدن و زبان و شدت بول و گرمی و غیره علاج اگر طبع قبض بود بشیاف
نرم متحمل سازند و حنا خاصه که تر بود با یک ساشیده برکف دست و پا و فتارک سر ضماد نمودن حرارت قوی فرو می نشاند و اگر به
تفریق حاجت آید در حمی دمویه گذشت و صباح با پاشویه اگر کفایت نکند بشیوه دالطلیه تدارک نمایند و چون معده از شیر خالی بود
قدری سکنجبین دهند و اگر حرارت قویه بود قدری ربع حبه کافور دهند و بعد از ضرورت مضر است و ملاک امر تدبیر دایه است علاج

تپ بلغمی

دایه که در حمی صفراویه بزرگان مرقوم است نمایند حمی بلغمیه علامتش آنست که تب وجع و ضعف معده باید بود و تشنگی کمتر مگر آنکه از بلغم
شوریه بود و خواصه وے آنست که هر روز بیک باره علاج هر صباح مرتبه الطبیخ کاسنی و بادیان و اصل السوس و گلقند بدهند و طفل را
قدری شیر دایه هر چه مرتبی و ضعف معده باشد بپرهیزانند و آب سرد کمتر دهند و لبوادران که در شیر می مانند ان گوینده مطبوخ با نفوخ
ساختنه دایه و طفل هردو را بعد مرور دو سه هفته نفع تمام دارد و باید نضج ماده اگر ضعفه را مسهل دهند از تبرید اشتعال آن می شاید و دیگر

تپ سوداویه

تدابیر دایه و بیجریه که در تپ مرکب بیان خواهد یافت در پی تهم پرهیز از ان انسب و انفع بکار برند حمی سوداویه این تپ اطفال را کمتر افتد
و خاصه این تپ بود که دو روز میان آید علاج جهت نضج ماده دایه را طبیخ بادیان و بیخ اصل السوس و پستان با گلقند همی دهند و غذا نخود
آب سازند و بعد چهل روز حصول نضج مسهل خورانند و تنقیه اتق نمایند و چون این تپ دیرپا است ملاک امر در و مراعات نضج
است مع رعایت قوت و دوا ملاطف بعد چهل روز بعد تعذر دادن نقوع دو بسه سفوف و بیجریه که جهت ربع میدهند و پوشیده نماند

تپ مرکب

تا که از دادن دوا مسهل ضعفه کاربرایه با اطفال نشاید داد حمی مرکبه اقسام این تپ بسیار اند و قاعده کلیه در علاج این تپ آنست علامت
هر کدام خلط که غالب باشد بر ترکیب دوا شکل مخصوص نه غالب بود مرعی دارند و آنچه از مرکبات کثیر الوقوع بود غب غیر خالص و شطر الغب
است و هر دو واحد اند با اندک تفاوت چنانچه بیان خواهد یافت اکنون چند دوا که برای تپ مرکب از صفرا و بلغم نافع اند نگاشته میشود
حسب غلبه هر خلط هر یک را که مناسب دانند استعمال نمایند و اصول تدبیر نضج و تنقیه و پرهیز همانست که در سابق هر یک ذکر یافت
و سکنجبین اصولی کثیر النفع و قرص ورد بدستور و شربت دینار نیز بسیار باشد که قبل از نوبت اندکی ماء العسل و گلاب بخورانند نفع تمام بخشد
و در ابتدای لرزه منع از آشامیدن آب سرد ضروری است و نیز قبل از نوبت بچند ساعت انگشتی چند سکنجبین لعق فرمودن لرزه تپ
کهنه را در اکثر امر سودمند است و عسل با تخواه مسحوق و اگر صعتر نرم سوده با هم وزن آن سحیق نان خشک بیامیزند و مقدار نخود حبها
سازند و بعد از طعام یک حب طفل را بخورانند مفید است و نیز در حمی نائبه بلغمیه بعد گذشتن چهل روز قبل از نوبت بچند ساعت مقدار نخود
جندبیدستر خورانیدن نفع عظیم بخشد و جوز بوا قدری با عسل سرشته پیش از نوبت خورانیدن و از آب باز داشتن سریع الاثر و منع لرزه و لیکن
تکرار باید استعمال نمود و اقلا دو سه نوبت و سفوف سری پیشیاد قدری که در مویزی منقی خورانیدن تا سه نوبت در جهت تپ غب مفید ملاک
در حمیات مزمنه تقویت معده است و طفلی که غذا محرور و شیر ضی اشاید اگر تواند از گوشت و روغن باز دارند الا هر چه خواهش نماید

حصبه و جدری

و شدید المضرت نباشد توان داد زیرا که تدبیر اطفال در امر تغذیه بر خلاف تدبیر بزرگان است پس رعایت طبیعت بسیار خصوصا طفل را
در خورانیدن اطعمه متلون واجب است الا تقلیل پس تکثیر آن اصلا نباید که موجب امتلاء تخمه و بیضه امراض کثیره گردد حصبه و

وجدری و جیقا بدانند که حصبه بفتح حاء مهمله و شوبه سرخ متفرقه که بمقدار گاورس می بود و نزد و قرب ظهور او نخست ورم کرده احمر خفیف اللحم شبیه

قرص براغیث پدید می آید و بعده همانجا بثور ظهور میکند و ماده او خون صفراویست خاصه لیست که پخته نمیشود و ریم نمی کند بلکه عند الیراء

خشک ریشه از وی بیخیزد و لازم اوست که نخست تپ پدید آید و پس ازان حصبه ظهور مینماید و جدری بضم جیم بثوریست که بمقدار عدس

بلکه کلان تر ازان میباشد و پخته میشود و ریم میکند و بپارسی آبله خوانند و تقدم تپ درین لازم و علامت تپ حصبه و جدری درد پشت و

خارش بینی و سیلان اشک و سرخی چشم و صداع و ثقل همه بدن و در خواب ترسیدن و در جلد سوزش و خلش دایم یافتن و باشد که بعضی

را سرفه و درد گلو و تنگی نفس و گرفتگی آواز تیز عارض میشود و هرگاه تپ بدین قسم ظاهر شود حکم باید کرد که حصبه یا جدری پدید آید خاصه در موسم

ظهور آن و فرق در حصبه و جدری آنست که تپ حصبه گرم تر و تیز تر از تپ جدری میباشد و درد پشت در جدری بیشتر و قلق بیشتر و ایضاً حصبه

اکثر دفعة بروز میکند و آبله اگر زود بر آید در سه روز و الا در یک هفته و حصبه پیشتر از جدری روایت دارد و خواهد اگر سیاه و صلب کبود و بنفسجی

باشد و دیر بر آید و غشی آید و مضطرب آرد قاتل باشد و کذلک آنچه دفعة غایب شود پس غشی افتد و بد ستور آبله که پهلو دارد و بهم پیوسته و کثیر المقدار

باشد خصوصاً رنگ سیاه و بنفسجی بود و بر سینه و شکم بسیار آید و بطی البروز و بطی النضج بود پرخطر باشد و کذا اگر خون از جدری ترشح کند یا نخست

آبله بر آید پس تپ گیرد و سخت بد باشد و همچنان اگر بعد بر آمدن آبله تپ فرو ننشیند نیک نباشد و اسلم ترین علامات در آبله و حصبه آنست که نفس

بر جا بود و شعور بر حال و میل غذا و آب بر قرار علاج هرگاه در یابند که حمی حصبه و جدری است و هنوز اثر بثور بر جلد ظهور نکرده فصد باید و خون آورند

بوضع محاجم یا بارسال علق پس اگر حمی حصبه باشد خون کمتر گیرند اگر حمی جدری بود بیشتر و الحق تر آنکه در تپ حصبه که سخت گرم بود و دهان تلخ و

چشم زرد و بول ناری نخست قدری بمقدار اکتفا کنند بملینات بشرطیکه طبع نرم نبود و بعده بتسکین مشغول شوند و اخراج خون موقوف دارند که

درین حالت ضرر دارد و اما هرگاه از آثار بثور بر تن ظهور کند احتراز از ملینات و مبردات و مغلظات واجب است و سزاوار آنکه اخراج خون درین

حالت هم نشاید کرد مگر آنجا که جدری باشد و خون بنهایت غالب بود می توانند که قدری خون بگیرند با وجود بروز بثورات و تجربه رسیده که چون در وقت

حبوب جوب حاجت خون گرفته شد بیکی بتن به برآید و مرض بعافیت بانجام رسید و ایضاً واجب است که نزد نمودار شدن بثور تن بیمار

بچادر نرم و گرم بپوشند و هوای خانه معتدل سازند تا مسام بگشاید و عرق خفیف آید و بثور بسهولت برون آید و آب سرد جرعه جرعه

همی دهند و صندل و کافور بویانند تا قوت دهد دل و دماغ را و یاری دهد طبع را باخراج ماده بسوی ظاهر و هرگاه معلوم نمایند که

ماده غلیظ است یا مسام بند اند باید که تلطیف ماده و تفتیح مسام نمایند اما نشان غلظت ماده آنست که بثور بر سینه و نواحی آن بیشتر بر آیند

و دیگر جا کمتر و چارم روز گذشته باشد که هنوز بتمامه ظهور نکرده باشد و نشان بستگی مسام آنست که جلد خشن بود و عرق کمتر آید یا بجمله تدبیر تلطیف

و تفتیح مسام چنان باشد که بر حال مریض نظر کنند که حرارت او بکدام درجه است بحسب آن معالجه نمایند مثلاً اگر نبض و نفس بر حال بود و غش و

حرارت و اندوه در باطن بسیار نباشد و زبان سیاه نگشته باید که هوا خانه بالن بحرارت سازند و آب سرد دهند و چیزی سرد ننوشانند

و تشربات تازه مقرر نمایند و گاه گاه آب گرم سیاده باشد یا آب بادیان تر و اینه ما اسود دارد و حص لک مغسول چار درم عدس مقشر

هفت درم کتیرا سه درم جمله با هر قدر که مناسب دانند در آب بجوشانند تا خوب جوشیده شود و چون نیم آید فشار نمایند و بدهند چند دفعه و اگر درین

مطبوخ دو درم گل سرخ و هفت دانه انجیر و دوازده دانه بادیان و ده دانه مویز منقی تخم او بسفرایند بعد از آن باشد و بدستور اگر انجیر فقط بجوشانند و در آب قدری زعفران در آن آمیزند و بنوشانند نفع تمام بخشد و ایضاً آب گرم نزد بیمار داشتن روا و سفت بالا گرفته تا بخار او به بدن رسد بجهت تبریز بثور و تفتیح مسام کثیر الاثر لیکن باید که سر او از هوای بیرون دارند تا بخار او بدماغ نرود و قلق نیارد و اگر ضیق النفس متغیر بود و غشی و حرارت مفرط و سیاهی زبان پیدا باشد زنهار چیزی حار نباید داد و بهمان تدبیر که مذکور شد ملازم باید بود یعنی تن بجامه گرم داشتن و آب سرد دادن و اشیاء سرد بویانیدن و در این حالت جهت تفتیح مسام غیر از تبخیر آب گرم نیم گرم بکار نیست آن هم بنوعیکه بلواسطه خفگی نیارد و بلکه هر گاه دیدن غشیان حرارت مفرط باشد و پوشیدن بجامه ضعف و غشی قریب آید باید که هوای خانه خشک کنند و طیوبات بارده بویانند و برابر انف سرد صندل بنهند تا ترویح دهد و لیکن تن پوشیده دارند با اعتدال تا سردی هوا بظاهر تن نرسد مگر وقتیکه اشتمام روائح بارده و نحو آن کفایت نکند و تسکین و افتقار شدید بود به تبرید قلب که در این صورت روا است که گاه گاه جامه او از جایگاه سینه و دل دور کنند تا راحت یابد اما احتیاط نمایند تا خنکی هوا بدان موضع نرسد و کذلک هر گاه آبله برآمده باشد و تا سه نپخته حرارت اندرون کمتر نشود و زبان سیاه بود در همه حالات تن گرم داشتن خطای عظیم است و هر گاه غشی افتد همگی عنایت به تقویت دل نمایند و به دیگر عوارض نظر نکنند و ایضاً بعد آنکه آبله و حصبه تمامه برآمده باشد تغیرنهای سر و حسب حاجت به بند لینت و قبض طبیعت ملحوظ داشته که اصلاً در این وقت طبع را جنبش نه بنیند استعمال مسهلات و اگر طبع خود بخود متحرک شود و نزدیک تقرحا بنه خاصه اگر آماجات فرصت پیدا شود و بداند که اسهال در آخر حصبه خطر عظیم دارد و مبادا در حبس او از خم تحسین هائی قابض مقوی چون قرص طباشیر قابض و ربوب باشد آن و ایضاً هر گاه رعاف افتد تا خون فضا نیابد منع او نشاید مگر وقتیکه خوف ضعف شود و اگر چه خون سیاه باشد و بدستور هر عارضه که در این مرض طاری شود چون سرفه شدید و مانند آن تدارک هر یک بنوعیکه اصل علت را نیز موافق باشد توان کرد و هر گاه بثور برکنند و باز مخفی گردند دلیل بدی بود در این وقت واجب است که طبع را یاری دهند برابر آنچه مذکور شد و شیره بادیان تر یا خشک و شیره تخم کرفس تر یا خشک تنها یا با هم و یکجا کرده خورانیدن نفع تمام دارد و در هنگام ظهور آبله محافظت چشم و بینی و حلق و گوش و مقعد و بند گاه لازم است بدین صورت یعنی محافظت چشم آنست که سماق در گلاب تر کنند و ضماد نمود و قدری کافور در او افزوده شبانه روز چند کرت چشم چکانند و آب کشنیز و آب تخم انار دانه و گلاب سائیده تقطیر کردن همین عمل دارد و اگر آبله در چشم آمده باشد کافور در گلاب حل نمایند و بچکانند و اگر سرمه اصفهانی و کافور با کشنیز تر سائیده و هر لحظه بچشم چکانند سرخی چشم و بثور را که بر قرنیه ظاهر شده باشد نفع دهد و هر گاه چشم از شدت امتلا میل بجحوظ کند و بر آمدن خواهد باید که ادویه مذکوره انداخته باده بر آن نهند و تخته اسرب بر آن گذارند باندازه چشم و بعصابه ببندند تا چشم را فرو نشاننده دارد و اگر طفل خفگی کند بکشایند گاه گاه و باز ببندند اما محافظت انف یعنی درون بینی آنست که سرکه با گلاب آمیخته هر لحظه چند قطره در بینی چکانند یا روغن گل یا روغن مورد بقدر کافور آمیخته چکانیدن همین عمل دارد و دایم درون بینی بدان چرب دارند و محافظت حلق آنست که بمجرد ظهور آبله فرمایند بیمار را که انار مزه دانه او بخاید ساعت بعد ساعت و آب او بلع می کند و تغرغر بطبیخ سماق و گل سرخ و عدس مقشر که در گلاب مطبوخ کرده باشد نفع دارد و کذا غرغره بآب شهد البرد خواص که گلاب با دیار بود و همچنین غرغره بآب برگ انار و بیب شهتوت سود مند و محافظت سینه آنست که چون آبله بدید آید در سینه و آواز درست باشد نظر کنند که حرارت توسیت باقی و معده لک طبع نرم است باقی اگر حرارت

محافظت اعضا از آبله

قوی بود و لینت طبع نباشد لعاب اسپغول و بهدانه و قند در روغن بادام چرب جرعه جرعه بخورانند که بلیسانند تا امر ورا او بکشد باشد و بادام کوفته

در دهان دارند و این لعوق لیسیدنی سودمند مغز تخم کدو شیرین دو جزو مغز بادام مقشر یک جزو کثیرا الصمغ عربی جزو قند سه جزو ادویه هم کوفته با لعاب اسپغول و یا

بهدانه سرشته و اگر با وجود حرارت طبع نرم بود بگیرند صمغ عربی مغز بادام مغز تخم خیار نشاسته هر یک را بریان سازند و نرم بکوبند و بلعاب اسپغول بریان

سرشته بلیسانند اما اگر حرارت قوی نبود و لینت طبع هم نباشد باید که سکنجبین تازه و شکر اندک اندک بلیسانند اما محافظت مفاصل آنست که صندل و

گل ارمنی و گلسرخ و اندکی کافور بگلاب بسایند و قدری سرکه بر آن چکانند و بر مفاصل طلا نمایند و اگر بر مفاصل جراحتی بزرگ برآید زود بشگافند

تا ریم او برآید و بعده تدبیر اندمال جراحت نمایند اما محافظت امعا آنست که شراب سویق و قرص طباشیر و رب سیب و ربّ بهی بدهند بخوراند ولیکن اینها

وقتی که آبله در امعا اختصاص افتد زیرا که چون آبله از ظاهر تن برود گاهی زهیر گاهی باشد که بقیه ماده بامعا ریزد پس در این وقت رعایت امعا ضرور است

تدبیر الطعمه و اشربه مجدری به محصوص بیان باید کرد که در مجدری الطعمه هرچه سرد و تر بالطبع باشد مناسب است چون پست جو و پست عدس و آب انار

ترش و با آب خوره و اگر طبع خشک بود سینه و حلق درشتی باشد الا حرارت سخت عظیم بود پست جو با گلاب و شکر بدهند و اشیاء ترش منع نمایند و آنجا

که طبع نرم باشد و حرارت عظیم بود و سینه و حلق درشت پست را بگلاب بریان نمایند با قرص طباشیر قابض آمیخته خورانند و اگر نرمی طبع مفرط بود و تشنگی

آب انار ترش کشک با آب انار دانه و تخم خشخاش که هر سه برابر باشند مزعفر سازند و بدهند و اگر در حلق درشتی باشد و بخوابی مغز بادام و آب کشک آب خوف دارند

و دیگر صنایع حسب وقایع موقوف برای طبیب است اما در حصبه که تا گذشته نباشد تر بیاشد و صفرا سوخته تر بیشتر هرچه باید داد باید که سرد و تر

باشد چون کشک آب و مانند آن و در کشک آب حموضات نیز آمیزند اگر سرفه شود و آب تربوز و آب خرفه و آب کدو امثال آن مفید لیکن این اشیاء

ترشی نتوان داد و بدانند که ترنجبین و بنفشه و آب لبلاب حصبه نیز نفع است فایده هرگاه در فصلی ظهور جدری و حصبه شایع شود اطفال را

که کم از ده ساله اند بوضع محاجم یا بارسال علق خون بگیرند و مرضعه را فصد و مسهل دهند و شیر و شیرینی و شراب و گوشت و بادنجان

و خرما و خربوزه و عسل و انجیر و انگور یعنی هرچه گرم و خون افزا و مهیج صفرا باشد از مرضعه و مرتضع بازدارند و از گشتن در آفتاب و نشستن نزد

آتش و دویدن و جز آن هر عملی که مسخن بود منع شدید باید کرد و با آب فواکه طبع اطفال ملایم باید داشت و استعمال شربت عناب و شربت

کیوره و سکنجبین و قرص کافور و سفوف طباشیر و امثال آن مفید و بهترین اغذیه بقولات بارده و حموضات است اصلاح داده و

غسل با آب سرد نافع و شیر اسپ مادی قدری نوشانیدن مانع برآمدن آبله در آن سال است و اگر برآید زیاده از چند عدد نباشد

از مجربات مکرر است و کذا چند دانه برنج که در شیر سگ ترکنند و در سایه خشک ساخته باشند خورانیدن نیز مجرب است

و بسیار باشد که چون آبله برآید محو و خشک گردد و بهات بپزانیدن و خشک کردن حاجت نیفتد اگرچه کردن نیفتد گاه بود که بدین حاجت

بیدا بهنداتدبیر هرسه ذکر کرده شود تدبیر پزانیدن آبله پس باید دانست که هرگاه آبله برآید و تب و اضطراب و قلق و اسهال کمتر شود و

نبض و نفس بحال طبیعی آمده باشد و دانسته شود که بدین پختن احتیاج است باید که بابونه و اکلیل الملک و بنفشه و خطمی و سبوس گندم در آب

جوشانیده در دو ظرف نهاده در زیر جامه نهند که بخار آن به جمیع بدن رسد و آبله انباک شود که نضج و سرعت جوشش

و بعده تدبیر خشک کردن فرمایند و هرگاه باید دید ظهور آبله حرارت و اضطراب کمتر شود و نبض و نفس بحال طبیعی باشد علامت تغییر شود تدبیر خشک کردن آبله

تدبیر خشک کردن آبله

هرگاه آبله تمام برآید و هفت روز بگذرد و تمام پخته باشد بنگرند آنچه بزرگ باشد بسوزن بشگافند بآهستگی و آب او بخرقه نرم بچینند و بعده
گلسرخ خشک یا برگ مورد یا برگ سوسن کوفته یا صندل یا چوب گز سوده در زیر دامن وی کنند اما در تابستان گل سرخ و مورد و
صندل بنجیر کردن بهتر و در زمستان برگ سوسن و چوب گز صواب تر و اگر موضعی ریش گردد گلسرخ و کندر و صبر و انزروت و دم الاخوین بسایند
و بر جراحت افشانند و اگر آبله بزرگ و بسیار آب باشد برگ گل سوده یا آرد برنج یا آرد جو در فراش اندازند و بیمار را بران خوابانند و اگر
پوست خراشیده شود برگ سوسن که تر باشد از شاخ جدا کنند و زیر فرش مریض بگسترند و برگ گل خشک و برگ مورد خشک باریک
سائیده بر فراش پاشند و کذا بر برگ نرم خوابانیدن در یک روز نفع بین می بخشد و اگر آبله دیر خشک شود و از نمک آب چاره نباشد
پس صواب آنست که عدس سرخ و برگ گل سرخ و چوب گز نرم شده اندر آب پزند پس دران آب نمک اندازند و پنبه پاکیزه نرم بدان تر
کنند و بر آبله می نهند تا آب نمک بدان رسد و زود خشک گردد و اگر حرارت در مزاج قوی بود قدری کافور و صندل سوده نیز اندازند در آب
مذکور و برگ بید و برگ زعرور و اسفیداج یعنی سفیده کاشغری و مرداسنگ باریک سائیده بپاشند و آبله را که ریش گردد مرهم کافوری به
توان کرد و اگر ریش در درون بینی بود همین مرهم کافوری استعمال توان کرد چون آبله خشک شود تدبیر ازاله خشک ریشه نمایند تدبیر خشک
ریشه دور کردن هرگاه آبله خشک شود و خشک ریشه پدید آید بنگرند که خشک ریشه چگونه است اگر خشک و باریک بود و زیر او هیچ تری نبود
باید که قطره روغن نیمگرم بران چکانند و بهترین روغن روغن کنجد است درین کار و لیکن بر آبله روی عوض او روغن پسته بکار برند که از
روغن کنجد داغ بماند و اگر خشک ریشه سطبر بود و یا زیر او رطوبتی باشد آنرا بآهستگی بردارند بی استعمال روغن و رطوبت از تحت او بچینند
باز براو هیچ تری نباشد باید که قطره روغن نیم گرم بران چکانند تا زود بیفتد پس نظر کنند که عمق دارد یا نه اگر عمق دارد ذرور صبر و سرو زرد و
چوب و مرداسنگ و اقلیمیا نقره و سفیده و سندروس بپاشند و اگر عمقی ندارد و جلد برابر بود شب یمانی و نمک باریک ساخته بران پاشند
و بگذارند تا دیگر باره خشک ریشه آرد آنرا نیز بآهستگی بردارند پس نظر کنند اگر تحت او همچنان رطوبت باشد همان سان که گذشت عمل آرند
و اگر رطوبت نبود بعلاج حاجت نباشد و هرگاه آبله به شود و نشان او بماند پس جهت ازاله اثر جدری بیخ نی خشک و آرد باقلا و مغز
تخم خربوزه و برنج و نشاسته و مغز بادام و آرد جو هر یک مقداری نرم کوفته با سفیده تخم مرغ سرشته طلا نمایند و آنجا که آثار آبله شبیه به ثآلیل
بود پیه بط و مرهم داخلیون ضماد نمایند. حصبقا حباب بزرگ سفید است و قسمی است که از قلت اعداد توان شمرد و خواصه و لیست کبری نیز بود
و عقل برقرار و نفس قوی بود و دوا اسلم ترین انواع است آنرا آبله آبی خوانند و ... خود بخود زایل شود و محتاج تدبیر نیست و اگر حسب الاحتیاج چیزی کار
شود آنچه در جدری مذکور است سبکتر از ان استعمال نمایند. بیان بثورات شیریه که بر تن طفل پدید آید آنچه سیاه و قرحی باشد قتال باشد و آنچه سفید
و سرخ بود اسلم باشد و در اکثر خروج بثور سلیمه امن پدید آید آفات بسیار ازینجاست که مبادرت در علاج وی خواهند مضر باشد منع کرده
اند اما هرگاه نشان تشنیه بگذرد و دفع مواد باطنیه که حقنه شده باشد تدارک لازم است بخلاف بثور مخوفه که قتال است مهلت در امر او نشاید داشت و
زودتر تقویت اعضای رئیسه و اصلاح عفونت بثور باید کرد شربت حسب حاجت. علاج نخست تنقیه مرضعه کنند و تعدیل غذا نمایند غذا از ... ماء
و بثور سلیمه را بگذارند تا پخته شوند بعده بمجففات لطیفه تدارک نمایند تدبیر بجا تا مقصود بلا ضرر حاصل آید و بهترین مجففات ...

تدبیر خشک ریشه

بثورات ۱۰۴

آس و برگ درخت مصطکی و برگ طرفا و امثال آن در آب بجوشانند و طفل را بدین آب غسل دهند هر روز یکبار و بعد غسل بدن را بنفشه
حریر خشک سازند و بروغن گل یا آس تدهین نمایند و اگر بثور منفجر بود مرهم اسفیداج بکار برند و اگر قیح بیشتر بود و حاجت بجلا افتد بمار العسل
که قدری نطرون در وی آمیخته باشند توان شست و اگر ازین هم قوی تر خواهند آب بوره فقط کافی ست لیکن بیشتر آمیخته بقرح رسانند و احیاناً
اگر بثر متعفن شود باستعمال اشیاء حاده یا خود بخود واحست ماده باید که در اغتسال بآبی که در و عدس و آس و برگ طرفا جوشانیده باشند
اقتصار نمایند و آنجا که غلبه خون هویدا باشد اخراج خون طفل بحجامت یا بعلق لازم شناسند و باید دانست که صفت آن توتیا مر داسنگ
سفال آب خورده هر سه باریک ساخته بروغن گل یا روغن گز یا روغن مورد آمیخته برنهند و اگر چون برخوشش بمالند از قرح باز دارد
و استعمال او بر قروح نیز اصلاح بخشد صفت آن عناب را در روغن گاو بسوزانند و توتیا مغسول در آن آمیز نمایند و بکیداند شود پس
بکار برند و اگر خوشش را فرو نشانند و قروح را اصلاح تمام دهد صفت روغن سرگین خر سه روز بمالند و بعده استحمام نمایند و بدن را بآب ادویه
مذکوره بشویند و اگر بثور دیگر ظهور میکنند باید که حنا بآب کاسنی و سرکه سرشته طلا نمایند و روغن زبل الحمار نیز بکار فرمایند تا چند روز همچنان کنند
تا که اثر وی از آن نماند و طریق ساختن روغن زبل الحمار این است که سرگین نیم خشک درمیان بیارند و در حقره کوچک انگشت بنهند
و بالای آن سرگین را اندازند و بالای سرگین صحن کاشی واژگون در پوشند بنوعیکه پهنای او قدری از زمین برداشته بود و دود دیگرا را هم
برآید و رانک زنان عرق چرگین زرد غلیظ از آن زبل متقاطر شده در صحن خواهد نشست آنرا برداشته عرق مذکور برگیرند و در ظرفی بدارند
و بعمل آرند سعفه قرحی هست که در سر و روی می افتد و گاه باشد که در جمیع بدن پدید آید عند بسامات شعر و آن اقسام است اما آنچه
در اطفال کثیر الحدوث بود سعفه رطبه هست و آنرا شیر بچه گویند و زرد آب از آن می برآید علاجش تنقیه مرضعه کنند بفصد و مسهل و
اصلاح غذا نمایند و از طفل نیز خون بگیرند حجامت و ارسال علق و تعدیل دم فرمایند با شرط مناسبه و اگر پشت گوش طفل را چاک
کنند یا رگ پس گوش فصد نمایند و خون آنرا بر سعفه بمالند نفع دهد و مرضعه را سفوف هلیله و انیسون و شکر بخورانند تا چند روز و باید دانست
جهت سعفه مذکور مجرب است صفت آن کمیله حنا مرداسنگ مازو پوست انار زرد چوبه جمله برابر بسایند و موم و روغن گل یا روغن کنجد
بگدازند و ادویه بدان بسرشند و سرکه انگوری اضافه نمایند و بهم بزنند و بکار برند هرگاه دوا بر سر نهند باید که نخست موی را بتراشند یا بمقراض
دور کنند بعده بکار برند و کذا اگر پوست بر قرحه باشد آن پوست نیز قطع باید کرد تا قرحه ظاهر شود و دوا که بسعفه نفع تمام دارد آرد نخود
یک مشت توتیا بریان کرده باریک ساخته اندکی هر دو را در جغرات ترش آمیزند و کف مال کنند تا مانند ضماد شود پس بمالند و بعد یکپاس
بشویند در یک هفته اثر تمام میکند و حلق شعر یا قرص او نیز درینجا شرط است نزدیک استعمال او بر سر...
کشش ران و بغل و بن گوش و جنب و گردن انگر با و چرک خراشی پدید آید و در کشش ران بیشتر افتد بواسطه حدت بول علاج آس گل سرخ
و اصل السوس و سعد و آرد جو و آرد عدس مقشر هر یک جزو گرفته بغایت نرم بسایند و بپاشند و احسن آنست که نخست آنموضع را
بآب بشویند و بعده این اشیا پراکنند و بسفوف گل سرخ و فقط پاشیدن خاکستر خفیفه را هم کنند و اگر بمرهم احتیاج افتد
مرهم مناسب بکار برند تبول یعنی سلس علاجش آنکه سرگین خشک آدمی بگذارند افروزند و تبول را بر دود آن بدارند دراین عمل مکرر

۱۰۹ نمایند که چند روز خشک شده سپید بزود و اگر ثالیل با ناخن برکنده شده و شیره برگ بید انجیر بران نهند دفع کند - قوبا دا دست علاجش
باللیمون لعاب دهان آدمی که ناشتا باشد یا صابون نفع تمام دهد و بدوائی قوی حاجت نمی افتد چون بعون الله سبحانه از بیان
۲۰ تدبیر امراض اطفال فارغ شدم رجوع میکنم بتدبیر شبان و کهول و مشایخ در بیان تدبیر شبان چون مزاج اصلی ایشان جهت استکمال
قوت گرم و خشک است محتاج بتدابیر بسیار نیستند بلکه عمده تدابیر ایشان ریاضت و حرکت و تدبیر معاش و معاد و تحصیل کمال حال خود است
تدبیر کهول
از اخلاق مرضیه و صفات پسندیده و عبادات و تدبیر حفظ صحت ایشان آنست که غذا و جمیع تدابیر ایشان سرد و تر باشد فقط - تدبیر کهول
چون مزاج ایشان بارد یابس است باید که غذا و جمیع تدابیر ایشان حار رطب باشد و تنقیه دم نکنند خصوصاً به حجامت و ارسال علق زیراکه
بعد از شصت سال تولد خون کم میباشد لهذا خون گرفتن ایشان ممنوع است خصوصاً از اطراف مگر وقت غلبه خون پس در حق
ایشان بهترین تنقیه اسهال است اما بجماعت اعتدال و همچنین سایر تدابیر مسخنه مرطبه که شدید السخونة والرطوبة نباشد و بهترین تدابیر
مر ایشان را اطالت نوم است و استحمام نمودن و اغذیه و اشربه موافقه خوردن و طبع را دایم نرم داشتن گو باستعمال شافه و حقنه باشد و ادرار
بول فرمودن هرچند که ادرات باشد یک معتدل یا تدهین و استعمال روایح طیبه فرمودن و اگر در ریاضت و حرکت و مشی بودن هرچند
برکوب و یا در ارجوحه بود و قلت جماع کردن و اگر احتمال طبیعت بود و هاضمه کفایت کند روغن زرد نوشیدن و افزودن خیلی نفع دارد
تدبیر مشایخ
تدبیر مشایخ چون مزاج ایشان مختلف میباشد بجهت آنکه اعضاء اصلیه ایشان بارد یابس است و رطوبات بلغمیه در تجاویف اعضاء ایشان
مجتمع میشود اولی آنکه ملاحظه نمایند بسوی اعراض ظاهر پس اگر غلبه برودت و یبوست باشد باید که اغذیه و جمیع تدابیر ایشان حار رطب بود
و اگر غلبه برودت و رطوبت بود باید که اغذیه و تمام تدابیر ایشان حار یابس بود ولیکن تکثیر غذا در ایشان مطلوب است و تقلیل ریاضت جهت توفیر
قوت و رطوبت ولیکن چون معده ایشان ضعیف میباشد واجب است که متفاریق اندک اندک غذا تناول نمایند آن مقدار که هضم توانند
شد و از اغذیه چیزها اختیار نمایند که قلیل الکمیة و کثیر الکیفیة باشند زرده بیضه نیم برشت و آبگوشت و شوربا نخود و نان ایشان
جید الخبز و معتدل الملح باشد یا زود هضم باید و بعد الانهضام آنچیز که بالین طبع باشد بخورند و این در صورتیست که طبیعت ایشان
قبض باشد و الا احتیاج نیست و در روز اندک غذا خفیف معتدل تناول نمایند و در شب اگر اندکی زیاده تناول نمایند باید که برنج
و یا قورمه و یا چلاو و یا قلیا و یا کبابات لحوم لطیفه خفیفه بیابند زیراکه هضم و تحلیل در روز کمتر میباشد و در شب زیاده ایشان را گرسنه
خوابیدن ممنوع است بلکه واجب است که از مولدات بلغم و سوداء و از اشیاء بسیار حاره حریفه مجففه اجتناب ورزند و خون مطلقاً نگیرند مگر
نزد ضرورت شدید آن هم قلیل و از اشیاء حامضه خصوصاً سرکه و مخللات و اگر احیاناً خورده شود دفع مضرت آنها با عسل و امثال آنها نمایند و اشامیدن
شیر مشایخ کبیر السن را مفید است در صورتیکه بعد تناول آن در ناحیه بطن جوع و تمدد و حکه نیابند و استمرار نیکو یابد و الا نباید موافق ترین
البان شیر بز و شیر الاغ است و شیر مطبوخ جهت ایشان بهتر از شیر خام است و بهترین طبخ این است که سه ربع شیر و یک ربع آب
ممزوج باشد و با آتش ملایم بجوشانند تا یک ربع بسوزد پس قدری نبات یا عسل داخل کرده بعد الانهضام بیاشامند و اگر مدد جهت تسهیل طبع
قطع نمیشود و تحلیل جهت تقلیل نفخ بیندازند مفید و اگر قبل از تناول طعام نوشیدن شیر اختیار نمایند اولی است تا اعانت بر تلیین

تا بدر و نوشیدن شیر باد گاو مطبوخ قبل از طعام نیز مفید و نیکوترین تدابیر سوء تناول کاهو ست با مصالح گرم و خشک دار خواه که
مناسب بلغم که بعد از انهضام طعام تناول آن بحسب فصل و طبیعت انجیر ست پس اگر مزاج گرم و فصل گرم بود انجیر تر با آلو تناول
کنند و اگر مزاج سرد یا فصل باشد بود انجیر خشک با ماء العسل پخته تناول نمایند و مغز حب القرطم که [illegible] و انجیر خشک ده جزو گرفته مثل
گردگان کرده خوردن ایشان را موافق ترین اشیا ست و همچنین انجیر خشک با مغز گردگان تازه و نیز سفوف سپستان که در سفوف باتی مرغ و یا در مرق
سلق و یا در مرق کرنب پخته باشد بالخاصیت جالی احشاء و ملین طبع مشایخ ست و باید آنچه جهت تلیین بطن ایشان خورانند قبل از طعام
باید خورانید تا عمل آن کما حقه ظاهر گردد و نیز حقنه دهن که از روغن زیت یا کنجد و آب گرم بود جهت تلیین ایشان را بسیار نافع و احتقنه
هاے حاده اجتناب لازم شناسند و هرگاه طبع مشایخ بگیرد بفراغت اجابت نماید دیگر و نیز این را طبعی ایشان باید دانست ولیکن
چون از بیست زیاده بگذرد تدارک آن بملینات مذکوره باید کرد با او [illegible] بگیرد و هرچند [illegible] ست و باید دانست که [illegible]
جهت تفتیح سده مشایخ مطلوب ست امام طوب را زیاده مهرول را کمتر و بهترین مفتحات ایشان را [illegible] و امر [illegible] ست و چون سده
بکشاید استحمام و تمریخ با دهان فرمایند و اغذیه رطبه مانند ماء اللحم بکار برند و کسانیکه معتاد بخمر اند اگر قدری [illegible] سوده در شراب ایشان
داخل کرده باشامند مامون میباشند از حدوث سده و شراب عسلی بسیار موافق تر و باعث امن از حدوث سده است الکنون من رجوع
میکنم - الجزء الثاني من الجزء العملي من الطب في المعالجات المرضي بقول کلي - و جزو دوم از جزو عملي علم طب ثابت ست در بیان علاج بیماران
بقاعده کلیه و معالجه بمعنی ازاله مرض ست و مرضی جمع مریض ست العلاج یتم باشیاء ثلثة و امر علاج بسه چیز تمام میشود یعنی به
واحد من اجزاے ثلثه امر علاج اختتام پذیرد التدبیر یکی از ان ثلثه تدبیر ست و الادویة و دوم از ان ثلثه علاج با دویه ست و
اعمال الید و سوم از ان ثلثه دستکاری ست و اعمال ید مثل اند جبر عظم مکسور و رد عضو مخلوع و بسط و قطع رگ و خیاطت و فصد
و حجامت و در اعمال ید داخل ست تدبیر و التدبیر هو التصرف في الاسباب الستة الضروریة و معنی تدبیر نزد اطبا تصرف کردن در اسباب ستة
ضروریه است و باید دانست که علاج بقی و اسهال و غیره از اجزای ثلثه داخل ست و حکمه من جهة الکیفیة حکم الادویة و حکم تدبیر از روی کیفیت مانند حکم
ادویه ست در تبرید و ترطیب و غیره و لکن للغذاء من جملتها احکام مختصه و لکن برای غذا از جمله تدبیر ست ضروریه حکمها ست که بکیفیت آن مخصوص
اند یعنی غذا گاهی کم و گاهی زیاده داده میشود و گاهی منع کرده میشود چنانچه بتفصیل گفته آید انه قد یمنع کما في البحران و عند المنتهی لئلا تشتغل الطبیعة
بهضمه عن دفع المرض یعنی غذا گاهی منع کرده میشود چنانچه در بحران و نزد منتهای مرض منع کرده میشود تا که طبیعت بسبب مشغول شدن بهضم غذا
از دفع کردن مرض سو نگرداند و از مقاومت با مرض باز نماند [illegible] و عند النوب کذالک و همچنین نزد نوبت تب غذا خوردن
ممنوع ست بباعثی که مذکور شد و للاکثر [illegible] بحرارت الطبع تا که [illegible] بگرمی طبع غذا [illegible] زیاده [illegible] و قد ینقص اما في کیفیته و اما في
کمیته کثیرة کما یفصل لمن شهوته [illegible] و قوي [illegible] و في بدنه اخلاط کثیرة و مقدار گاهی ناقص کرده شود یا در کیفیت آن یعنی در تقدیره اگر چه مقدار او کثیر بود
چنانچه اینچنین غذا داده شود بشخصی که اشتهار طعام و با هضم و قوي اند و در بدن او اخلاط صالح کثیره جمع اند و اخلاط ردیئه یا اجتماع اخلاط
ردیه ست که بکثرت کمیته یملاء المعدة و یسد الشهوة - یعنی غذای چنین حالت [illegible] زیاد در مقدار خود معده را پر میکند و اشتها را ساکن میکند و [illegible]

الجزء الثاني في المعالجات المرضي

المعدة ومعده را در هضم کردن غذا مشغول میسازد و لقلة تغذیته لا یزید الاخلاط و بکمی غذائیت خود اخلاط را زیاده نمیکند و بدانکه همچنین غذا با وصفا
مذکوره بالا مثل البقول والفواکه - وهمچنین غذا مثل تره ها و میوه جات است وقد ینعکس هذا اعنی ینقص کمیته دون التغذیة - وگاهی عکس این
قاعده مذکوره بالا کرده شود یعنی غذا کم کرده شود و غذائیت کم کرده نشود کالفصل بمن شهوته و هضمه ضعیفان وبدنه محتاج الی التغذیة فیقلل مقداره
یمکن هضمه واستمراره - چنانچه داده میشود و همچنین غذا آن شخصیکه اشتها و هضم او ضعیف است و بدن او طرف غذائیت بسبب نبودن اخلاط صالحه
غاذیه محتاج باشد پس بسبب قلت مقدار غذا هضم واستمرار آن ممکن باشد - وبکثرة تغذیته یقوی ویغذی - و بسبب زیادتی غذائیت بدل ما
قوت میدهد و غذا میرساند مثل صفرت بیضه نیم برشت وامراق اللحوم وقد ینقص الغذاء کما وکیفا کما اذا اجتمع مع ضعف الهضم والشهوة امتلاء
بدنی - وگاهی غذا از روی غذائیت و مقدار کم کرده میشود چنانچه وقتیکه با ضعف اشتها و هضم امتلاء بدنی جمع باشد یعنی در وقت اجتماع
امتلاء و ضعف هضم تنقیص غذا کما وکیفا مناسب است وقد یکثر الغذاء کما وکیفا کالفصل بمن یرید تهیته للریاضة القویة - و غذا گاهی از روی مقدار
و غذائیت زیاده کرده میشود و خورانیده میشود بشخصی که برای ریاضت قویه اراده کند مثل لحوم عجول وغیره کلبرعت تخلیل نکرده شود ایضا ویؤثر
الغذاء اللطیف السریع النفوذ - ونیز گاهی غذا لطیف سریع النفوذ اختیار کرده میشود اذا لم تف القوة والمدة بهضم البطیء النفوذ - و غذا لطیف وقتی
اختیار کرده شود که قوت و مدت وقت نوبت مرض بهضم کردن غذا البطی النفوذ وفا نکند مثل شراب وغیره و معنی غذا لطیف گذشت - ونیز غاه
بعد غذاء غلیظ لئلا ینهضم فلا یجد مسلکا فیفسد ویفسد ومریض پس از خوردن غذا غلیظ غذا لطیف سریع النفوذ را نخورد و تا آن پرهیز کند که غذا لطیف
هضم نشود و اگر هضم گردد گذر نیابد بدین جهت خود خراب گردد و دیگر را فاسد سازد وقد یؤثر الغذاء الغلیظ کالفصل بمن یرید تغلیظ عضو منه بوجه
او لسبب ما - وگاهی غذای غلیظ اختیار کرده میشود چنانچه خورانیده میشود شخصیکه هست ارادة کند کردن حس عضوی از اعضا اراده میکند که العضو را
اندک سببی هست حس عضو بد میآید مثل صداع حس ذکاوت دماغی مانند غذای غلیظ خون وسوء غلیظ متولد شده حس عضو را کند کند - ونیز غاه
عند خوف السدة - ومریض از خوردن غذا غلیظ نزدیک خوف سده افتادن پرهیز کند - والغذاء الکامل صدیق القوة فهو عدو للمرض لکنه
المرض الذی هو عدو لها و غذا اگرچه دوست وصدیق قوت است زیرا که قوت از غذا حاصل میشود لکن دشمن اصل مرض هست بسبب دوستی کردن
بمرض که عدو قوت هست که مرض را تقویت میدهد و صدیق العدو عدو - فلا یستعمل منه فی المرض الا ما لا بد منه فی التقویة - پس بدین وجه مذکوره
بالا مریض را لازم هست که در حالت مرض غذا استعمال نکند مگر آن قدر که برای تقویت قوت از خوردن غذا ضروری باشد - کلما کان منتهی المرض
اطول کانت الحاجة الی قوة تتحمل المصارعات الکثیرة اکثر فلهذا کانت عنایتنا بالقوة فی الامراض المزمنة اکثر - ووقتیکه انتهای مرض دراز
بود بر همچو وقت حاجت طرف قوتیکه برداشتن مصارعات کثیره کند زیاده باشد پس بدین باعث مهربانی ما در تقویت قوت در بیماری های
مزمنه زیاده باشد تا که طبیعت با مرض با حسن وجوه مقابله کند و کلما قرب المنتهی لطفنا الغذاء لتتفرغ الطبیعة - و هرگاه منتهی مرض نزدیک باشد
کم کنیم غذا را از روی اعتماد کردن برانکه قوت از غذای اول حاصل هست - و تخفیفا عن القوة وقت جهادها - واز روی سبکی و خفت بر طبیعت
وقت جنگ کردن طبیعت با مرض یعنی با از ناخوردن غذا طبیعت سبک باشد در مرض غالب آید و الامراض التی منتهاها فی الرابع و ما دونه فالقاهر
بقاء القوة فی هذه المدة اللطیفة - و بیماری هائی که انتها آنها در چهارم و یا کم از چهارم بود باقی ماندن قوت در همچو وقت قلیل ظاهر هست - فلا حاجة فیها

الی التغذیة پس درینحالت طرف غذا حاجت نباشد بلکه بر آب و سکنجبین اقتصار باید کرد و نیز بنا بر اضعفت القوة و غذا دادن یا تدبیر لطیف نمودن
وقتی جایز است که این را طبیعت برداشت کند و بر دفع کردن مرض قادر باشد والا ای اگر ضعف شد لو فی البحران وجب الغذاء و اگر طبیعت ضعیف بود و بر دفع
مرض قادر نباشد اگرچه در حالت بحران بود غذا دادن واجب است یعنی درین وقت بقدر احتیاج غذا باید داد و مطلقا منع نکند و قوله وجب الغذا
جزاء لقوله لو ضعف و وجه الوجوب ان دافع المرض باذنه تعالی هو القوة فاذا سقطت القوة فلا نفع فی العلاج فمراعات القوة من اهم المهمات فاذا
یغذی یقدم الطبیعة علی الاهم فینهضم الغذا یحصل قوت فیغلب الطبیعة بتلک القوة علی مرض و تقهره - واما العلاج بالدوا ازینجا قوانین
ثلثة - ولکن علاج بدوا پس آن از سه قانون است - احدها اختیار کیفیته - یعنی یکی ازان ثلثة اختیار کردن کیفیت دوا است و ذلک بعد معرفة
نوع المرض - و اختیار کیفیت دوا بعد معرفت نوع مرض است یعنی حار است یا بارد یا مادی است بلکه تا علاج بضد تا علاج مرض بضد کرده
شود زیرا که تا نوع کیفیت مرض معلوم نگردد اختیار دوا که علاج بالضد است ممکن نمی شود و هر لوازم نوع مد نظر است [illegible] و مراد از کیفیت اینجا
امریست که شامل هر دو کیفیات اولی باشد مانند حرارت و برودت و رطوبت و یبوست و کیفیات ثانویه که تابع مزاج باشد مانند تفتیح و تقطیع
و تلیین و غیره و کیفیات ثالثه حادثه ازین کیفیات ثانیه مانند تفتیت حصاة که حادث میگردد از تقطیع اخلاط غلیظه بجهت آنکه علاج بدوا گاه بکیفیت
دوا گاه بکیفیت ثانیه مرکبه امتزاجیه بدون التفات بکیفیات اولی میباشد و مراد ازو چیزی است که کیفیت آن مضاد کیفیت مرض باشد
زیرا که طریق معالجه بضد است و دلیل آن تجربه و قیاس است زیرا که بتجربه دریافت شود و داند که حرارت زایل میگردد ببرودت و برودت بحرارت و کذا
ظاهر است که ضد در محل ضد دیگر حلول میکند و بصورت خود متغیر میسازد و غلبه او [illegible] ثانیها اختیار وزنه و درجة کیفیته - دوم
ازان قانون ثلثة اختیار کردن وزن و درجه کیفیت دوا است از کیفیات اربعه و ذلک یحصل بالحدس - و اختیار وزن و درجه کیفیت بحدس
حاصل بشود و حدس در لغت بگمان سخن گفتن و دانستن است والفرق بینه و بین الفکر انه لا یحتاج الی ترتیب بخلاف الفکر و آن حدس از ده
چیز حاصل گردد - من طبیعة العضو و مقدار المرض و من الجنس والسن والعادة والفصل والصناعة والبلد والسحنة والقوة - یکی از طبیعت
عضو دوم از مقدار مرض سوم از جنس ذکور و انوث چهارم از سن مریض پنجم از عادت ششم از مزاج فصل هفتم از صناعت هشتم از مزاج شهر
نهم از حالت بدن مریض دهم از قوة مریض چنانچه شاعری گفته بیت [illegible] طبیعت عضو [illegible] مقدار [illegible]
[illegible] جنس [illegible] سن مریض [illegible] عادت ششم فصل [illegible] صناعت هشتم [illegible] بلد [illegible] سحنه
بیمار و نهم قوتش و اهم بود پس بحسب هر یک از امور مذکوره بحدس و تخمین دوا اخذ نموده مفرد بود یا مرکب استعمال نمایند - و درجات
و مراتب و خواص و غیره ادویه مفرده از جلد دوم یاد کرده باکنه مناسب استعمال کنند - واما طبیعة العضو فتتضمن امورا اربعة - ولکن طبیعة عضو
چهار احکام را در میگیرد یعنی اول از امور عشره شناختن طبیعة و مزاج عضو است و این امر مشتمل بر چهار امر است مزاج و خلقت و وضع و قوت
آن چهار مزاج و خلقت و وضع و قوت عضو است و شرح هر یک گذشت فاذا تحققنا مزاج العضو الصحی و مزاجه المرضی - پس یکی ازان چهار
هرگاه مزاج عضو صحیح و بیمار تحقیق نمائیم یعنی مزاج عضو صحیح قبل ازین چه بود و اکنون چگونه شد - عرفنا کمیة الخروج عن المزاج الصحی -
[illegible] مزاج عضو غیر مستقل [illegible] قدر مزاج از مزاج صحیح مستقل [illegible] بیرون آمده است [illegible]

تحقیق و شناختن مزاج احتیاج کنیم اندر دوا بحسب وزن و کیفیت که مقابل آن مزاج باشد مثلاً اگر مزاج عضو صحیح بارد باشد و مرض الحقه او حار شود
پس احتیاج بسوی تبرید بسیار میگردد و مقدار شربت دوا بارد بحسب مزاج درجه عضو زیاده باید کرد و مزاج عضو یعرف المزاج الصحیح لیعرف الطبع الطرف
صحت مزاج اصلی او رد باید کرد اما الخلقة دوم از آن خلقت عضو است و خلقت مرض شکل و مجاری و اوعیه و تجاویف و سطوح و ملاست و
خشونت را شامل بود و اعضا بحسب خلقت از جهت تجویف سوی تخلخل و تکاثف منقسم میشود فمن الاعضا ما ینفع بالدواء اللطیف پس
از بعضی اعضا هستند که بدوای لطیف قناعت میکنند یعنی بدوای ضعیف که بحسب وزن درجه باشد قانع بود اما التخلخل و قناعت بدوا
لطیف یا بسبب فراخی مسام عضو بود مثل ریه زیرا که شش بسبب تخلخل و سخافت و نرمی خود برداشت دوای قوی نمیکند - او لان
له تجویف من جانبین - و یا بسبب آنکه عضو از دو طرف مجوف بود مثل شش زیرا که این عضو هم بدوای لطیف قناعت کند او من جانب واحد
یا بسبب آنکه عضو از یکطرف مجوف بود مثل اورده و شرایین و اعصاب دست و پا که این هم بدوای لطیف قانع باشد - و منها ما لیس کذلک
و بعضی از اعضا عضوی هستند که تخلخل و تجویف نباشد و بدوای لطیف قانع نباشد - فیفتقر الی الدواء القوی - پس بدین باعث آن عضو
صلب و صلبه بدوای قوی محتاج باشد مثل اعصاب دست و پا که بسبب صلابتی طرفه دوای قوی مفتقر باشند و اگر عضو متوسط الجرم بود مثل کبد
پس در تکاو و به متوسط کافی بود و اما الوضع سوم از آن وضع عضو است و وضع موضع و مشارکت را اقتضا میکند و آنرا هم بیان
کرده میشود و وضع بر دو قسم بود قریب باشد یا بعید فالعضو القریب پس عضوی که از مدخل دوا قریب بود مثل معده فیکفیها غیره
یقدر ما یقابل علته پس آن دوایی که قوت اندر او مقابل مرض بود کافی باشد و البعید منه و عضوی که بعید الوضع از مدخل دوا باشد
مثل گرده یحتاج الی دواء قوی - و آن عضو طرف دوای قوی محتاج باشد یعنی قوت دوا از قوت مرض زیاده باید کرد اما در مشارکت عضو
بعضو یکه متصل باعضاء دیگر بود پس استفراغ نماید ماده را که در آن عضو حصول یافته است از آن عضو که مشارک آنست چنانچه حاصل
شود ماده بجانب مقعر کبد پس باید که مسهل بجانب امعا برآورده شود زیرا که مقعر جگر با امعا مشارکت دارد و اگر حاصل شود ماده در طرف
محدب جگر پس استفراغ بسوی کلیتین باورار باید کرد زیرا که محدب جگر مشارکت بکلیتین دارد و اما القوة چهارم قوت عضو است فالعضو
الذکی الحس او الشریف او الرئیس لا یجسر علیه بدواء قوی و لا تبرید مفرط - پس بر مرض عضو تیز حس مثل چشم و شریف مثل ریه و رئیس
مثل سر بدوای قوی و تبرید بسیار دلیری نباید کرد و دوای قوی التحلیل اندر داخل و خارج استعمال نباید نمود لهذا شیخ فرموده که
هرگاه تنقیه عضوی از اعضای رئیس مطلوب شود زنهار دوای قوی یکدفعه نباید کرد و کذا اگر تضمید نمایند باید دوای محلله ادویه قابضه طیبه
الرایحه ممزوج سازند تا حفظ قوت آن عضو کند و ایضاً افراط تبرید و بدستور تضمید مرخیات صرف در بین اعضا منهی عنه و اننده و اولی از این
اعضا رئیسه مراعات قلب است پس دماغ و کبد و کذا در علاج معده و ریه که عضو مشترک است تمام بتبرید افراط تبرید روا نیست تا معده اگر
ضعیف و ریه بیمار بود و اینجا است که در حمیات حاده هرگاه ضعف معده باشد آب شدید البرودتی دهند و کذا امیر ولت دیگر و به سطور هرگاه
ضعف ریه با تپ یار بود افراط برودت نشاید و همچنان استعمال محللات صرف بر اعضای رئیسه ممنوع است و در معده بی تغییر ممنوع است و مراعات
اعضا ذکی الحس آنست که دوا بحرارت و برودت و کیفیت لذاعه نخورد و جوهر تموجات بکار نبرند و لا محلل بغیر قابض بحفظ قوته و لا تبرید علیه و اله

کیفیة مخالفة کالزنجاری بالاستفراغ سواد و دفعه — دهم تحلیل مواد العضو بغیر آمیزش ادویهٔ لطیفه یا ادویهٔ محلله نکنند تا ادویهٔ قابضه
قوت عضو را نگهدارند و الا پیدا آمدن آن عضو و دوائی که مخالف طبیعت انسان باشد و ازو نکنند مثل زنگار زیرا که زنگار بطبیعت سخت مخالفت دارد و کذا
مواد آن عضو دفعة بیرون نکشند زیرا که علاج بیرون آید — ما مقدار المرض فالضعیف من المرض یکفیه لا محالة الدواء الضعیف والقوی
یفتقر الی الاقوی — و لکن مقدار مرض پس مرض ضعیف را سبب دوائی ضعیف کفایت میکند و مرض قوی سعی دوائی قوی محتاج باشد
و مرض ضعیف آنست که خروجش از اعتدال اندکی بود یعنی حرارت و برودت غیر شبیه آن شدید نبود و بعض قوی هم ضعیف بود و عبا فی الشفاء
و باقی کیفیت امور عشره که گفته اند ظاهر است حاجت بیان نیست راقم الحروف امور عشره را مفصلاً بیان میکند تا که مبتدی کما حقه بفهمد پس باید
دانست که مراعات نوع مرض آنست که تحقیق نماید که مرض حار است یا بارد رطب است یا یابس بسیط است یا مرکب حادث است یا مادی تا مطابق آن
علاج نماید دوم مراعات مزاج حادث و مراعات مزاج طبعی آنست که مزاج حادث را بمزاج طبعی مریض قیاس کنند که چه قدر بسبب افتاده و این معنی ملحوظ
نموده تصرف در کیفیت و کمیت ادویه مستعمل نماید — چه اگر مزاج حار بود و مرض نیز بارد عارض شود دلیل ضعف سبب بود درینجا احتیاج بدوا
شدید البرد و کثیر الکمیة نباشد مگر آنکه مرض حادث در نهایت درجه افراط بود و اگر مزاج اصلی حار بود و مرض بارد حادث بود لامحاله دلیل قوت
سبب است و بسبب قوت قوی و بتکثیر مقدار دوا مفتقر بود و اگر آنکه مرض حادث مخوف بود و با فراط تسخین چیزی دیگر نظر بمزاج اصلیه متوهم
گردد که چیزی بشود و جمیع وسط مرعی باید داشت سوم از آن مراعات معرفت مزاج جنس ذکور و اناث است اما آنست که مزاج ذکور نسبت بمزاج اناث
حار است پس مرضی که اناث را حادث گردد اگرچه آن مرض حار باشد دوا بسیار و کثیر التبرید نباید داد و کذا خواجه سرایان و اطفال را بسیار سرد نباید
داد و چهارم از آن مراعات سن است و او آنست که اگر مریض طفل یا شیخ بود مسهلات قوی ندهند و اگر مثلاً بمرض حاره شوند آنچه شدید البرد بغایت
کامل بود نخورانند که ضعیف مزاج ایشان تحمل آن نیست و اگرچه نظر بآنکه مرض گرم شیخ بغیر از قوت سببی نمی باشد دوا مقابل سبب باید داد و افراط در
تبرید درینجا مطلوب است لیکن ضعف قوی ایشان مانع آن گشته و ظرف دیگر در مآل کار متحمل است منع افراط تبرید نموده اند مگر آنکه ضرورت فی
الحال پیش آید و دوا فی دوران موجب آفت قوی باشد که در بنوشند بعض خوف اجل استرخا لبعد عاجل نتوان کرد پنجم مراعات عادت
مریض است و آن آنست که مریض را بیشتر اعتیاد بمسهل و قی است یا نه تا […] مسهل و قی در طبیعتش چگونه است تا موافق عادت تدبیر کرده
شود چه ملاک امر رعایت عادت است و این بدون تجربه حاصل نمیشود لهذا گفته اند بیمار را تا ممکن باشد همان چیز یا مثل آنچه که سابق آن
تناول کرده باشد چون مسهل خواهند داد نخست بملینات خفیفه امتحان طبع کنند بعده مسهل بدهند و اگر مریض افیونی یا بنگی و یا شراب
خوار باشد رعایت عادت او نیز ملحوظ دارند یعنی مسهل با آن وقت دهند که وقت خوردن افیون نباشد و روغن بادام و اشربه همراه مسهل
استعمال نماید که بعوض افیون شکسته گردد و همراه منضج […] و قس علیه الباقی — ششم مراعات فصل است و آن آنست که دریابد
که از […] در کدام وقت و فصل یا خریف و بهار حال […] مثلاً چیزی از اسباب ساده بیمار را گرم شود و یا وقت یا فصل
حار باشد از مسهل و قی […] احتراز باید کرد و مبردات باید ساخت و اگر ضرورت افتد فصد را بهتر از چیزها دانند و قس علیه
الباقی […] هفتم مراعات صناعت است و آن آنست که صاحبان صناعت […] مانند آهنگران و حمالان و حمامیان […]

در فاصدان جلد رو دو دایم السفر را مسهل قوی نشاید واد و اغذیه گرم و خشک نیز نباید زیرا که امراض لاحقه بایشان اکثر صفراویه و سوداویه باشند و صاحبان قوت
بارد و رطب باشند گازران و شناگران [illegible] و سکین را امراض حادثه ایشان اکثر سوداوی و بلغمی میباشند فصد و اسهال و قی [illegible] احتیاج لازم است
و اشباه ایشان را [illegible] خوردن جایز و هشتم مراعات [illegible] است و آن آنست که اشخاص نحیف خشک [illegible] خصوص که گردن او [illegible] بلند و باریک و شانه‌های او
برآمده بود مسهل حاره قویه بسیار مضرت خصوص [illegible] و آلات تنفس که منجر بسل و دق شود [illegible] در اصلاح اخلاط ایشان کوشند باغذیه مولد خون
جید رطب خورانند و اگر اصلاح نپابند ابدان [illegible] و مسهل لطیفه خفیفه معدله تنقیه نمایند و اگر خواهند قی فرمایند و قی نیز مضر ایشان است لیکن ضرر مسهل حاره زیاده تر
از قی است و اشخاص لحیم شحیم فربه متوسطه [illegible] هر دو امر را مسهل و قی و فصد و حجامت و ارسال علق بحسب حاجت سودمند و افراط فربهی نیز مانع استفراغ است
زیرا که بسبب انضغاط عروق ایشان [illegible] و همین خوف آنست که فضول بسوی احشا عند مسهل قوی منصب گردد و نهم مراعات بلد است و آن آنست که بداند
که شهر گرم است یا سرد و من حیث الاقالیم چیست و من حیث الوضع و نظر بمجاورت [illegible] و خاصیتش چنان افتاده پس موافق تقاضای او رعایت در علاج
نماید مثلاً اگر اقلیم معتدل بود و عارضی مانع اعتدال آن شهر لاحق نشود لیکن در جنوب او کوه باشد و در شمال وی دریا [illegible] چنین شهر
معتدل است بالعرض که من حیث الاقالیم [illegible] گرم است و من حیث المجاورت سرد [illegible] تشخیص [illegible] اعتدال [illegible] باید داشت و چون مزاج
او معتدل است ادنی متغیری در تغیر مزاج سکانش اثر نماید و گذشت که سبب ضعیف [illegible] توان کرد و اگر در شهر حار مرض [illegible] افتند
حاجت به تبرید [illegible] کمتر از بلد معتدل بود و ایضاً در شهر بسیار گرم تنقیه بفصد کمتر باید کرد و از مسهل قوی و مقی قوی احتراز باید نمود [illegible] اخراج [illegible]
باید فرمود [illegible] در بلد شدید البرد اجتناب از مسهل و مقی ضرور است [illegible] مبادرت [illegible] براوردن خون نکنند و اگر ضرورت [illegible] فصد [illegible] حجامت
دانند و دهم مراعات قوت است و آن آنست که اگر مرض قوی و مریض نیز قوی بود وقت حاجت مبادرت باستفراغ باید نمود بادویه قویه [illegible] همچنین
تدابیر [illegible] اگر مرض و مریض [illegible] ضعیف [illegible] تدبیر و استفراغ وقت حاجت بادویه ضعیفه باید کرد و هرگاه قوت قوی و فضله قلیل باشد [illegible]
زایل نگردد [illegible] استفراغ نماید [illegible] تنقیه آن یکدفعه نماید و اگر قوت قوی و فضله بسیار بود تنقیه بدفعات بادویه قویه نمایند و اگر قوت ضعیفه و فضله
بسیار بود تنقیه بادویه ملطفه و متوسطه بدفعات و تفاریق نماید [illegible] و تقویت [illegible] و اگر قوت متوسط باشد [illegible] متوسط نمایند [illegible] ضعف قوت
ضعف حقیقی است [illegible] یازدهم [illegible] وقت [illegible] علاج [illegible] المرض فی ای وقت من الاوقات [illegible] و شناخته میشود [illegible]
[illegible] مثلاً الورم الحار ان کان فی الابتداء یستعمل علیه الرادع فقط مثلاً اگر ورم گرم [illegible] ابتدا بود [illegible] استعمال [illegible]
[illegible] خشک [illegible] عصا الراعی [illegible] و ان کان فی التزید یستعمل المحلل مع [illegible]
و اگر ورم گرم در انتها بود [illegible] ورم تنها ادویه محلله استعمال کنند مثل [illegible] و اگر ورم گرم [illegible]
[illegible] باید بود [illegible] الوقت [illegible] و محلله [illegible] استعمال کنند مثل بابونه و اکلیل وغیره و فی الانحطاط یقتصر علی المحللات [illegible]
و اگر ورم در زمان انحطاط بود [illegible] الوقت محللات صرف بغیر آمیزش [illegible] استعمال کنند و من المعالجات الجیدة المشترکة لاکثر الامراض [illegible]
عمده جیده که مشترک النفع برای اکثر بیماریها [illegible] الفرح [illegible]
من العشاق [illegible] فرح و خوشی و سرور است و ملاقات کردن بشخصی که مریض [illegible] ملازمت نمودن بشخصی که مریض از ان حیا میکند و ملازمت

شخصی که بحضور او محبت و انس گیرد بجدیکه بسا اوقات از عاشقان که بمفارقت معشوق لاغر و بیمار شده باشند و صاحب فرش و علتی از قوت رفتار شده باشند برؤیة المعشوق بعد الجفا و ضعفه بمجرد دیدن محبوب و معشوق که بعد از جدائی بسیار ملاقی شود صحیح و تندرست میشوند و تقویت و قوت در خود می یابند و باستقبال او بر میخیزند و او را آورده نزد خود می نشانند و مادام که او نشسته با او کلام میکنند بکمال شوق میشنوند و او و ناله نمیکنند و درد و ضعف و اضطراب را فراموش مینمایند و هر چند محبوب و معشوق آن عزیز تر و مرغوب القلوب و محبت و عشق آنها زیاده بود تقویت و افاقت آن زیاده باشد کما لا یخفی و جه علی الفهیم و کذالک الروایح اللذیذة والاستماع الطیبة - و نیز از معالجات جیده مشترک النفع هست خوشبوهای لذیذه شمیدن و نغمات خوش آوازان شنیدن چنانچه شاعری گفته خوب رویان و خوش آوازان بهبیش او بیار و در دماغش بوهای خوش تو هر ساعت بدار و در ساز بنواز نغمه خوش با واز حزین تا فرح یابد دل و جانش بیا ساید از بین ذوق گل گر باشد در ایام بوی بوستان و گر نه آنکه صحت میفزاید بوستان باد و رستان سایه بید و لب جو موجب صحت بود و هم از حکایت های شیرین روح را راحت بود - هر چه وارد و دست بیمار از غذا یا از دوا و ساز حاضر گر نبود نافع آن رنج را از آنچه عادت شده او در تندرستی خوشش دیگر تو آنرا با دگیری لقمه یابد هر دلش را در بها ینفع الانتقال من هوا الی هواء آخر و من مسکن الی مسکن آخر و من فصل الی فصل آخر - و بسا هست که مریض از انتقال هوای بهوائی و همچنین مسکنی بمسکنی و از فصلی بفصلی دیگر نفع مییابد - و قد ینفع من تغیر الهیئة کما ینفع الاستعصاب من وجع الظهر - و گاهی مریض باز تغیر شکل نفع مییابد چنانچه استادن اند در د پشت نفع میدهد والنظر الشزر الی شئ یلوح من الحول و بدنبال و گوشه چشم طرف شی درخشنده روشن نگریستن حول و کج بینی اطفال را نفع میدهد والنظر الشزر هو لنظر بحرک عینیه الی سن غضب علیه لوح بالفتح درخشیدن برق و پیدا شدن ستاره هست و فی حدود الامراض الحول بفتح الاول و فتح الواو و هو ان یمیل احدی الحدقتین الی الانف والاخرای الی الصدغ و یری صاحبه الکل واحد اثنین - و امراض الترکیب و تفرق الاتصال الاولی تاخیرها الی الکلام الجزی - و معالجات امراض ترکیب و تفرق اتصال تاخیر آن تا کلام جزئی بهتر هست یعنی بهتر آنست که معالجات امراض ترکیب و تفرق اتصال در فنین آخرین بیان کرده شوند زیرا که کثیر النفع او اند و درینجا گنجایش ندارند و درینجا شکی پدید می آید که شاید ماتن علیه الغفران هر خن نسیان سید لشت زیرا که با وجود اقرار نمودن بیان فنین ثلثه اعمال بالید را بیان نکرده و در فنین آخرین هم مفصل بیان نکرده اختصر هم در شرح اول که مختصر بود بمتابعت ماتن بیان نکرده لکن اکنون ضرورتا اعمال بالید را بیان کرده میشود تا که این مختصر از آن خالی نماند پس باید دانست که اعمال بالید شش قسم هست جبر عظم مکسور - و رد عظم مخلوع - و بط و قطع و قطع و کی و خیاطت و درین علم هست و دلک و کبس و قدح و امثال آن فصل در بیان علم جبر و آن عبارت هست از آنکه استخوان شکسته بالتیام برآمده را برابر بندند بنهجی که معروف و مشهور هست و شکستن استخوان را کسر گویند و بیجا شدن او را مفصل اگر بنوعی بود که همه آن از مفرد برآمده باشد خلع نامند و الا و ثی خوانند اما وهن و وثی هر دو با هم مرادف اند و معناش آنکه باستخوان و آنچه محیط او هست گوشت لاحق شود بی آنکه استخوان از جای بلغزد یا بر آید و این فصل به دو قسم گفته میشود قسم اول اندر کسر و تدبیر ش آنکه عضو را بر می کشند و بهیئت اصلی آرند پس بعصابه به بندند لبستنی معتدل و باید که عصابه بر نفس عضو محکم بندند و بر با دون او نرم تر و باید که عصابه هموار بود و مطابق عضو مکسور باشد و بعد تعصیب هر جا که مغاک بینند رفاده بران نهند تا تمام عضو مستوی نماید پس تخته ها که از چوب انار و بید و امثال آن که نرم باشد ساخته باشند و هموار کرده بران گذارند از چهار طرف و بر رشته بپیچند تا محکم بماند و این تخته ها را بتازی جبائر گویند و جبیره مفرد او هست و بعد دو سه روز طلا یا اگر مانعی نبود و فصد کنند و مسهل خفیف دهند

فصل در بیان [illegible] اعمال الید

وتلطیف تدبیر نمایند تا از حدوث ورم ایمن بود و بهترین غذا درین وقت مزوره خردل است و خوردن یک مثقال گل ارمنی با جلاب بجهت
استقامت عظم مکسور نفع تمام دارد و موسیائی پارسی نیز سریع الاثر و گل شب بانی اندکی دادن نیز اسرع النفع و جبایر را پیش از حدوث ورم نباید گشود
مگر بضرورتی و آن درد است یا خارش که درین حالت گشادن و قدری در هوا داشتن عضو لازم است و تنطیل آب نیم گرم جهت خارش کثیر الاثر است و چون
یک هفته بگذرد و ورم و جراحت هیچ نباشد باید که در تعصیب تحویل کنند و جبایر را بلکه تجدید میکنند و باشند و ضماد جبر بنهند و تغلیظ تدبیر نمایند و تناول
کله و پاچه و هریسه مانند آن و زرده بیضه مرغ نیز مفید و در اواخر که هنگام انعقاد و شد است عصابه را روز بروز سست می باید بست و نشان انعقاد و شد آنست
که بر عصابه خون ظاهر شود تا که دشند تحت شود عضو را حرکت قوی ندهند و ابتدا عضو را بر یک وضع نهاده باشند بلکه بعد ظهور استحکام اندک اندک حرکت
همی دهند تا گرفتن نماند و میعاد جبایر بستن حسب حاجت است و هرگاه استواری محقق شود احتیاج بدان نماند و هر چند عضو مکسور بزرگتر بود جبایر دیرتر باید
بست و صاحب ذخیره گفته که عضو مکسور تا پنج روز نگذرد جبیره نباید بست و بر لطعما باکتفا باید کرد مگر آنجا که خوف اعوجاجی یا آفتی دیگر بود که درین صورت توقف
روا نباشد اگرچه روز اول بود و هرگاه که با کسر جراحت بود باید که نرد را در آب عنب الثعلب یا خرقه حلکرده طلا نمایند همچنان جبیره بر بسته دارند و اگر ببطء اور ادخنند
بغایت نرم ببندند در روزی دو بار بگشایند تا که ورم دور شود و بعده بعلاج کسر رجوع نمایند و هرگاه با کسر گوشت کوفته شده باشد بر گوشت مرضوض شرط
زنند و خون بر آرند تا از تعفن محفوظ مانند و هرگاه کسر مع الجراحت بود جایگاه جراحت مکشوف دارند و حوالی او رفاده و جبیره بنوعیکه مناسب بود بربندند و
هرگاه از عضو مکسور مجروح خون سیلان کند صبر کنند و دم الاخوین و مر باریک ساخته بر جراحت پراکنند و اگر تن ممتلی از خون بود از طرف مخالف رگ زنند
و الا از سمت مخالف نیز کافی است و هرگاه عضو شکسته به شود لیکن صلابت در آنجا باقی بود و مانع حرکات شود اگر آن صلابت قریب العهد بود و متحجر
نشده باشد قطعه اسفنج بنهند یا ادویه قابضه عاصره بنهند و بر بالا قویه محکم ببندند تا سختی دور شود و اگر بعید العهد بود و متحجر شده باشد مراهم
تدبیر خلع قیر و خطمی و ملینه مرخیه نرم نمایند و به آب گرم تنطیل نمایند قسم دوم اندر خلع و انخلاع - و تدابیر خلع آنست که اگر خوف انصباب ماده بدانجا بود فصد کنند و طلع نرم
سازند و یک مثقال گل ارمنی بجلاب دهند و غذا مزوره باروغن یا امر مانند تا از تب و ورم محفوظ مانند پس نظر کنند که خلع بسیط است یا مرکب بجراحت
و ورم و قرحه پس اگر خلع مرکب با یکی ازین امور بود نخست تدارک وی کنند و بعده بعلاج خلع پردازند مگر آنکه خلع در عضوی بود که باسانی ولی در جای خویش
نشیند که درین صورت التفات بدیگر امور نکنند و بمعالجه خلع متوجه گردند و تدبیر بجا نشاندن عضو آنست که از بندیکه اندک اندک بجنبانند راستا و چپا
پس ناگاه بکشند تا که بجای خود نشیند و بسیار باشد که درین وقت آوازی آید از مفصل و این دلیل استقرار بود در محل خود و بعد رد عضو بموضعش بربندند
تا که باز نیاید و اگر از بستن درد شدید بود بند بگشایند و عضو را همچنان باحتیاط بدارند تا که خاطر جمع شود و عصابه که بر عضو پیچند نشاید که خرقه خشک
بود و چه از خرقه خشک که بر عضو پیچند خوف سوختن و تورم آن جایگاه است و اولی آنکه مغاث و گل ارمنی با آب برگ مورد و امثال آن بیامیزند و
پارچه در آن آلوده تعصیب نمایند و ساخته و از سه چار کرت زیاده نشاید پیچید و آنچه آب مورد ضماد نیک است و تدبیر خلع هر عضو علیحده است انشاء الله
تدبیر وثی بجوینده و تدبیر وثی آنست که اگر عضو از مفصل کمتر برآمده باشد روغن گل مالند و برگ مورد نرم کوفته بران پاشند و باعتدال بربندند و مغاث و خطمی بزرده
تدبیر رض بیضه طلا نمایند و اگر وجع بیشتر بود ادویه قویه ضماد سازند و اگر با ورم بود ماش و گلنار و اقاقیا و فوفل و مغاث بسفیده بیضه طلا نمایند و تدبیر رض قریبی
چون تدبیر وثی ضعیف است و تنطیل آب گرم درین اعراض جلیل الاثر است خواصه اگر نرد چوب در آن مطبوخ بود و گل ارمنی بسفیده بیضه سرشته طلا نمایند

فصل در بیان احکام بسط

سرلیچ الاثرست ... خفیف و همین دو دوی را دور کند فصل در بیان احکام بسط باید دانست که ورم تا نیک پخته نشود نباید شگافت و شگاف در
ورم بموضعی باید کرد که نرم تر و بلند تر بود و واجب است که بسط در طول بدن کنند تا لیف های بریده نشوند مگر بسط ابط و اربیه که ورم این دو جا بطول تن
نشاید شگافت بلکه در عرض بدن تا بالی آفت باشد بخلاف جبهه که وی اگرچه ذی تشنج است لیکن در بسط او مراعات تجنب تشنج نمی توان کرد و بطول
بدن بباید شگافت زیرا که وضع لیف های او در طول است اگر ماده بسیار بود تفاریق بیرون آرند تا ضعف نیارد و بعد تنقیه ریم تمامه از پنبه
کهنه پاک سازند تا هیچ چرک نماند بعده جهت اندمال از توتیا و گلنار و دم الاخوین و انزروت مرهم سازند و بکار برند مرلیچ الاثرست و ایضاً

فصل در بیان احکام کی

لازم است مر بسط کننده را که ادویه حابسة الدم و مرهم مسکن الوجع مخصوصه باین کار مهیا دارد و بهترین حابسات دیم پشم ارنب و نسج عنکبوت و سفیدی
بیضه سرشته ملتقم سازند و بهترین مسکنات مرهم سفیداج از برای قبولی است و جهت تشنج بلفوع کوکنار و شربت فرباورس است و امثال آن فصل در بیان
احکام کی یعنی داغ دادن و آن دو گونه است یکی آنکه با آتش بود و آنچنان باشد که چیزی تند را یا سیال چون روغن گرم کنند بر آتش و بر عضو نهند تا
بسوزد و جهت این کار مکوی آهنی بهتر از همه اشیاست مگر در خراج که از شوصه تولد کند که در آنجا زراوند طویل باید کرد العنبه چنانچه بیاید و کذا در ام الصبیان که
مامون باید داغ آهنی دهند و از لسبد داغ کردن اولی تر است چنانچه در امراض صبیان گذشت دوم آنکه بی آتش بود و آنچنان باشد که ادویه حادة الکیفیت بر نهند
تا عضو ... بسوزد و چنانچه ادویه آب که اقسام آن معروف و مشهور است و ایشان نیز سوزنده است اما نه با فراط و حدت کثیر هم ندارد لهذا پاک جهت تسمیر بکار برند صفت
آن آهک آب نادیده صابون ذقی بوره ارمنی هر سه برابر بسایند و با آب خاکستر انجیر و بول کودکان نابالغ سرشته و هرجا که داغ نهند بر نهند بالجمله منفعت داغ ناری
آنست که رطوبت های فاسد که بسیار در عضو گرد آمده باشد دور کند و مزاج و گوهر آن عضو تباه سازد و علتهای بد را مدد کند و از انواع استفراغها که

منافع داغ

تنقیه وی حاصل نشود و بسبب داغ آن رطوبت فاسد معدوم گردد و منافذ بزرگ که مسالک ماده بد دهنده است بر بند و سخت شود و سوء مزاج
بارد از عضو زوال پذیرد و سیلان خون بایستد و منفعت داغ دوا قریب بداغ ناری است خصوص در انسداد مسالک مواد نیکو تدبیر نیست برای کسی که تحمل
داغ ناری ندارد و ایضاً بناصور مخصوص است اکنون امراضیکه داغ در آن اطبا تجویز کرده اند بیان میکنیم یکی از آن درد چشم است که کهنه بود و سببش نزله
باشد دوم ضیق النفس که از نزله کثیر باشد سوم جذام چهارم درد سر کهنه و نزول الماء که شروع باشد پنجم شعر زاید ششم ناصور گوشه چشم هفتم خراج
که از شوصه تولد کند هشتم خراج که در جگر بود و پیه اندر غشاء جگر افتد و علتها و درشت بود و انتفاع نیابد نهم امراض سپرز دهم ضعف معده که از نزله بود یازدهم
انتفا دوله دوازدهم خلع مفاصل بازو از سر کتف بسبب کثرت رطوبت یا بسبب زخمی و امثله باشد سیزدهم استرخا مفصل سرین چهاردهم وجع ورک پانزدهم عرق النسا شانزدهم
قیله ... هفدهم فتق بن ران هجدهم وجع دندان نوزدهم نزف الدم از هر موضعی که ظاهر شود و آلت کی را در آنجا وصول ممکن باشد و آن عضو قلیل

طریق داغ دادن

داغ بود و چون طریق داغ اکثر عضو مختلف الوضع است هر دو طریق جدا ذکر میشود آنچه متحد الطریق است آن یکجا مذکور خواهد شد بالجمله طریق داغ
درد چشم و ضیق النفس نزلی آنست که موی از وسط سر بتراشند و در همانجا داغ دهند به نهجیکه پوست سر جمله بسوزد و چون پوست باز افتد احسن آنکه استخوان
آنجا را نیز قدری بخراشند تا بخار ماده نزله بیرون آید پس اگر نزله خوب است ... داغ بالکه سه داغ باید داد یا هم نزدیک جراحتی را زمانی طویل مندمل نشدن
نباید داد تا رطوبت کا حقه بیالاید بعده مرهم مندمل نباید ساخت داغ جذام آنکه هرگاه خوف حدوث او متیقن شود باید که پنج جا داغ دهند یکی بر رستن گاه موی
پیشانی دوم بر قفا سوم ... پس سر بموضعی که ... پس سر بلند تر است و دو داغ بر پس گوش بجائی که ... داغ صدع در صداع و شقیقه

مفرط و خیال هنده و نزول الماء آنست که شریان صدغین را که بزرگ است بسوزند و درینجا باید که داغ مکرر کنند تا شریان سوخته شود چه اگر نیک نسوزد
سود نه بد لهذا بعضی بهر احتیاط پوست صدغ در طول شریان شق می سازند و آن رگ را عریان کرده داغ بران می نهند تا بی شبهه باشد و بعضی رگ نیز کور
را عوض داغ بتر میکنند یا سل و بیان آن در بحث فصد شریان خواهد آمد و داغ شقیقه زا یا آنکه نخست موی فرق را از یک سو چینه بر کنند و بآلات باریک سوزن
مانند بر بن موی داغ دهند تا آنجا که موی با هم پیوسته بود تا شده بن هر موی یکیک داغ نمایند و بعضی با دویه تشبه بالک کنند داغ غرب یعنی ناسور گوشه چشم آنست
که نخست گوشت ناسور را بعیاکی ببرند تا استخوان پدید آید پس بنگرند که استخوان درست و پاکیزه است یا قدری تباه شده اگر تباه شده باشد قدری از ان تراشند
والا فلا بالجمله بعد ظهور تحقق استخوان و تفحص منفذ ناسور بالتی باریک داغ در ان منفذ کنند و حین داغ لازم است که اسفنج یا پنبه کهنه بآب سرد کرده
بر چشم گذارند تا گرمی داغ بدو نرسد و این داغ بنوعی باید کرد که بجانب بینی سر کشد و این کار اگر از یکبار حاصل نشود دو سه بار تکرار باید کرد و نشان کشاده
شدن منفذ بداخل بینی آنست که چون دهان و بینی مریض بگیرند نفس از منفذ چشم بر آید پس پنبه بمرهم زنگار آلوده در وی گذارند و یکروز پنبه کهنه
تنها بگذارند تا که فراهم آید داغ خراج که از شوصه تولد کند آنست که هرگاه دمی بزرگ شود و به نفث پاک نگردد و ریم کند باید که آنرا بنیج هر دو طرف
داغ کنند بدین طریق که سر دوغن زیت بسیار گرم کنند و در اوند و مکلسه تا سخت گرم شود پس باز بپور گرفته داغ دهند هفت جا یکی آنجا که سر دو
استخوان چنبر گردن با هم پیوسته و چون اینجا داغ نهند نخست باید که پوست آن محل بالا کشند پس داغ دهند دوم آنجا که قریب بود جبین است
و میل بسوی پیش دارد و دو داغ کوچک باید کرد یکی سوی راست و دیگری بطرف چپ گردن سوم میان پهلوی آنجا که میل بسوی پیش دارد و دو
داغ بزرگ کنند چهارم میان پهلوی آنجا که میل به پشت دارد و دو داغ دیگر دهند پنجم بالای فم معده یکداغ دهند ششم مابین دو شانه یکداغ دهند
هفتم بر دو جانب پشت فروتر از محل داغ میان دو شانه هر طرف یکداغ و این دو داغ پشت کوچک باید کرد و بعده بمرهم سفیدبرهم آهک علاج
نمایند و بدانند که درین مرض داغ با آهن و امثال آن اشتباه کرد و ایضاً تجویز شق نباید شود که خطر عظیم دارد داغ جگر آنست که آخر وی آنجا که نزدیک پهلو
ران است اندکی بر تر یکداغ نهند چنانچه پوست جمله بسوزد و بغشا رسد و ریم بر آید و این چند روز فراهم شدن نهند تا خوب پاک شود و درین اثنا شربت
مناسبه و غسال بسیار داده باشند و بعد تنقیه تمام مندمل گردانند و باید دانست که هرگاه خراج در جگر پدید آید اگر در گوشت وی است بعلاج ورم جگر توجه کنند
و داغ درینجا دخل ندارد و نشان ورم گوشت جگر تپ لازم است و ثقل و درد بجانب راست پیدا بودن و بعد از تنقیه منفجر گشتن و لیکن آنجا که در غشاء
بود هیچ تغیر و اسوده بد انند که ماده زیر غشاست درینجا داغ نفع دارد در مثیکه ماده مستحیل بمده شده باشد داغ سپرز آنست که پوست شکم را
که بالای او ست بمنقار ها بر دارند پس داغ دهند با لنه آهنی و را که سر او دو شاخه بود تا در یکدفعه دو داغ حاصل گردد و قریب یکدیگر دو دفعه
داغ دیگر کنند تا سه دفعه شش داغ پدید آیند با هم نزدیک و بعضی قدما آلتی ساخته اند شش شاخه که بیکدفعه شش داغ کنند داغ معده آنست که بر فم معده
سه جا داغ دهند بر شکل مثلث چنانچه یکداغ اندکی فروتر از غضروف خنجری افتد و دو داغ دیگر از دو جانب آن قدری فروتر تا بر شکل مثلث باشد
و داغ بقدر سطری جلد باید و او و مندمل شدن نه هشته تا داغ ایجام رطوبت اندو سیالا اید و حاجت بداغ معده در سوء مزاج ست که نزله دماغی پیوسته او
ریزد و آنرا تباه سازد حتی که هیچ معده و تدبیر سود نه بد داغ استسقا آنست که پنج جا داغ دهند یکی بر فم معده دوم بر جگر سوم بر سپرز چهارم بر قسمت
پنجم بالای ناف و این مخصوص بطبلی و زقی است و بعد یاس تدابیر دیگر باید کرد داغ سر کتف آنست که هرگاه مهره استخوان بازو از سر کتف بیفتد باید که

اول مهره را بجای خود برند پس داغ کنند بدین طریق که مریض را بر پهلو سالم بخوابانند پوست آن محل را که مهره لغزیده باشد بقبضه یا بسر انگشت بردارند تا قوت آنها یعنی عصبها و رباطها که آنجا هست نرسد پس حوالی آنجا داغ دهند متعدد و فاقل آن چهار هست بر شکل مربع و داغ چنان باید که سطبری پوست تمام بسوزد و داغ مفصل ورک که جهت وجع الورک و عرق النسا کرده کنند آنست که حوالی وی داغ ها نهند متعدد و بعضی اطبا آلتی می سازند بر شکل قدحی و دو دایره دیگر وران نصب میکنند چنانچه در یک دفعه سه داغ بود حاصل آید و این قدح را بالای ورک بگذارند جهت گرفتن و فصل فیما بین دایره منتصبه قدر سطبری یک انگشت باید داشت بالجمله بعد داغ مدتی مندمل شدن ندهند تا نیک ترشیح کند پس از آن مرهم بسازند و داغ دادن و قلع سوجه که از سوء مزاج بارد ساده بود یا از بلغم و بد دا منتفع نشود آنست که از زرنباد آهن میلی سازند و انبوبه بر دندان نهاده و بر آنجا مستحکم داشته آن میل سرخ کرده بانبوبه درآرند و بر دندان رسانند و زمانی نیک بدارند و باز تکرار کنند تا خوب داغ شود و اگر حوالی آن سن بخمیر دربگیرند و روغن زیت جوشان کرده بمعرفه صغیر گرفته بران سن و بخمیر اندازند مجوز هست و از بین داغ درد فوراً ساکن میشود و داغ ناصور آنست که بر یک طرف میل صوف پیچیده آنرا در روغن زیت یا روغن گل یا روغن کنجد که جوشان باشد در آرند پس بر گوشت فاسد گذارند و تکرار همی کنند تا گوشت کنده تمامه بسوزد و رطوبتها که مانع التیام هست خشک شود انتفاه هر محلی که در وی غور بود چون داخل انف و فم و مقعد و مثل آن یعنی داغ در آن مطلوب شود پس محافظت حوالی وی طریق داغ آنجا همانست که بوساطت انبوبه داغ دهند چنانچه در داغ دندان گذشت و بدانند که انبوبه مانع حرارت میل نخواهد شد از تنگ جرمی و باید بگل و مغره بسر که بذاب سازند و بران انبوبه از طرف خارج بیالایند بسیار خرقه بدان بپیچند و نیک سرد کنند بگلاب سرد یا به بعضی عصارات بعده بعمل آرند تا بی ضرر باشد و هرگاه داغ جهت استحاله لحم فاسد کنند احتراز از گوشت صحیح واجب دانند و نشان لحم صحیح آنست که از داغ الم کند و گاه باشد که احتیاج افتد بانکه مع اللحم عظم را که زیر او ست نیز داغ دهند تا فساد یکه در وی متادی شده باشد زایل شود اما اگر این استخوان ضعیف بود داغ غایر نشاید داد تا مبادا ضرر سازد و حجب آنرا تشنج نگردانند و در غیر وی کی بالاستقفا باید کرد و خواصه اگر جهت نزف الدم کنند تا خشک ریشه عمیق تنذار پدید آید و زود ساقط نشود چه سرعت سقوط خشک ریشه باعث آفت عظیمه است. فصل در بیان سل و تبر شرایین. سل بالفتح آنست که شریان را بعد انکشاف نظر کنند که رقیق هست یا عظیم اگر رقیق باشد بقناره برطرند و از دو جانب ببرند قطعه از ان بطول سه اصبع مضموم مستخرج سازند پس ادویه قاطع الدم بر افکنند بعد مرهم مندمل سازند و اگر شریان بزرگ باشد تحت او فصد کنند و بعده از دو جانب بخیط ابریشم بمفاصله سه اصبع بسته از وسط منقطع گردانند و هذا هو التبر و ذرور قاطع الدم بهر حال ضروری است و بعضی سل را مخصوص داشته اند بانکه شریان را بلا آله منقطع سازند بعد انکشاف و تعلیق بقناره و آبره از و در انداخته آلت مذکور را پیچ میدهند تا که شریان از هم منقطع گردد بالجمله عمل سل خالی از آفت نیست که الوزمها و ترف الدم و غشی ازین پیدا آید چون از بیان اعمال بالید فارغ شدیم سوی متن رجوع نمائیم. فنتکلم فی علاج امراض سوء المزاج

پس اکنون در بیان علاج امراض سوء مزاج بقانون کلی کلام کنیم. و سوء المزاج ان استحکم. و سوء مزاج دو قسم بود یا مستحکم باشد و آن آنست که حصول آن بکمال رسیده باشد. وتدبیره المعالجة بالضد. و تدبیر آن علاج کردن بضد هست یعنی در حار بارد و در بارد حار دهند و قس علی هذا غیرها فالبارد سهل الزوال فی ابتدائه و عسر فی انتهائه. پس سوء مزاج بارد در ابتدا سهل الزوال هست و در انتها عسر الزوال هست یعنی در ابتدا زود دور شود و در انتها دیر زوال پذیرد و الحار بالضد. و سوء مزاج گرم بعکس باشد یعنی در ابتدا عسر الزوال هست و در انتها سهل الزوال.

فصل در بیان سل شریان

فی علاج سوء المزاج

والتجفيف اسهل فانه اقصر مدة من الترطيب ـ وخشک کردن سوء مزاج رطب آسان است و در اندک وقت حاصل گردد بخلاف تر کردن سوء مزاج یابس که در
وقت دراز حاصل شود و صعب الحصول است ـ واما في الطريق ان يكون وسوء مزاج یا آنکه در طریق تکون باشد باینکه بدن استعداد حصول آن یافته و
لیکن هنوز از ان چیزی حاصل نگشته فتدبیره التقدم بالحفظ بازالة سببه ـ پس علاج آن تقدم حفظ صحت است بدور کردن سبب آن واما في
اول الكون فتدبيره بهما معا ـ و سوء مزاج یا آنکه در اول تکون است و چیزی از ان حاصل شده و لیکن هنوز بکمال نرسیده پس تدبیر آن بهر دو
معا یعنی علاج بالضد و تقدم بالحفظ سازند و این علاج مخصوص بسوء مزاج فقط نیست بلکه بجمیع امراض است ـ وسوء المزاج ان كان ساذجا كفى
فيه التعديل ـ سوء مزاج اگر ساذج باشد او را تعدیل کافی است یعنی آنچه مضاد کیفیت باشند ـ وان كان ماديا استفرغت المادة ـ و سوء مزاج اگر مادی بود
ماده موجبه آن اخراج کرده شود یعنی به فصد و اسهال وغیره ـ وان تخلف بعده بدل ـ و اگر بعد از استفراغ ماده خلیفه از سوء مزاج باقی ماند تعدیل
و تبدیل مزاج بضد باید کرد و چونکه علاج سوء مزاج مادی منحصر باستفراغ است لهذا شرایط و امور که واجب است مراعات آنها در هر استفراغ ذکر کرده
میشوند ـ والاشياء التي يجب مراعاتها في كل استفراغ عشرة ـ و امور یکه رعایت آنها در هر استفراغ واجب است ده امر است چنانچه شاعری گفته ـ ده
آن امور عشر اند شرط مسهل شده لپسند از کرم آن را جمله در یک بیت بهر خود عدد را امتلاء قوت سن و مزاج سحنه ست دار باز امراض است فصل عادت کار و بلد ـ

الاول الامتلاء فالخلاء الامحالة مانع ـ اول از ان امتلاء است خواه امتلاء بحسب اوعیه و خواه بحسب قوت و یا بحسب هر دو باشد و امتلاء بحسب اوعیه
خود ظاهر است و امتلاء بقوت آنست که در بدن خلطی فاسد واجب الاستفراغ باشد و علامات امتلاء اعیا و ثقل یا ضعف وغیره چون ثقل فم معده
و غثیان و قلت شهوة طعام و امثال اینها است پس سزاوار آنست که استفراغ خلط غالب نمایند بادویه مختصه آن خلط و اگر دو خلط غالب باشد نیز بحسب
آن هر دو و اگر سه خلط زاید بود نیز بدستور مذکور نمایند و خلا که ضد امتلاء است مطلقا خواه بحسب اوعیه خواه بحسب قوت و خواه بحسب هر دو بود لامحاله مانع اسهال
است والثاني القوة فالضعف مانع ـ دوم از ان قوت است پس اگر مریض قوی المزاج بود و مرض نیز قوی باشد و ایضا حاجت شدید باشد مبادرت باستفراغ
باید نمود و بیکدفعه بادویه قویه یا متوسطه و اگر قوة قوی و فضله بسیار بود استفراغ بدفعات بادویه متوسطه و اگر قوت ضعیف و فضله بسیار باشد استفراغ
بدفعات مهلت داده بملینات باید کرد و ضعف حقیقی مانع استفراغ است و ضعف عارضی که از انضمام قوت تحت سواد بهر سبیده باشد و ضعف
در حرکات افتد استفراغ باید کرد و بعد از ان تقویت قوت با یاقوتیات وغیره فرمایند ـ الا انه ربما كان ضعف قوة الحركة اسهل كثيرا من ترك الاستفراغ
مگر بدرستی که بسا اوقات ضرر ضعف قوت اسهل بسیار بود از ترک استفراغ فيستعمل الاستفراغ ثم التقوي للقوة ـ پس در این وقت استفراغ کرده شود و بعد از ان
قوت را قوت داده شود یعنی اگر ماده در بیجا بود و وقت تنگ باشد و قوة هم ضعیف باشد پس اول استفراغ اخلاط نمایند و بعد از ان تقویت قوت بمقویات
کنند فالثالث المزاج فافراط الحرارة واليبس او فرط البرودة وقلة الدم مانع ـ سوم از ان مزاج است پس مزاج نهایت گرم و خشک و نهایت سرد و کمی خون مانع
استفراغ است و معالجه و اصلاح اینها نحو دیگر اگر ممکن باشد کنند والا بعد ترطیب و تبرید استفراغ برفق و مدارا بادویه لایقه نمایند و بعد از ان بالتبرید و ترطیب باغذیه
جیده مولده خون صالح الکیموس استعمال کنند و بعدها الخامس فراط القضافة والتخلخل وافراط السمن مانع ـ چهارم از ان سحنه است پس نیاوتی لاغری و تخلخل بدن
یعنی هر اشخاص لاغر باریک اندام بلند گردن و تنگی الصدر شانه ها ابعد سهل قویه ممنوع است خصوص هر لاغر صدر و آلات نفس وحتی المقدور در اصلاح اخلاط الطف
بتدابیر دیگر کوشند و اغذیه مولده خون جیده طیبه خوراننده و اگر اصلاح نیابد بملینات خفیفه معتدله تلیین نمایند و حتی خفیف بهتر از مسهل است و لاغر افربهی مانع استفراغ

است و خامسها الاعراض اللازمة فالاستعداد للذرب و قروح الامعاء مانع - و پنجم از ان اعراض لازمه بدن است پس شخصی که مستعد بیماری اسهال معدی و زخم روده های بود ممنوع است زیرا که عمل مسهل بسبب شده استعداد منقطع نگردد و بیاید و البسوی امعا نزول یابد قبل از اتمام فعل خود اخراج یابد و یا از ان تحریک اخلاط بدون استفراغ عارض گردد و در حال قروح امعا مامون از حدوث سحج نباشد فافهم و صاحب تشخیص بیماری را نیز منع است که یبس و جفاف مزید گردد و السادس السن فالهرم و الطفولیة مانع - و ششم از ان سن است پس پیری و کودکی استفراغ را مانع است مگر نزد حاجت ملینات استعمال کنند زیرا که طفل را بسبب ضعف و عدم تقویت اعضا و ارواح و قوی ز استفراغ تحیر زیاده ضعف عارض میگردد که مانع کمال نشو و نما در بعض حصه ارواح و قوی باشد و در پیر فانی باعث انطفاء حرارت غریزیه بالکلیه و افنا رطوبت اصلیه میگردد و السابع الوقت فالقائظ و شدید البرد مانع - و هفتم از ان وقت و فصل است پس نهایت گرمی و سردی مانع است زیرا که از شدت گرما بدان گرم میباشد و مسهلات نیز اکثر گرم اند پس در این وقت استفراغ باعث زیادتی گرمی و تشویش طبیعت بیجان سوداء میگردد و شدت سرما باعث انجماد اخلاط و تقلیل مقدار آنها میشود و بسبب عدم اعانت طبیعت ضرر فساد لاحق میگردد پس وقت و فصل معتدل سزاوار استفراغ است باید که در وقت مقرره بقدر احتیاج مسهل و قی و ملین و فصد و غیره و سایر تدابیر فرمایند - الثامن البلد فالحار و البارد المفرطان مانع - و هشتم از ان شهر است پس شهر نهایت گرم و سرد نیز در مانع اند لما ذکر فی الوقت - و التاسع الصناعة فالشدید التحلیل کالقیم بالحمام مانع - و نهم از ان صناعت است و پیشه پس صناعتی که در ان تحلیل رطوبات زیاده بود مثل استادگان در حمام ممنوع است یعنی صاحبان صنعت بار در طب مانند گازران و شناگران و اهل دهنه و سکو دائم و راحت و استفراغ بفصد و اسهال و قی نزد احتیاج لازم است زیرا که امراض حادثه ایشان اکثر دمویه بلغمیه میباشند و صاحبان صناعت مفرط التحلیل چون آهنگران و حلاجان و زرگران و کوفتگران و حمالان و اتون تابان و نانپزان و عمله حمامیان و قاصدان جلد رو و دائم السفر و غیره را مسهل قوی ممنوع است زیرا که مواد فاسده در ابدان ایشان کمتر باشند و از اسهال یبس و جفاف کثیر عارض نگردد - والعاشر العادة فمن لم یعتد بالاستفراغ لا یهجم علی استفراغه بدواء قوی - و دهم از ان عادت است پس شخصی که عادت باستفراغ ندارد بر استفراغ او بدوای قوی هجوم نکرده شود یعنی باید که تفحص نماید که مریض معتاد باستفراغ از فصد و مسهل و مقی و ملین و غیره هست یا نی و تاثیر اینها در طبع آن چگونه است تا موافق آن متوجه تدبیر آن گردد تا که برای او دشواری و تشویش طبع نگردد زیرا که بلاک امر در معالجه بلا حظه و رعایت عادت است بجهت آنکه گفته اند العادة کا الطبیعة الثانیة و این معرفت بدون تجربه و تفتیش حال مریض از تدابیر سابقه حاصل نگردد و پس اگر مریض معتاد مسهل نیست و حاجت بدان داعی گشت و بدون آن چاره نباشد لا بد اولاً بملینات خفیفه امتحان طبع او نمایند بعد از ان بمسهل مجربه معموله مستند له تنقیه فرمایند پس بتقویت رجوع نمایند و در این امر لی غوری مطلقا نظر باید و چونکه ماتن علیه الغفران بقیه امور مسهل بیان نفرموده و ذکر آنها لازمی بود و بنا علیه بعض دیگر بیان میکنند پس باید دانست که امر با نزدهم تدبیر با التقدم است یعنی کسانیکه اکثار در غذا و شراب خصوصا در اشربه و اغذیه غلیظه و ثقیله نمایند و صاحبان عدیم الریاضة و اهل کثرت که در ابدان ایشان اخلاط کثیر مجتمع باشند عند الحاجت استفراغ نمایند و کسانیکه اشیای حاده و سمه و لحوم بسیار خورند و خون در ابدان ایشان بسیار تولد کند محتاج باستفراغ خون باشند و کسانیکه اشیاء دسمه و حریفه تناول نمایند و صفرا در ابدان ایشان تولد می یابد محتاج باستفراغ صفرا میباشند و کسانیکه اشیای بارده رطبه و تفه حامضه و میوه های نیم رس تناول نمایند و بلغم در ابدان ایشان بیشتر

قوله میباید محتاج بخروج بلغم شوند و کسانیکه اغذیه بسیار مثل لحوم غلیظه و ادویه فضیه مالیخولیا تناول کنند و سوداوی ایشان بسیار شود که محتاج بتنقیه سودا
باشند و کسانیکه ریاضت بسیار کشیده و سفرها کرده و بیداری بسیار کشیده یا غم و اندوه کثیر دیده و یا از امراض مزمنه حاده چنانکه پیشتر گفته آمد ایشان را
رخصت باستفراغ خصوصا بادویه مسهله نباید داد و از هم جوهر خلط مستفرغ است پس باید دانست که اخلاط رقیقه باشد صفرا بیکدفعه استفراغ نمایند
الا آنکه بسیار باشد و اخلاط غلیظه مثل بلغم لزج و سودا بدفعات و بعد از منضجات خارج کنند و چون اخلاط مخلوط بخون
باشند و خون نیز زاید بر مقدار طبیعی باشد واجب است که مبادرت بفصد نمایند یا ارسال علق بحسب احتیاج نمایند و بعد از آن متوجه باسهال
شوند زیرا که در این صورت استعمال مسهل قبل از فصد لایق نیست که موجب حمی و اضطراب میگردد و اگر اخلاط هم با خون بسیار باشند در این صورت واجب است
که ابتدا باسهال نمایند و بعد از آن فصد کنند و هرگاه خلطی زیاده از خون باشد اولا استفراغ آن خلط نمایند تا آنکه با خون متساوی گردد پس فصد نمایند
و هرگاه ماده شدید اللزوج با خون باشد بسبب یکی از هم ممتزج شده و ممکن نباشد که بیکدفعه استفراغ آن کنند بدفعات نمایند چنانچه در عرق النسا
و اوجاع مفاصل مزمنه و سرطان و جرب متقرح و مانند آن و هرگاه محتاج گردد که قدری استفراغ نماید بسبب یکی از فصد لازم
است که بجا آورد یا اسهال خفیفه نمایند و مسهل قوی نیز وارد نشود و نیز استفراغ ... امر نمایند
تفصیل ... استفراغ ... استفراغ بقصد با اخلاط
... اخراج ... بسبب مقدار و کیفیت خود ... که گاهی
... اخلاط ... و نیز ... و انصباغ و انحراف عروق و سیلان
خون مینماید گاهی کیفیت خود ... بسبب سوء مزاج و انقهار قوت و صاحب آن بخطر از مرض ... باشد علاج هر یک از استفراغ
بحد لایق است تا آنکه بدن ... خارج اخلاط کثیره
... استفراغ ... باشد که ... خروج
شئی ... بل علم الاستفراغ ما ینبغی ان یستفرغ هو المرض ... فاسد ... الاستفراغ
خارج میشود و یا بستفرغ خلط ... خروج ... خلطی
بسیار باشد ... خارج شود بسبب تحریک و هیجان ... زیاده گردد ... اضطراب و ... علامات
غلبه اخلاط ... تنقیه ... تمام یافته شود ... خروج تمام یافته شود که
آن باعث ضعف میگردد ... اسهال ... تقویت قوت ... مسهل ... استعمال نمایند زیرا که
هر مسهل ... موافقت ندارد و اذا استفرغت ... الی البلغم ... الی السوداء
مسهل صفرا ... و بعد از خروج صفرا ... اسهال بلغم ... خروج بلغم ... پس باید دانست که ... مسهل ... رسید
صفرا تنقیه تمام حاصل شده ... خروج صفرا ... الا بلغم اخراج ... تنقیه تمام ... شود
منتهی باسهال سودا گردد ... الدم ... خروج خون ... صفرا ... آن ... است

بلکه احتمال مضرت و باید دانست که صاحبان بواسیر را هرچند که خون انفتاح مختص باشد گرد مسهلات قویه در مجالس آخر خون بواسیر منقطع میگردد و از ان
خوف نا بسیار نباید کرد و بعد از ان و تندی کان باید کوشید در مسهلات الیشان رعایت حال بواسیر باخص نمودن مقل داد و به مخصصه بواسیر باید فرمود ـ
والعطش والنعاس عقیب الاسهال اوالقی یدلان علی النقاء ـ و تشنگی و نعاس که مقدم خواب است پس از اسهال و یا قی نتیجه آن پاک شدن بدن دلالت
میکند ـ و ثالثها ان یکون ذالک من جهة المیل المادة فالغثیان ینقی بالقی والمغص بالاسهال ـ و سوم از ان امور خمسه آنکه استفراغ ماده از جهت خواهش آن بود
یعنی ماده بهر جهتی که مایل و متوجه باشد طبیب بهمان جهت ماده مخصصه آن استفراغ نماید پس شوریدگی دل بقی پاک کرده شود و پیچش روده با سهال دفع کرده شود
و اگر متوجه بدماغ بود و آن از حمرت عینین و ثقل سر و سدر دوار در یافت گردد رعاف آورند ـ و رابعها ان یکون ما یخرج منه مخرجا طبیعیا ـ و چهارم از ان آنکه
استخراج ماده باید که از مخرج طبعی بود و مثلا آنچه در محدبه کبد باشد باید از بول و آنچه بمقعر کبد بود با سهال خارج کنند ـ والعضو المنقول الیه المادة اخس
و عضو یکه ماده بسوی آن نقل کرده شود باید که از عضو منقول الیه مشارک و قریب اعضا ء بار شود ـ و ضرورت آنکه باید و علیه ـ و باید که عضو منقول الیه برشی
وارد شونده صابر و متحمل بود کالباسلیق الایمن لعلل الکبد ـ مثل فصد باسلیق دست راست که برای بیماری کبدی را دور کند ـ و خامسها ان یکون ذالک بعد
الانضاج ـ و پنجم از امور خمسه آنکه استفراغ بعد نضج خلط کنند و نضج در لغت باعتدال آوردن ماده است و در اصطلاح اطبا ترقیق غلیظ و تغلیظ رقیق است و فی النفیس
النضج عبارة عن اعتدال القوام المادة حتی تستعد للدفع فیسهل علی الطبیعة دفعها ـ وجوبا فی الامراض المزمنة واستحبابا فی الحادة ـ و انتظار نضج در بیماری ها
مزمنه واجب است و در امراض حاده مستحب است الا ان یکون المادة هیاجة فیکون ضرر ترکها اکثر من ضرر استفراغها بغیر نضجته مگر آنکه ماده مرض در هیجان
و جوش باشد پس درین وقت ضرر گذاشتن ماده با هیجه زیاده و کثیر بود از ضرر استفراغی که بغیر انتظار نضج کرده شود و درین
وقت بغیر انتظار نضج استفراغ باید کرد زیرا که ضرر عدم انتظار نضج آنست که مواد بالکلیه دفع نمیشود و قدری اخلاط صالح با آن خارج شوند و در حالت
هیجان ماده احتمال است که بسوی عضو رئیس یا شریف ریزد و باعث هلاک گردد پس از ینجهت استفراغ آن بغیر نضج لازم است و قد یجذب المادة من عضو شریف
الی اخس منه مخالفة لجهته وان لم یستفرغ کما یفعل بالمحاجم ـ و گاهی جانب دیگر نقل کرده شود ماده از عضو شریف طرف عضو یکه خسیس تر از ان است در جهت مخالف که
فوق و تحت بود تا که به عضو رئیس ماده نریزد اگرچه از مجذوب الیه ماده خارج کرده نشود چنانچه اطبا شیخه حجامت بلا شرط جذب مواد میکنند و بدانکه جذب مواد از عضو بجهت
جذب بسوی عضو مجذوب الیه عام است که جذب بسوی مکان قریب باشد یا بعید سه شرط است یکی از ان مراعات مخالفت جهت است لیکن در یک قطر بود چنانچه ماده
دست راست مثلا بجانب دست چپ کشند یا ماده سر بجانب دست و یا بجانب پا کشند اما جذب در دو قطر یعنی بنسبت هر دو جهت اینچنان باشد که ماده دست
راست مثلا بجانب پای چپ کشند و دوم از ان مراعات مشارکت است یعنی جذب ماده بسوی عضو مشارک نمایند از ینجا است که وضع محاجم بر ثدیین حبس طمث میکند
لوقوع المشارکة فیما بین الثدیین والرحم ـ و سوم از ان مراعات محاذات است و اینچنان باشد که جهت علل کبد باسلیق ایمن فصد کنند و برای امراض طحال
باسلیق الیسر و هر گاه با وجود مراعات محاذات بعید باشد نیز مطلوب شود اسیلم ایمن جهت کبد و اسیلم الیسر جهت طحال باید کشود و ایضا هر گاه جذب بغیر استفراغ کنند
لازم است که میان مجذوب منه و مجذوب الیه بعد مفرط نباشد ـ چه درین صورت بر تقدیر مقاربت خوف استرجاع ماده مجذوبه است بسوی مجذوب منه
چنانچه جذب کرده شود ماده دماغ بجهت پاها از ذکر ساقین نهند اما هرگاه ماده از انصباب باز مانده باشد تمام و کمال در عضوی جمع آمده باشد پس اگر جهت
انقطاع الانصباب قریب باشد یعنی نه دور گذشته باشد ماده را بسوی موضع قریب جذب کنند چه درین صورت بنا بر آنکه درین صورت ماده خوف استرجاع

او بجانب مجذوب عنه نماند و جذب ماده لقریب لا محاله اسهل ست چنانچه جذب کرده میشود ماده زخم کجهه بر ساقین و اگر باشد عهد حصول ماده بعید بر آمده
شود ماده را از نفس عضو که ملاک است تنقیه عضو مقصود است درینجا چنانچه ماتن لعبی ازین بیان میکند - الجذب قد یکون الی الخلاف القریب - و گاهی جذب
ماده بسوی خلاف قریب بود چنانچه ماده سر بجانب بینی کشند - وقد یکون الی الخلاف البعید - و گاهی بطرف خلاف البعید یعنی وقتیکه انصباب ماده هنوز
نا مکمل باشد بطرف خلاف البعید کشند - حیث شرطوا فیه ان لا ینبا عدی قطرین بل فی الاطول منهما - و در اماله ماده شرط مقرر کرده است که ماده قطر بعید نه بلکه
در قطریکه دراز تر از ان دو باشد اماله کنند - فاذا ورمت الید الیمنی فلا یجذب الی الرجل الیسری بل الی الرجل الیمنی وهو الافضل - پس هر گاه دست راست
اماس ماده آنطرف پای چپ نکشیده شود زیرا که درین دو قطر است بلکه بطرف پای راست مایل سازند و اینچنین کردن بهتر است - او الی الید الیسری - و یا بسوی
دست چپ مایل سازند - وینبغی ان لا یجذب مع امتلاء مع انصبابه فیندفع الی العضو بالیسر دفعه الی حیث یجذب عنه - و لایق اینست که در حالت
امتلاء بدن و توجه و انصباب ماده از عضو مطلوب بغیر استفراغ ماده را جذب نکرده شود در نظرف عضو مجذوب الیه مواد بر زد که اگر از عضو مجذوب الیه جذب
کرده شود دفع آن مشکل باشد ولیکن اولا التنقیه ثانیه جاذب فیتعارض جذبک وجذبه - و اگر در عضو مجذوب عنه در حالت اماله ماده باشد اثر اول ساکن
کرده شود زیرا که در مکشنده مواد است ورنه در میان جذب تو و جذب طبیعت تنازع پیدا گردد که موجب فساد است - سه امتلاء و در سوی خود کشنده آن
خلط را تو کشی بسوی دیگر خواهی از آن و بدین جفا - طرق الاماله از عضو بعضو اصناف است یکی آنکه عضو یکه برابر دست محکم بربندند چنانچه متالم شود و
تا بسبب الم ماده بدان سو باز گردد - دوم آنکه بر عضو یکه برابر دست محجمه گذارند یا دو بیجا و بیضا و نمایند سوم آنکه اگر ماده بدست راست بود بدست چپ
ریاضت کردن فرمایند و بار گران برداشتن چارم آنکه اگر ماده در سر و چشم باشد باید که او و پیدور لشان اول بران نهند و پاهای را سخت بالنه یا بآب گرم گذارند
یا از طنابها پایها را بربندند و همچنان هر گاه ماده بباطن رد نهند و خواهد که بر معده و سینه افتد باید که شد اطراف کنند تا ماده بر گردد و هر گاه اماله مطلوب بود و تسهیل بنا کرده
زیرا که اماله اندر ابتدا آسان است مبادا شد که ماده اگر اندک و قلیل الحرکت بود اماله بغیر استفراغ کافی است و خوف ضرر ندارد و اما اگر بدن ممتلی بود و ماده کثیر الحرکة
باشد اما استفراغ باید کرد تا آفتی دیگر نا نجا رسد و ایضاً محاجم نباید که ادرار بول تعریق باز میماند و عرق مفرط و ادرار بول و اسهال القی و قی با سهال باز میماند
واذا وجب الفصد والاسهال - و هر گاه بسبب امتلاء بدن از جمیع اخلاط فصد و اسهال واجب گردد - وکانت الاخلاط علی النسبة الطبیعیة - و زیادتی اخلاط بر مقدار
نسبت طبعی یکه در اخلاط مقرر است - بدی بالفصد - ابتدا بفصد کرده شود یعنی هر گاه بسبب امتلاء بدن از تمام اخلاط فصد و مسهل واجب و ضروری شود و اخلاط
بر همان نسبتی که میان اخلاط مقرر است باقی باشند اول فصد باید کرد و نسبت طبعیه اخلاط تو از قسم الجزء چنین است یعنی خون نصف اخلاط است و بلغم سدس ربع خون
و صفرا ربع خون و سودا ثلث خون و درین حالت امتلاء و زیادتی اخلاط همین نسبت مقرره قایم بماند ازین رباعی نسبت خلطها نیز معلوم میشود مر بآ جمع
قدر اخلاط چیست ما فی البدن - نصف اخلاط خون بود در تن - بلغمش سدس ربع ربع صفرا - ربع ثلث سودا ازان گرفته و اول یکد سبیده و شصت منقسمش باشد که
نسبت خلطها شده روشن - یک کیفیت بو شنه گر فرض کنیم که مقدار کل اخلاط بست چار جزء است پس نصف ازان یعنی دوازده جزء خون خواهد بود و ثلث جزء
بلغم و ربع جزء یعنی سه جزء صفرا و ثلث ثلث جزء یعنی دو جزء و سوسط بود - بیان زیادة التفصیل لا یلیق بهذا المختصر من شاء زیادة التفصیل فلیرجع الی شرح الکلیات
فان غلب خلط فاستفرغ - پس اگر بعد از فصد یعنی خلطی غالب شود و ماده مواخذ را از خارج کن وان لم یکن کذلک استفرغ الغالب اولاً ثم افصد - و اگر در امتلاء
و زیادتی اخلاط بر نسبت طبعی نمانده بلکه بر خلاف آن باشد اول بقدر غلبه خلط غالب را خارج کن و پس ازان فصد کن تا که اخلاط بر نسبت طبعی بیاید

طرق اماله ماده ۲

ولیکن بهتر انست که میان مسهل و قی چند روز مهلت باید داد که بسبب تتوع استفراغ های پی در پی ضعف پیدا نشود و کثیرا ما یقع بشرب الدواء الواجب

فیه الفصد فی الحمی والاضطراب و بسا اوقات لو شدت شد مسهل شخصی را که او را فصد واجب بود تب و بیقراری عارض شد زیرا که در ان وقت در طبیعت تحیر

پیدا میگردد و علاجش آنست که زود فصد کنند — و قد یجی الاستفراغ للزیادة فی الاخلاط بل الردائت کیفیتها — و گاهی حکم استفراغ بسبب زیادتی

اخلاط داده شود بلکه بسبب ردائت کیفیت اخلاط و نیز اگرچه زیادتی کمیت اخلاط احتیاج و سکته و غیره پیدا میشود همچنین از ردائت کیفیت اخلاط

خوف حدوث امراض عفنیه و صرع باشد — او للاستظهار بالتحفظ — و گاهی استفراغ برای استظهار بر تقدم حفظ بود یعنی شخصی که بدن او

مستعد برای مرض و در حالت امتلا بود و بدن او نیز مستعد امتلا باشد پس اگر قبل از حصول امتلا استفراغ کرده شود این را استظهار گویند

و اگر شخصی که در بدن او ماده مستعد انصباب بسوی عضو بود اگر قبل از انصباب آن را اخراج کرده شود و این را حفظ بالتقدم گویند مثل بعضی که مرض

خصوصا فی الربیع — و استظهار و حفظ بالتقدم شخصی را واجب است که برای حدوث مرضی خصوصا در موسم بهار معتاد بود و الاستظهار هو فی اللغة

الاستعانة کما فی القاموس — و قد یجاب عن الاستفراغ بما یستدل عنه بالعموم والنوم — و گاهی از استفراغ کراهت کرده شود پس بدل

استفراغ بر روزه داشتن و بیخوابی امر کرده آید یا آنکه چند روز پی هم روزه دارد یا بیدار بماند و این قسم به تحلیل رود اما وقت افطار تقلیل غذا لیز

نماید و یا آنکه خواب زیاده نماید زیرا که دوام طول تحلیل مواد میکند — و بعد ذلک سوء مزاج لیجیء ذلک الامتلاء و پس از نوم و صوم تدارک سوء

مزاجی کرده شود که آن را امتلا پیدا کرده است — و قد یستفرغ بالمحللات من خارج کالنوم علی الرمل للمستسقی — و گاهی با شیای ابدی که مستعمل از خارج

بدن بود استفراغ کرده شود مثل خوابیدن مستسقی بر ریگ گرم زیرا که ریگ گرم از جلد بدن رطوبات جلدی را خارج میکند — و قد یحتاج فی الاستفراغ الی

ادویة مناسبة المستفرغ فی کیفیته — و گاهی در استفراغ خلط طرف دوای کردن مناسب موافق در کیفیت بخلط مستفرغ بود احتیاج کرده شود

و این احتیاج وقتی بود که دوا مضاد خلط درست باشد و مثل مسهل که موافق مزاج صفرا نیست بلکه حرارت صفرا را می افزاید فیعتدل بالملائم

بانی الاسهال ولیعدل کیفیتها — پس این دوای مسهل موافق خلط را با آمیزش چیزی که در وجودن اسهال موافقت و مدد کند و تعدیل کیفیت آن

کند معتدل ساخته شود — کالبطیخ الاصفر مثل آمیختن بلیله زرد که با عوست و اسهال صفرا میکند لتعدیل المحموة عند استفراغ الصفراء و

آمیزش بلیله زرد با سقمونیا حاجت تعدیل مزاج سقمونیا است وقت مسهل دادن صفرا زیرا که سقمونیا مسهل صفرا گرم مزاج است — و قد یقلب المسهل

منقیا الطبیعة المعدة اما لکون المستفرغ فی فم المعدة او لمیل سبب الفعل الی جهة المعدة — و مسهل گاهی قی منقلب میشود یعنی بجای اسهال

قی آورد و این یا بسبب ضعف معده باشد و یا آنکه خلط مستفرغ از معده پیدا شده باشد یا بسبب کیفیت ثقیل ادویه بود و یا بسبب کراهت ادویه — و قد ینقلب

المقی مسهلا — و گاهی دوای مقی آورنده مسهل میشود یعنی بجای قی مسهل میشود و باشتهاء طبع یا لکون المقی غذاء او غیر مضاد للقی — بسبب شخصی

کر بسیار خورد تا حد قی آورد و مستعد اسهال بحدی بود که زود طبع بود یا بسبب آنکه قی نیاشد و بسبب الفتح لعقیدهای بواسیر و غیره مثل الهمی والشباب

احق بالقی الصفراء الطبیعیة للقی — و مرد جوان بقی احق است زیرا که در بدن جوان صفرا بیشتر بود و قی زودتر و جوانان را قی صفراوی آسان

می آید بخلاف شیوخ بخلاف سوداوی که در قی دشوار آید و ایشان را ملینی بیشتر بود که در ایشان صفرا و سودا بیشتر است — و الصبیان الاسهال لتقویة جاذبة

لما تخلص بها — و اطفال را مسهل لتقویة جاذبة که از مخصوص ساختن اسهال می آید چنانکه در ایشان به قوت جاذبه که صفرا را بسبب قی تحلیل نمیشود و طبع

کہ بجانب خویش بلغم و سودا را بیرون میکند چنانچہ در مقناطیس قوتی ہست جاذبہ کہ فقط آہن را میکشد ـ ولا لانہ یجذب الارق ـ نہ آنکہ دوا مسہل اول ماء و
رقیق را میکشد چنانچہ بعضی اعتقاد میکنند و این زعم فاسد است ولا المشابہ الکلیۃ ـ و نہ آنکہ دوا مسہل بسبب مشاکل بودن مواد را جذب میکند ـ ولا
لیجذب الاسبق فالاسبق بالکثرۃ ـ و اگر جذب دوا مسہل بسبب مشاکلت بودی البتہ زرد را [illegible] میکشید [illegible] ـ و جالینوس
یقول ذلک ـ و جالینوس چنین گوید یعنی مذہب جالینوس این است کہ دوا مسہل مواد را جذب میکند کما قال ان من الدواء الجاذب والخلط المجذوب مشاکلۃ
فی الجوہر لہا یجذبہ [illegible] اللاعوبیۃ اذا [illegible] المسہل و لہا خلطا الذی یجذبہ [illegible] کالقمر ـ و جالینوس زعم میکند [illegible] و اسہال
[illegible] مسہل ہر گاہ [illegible] اسہال [illegible] بسبب مشاکلت [illegible] ذلک [illegible] الخلط و جالینوس
دلیل آورد [illegible] گفتہ کہ [illegible] آن [illegible] وقت [illegible] کردن مسہل [illegible] ازان گفتہ کہ دوا [illegible] السبق
انہ لیس کذلک ـ و [illegible] میگوید کہ راست این است کہ ایچنین نباشد یعنی زعم جالینوس باطل است ـ الا ان الکثرۃ [illegible] و الاستعداد
[illegible] السبب علتہ ـ زیرا کہ کثرت مواد [illegible] حرکت دادن [illegible] کردن مسہل [illegible] بسبب [illegible] شدن [illegible]
خلط صالح [illegible] مواد [illegible] خلط صالح [illegible] بسبب کثرت [illegible] ـ والحمام
قبل الدواء معین علیہ [illegible] حمام کردن [illegible] مسہل [illegible] ـ و [illegible] مسہل [illegible] حمام کردن
بقیہ مواد را [illegible] میکند [illegible] حمام کردن [illegible] مسہل [illegible] الاکل [illegible]
لاستعمال [illegible] العذاء عن الدفع [illegible]
[illegible]
شکستہ [illegible] علی الاستفراغ علی الریق ـ و شخصی کہ [illegible] استفراغ کردن [illegible] قبل شرب الدواء [illegible]
الشعیر او الرمان [illegible] ـ و مسہل [illegible] بالشعیر [illegible] الرمان [illegible]
[illegible] استعمال کردن دوا مسہل [illegible]
[illegible] الدواء الضعیف [illegible] مسہل ضعیف العمل [illegible] میکند و علی
الدواء القوی یقوی فعلہ ـ [illegible] مسہل قوی العمل [illegible] قوی میکند [illegible] قطع میکند
و من عاف الدواء فلیمضغ الطرخون و الثلج [illegible] ـ و شخصی کہ [illegible] طرخون [illegible]
[illegible] طرخون [illegible] بالثلج [illegible]
[illegible]
و شخصی کہ [illegible]
[illegible]
[illegible]

نزد قطع عمل دوا بالکلیه آنقدر آب گرم بنوشد که دوا را از معده خارج کند - ومن وجد مغصا فلیتجرع ماء حارا او یمش خطوات - و شخصیکه بعد از خوردن دواء مسهل مرا معا
به پیچش باید پس باید که اندک اندک آب گرم بنوشد وگاهی چنین بهم باید وعند قطع عمل الدواء یشرب المحرور یغذی قطونا بالشراب التفاح او بالریباس او سکر - و نزد قطع
ختم عمل دواء مسهل باید که گرم مزاج اسبغول بشربت سیب یا بآب سرد و شکر سفید بنوشد و معتدل المزاج یستعمل ذلک مع بزر ریحان - و معتدل مزاج اسبغول
با تخم ریحان استعمال کند والمبرود قد اقتصر علیه دون بزر قطونا - و سرد مزاج بر تخم ریحان بغیر آمیختن اسبغول اقتصار و بسند کند - ولیکن الغذاء بعد الاسهال
ما یلتف شیئا الدهن او الحساء المعجمة کالفروج - و باید که غذای پس از ختم عمل مسهل چیزی لزج بلغمی باشد چون مثل جوزه های مرغ بخورند - و ینقص الاکل فان الاعضاء لخلوها
تجذب بقوة فان عادتها المعدة المشتغلة غذاء ابالدفع حادثة سدد - و باید که غذا از معتاد کم خورد زیرا که اعضا بسبب خالی شدن آنها غذا را بزور میکشند پس اگر معده
پر کرده شود از آن غذا در جذب غذا تمام غیر منهضم اعضا را که سده در عروق پیدا خواهد شد - و سبب الامر ازان پیدا شدن سده در عروق کار سخت خواهد شد که بیماری گاه
صعب پیدا خواهد شد - ومن شرب الدواء ولم یسهله فالاولی التسکین فعال - و شخصی که دواء مسهل نوشید و اسهال نیاید و اعراض مثل درد سر و دوار و غیره پیدا شده نه سکون
اعراض ممکن باشد ساکن کرده شود و الا حرک بالقوابض - و اگر سکون اعراض ممکن نباشد بخوردن قوابض معلومه اسهال را حرکت داده شود - والحقن
اللینة او بالفتل المسهلة سویا باحقنه نرم و یا با فتیله مسهل اسهال عمل عمداره حرکت داده شود - واما جمع المسهلین فی یوم واحد فخطر - ولکن در یک روز دو مسهل
جمع کردن پس دران خوف است یعنی اگر مسهل عمل نکند در همان روز مسهل دیگر نخورانند که امراض صعب پیدا شوند - وربما احتیج الی الفصد ان حصلت اعراض
منکرة و مالت المواد الی عضو رئیس ولیما الآفات طرحه فصد حاجت افتد یعنی اگر بسبب نه عمل کردن دواء مسهل اعراض منکره و زبون مثل تند و سرشیف و گرانی
بدن و غیره حاصل شوند و مواد طرف عضو رئیس رجوع نمایند فصد باید کرد - ومن افرط علیه الدواء فلیشد اطرافه ویسقی القوابض ولیضمد بها بطنه و یعرق و تطیب
مسکنه بالطیب البارد - و شخصی که عمل دواء مسهل بر وی زیاده شود و اسهال کثیر آید پس باید که دست و پای او بسته شوند و قابضات نوشانیده شوند و شکم
او بقوابضات ضماد کرده شود و بعرقات عرق آورده شود و باشیاء بارده خوشبو در مکان او خوشبو دار کرده شود و پوشیده نماند که ماتن علیه الغفران قوانین
مسهل مجملا بیان کرده و درین اجمال تشریحات را کما ینبغی بصیرت حاصل نمیشود و بنا علیه بر راقم الحروف لازم افتاد که اندکی دران تفصیل کند تا طالب را بصیرت
کامل حاصل گردد و این بحث بر چند قواعد مشتمل است - در بیان قوانین متفرقه مسهل قاعده اول پس بدانکه در هر امر مسهل و تغیر مزاج اندکی باید که مسهل (قواعد مسهل)
نه دهند و طبیعت بدان امر عادی نگردانند بلکه تدبیر دیگر حال مریض را اصلاح دهد تا احتیاج قوی بسبب امتلاء صفرا بحسب کمیت اخلاط ثلثه یا
بحسب کیفیت آنها و یا بحسب کمیت و کیفیت هر دو نباشد اسهال نباید داد و هم استفراغ بسیار صفر و خطرناک است هرچند که استفراغ فضول سودمند باشد
و لکن چون طبیعت را بآن عادت بگیرم رسیده شد خلاف آن عفونت موجب الم و اذیت است لهذا باید که بتدریج و آهستگی بعد مانی استفراغ نماید و الا مجد
امراض صعبه خواهد شد و کسیکه بدن او نقی و پاکیزه از اخلاط ردیه باشد باید که متعرض با اسهال هیچ نشوند و کسیکه غذای ردیه تناول نماید و اخلاط ردیه فاسده
آن ساکن و متغیر تحت اخلاط صالح جیده باشد سزاوار آنست که اولا تا ممکن تعدیل و اصلاح اخلاط ایشان نموده پس مشغول باستفراغ آن گردد
و هر که معتاد مسهل بود دوای قوی باو ندهند تا که امتلاء تحت بدو ضعیف نمایند دانا و مر ضعیفه مبارکه مقعده و فکاسه و شانجان را که ضعیف
الامعا باشند بها الکمن مسهل قوی ندهند چه بسیار باشد که امعا ابنها فوق مسهله اندو استفاده کند و اسهال متمادی شود و بعلاج کثیر قبض قوی محتاج
گردد و هر گاه خلط بسیار و قوت ضعیف بود هیچ حال دوای قوی ندهند بلکه دوای نرم بکرات تنقیه نماید و میان هر استفراغ باغذیه ملایم و لطیف تقویت

واصلاح خلط متولد همی کند اما آنجا که قوت قوی باشد و خلط فاسد قلیل یکبار اخراج باید کرد و باز دویم موافقه دا آنجا که قوت قوی بود و خلط بد کثیر باز دو یا سه
بمراة کثیره تنقیه نماید و آنجا که قوت ضعیف و خلط قلیل بود باز دویم لطیفه کنند و دوم کسی را مسهل قوی نباید و ادویه یکی ساکن بلد حار را در بلد بارد و سیوم بالعکس
مزاج را اما سه کس را لازم است که مسهل قوی دهند یکی ساکن بلد بارد را در بلد بارد دوم کسی که آب بسیار شرب کند سوم آنکه مطحول بود و در شهر بارد و
واجب است که معده و قدم شارب المسهل را گرم دارند و بعد باید که بعد شرب مسهل سکونت کنند تا که دوا از معده فرو شود و تقلب نفس باید تا آن زمان
اندک اندک حرکت نمایند تا اعانت دوا بر نفوذ کند و حرکت کثیره قوی که دفعه بود و نهار نشاید که مخرج دوا است و هرگاه بعد شرب مسهل خوف حدوث کرب و غشیان
همی باشد باید که دو روز یا سه روز پیشتر از شرب دوا قی نمایند که کرب که بعد شرب مسهل حادث شود دو گونه است یکی آنکه دوا کریه بود چون بسفایج و سنا
وافتیمون و مانند آن و درینجا تقدم قی نفع دارد و دوم آنکه رطوبات غلیظه در معده ملتصق باشد و به شرب دوا مسهله متحرک شوند و زیر دمیه باید
و کرب آرند و درینجا تقدیم قی لازم است و هرگاه حبوب جهت اسهال بکار برند اگر مقصود ازان تنقیه راس بود حبوب کبار سازند تا اندکی خشک کرده دهند تا بار کبیر
حجم و استمساک اجزا زود منحل نشوند و در معده دیر بمانند تا قوت دوا بسبیل تبخیر بسوی دماغ همی رسد و اگر مقصود از حبوب تنقیه مفاصل بود اعانت حبوب
بمطبوخات مناسبه لازم است تا قوت دوا بسرعت تمام بمحل مطلوب رسد و باید که قوت مطبوخ مجانس حبوب بود چنانچه حب مسهل صفرا همراه مطبوخ افتیمون
و بسفایج و مانند آن و حب مخرج بلغم همراه مطبوخ قنطوریون یا مثل آن دهند و حبها که با مطبوخ دهند باید که خورد و قریب العهد بساختن بود و تازه و سحق شوند و قوت
او زود بمحل مقصود رسد و مسهل را دو حال بیرون نیست یکی آنکه سیال است و رقیق چون مطبوخ و نقوع شربت آب گرم بالای او زود ننوشند دیگر عند اراده قطع
عمل دوا باید که ظهور مغص لیکن برای قطع عمل دوا آب نیم گرم بمقدار کثیر باید داد تا دوا از معده زود منحدر سازد و برای تسکین مغص آب نیم گرم اندک اندک
بسبیل تجرع دهند تا قطع باد کند دوم آنکه غیر سیال بود چون حبوب و لعوق و معجون و امثال آن بالای او شربت آب نیم گرم لازم است که
طبیعت را اخراج قوت او تا قوت بفعل بسهولت آید لیکن اندک اندک دهند تا از کثرت مقدار خورده دوا را نحنه نگردد و قبل از عمل دوا فقرشتی در شربه
قالون نوشند چنانکه از تربد و زنجبیل و نمک ساخته باشند خاصیت او است که به آب سرد عملش قوی میشود و به آب گرم منقطع میگردد و آنجا که عمل مسهل بصبر
باشد چون شربت ورد و مانند آن مسهلات را آب سرد شدید البرد باید داد تا برودت معده منجمد باشد و بلکه اعضا استفراغ صفرا خاصه که حاد و رقیق بود
واجب است که شربت آب سرد کنند تا اعانت دهد با اسهال بتعدیل قوام اخلاط و تبدیل مزاج بدن و باید دانست که قبل شروع عمل دوا خواب کردن حین عمل
دوا اصلح است بشرطیکه دوا قوی بود و الا مبطل یا مضعف آن شود و بعد شروع عمل ترک نوم اولی است مسهل قوی بود و یا ضعیف زیرا که عمل دوا بحرکت
است و النوم ملزم السکون فیمنع عمله و کذا بعد شرب دوا مسهل حمام نشاید کرد زیرا که حمام جذب مواد بخارج میکند و دوا جذب نماید بداخل طبع را بنابر
جذبین متخالفین متحیر بیماند و الا اگر زمان سرما بود و در خانه اول حمام که حرارت او معین بر جذب نبود و نشیند باک نیست و باید دانست که بعضی
ادویه بجذب یک خلط مخصوص اند و بعضی بجذب زیاده از یک خلط و بعضی یک خلط را بیشتر از خلط دیگر جذب مینماید پس آنچه بجذب یک خلط مخصوص اند
دران هم بعضی به بعضی انواع هم اخلاط مخصوص شده چنانچه تربد و شحم حنظل که بتنقیه بلغم مخصوص اند لیکن هر یکی بلغمی دیگر استفراغ کند سر جهت دیگر از
عضو دیگر بمقداری دیگر مقرر شده که سقمونیا مسهل صفرا است و تربد مسهل بلغم و حجر ارمنی مخرج سودا و صبر مسهل صفرا و بلغم و غاریقون و سنا مسهل هر
سه خلط لیکن غاریقون بلغم را بیشتر از سودا و صفرا آرد و سنا سودا را بیشتر از صفرا و سنا بیشتر صفرا را هم آرد از بلغم و سودا و بلغم را بیشتر از سودا و بلغم

کہ اولا این تقریر تخصیص آنست که خاصیت بعضی اشیا چنین است که بعضی اخلاط را بخصوصه جذب میکند و تا آنکه جنس آن اخلاط در بدن باشد طبع را در دادن او
بجای نباشد خلط دیگر را جذب نمی نماید و آنکه غیر خلط مخصوص را اصلا جذب نمی سازد چه تحقق شده است هر دوا که باخراج خلطی مخصوص است چون از
تنقیه آن خلط فارغ شده و هنوز اثر دوا در بدن باقی باشد باخراج انواع دیگر از اخلاط شروع میکند لهذا اخراج بلغم عند شرب مسهل صفرا دلیل
کمال نقا آمده غایت آنکه هر خلطی اندک تر چون سودا بجذب تر چون خون انجذاب وی از جانب صفرا یا بلغم آسان است خصوصا وقتیکه
دوا بجذب وی مخصوص نیست و تنقیه وی بدوا مسهل و معقول لی و تا ممکن است طبع بر امتحان باشد نمی باید پوشیده نماند که جرم دوا در جمیع
اعضا نفوذ نمیکند و بموضع خلط نمیرسد بلکه قوت وی با عضای بعیده ... میرسد ... و اما جرم دوا و اسهال ... ماند
چنانچه خروج ... اسهال ... حاجت بجهت رسیدن قوت دوا بموضع خلط بدان حاجت نیست ... آنکه قوت دوا در ... است که
برگوشت و پوست و عصب و استخوان و غشا ... بکار برند ... مقصود ... کار میکند و ... این چیز ... قوت دوا
نشود ... حکیم است ... در باطن ... جرم دوا ... چسپان از استخوان و دیگر اعضا ... ان ... لاجرم
دوا ... بخاصیتی ... حقیقی ... قوت ... جذب ... می کند ...
حق ... در ... دوا ... جذب ... خلط ... بعضی ... جذب ... اخلاط ... چنانچه مذکور شد ...
و گاهی احتیاج ... استفراغ ... دوا ... خلط ... کیفیت ... استفراغ ... الکیفیه ... آنکه ...
مانند ... اسهال صفرا ... موافق ... اسهال ... کیفیت ...
تا ... صفرا ... استفراغ صفرا ... استفراغ صفرا استعمال نماید ...
گلسرخ ضم نماید و این قاعده در جمیع ... مسهلات ... منقلب میگردد و دوا ... آنکه ... النفد ...
ادویه مسهله ... فضول ... طبیعت دفع میکند فضول ... آنکه شخص ... مسهل ... نقل ... دفع
فضول ... شود ... الطریق ... دفع ... کراهت ... القبول ... دفع ... منقلب میگردد ...
جسم ... گرسنگی ... آنکه صاحب ... صاحب ... الطبع ... صاحب ... ادویه مسهل ...
... لازم است ... قلب ... ناصر ... معده ... حیوانی ... قوت ... مسهل نماید ... آنکه
... مسهل ... الاسهال ... المواد الی ... آنکه ... مسهل ...
... حلاوت ... چهارم آنکه ... سریع العمل ... بطی العمل ... سریع العمل ...
... بطی العمل ... الفراغ ... مقصود حاصل ... تریب ... القانی
... اختلاط ... آنکه ... استفراغ ... دلیل ...
و ... مسهل ... ششم آنکه ... استفراغ ... عمل ...
باشد ... ادویه مسهله ... مصلح ... مصلح ... هشتم آنکه ... مختلفه ...

بیان اعراض و امراضی که بعد مسهل پیدا آید

سازند وزن او مضاعف باید کرد تا در عوض ثقل قوت آن بمقدار شربت او برآید مثلاً شخصی را بجر مسهل بیست درم تربد داده اند مطبوخ شش درم باید کرد و قس علیه غیره اهم آنکه
چون ادویه متعدده مرکب سازند مزاج و شربت او معلوم نموده دهند قاعده در بیان اعراض و امراض که بعد اسهال اتفاق افتد بیان آنکه آن بسیار باشد که عقب
اسهال تصدع و وجع در جگر پدید آید بسبب توقف ماده اندرونی عند مسهل کما فی الاسهال او عند صعود کما فی الفصد علاج او شربت اگر یکی چند بار و بسیار باشد که بعد اسهال
حمی پدید آید یا جگر امراض و ضعیف علاج فصد بسیت درد اکثر امر همین کافی آید و باشد که بعد فصد سبوس تبریه قوی چون قرص کافور و امثال آن حاجت افتد عند غلیان
قوی شدید و بسیار باشد که اگر چه ماده از معده مستخرج شده باشد اما بوی ادویه باقی بود و غثیان بود که دوا باقی است مزیل او تناول سویق قصب است و بسیار باشد که پس
از اسهال فواق پدید آید علاج تشریب لعاب اسبغول و روغن گل و آب سرد بر تنه و بر سر نهد و اطراف ببندد و باستشمام معطسات عطسه آرند و بسیار باشد که بعد
اسهال سوزش و حرارت در معده پدید آید علاج آن تشرب لعاب اسبغول و لعاب بهیدانه که بر روغن بادام یا روغن مغز تخم کدو چرب کرده باشند هر ساعتی هر یکی مزیل آن است
اگر ساکن شود بهتر و الا قی باید فرمود و بسیار باشد که بعد اسهال خون همی آید اطراف ببندد و فادزهر معدنی و جدوار و گل ارمنی و نشاسته و صمغ عربی و بیخ قطونا بریان
با بعضی اشربه چون شربت انجبار و غیره دهند و نیز همین اطراف بدهن و روغن کافور بر شکم او روغن مصطکی بمالند و بسیار باشد که سحج و امعا عارض گردد طین ارمنی و صمغ عربی
باب انار و لعابات مذکوره و نشاسته و تاب برنج و گلنار و آس و گل سرخ و سفیده حقنه نمایند و چون مغص عارض گردد آب گرم تکمید بطلب نمایند و بسیار باشد که دوا
مسهل عمل بسیار کند و آثار انتهای عمل آن از حدوث لعاب و غش و ضعف و گرسنگی ظاهر شود باید که هر گز مهول و اضطراب نه نماید از کثرت عمل آن بلکه مریض را چون
قوت تحمل آن بود و توجه حبس و قطع آن نه باشد چون ضعف طاری گردد متوجه حبس و قطع آن شوند یعنی اطراف مباز و بمالی او با نوار خوب به بند و در آب گرم زیر جامه او
گذارند و روای پوشانند و سرد را از دوا بیرون دارند تا عرق شود و متوجه بطرف اعالی گردد و بجام رفتن و مالیدن اطراف بعد از عرق و خواب نمودن و یا متوجه بامر خوب
گشتن و افیون و مغز تخم اسپغول و غیره و بالنج سرد نمودن در معده نهادن و تو العقیات مانند شعیر و کوکنار و گل ارمنی و صمغ عربی و بیخ قطونا بریان یا سفوف حب الرمان
در یا حب الآس و رب سیب و بهی و امثال اینها و اغذیه قابضه چون آب غوره و سماق و سیب و بهی خورانیدن مغید و چون اینها فایده نبخشد فادزهر معدنی با جدوار
یا فلونیا یا تریاق الطین بحسب حاجت بدهند و اگر این هم حبس نکرد متوجه قی باید شد بنوشیدن آب گرم و غیره تا قی آید و حبس اسهال شود و اگر اینهم فایده نبخشد
محجمه ناری زیر اضلاع و بین الکتفین گذارند و اجتناب نمایند از هوای سرد بلکه مکان مسهل را معتدل سازند و بوییدن اشیای خوشبو و استعمال لخالخ بارده مفید تمام
و کسیکه عادی بخوردن افیون و کوکنار و بنگ و غیره باشد بعادت معهوده اختیار نماید کسیکه دوای مسهل بیاشامد و عمل نه نماید اگر مقدار نیم درم مصطکی یا ربع دیا
با شربت سیب و بهی و مانند سرشته تناول نماید اعانت بر اسهال میکند و همچنین خاییدن سیب و مکیدن انار و یا نوشیدن ماء العسل یا شراب عسل یا آب کلهرون
یا نمک و ران حل نموده باشد و یا نهادن فتایل مسهله بر مجری و یا متوجه شدن بحقنه لینه و اگر ممکن بود قی فرمایند اگر این تدبیر فایده نبخشد و اعراض ردیه منکره مانند
تمدد و بطن و بیراهگی و چشمان و غشی و اضطراب عارض گردد لابد فصد باید کرد اما تحریک آن بمسهل دیگر جایز نیست زیرا که جمع میان دو مسهل دیدیگر و خطرناک است
فائده چون از اسهال فراغت کلی حاصل آید استحمام باب گرم نماید و اگر از سرد سوادی حار و حرقت در مقعد پیدا شود بطبیخ خطمی غسل آنجا باید کرد و بعضی الشرح
را حسن آنکه جهت تلیین و تقویت مقعد بعد استنجا کردن بطبیخ خطمی سپس بروغن گل گرم کرده بیالایند و بر آنجا بگذارند و اگر قدری سقل ارشق هم در روغن گل بیامیزند
قوی تر باشد در تقویت مقعد حفظ آن از معرفت مرور مواد قاعده در بیان نضج هر سه خلط و اولیس بدانکه نضج بحقیقت را گویند و نضج خاطا آنست که بقوام معتدل آید
تا منقیه وی بدو با آسانی براید پس خلطیکه غلیظ است چون بلغم جسمی و سوداویی مواد او آن غلظت فرود آید و خلطیکه رقیق است چون صفرا و بلغم مائی نضج وی آنست

صحت اخلاط

که میل بفضلات نماید نسبت بر قیق که وارد درخون محتاج به نضج نیست ... اول فصد ... سودا و خون ... [illegible]

باشد احتیاط ... غلبه خلط نضج ... فصد نمایند ... [illegible] ... سودا

مرکب با خون بود تقدیم نضج ضروری ... فصد ... صفرا ... خالص ... [illegible]

... نضج ... [illegible]

... [illegible] ... مراد از نضج اخلاط

در این محل آنست که ... قابل انفعال ... [illegible]

نضج یافته قابل تحلیل ... طبیعت ... ظاهر ... نضج ...

... آنست ... مسهل ... [illegible]

تعیین ایام ... استعمال ... نضج ... طبیعت ... تنقیه ... [illegible]

... اکثر امراض ... علاج ... طبیعت ... قاعده

در بیان طبیخ و مسهل ... آنست که ... مسهل ... [illegible]

اول نضج ... مقدم

دارند ... امراض ... [illegible]

ضعیفان ... [illegible]

... آب گرم ... [illegible]

عنب الثعلب ... نضج ... [illegible]

... گاوزبان ... نضج ... [illegible]

... [illegible]

... [illegible]

... [illegible]

... [illegible]

در ... [illegible]

... [illegible]

... [illegible]

... گاوزبان ... [illegible]

در بیان طبیخ و مسهل

بعد تصفیه لعاب بهی آمیخته با یک رطل ترنجبین آمیخته بقوام آرند و صباح با یک تولچه معجون با ولم آمیخته بخورند شربت سکنجبین قشا ... جهت درد و سولقاء ... محرق آلیو ... بیشتر نیا
ست ... و حرارت ... اخلاط فاسده و تسکین قلیل المقدار ... کثیر ... و بعد ... الطعم ... عرق بدو سنج الفاسد ... باوجود بها
ورل ... صفت آن گل بنفشه گل نیلوفر ... عناب ... آلو بخارا ... سپستان ... شصت عدد تخم خیارین ... ده درم
تخم خیار تخم کاسنی گل گاوزبان ... درم ... آب ... برگ ... سه رطل ... بیشتر ... نیم آب ... با یک ... ترنجبین بقوام آرند عدد
... ترنجبین ... بنات ... نسخه ... عسل اللبن ... و صداع ... صفت آن گل بنفشه تخم کاسنی بکرده
ده درم ... عناب ... الولیها ... تخم ... بخشید ... آلو ... ترنجبین ... پانزده درم
علی الرسم ... بنموده و صاف کرده ... با دوام ... اضافه ... جهت ... جذب ... اشیاء ... جز مولی
صفت ... گل ... سپستان ... بید ... تازه ... ترنجبین تازه ... آشکالی
مکند ... علی الرسم ... جهت ... جوشانیده ... اسهال ... بخورند ... بسیار ... ترنجبین ... کرده
شود ... اسفیداج ... صفت آن ... گل بنفشه گل نیلوفر تخم کاسنی ... پنج کاسنی ... کوفته
گل سرخ ... الاقتاع ... نبات ... سپستان ... تخم کاسنی ... الاصل السوس ... تخم خطمی
عناب ... تخم کاسنی گل سرخ ... نبات ... مخلوط ... سپستان ... تخم خطمی تخم خبازی گل
بنفشه گل نیلوفر تخم کاسنی ... عناب ... علی الرسم ... آلو بخارا ... عناب تخم کاسنی نبات سفید ... دیگر
لعاب ... شربت ... شربت ... شربت ... گل بنفشه کاسنی ... سکنجبین
... سکنجبین ... گل بنفشه گل سرخ تخم کاسنی ... مثقال آلو بخارا ... سپستان ... عدد
علی الرسم ... نبات ... اصل السوس ... سکنجبین ... صندل ...
و علت ... مثقال ... بخورند ... شربت ... اجلا
صفت ... گل ... عناب ... السوس ... کاسنی ... بخورند ...
... الطبی ... شربت ... بخورند ... شربت ... صفت ... سهل ... گل
... مثقال ... مثقال تخم کاسنی ... گل نیلوفر ... مثقال ... سپستان ... عدد ... آب ... بالایش
بگذارند ... مثقال ... صاف ... سکنجبین ... شربت ... اصبر
بیست مثقال ... مثقال گلاب ... صاف ... مثقال ... بخورند ... صفت ...
صفراوی ... سکنجبین ... عناب ... عدد ... گل نیلوفر ... تخم کاسنی ... عدد
مثقال ... سکنجبین ... علی الرسم ... صفت ...
ست ... سکنجبین ... الاقتاع ... گل بنفشه ... الاعتدال ...

عرق گاو زبان عنب الثعلب خیسانیده صباح مالیده صاف نموده شیرخشت یا ترنجبین بیست تولہ انداخته و دیگر صاف نموده بنوشند مطبوخ خیارشنبر که اخلاط محترقه دماغی و
بدنی که از احتراق صفرا حاصل شده باشد و فع کند صفت آن پوست هلیله زرد و تمر هندی یکدام پانزده درم مویز منقی بیست درم عناب آلو بخارا یکدام بیست عدد
گلسرخ ده درم گل بنفشه جمله ادویه بغیر از آب القوع نمایند و صباح جوشانیده و صاف نموده بیست درم خیارشنبر در آب حل نموده و صاف کرده و شیرخشت
یا ترنجبین بقدر حاجت اگر اضافه نمایند بهتر و اگر وقت نوشیدن ده درم روغن بادام افزایند اولی است و آنرا که معده ضعیف بود بنفشه موقوف دارند و چند شاخ
نعناع افزایند مطبوخ هلیله که امراض صفراویه حادثه و بدنیه را زایل سازد و دوسه روز بیشتر نافع و جهت اعلال چشم و جرب سفید صفت آن پوست هلیله زرد ده درم
تمر هندی بیست درم آلو بخارا سی درم سپستان ۲۵ عدد شاهتره تخم کاسنی برگ عنب الثعلب لکدی و مثقال جمله ادویه جوشانیده و صاف نموده مغز فلوس خیار
شنبر بیست درم شیرخشت پانزده درم دران حل کرده و دیگر صاف نموده بنوشند مطبوخ هلیله قوی از آن جهت امراض دمویه و صفراویه و جرب مفید صفت آن
پوست هلیله زرد ده درم آلو بخارا بیست عدد تمر هندی بیست درم شاهتره هفت درم سپستان پنجاه عدد مطبوخ نموده شیرخشت و مغز فلوس یکدام ده درم دران
حل کرده و صاف نموده بنوشند مطبوخ که صفرا محترقه غالب باشد صفت آن گل بنفشه و مثقال گلسرخ سه مثقال سناء مکی پنج مثقال کاسنی هفت مثقال
لبلاب شاهتره هلیله زرد تخم کشوث اصل السوس مقشر یکدام و مثقال آلو بخارا ده دانه تمر هندی ده مثقال زرد آلو و عناب یکدام ده دانه سپستان سی
عدد جمله ادویه جوشانیده و صاف نموده شیرخشت بیست مثقال اضافه نموده بیاشامند و اگر بدن قدری بلغم بود آن قدر به مقشر روغن بادام یک
درم ممزوج نموده اول بخورند بعده مطبوخ بنوشند و اگر صفرا کافی بود سنا موقوف دارند و مغز فلوس اضافه نمایند مسهل لطیف خصوصا و صبایا
عند غثیان حتی و غب دایره لازم نافع صفت آن خمیره هلیله از پنج مثقال تا هفت مثقال سبیل کنند و بالای آن نقوع بیست درم تمر هندی بیاشامند
شربت دیگر که مسهل صفرا و بلغم رقیق و تسکین حرقت معده نماید و جهت احتراقات و جرب و حکه و امراض جگر و سده و سودا رقیق و صفرا سوخته و ضعف
معده و ضعف گرده و حمیات غیر خالص و حمیات مرکبه مفید لیکن بسبب بیوست عطش می آرد مصلحش آنست که قدری تخم کاهو و تخم خرفه و طباشیر وقت
نوشیدن با و ممزوج نمایند و طریق ساختن این نوع ادوات بحرز رسیده است پس اگر بکر رسانند اولی است و اگر عوض قند شیرخشت یا ترنجبین اندازند مقوی عمل بهتر قدر شربت شش تولہ
تا هشت تولہ همراه سکنجبین یا شربت نیلوفر و شربت وقت عطش آسیب ...... بنوشند مجالس بعد از غش آیند در بیان منضجات بلغم صفت آن مویز منقی پانزده دانه بادیان نیم کوفته ده درم
اصل السوس مقشر نیم کوفته سه درم پرسیاوشان پنج درم انجیر زرد و پنج عدد گلقند عسلی هفت درم مطبوخ نموده بنوشند و اگر حرارت قطع بلغم سکنجبین با آن ضم نمایند بقدر یک عدد تولہ اولی اما
آنجا که سرفه باشد سکنجبین نباید داد و بجای بلغم شور باشد و بعد بلغم از آنچه منضج صفرا یا بلغم بیشتر داده آنرا از حکم صفرا شمرده اند باید که منضج و سنا نیز رعایت صفرا در نظر دارند و نیز
منضج صفرا و بلغم تجاوز نمایند و این قاعده در جمیع مرکبات یاد دارند و نخود آب جهت نضج بلغم سود از تمام و لهذا آنجا که تپ لوده نزول دارد و دیگر آنکه کهنه تپ بود منضج دیگر افتیمون
بادیان بیخ بادیان اصل السوس گاوزبان گیلانی مویز منقی پرسیاوشان انجیر ولایتی بیخ اذخر گلقند علی الرسم مطبوخ ساخته بنوشند و مغز بادام با شهد بخورند بالای عسل
منضج دیگر بادیان بیخ بادیان کاسنی بیخ کاسنی بیخ کرفس بیخ اذخر پرسیاوشان اصل السوس اسطوخودوس مویز منقی انجیر ولایتی یکدام دو درم گلقند سه تولہ جوشانیده
نوشانند منضج دیگر بادیان بادرنجبویه افتیمون پرسیاوشان یکدام ده درم انجیر ولایتی پنج عدد همه را در یک پیاله آب جوشانند و ده مثقال گلقند عسلی در آب آن حل کرده
صاف نموده بنوشند جهت اختیار نماید و پوشیده نمانند که هر دو از جوشانیدن گرمی پیدا میکنند آنجا که اندک گرمی مطلوب بود ادویه را خیسانیده اندکی جوش دهند و الا جوش بسیار
بدهند تا کیفیت آب بسوزد و شربت اسطوخودوس و مارالاصول نیز منضج بلغم است اکنون چند نسخه جات مخرج و مسهل بلغم اینجا مرقوم میشوند حب ایارج جهت تنقیه دماغ

منضج و مسهل اخلاط

مسهل بلغم

از بلغم مجرب و معمول والد راقم الحروف است صفت آن ایارهٔ فیقرا یکدرم آرد ترید موصوف دو درم حب النیل بریان یکدرم غاریقون از سوئینه سپیر گذرانیده شحم حنظل
نیم درم گل سرخ صمغ عربی کتیرا انیسون هر یک مصطگی یکدانگ تمامه ادویه کوفته بیخته با روغن بادام و دو درم چرب ساخته با آب مقل حبوب کبار سازند و وقت
شب بر خلو معده نیم حبوب تناول نموده بخوابند چون دست و اجابت آغاز کند نیم بقیه تناول نمایند و بعد از آن بخواب شوند صفت ایارج فیقرا مصطگی زعفران
سنبل الطیب حب بلسان عود بلسان اسارون سلیخه دارچینی یک یک مثقال صبر سقوطری هشت مثقال و بعضی شانزده مثقال نمایند همه را کوفته بیخته با آب کرفس یا بادیان
بسرشند و حبوب کبار ساخته مثل حب ایارج استعمال نمایند حب اسطوخودوس منقی دماغ است صفت آن ترید موصوف صبر زرد حب النیل یکدرم نیم درم بسفایج پوست هلیله
زرد هر یک درم یعد درم شحم حنظل محموده یک دانگ غاریقون بسوئینه سپیر گذرانیده یکدانگ ایارهٔ فیقرا یکدرم آب بادیان خمیر کنند و حبوب کبار ساخته مثل حب ایارج بکار
برند حب شبیار صرع و صداع را دافع و سدد و دوار را قاطع صفت آن صبر زرد سه درم پوست هلیله زرد گل سرخ ترید موصوف مصطگی یک دانگ نیم درم کوفته بیخته با آب بادیان سرشته
حبوب ساخته از یک مثقال تا دو مثقال وقت خواب فرو برند حب اسطوخودوس صرع و صداع و سدد و دوار را دافع و بواسیر را نافع صفت آن پوست هلیله زرد پوست
هلیله کابلی یک ۲ مثقال ترید موصوف ۲ مثقال اسطوخودوس ۲ مثقال صبر زرد ۲ مثقال غاریقون افتیمون بسفایج یک ۲ مثقال شحم حنظل یک مثقال قرنفل فودنج یک
یکدرم کوفته بیخته با آب بادیان حبوب سازند و از دو درم تا چهار درم فرو برند حب قرص الورد جهت تنقیه محل معده از بلغم و ریح و جهت تسکین وجع معده مجرب است صفت آن
ایارج فیقرا ۱۰ درم هلیله سیاه پوست هلیله کابلی مصطگی یک ۲ درم گل سرخ بلیج هندی یک ۳ درم پودینه خشک جوزبوا نانخواه انیسون قرنفل یک یک نیم درم ترید سفید هفت درم
با آب پودینه حبوب سازند شربت ۲ مثقال شربت افتیمون حب کاسر الریاح که تقویت معده بدرجه اتم نماید و مقوی قوی اربعه معده و ملین طبع و کاسر الریاح و مزیل
حمی است صفت آن سنا نانخواه پوست هلیله زرد شحم حنظل یکدرم با آب حنظل تازه حبوب سازند و از یک حب تا پنج حب با آب تازه فرو برند حبوب که باد بشکنند و سده
جگر بگشایند و اشتها آورند و ذهن صاف و اسد و جوانی و صحت نگهدارند و بلغم دفع کنند صفت کرفس انیسون یک ۳ درم بادیان نانخواه اصل السوس فقتین یک ۳ درم مصطگی
سنبل دارچینی یک ۲ درم صبر زرد نیم درم کوفته بیخته اگر بلغم غالب بود بعسل و اگر سودا غالب باشد با آب افتیمون و اگر بواسیر غالب باشد با آب مقل حبوب سازند
شربت دو درم تا سه درم حب که بلغم را از رگ بیرون آرد و اخراج ماده بقوت تمام نماید صفت آن ترید موصوف یکنیم درم شحم حنظل یک دانگ مقل ازرق ربع درم
سازند جمله یک شربت است حب شیطرج درد مفاصل و اعصاب و سودا و درد اوجاع و عرق النسا را نفع کند صفت آن ترید موصوف ده درم صبر زرد بیست درم زنجبیل خولنجان
سفید بلیج هندی شیطرج یک ۲ درم فلفل عاقرقرحا یکدرم فانیذ ۲ درم با کرفس حبوب سازند و از دو درم تا سه درم بخورند حب مفاصل صفت آن ترید
سفید یکنیم درم صبر زرد نیم درم مصطگی و دو دانگ نمک هندی یکدانگ سورنجان نیم درم کوفته بیخته حبوب سازند جمله یک شربت است حب عرق النسا مجرب رازی که پنج
شش اجابت کند صفت آن صبر زرد پوست هلیله زرد یکدرم سورنجان حب ها ساخته فرو برند جمله یک شربت جوارش ترید معده و امعا را پاک کند صفت آن ترید موصوف بیست درم
مصطگی سنبل زرد درم و زنجبیل یا دارفلفل شربت ۳ درم جوارش هندی که تنقیه کند صفت آن ترید موصوف پنج درم دارفلفل ۸ درم قند ۲۴ درم شربت پنج درم تا شش درم
سفوف ترید که بلغم از هر راه براند صفت آن ترید موصوف پنج درم زنجبیل مصطگی یک یکدرم مغز بادام مقشر پانزده عدد قند سفید همه جمله شربت ۳ درم با آب گرم و سهل
سفوف ترید جهت دفع نفخ مجرب است صفت آن ترید موصوف دو درم ریوند یکدرم زنجبیل نیم درم همراه ربع مثقال ایضاً سفوف ترید صفت آن ترید ۲ مثقال
حب النیل ۱ مثقال جمله یک شربت همراه ۵ توله مطبوخ گلقند سفوف که بلغم سینه قطعه بر آرد صفت آن پوست هلیله زرد صبر زرد بلیج طعام عروق الصباغین یک
برابر همه را کوفته و بیخته آرد نخود کلان انداخته از آب سنبل تازه نرم نمایند هرگاه آب مذکور خشک شود و حالا به نماید باز آب مذکور ریخته بیز نمایند تا هفت کرت بعمل

ه در شیشه نگهدارند وقت حاجت بکار برند حب ... که تنقیه دماغ از بلغم میکند صفت آن صبر سقوطری عصاره افسنتین یا برگ او مصطگی یک یکدرم محموده شحم حنظل کدام یک دانگ همه را کوفته بیخته ...

آرند شربت ... [illegible] ... صفت آن ... [illegible]

... [illegible] ... باشد ... [illegible] ... شربت نبات ... [illegible]

... [illegible] ... لطیف باشد صفت آن ... [illegible] ... گلاب ... [illegible]

... [illegible] ... اسهال بلغم ... [illegible] ... صفت آن سناکی ... [illegible]

گل سرخ گل بنفشه پوست هلیله ... [illegible] ... مثقال بسفایج ... [illegible] ... گاوزبان ... [illegible]

... [illegible] ... هر یک ده درم ... [illegible]

... [illegible] ... مثقال ... [illegible] ... سکنجبین ... [illegible]

... [illegible] ... صفت آن سناکی ... [illegible] ... هلیله زرد ... [illegible]

... [illegible] ... سکنجبین بیست مثقال ... [illegible]

... [illegible] ... صفت آن سپستان ... [illegible]

... [illegible]

... [illegible] ... صفت آن ... [illegible]

... [illegible] ... سناکی ... [illegible]

... [illegible] ... نبات ... [illegible]

... [illegible] ... صفت آن ... [illegible]

... [illegible] ... صفت آن ... [illegible] ... بسفایج ... [illegible]

... [illegible] ... سپستان ... [illegible] ... گاوزبان ... [illegible]

... [illegible] ... سپستان ... [illegible]

... [illegible] ... گاوزبان ... [illegible] ... بسفایج ... [illegible]

... [illegible]

... [illegible] ... سودا ... [illegible]

... [illegible] ... صفت آن هلیله ... [illegible] ... سناکی ... [illegible]

... [illegible]

... [illegible] ... صفت آن ... [illegible]

... [illegible]

قوی العمل افتیمون دو درم غاریقون ترید سوخته [illegible] اسطوخودوس بسفایج [illegible] درم [illegible] مثقال [illegible]

[illegible] مثقال [illegible] درم [illegible] افسنتین [illegible]

[illegible]

[illegible] مثقال افتیمون [illegible] مثقال [illegible]

[illegible] اسطوخودوس افتیمون بسفایج [illegible] پوست هلیله [illegible]

[illegible]

[illegible] پوست هلیله کابلی پوست هلیله [illegible] افتیمون [illegible]

[illegible]

[illegible] افتیمون [illegible] پوست هلیله [illegible]

[illegible] افتیمون [illegible] اسطوخودوس [illegible]

[illegible]

[illegible] اسطوخودوس [illegible] مثقال [illegible]

[illegible] مثقال [illegible] افتیمون [illegible]

[illegible] پوست هلیله کابلی [illegible] بسفایج [illegible]

[illegible]

[illegible] افتیمون [illegible]

[illegible] مثقال [illegible] افتیمون [illegible] پوست هلیله [illegible] بسفایج [illegible]

[illegible] اسطوخودوس [illegible] مثقال [illegible]

[illegible] مثقال [illegible]

[illegible] هلیله کابلی پوست هلیله [illegible] افتیمون [illegible]

[illegible] اصل السوس [illegible] بسفایج [illegible]

[illegible]

[illegible] مثقال [illegible] درم اسطوخودوس [illegible] مثقال [illegible]

[illegible] افتیمون [illegible] مثقال [illegible]

[illegible]

سود مند که خون را از سودا پاک کند صفت آن پوست هلیله کابلی پوست بلیله پوست هلیله زرد هلیله سیاه یکده درم تربد مصوف بسفایج افتیمون اسطوخودوس یک پنج درم

غاریقون سه درم حجر ارمنی حجر الیهود یکدو پنج درم وگاهی جهت تقویت عمل وزن تربد ده درم وگلسرخ پنج درم اضافه نمایند شربت جهت مداومت از یک مثقال تا دو مثقال

و جهت اسهال از پنج مثقال تا هفت مثقال با ماء الجبن یا عرق شاهتره یا عرق گاوزبان و عرق گلاب بدهند در بیان منضجات مرکبه منضج صفرا و بلغم صفت آن عناب ولایتی ده عدد

سپستان ۱۵ عدد تخم کاسنی دو درم پوست بیخ کاسنی دو درم تمر هندی ده تولہ گل بنفشه گاوزبان بادیان بیخ بادیان یکدو درم مویز منقی ۱۵ عدد انجیر ولایتی ۴ عدد پرسیاوشان

دو درم اصل السوس یک مثقال گلقند دو تولہ نقوع نموده با مطبوخ ساخته بنوشند منضج اخلاط ثلثه صفت آن بادرنجبویه بسفایج شاهتره افتیمون مغز ابلیسه یکدو درم تخم کرفس

مثقال اسطوخودوس دو درم تخم خربزه پاک ده عدد تخم ریحان بادیان با انگور یکدرم روغن بادام چرب نموده با شربت گاوزبان و عرق گلاب دهند دیگر

طبیب حاذق هر چه خواهد امتزاج دهد و اکنون چند مجربات مسهلات مرکبه مرقوم میشوند مطبوخ که اسهال صفرا کند و بلغم نیز براید و دماغ و بدن پاک کند صفت آن مویز

منقی ۱۵ عدد عناب ده عدد شاهتره پنج درم انیسون تربد مصوف سه درم مطبوخ سازند گلقند ده درم ترنجبین ۱۵ درم مغز فلوس خیار شنبر ۲ درم مطبوخ

حل کرده تربد مصوف یکدرم سوده کرده بنوشند مطبوخ معمول مخرج اخلاط ثلثه برفق صفت آن عناب سپستان یکدو ۱۵ عدد تمر هندی سه تولہ گل بنفشه سه مثقال

مویز منقی بیست دانه انجیر ولایتی چهار عدد بیلوفر تخم خطمی تخم خبازی یکدو مثقال گاوزبان پرسیاوشان شاهتره بادیان یکدو درم کاسنی بادرنجبویه تخم کرفس بیخ

اذخر گلسرخ اصل السوس مقشر یکدو مثقال افتیمون ولایتی در صره بسته سه مثقال سنا مکی یک نیم تولہ پوست هلیله زرد هلیله سیاه یک یک نیم تولہ مغز فلوس ۵ تولہ شیرخشت ترنجبین ۵ تولہ

ده درم روغن بادام ده درم علی الرسم جوشانده تربد مصوف یکدرم حل کرده بنوشند مطبوخ هلیله جرب و قوبا که از احتراق اخلاط حادث شده باشد مفید و مخرج اخلاط

ثلثه صفت آن پوست هلیله کابلی هلیله زرد یکده مثقال سنا شاهتره افتیمون یکدو مثقال آلو بخارا سپستان یکدو عدد گل سرخ کاسنی بادرنجبویه یکدو درم

شیرخشت بیست درم علی الرسم تیار کرده بنوشند نقوع معمول مسهل اخلاط ثلثه صفت آن هلیله سیاه کوفته ده تولہ آلو بخارا پانزده عدد افتیمون در صره بسته پنج درم

سنا ده درم گلسرخ ۴ درم بسفایج اسطوخودوس یکدو درم در ماء الجبن نقوع سازند صبح مالیده صاف نموده شیرخشت ۲ تولہ حل کرده صاف نموده بگرم

بنوشند که اصیب ذو الاربعه مسهل اخلاط ثلثه و مجرب راقم است و صفت آن معلوم است حب تلیخ مسهل اخلاط و برای وجع مفاصل مفید منقول از امیر ابو الفتح خان

صفت آن برگ سنا تربد شحم حنظل حب النیل حب الملوک یکدو نیم اسطوخودوس سقمونیا کتیرا صمغ عربی گلسرخ نمک سیاه سنبل الطیب روغن گل یکدو ماشه عسل صاف

چند علی الرسم حبوب سازند شربت از هفت حب تا پانزده حب است حب مسهل اخلاط ثلثه و قوی العمل است صفت آن هلیله بلیله آمله فلفل گرد فلفل دراز زنجبیل شنگرف

سیماب آمله بار یک یک جزو حب الملوک دو جزو اول سیماب و آمله سار سرمه سا کرده باقی ادویه کوفته بیخته خوب حل نموده و چون خوب یار یک گردد حب ها سازند

قوت این حبوب تا ده سال باقی ماند گذارد و غیر از این که مسهل اخلاط ثلثه است ترکیبش معلوم است با ختتام رسید قواعد مسهل اکنون تمسن جو بعد ثانیم ... و اعلم

ان القی ینقی المعدة و یقویها و یجد البصر و یزیل الثقل من الراس و ینفع قروح الکلی والمثانة والامراض المزمنة کالجذام والاستسقاء والفالج والرعشة و ینفع الیرقان

هیدان ای جانفزا صحن بدرستی که قی معده را از اخلاط ردیه پاک میکند و قوی سازد و بینائی را روشن میکند اگر ضعف بصر بسبب صعوده ابخره بود و از سر ثقل را

دور میکند و زخم های گرده و مثانه را نفع میدهد و امراض کهنه مثل جذام و استسقا و فالج و رعشه را دور میکند و یرقان را نفع میدهد و ینبغی ان یستعمله الصحیح فی

الشهر مرتین متوالیتین من غیر حفظ الدور لیتدارک القی الثانی ما قصر الاول و الادمان علیه یضر بالمعدة ... و لایق است که صحیح المزاج در یک ماه

دو بار متوالی قی کند تا که قی دوم تدارک قی اول کند آنچه قی اول کمی کرده بود و آنکه قی دوم معده را از فضول ... قی اول سوء ...

پخته بود پاک کند - والاکثار من القی یغیر المعدة ویجعلها قابلا للفضول ویضر بالاسنان خصوصا الی الصعق وکذا الا یغیر البصر والسمع ویصدع جرقا - وزیادتی اتق معده را
سبب استعداد قبول فضول کند و نیز ازاں قی سر را ضرر رساند خصوصا اگر قی ترش باشد و بجنبش بینائی و شنوائی را ضرر رساند و بسیار اوقات سبب حصر نفس بگی از عروق
بدن می شگافد - ویجب ان یجتنبه من بصدره فی الحلق او ضعف فی الصدر او هو دقیق الرقبة او مستعد لنفث الدم او عسیر الاجابة - وشخصی که در گلو او اماس بود و در
سینه ضعف باشد و باریک گردن بود و یا مستعد نفث الدم باشد قی را بمشکل قبول میکند او را واجب است که از قی پرهیز نماید - ومن الناس من یجب ان یمتلی طعاما ثم
یتقیا و ذلک لیحصل به رسوب فی امراض ردیة ویجعل القی له عادة ولیجتنب ان یزید ما بیان باشد که بسبب کثرت حرص معده را طعام پر کردن دوست میدارد و باز بسبب
تمدید و تفتیح معده قی سکینه را اخصین کردن بسیاری لازم می آید - واسراض ردیه می انداز - مثل ضعف معده و زبول و اتقی کردن متعاد میباشد وازین امر و معده را جنبین
شخص کم میماند - والاسهال والقی مع النقار او یبوسة الثقل وضعف الاحشاء او هزال المراق صعب خطر - و قی و اسهال کردن نزد آنکه بود و لاغر بدن از فضول و خشکی
ثقل و قبض طبیعت و کمزوری شکم و لاغری مراق کار سخت و خوفناک است - ووقت القی هو الصیف او الربیع - ووقت قی کردن آن موسم گرما و بهار است - دون الشتاء
والخریف - نه زمستان موسم سرما و خزان - لعدم ذوبان الاخلاط فی بارکه - والاسهال فی الصیف یجلب الحمی - و در موسم گرما مسهل کردن تپ را می آید - ولیحرر التعارض بعذب الدواء
وجذب الحر - و نیز در موسم گرما اسهال مشکل است بسبب تنازع افتادن میان جذب دوا و گرمی موسم یعنی دوا مواد را طرف داخل می کشد و گرمی طرف خارج جذب مینماید - وازین کشاکش
اثر دوا نمیشود - وفی الشتاء اعسر ایضا والخلط - و در موسم سرما بسبب بستگی اخلاط مسهل نیز مشکل تر میباشد - والربیع تلو الصیف المعتدل فلا یستعمل فیه الا الطف - و موسم بهار
که بعد موسم گرما که معتدل است واقع میشود و تصرف میباشد الیسر جهت ما نظر احسن شده است که در بهار هیچ شئی را استعمال نکنند مگر مسهل لطیف ضعیف العمل
باستعمال آورد - واما الخریف فهو الوقت - ولکن موسم خزان لیس آن وقت مسهل است - ویجب عند القی ان یعصب العینان ویشد البطن - و واجب است که نزد قی کردن
هر دو چشم را بعصابه بسته شود و شکم را نیز به پیچیده شود - وان شاء هو فیشده بالعصبی - وان افرط منه فلیغسل الوجه بماء بارد و قلیل خل ویعقبه بشئ فی الرأس
و هر گاه مریض از قی فارغ گردد او را خوشبوی باید که آب سرد و اندک سرکه بشوید تا کثرت قی اثر سر را تسکین دهد - و شربت میشود و ثقیل شربت مثل شراب التفاح مع قلیل
مصطکی و ماء الورد - و باید که بعد از فراغت قی مثل شربت سیب باید که مصطکی و عرق گلاب بنوشند تا که در معده تقویت حاصل شود - والقی یجذب من تحت - و قی
از اسافل بدن باعالی آن مواد را میکشد - والاسهال من فوق - و اسهال مواد را از اعالی بدن باسافل میکشد بسبب مخالفت جهت - اکنون تفصیل این اجمال
بیان کرده میشود - این بحث هرچند فوائد مشتمل است خالیا اول در بیان تدبیر که و اشتقن آن پیش از قی لازم است پس باید که قی دو گونه است - یکی آنکه جهت حفظ
صحت کنند - دوم آنکه بجهت از اله مرض بود و آنچه در صحت کنند مقصود ازان حفظ است زیرا که از تناول غذای هر روز قدری از آن فضله اندر معده و چیزی از
در خمل معده و نواحی آن میماند خاصه اگر با غذای فضیخه و یا معده بارد رطب باشد و ظاهر است که اجتماع آن اندک اندک موذی بکثرت شده فساد هم میرساند
و خوف آنکه قبل از آنکه بسیار شود اخراج کرده شود و نیز از قی و اسهال یکبار - اعتبار الیقی لازم - والسنة ای موز تا خلطی کم شده اول از جانی حرکت کرده باشد - مینماید
دوم باید و شرط است که لوبین متصل چند ماه به قی رسید انتظام نیابد تا و قوع آن مرد قی در هر شهر عادت نشده باشد تا بیح متصل که این ...
جهت عدم الفت طبیعت - و آنچه در مرض لیکار برند نیز دو گونه است یکی آنکه جهت تنقیه معده و حوالی آن باشد - دوم آنکه جهت قلع مواد از اکثر بدن باشد - و آنچه
از بهر پاکی معده باشد واجب است که در آنجا بدان سکنجبین و آنکه تا طبیعت را لطیف کنند و چون یا قی شود و مانند آن اقتصار کنند - و اگر حاجت آید بقدری
آب و نمک مع سکنجبین عسلی توان و لعوقا آسان تر باید - و لیکن با دو یه قویه زنهار نخورد و آنکه آن بنیر و الذارند بهر آنکه وارد قوی و الساح در قی

جانب سینه و پشت [illegible] پس [illegible] و آنچه [illegible] بود [illegible] باشد لیکن تا که کار او مسهل
بر این سبب [illegible] و اگر احوال شخص معلوم نباشد [illegible] و اول [illegible] حقنه [illegible] چون [illegible]
[illegible] دیگر [illegible] باید [illegible] و آنچه که [illegible] باشد [illegible]
[illegible] باشد [illegible] و [illegible]
[illegible] سینه [illegible] و [illegible]
[illegible] اصول [illegible] که [illegible]
[illegible] سینه [illegible] روغن [illegible] اسهال [illegible] فایده
[illegible] که [illegible] باشد [illegible] گفته که اگر
[illegible] باید [illegible]
که [illegible] باشد [illegible] سینه [illegible] و اگر [illegible] باشد [illegible]
[illegible] سینه [illegible] باشد [illegible] اگر طبیع
[illegible] روغن [illegible] و اگر [illegible] حرکت [illegible] و اگر [illegible]
[illegible] سینه [illegible] معده [illegible] اسهال [illegible]
[illegible] باشد [illegible] که [illegible] اطراف [illegible]
[illegible] باشد [illegible] صورت
[illegible] باشد [illegible] معده [illegible] که [illegible] چون [illegible]
[illegible] معده باشد [illegible] سینه و معده
باشد [illegible] بالفصد [illegible]
[illegible] اگر [illegible] سینه [illegible]
[illegible] سینه [illegible] معده [illegible]
باشد [illegible] آن [illegible] و اگر [illegible]
[illegible] باشد [illegible]
[illegible] اگر [illegible] روغن [illegible]
[illegible] باشد [illegible] سینه [illegible] تمام نکند

غذا اندک دهند خاصه که قبل از قی غذا خورده باشد [illegible]

[illegible]

[illegible]

پس آن ترب را در سکنجبین پخته صاف نمایند و بعد از آن بخورانند سکنجبین حار یا آب لوبیا آمیخته نیکو بعد از آن بنوشند و بر کنند که قی شود و بعد از آن عرق گاوزبان و عرق
الاجی و گلقند و مسهلی خورانند و با سکنجبین گرم ... و روغن بادام بشویند مقی قطور ... مرکب بصفت آن سکنجبین عسلی ده مثقال نمک دو مثقال آب ترب چهار مثقال بهم آمیخته
نیم گرم بنوشانند مقی ... بلغم و سودا صفت آن بیخ سوسن ... خشک ... تخم شبت ... پنج مثقال ... دو مثقال ... یک مثقال ... آب نیم گرم بجوشانند تا نیم آید صاف
کنند ... مثقال شربت ... بر آن ... نماید ... انگشت ... باشد ... نماید ... ضرورت قوی باشد ... استعمال نباید کرد ...
و ... بی ضرورت قوی ... فصد ... و فصد الباسلیق ... البدن و حبل الذراع و القیفال نافع ...
و ... و الاکحل ... و الاسیلم الایمن ... الکبد ... الطحال ... عرق النسا ... و المدالی و ... و الصافن ... الحیض و عرق النسا
و فصد باسلیق ... الاعضا ... حبل الذراع ... قیفال ...
باسلیق ... اسیلم ... دست ... فصد اسیلم ... عرق النسا ... نقرس ...
... عرق النسا ... نافع است ... فصد ... باید ... باشد ... که ... خون ...
... عرق النسا و اوجاع مفاصل ... عارض شود و ...
نفث الدم ... عرق ... باشد ... و ...
خون ... باشد ... در فصل ربیع ...
وقوع امراض ... باشد ... قسم آنکه ... فصد ... باشد ... که ...
... فصد ... که ... باشد ... خون ... باشد
سوم آنکه ... المرض ... باشد ... خون ... آید ... فصد ... ممنوع است ... در وقت
شدید البرودت ... در فصل ... و ... مزاج بارد ... و بعد استعمال ... کثیر الانزال ... بعد ... طعام فصد ... کرد
و ... الانزال ... الدم ... القوت ... آنکه ... باشد
... القبول باشد ... ممنوع است ... عظیم ... و ...
... فصد ... القبول ... فصد ...
... آنکه ... باشد ... فصد ... باشد ... آن ... و اول
... سکنجبین ... باشد ... صاحب ... استفراغ ... بخورند
پس اگر ... الامتلا ... و ... ایام ... احتیاط
... باشد ... خون ... اخراج خون
... فصد ... باشد ... فصد
... فصد ... اسکین ... بعد ...

محلله پس اگر ماده در عضو شریف باریکس یا در عضو یا مجاور شریف یا ریکس شریف باریکس یا وجع بسبب ورم اعضاء باطنیه باشد اول اضمده محلله مسکنه بکار برده بعده
فصد نمایند کما فی ذات الجنب والصدر والریه والعرض والکبد وغیره فایده دیگر اولیت فصد پس بدانند که فصد استفراغ کلی است یعنی هر قسم خلط در بدن بود می آید زیرا که خون
مرکب از دیگر اخلاط است یعنی در رگها چنانچه خون میباشد صفرا و بلغم و سودا نیز میباشد یا خون مختلط شده پس هرگاه رگ زنند هر چه در رگهاست البته مستفرغ
میشود غایت آنکه خون در بدن بسیار بر می آید و دیگر اخلاط کم بخلاف تنقیه های دیگر که این نفع ندارد و پوشیده نماند که فصد را بهترین استفراغ مقرر نموده اند زیرا که هیچ چیز
نیکی آنکه شود گذشت یعنی هر قسم خلط در بدن بر می آید دوم آنکه فصد استفراغ اختیاری است که هرگاه رگ زنند معلوم کنند که فساد مقدار فی الفور بند توان کرد بخلاف مسهل که بعد شرب
آن اگر ماده غیر مقصود بر آید چاره نتوان کرد پیش از عمل و بعد اگر بند کنند ضرر رسد سوم آنکه فصد محتاج تنضیج نیست بخلاف دیگر تنقیه که تنقیه بی تنضیج روا نیست شرط است پس تنضیج
اگر با اعتدال زنند اخلاط به نسبت خود بیرون آیند و اگر حقیر زنند آنچه رقیق است بیرون آید و غلیظ باقی ماند بیجاست که اطبا فصد ضیق نهی کرده اند مگر آنجا که مقصود [illegible]
باشد چنانچه در مرعوف قلیل الامتلا معمول است و اگر در غایت وسعت بود لامحاله موجب سقوط قوت باشد لکثرة ما یخرج معه من الارواح باید دید در بیان آنکه [illegible]
لابدی است در امر فصد پس باید دانست که اگر کسی را از فصد غشی افتد بیشتر از فصد او را شربت لیمون و شربت انار و شربت گلاب آمیخته دهند [illegible]
باید دست بجراحت گذارند تا خون بایستد و مفصود را راحت داده قدری حرکت داده بازگیرند [illegible] سه بار توقف کرده بگیرند اغلب که غشی نشود [illegible]
غشی افتد بهترین تدبیر افاقت فی کرنا سیدن است پر مرغ در حلق انداختن و کذا دواء المسک و آب حار کرده در حلق چکانیدن [illegible]
غلیظ شده باشد آنکه از دیدن خون خود یا بیگانه بغشی افتد باید که هم خوف از فصد بنابر ضعف دماغ خواهد بود [illegible]
کالک [illegible] آنکه قبل فصد از خون بیهوش شود بنابر رقت روح و ضعف قلب است به تقویت دل و دماغ متوجه باشد و باید دانست که [illegible]
ممنوع است در روز سه شنبه که تاریخ قمر [illegible] نوزدهم یا بیست و نهم باشد اعلی و انسب است و در باقی ایام حسب حاجت [illegible]
فصد نباید کرد و این در فصد دست مقید است و در دیگر مثل حجامت صافن و غیره جایز است و اگر قمر در حمل [illegible] آن زمان فصد حجامت صافن [illegible]
گفته اند که اگر قمر در برج [illegible] باشد فصد نگشایند که موجب [illegible] باید دانست که بیش از ده سال فصد ممنوع است و [illegible] تا تمام عمر [illegible]
ارتفاع مانع بجای آن حجامت که بعد شصت سال منع کرده اند مگر وقتی که غلبه خون محسوس شود [illegible] کنند با خون کمتر گیرند [illegible]
[illegible] باید کرد و هرگاه مسهل [illegible] ضرر [illegible] غشی افتد فی الفور [illegible]
[illegible] باشد [illegible] فصد نشاید کرد [illegible] که هنگام رفتن [illegible]
که چون کسی را گزنده [illegible] خون روان [illegible] فصد [illegible] البته باید کرد و فصد کردن در طاعون اکثر منع کرده اند اما آنچه به تجربه رسیده که اگر ماده [illegible]
کثیر باشد [illegible] با عضای رئیسه سرایت کرده باشد البته فصد باید کرد و علامت سمیت اختلاج و غشی و ضعف [illegible] بیان آنچه [illegible]
باید دانست که آنچه در علم الناس مشهور است که بعد فصد [illegible] بنابر آنچه [illegible] علاج یافته که بعد فصد [illegible]
خوب نیست پس اگر مفصود گرم و خشک مزاج باشد [illegible] غالب [illegible] اگر سرد مزاج باشد [illegible]
[illegible] بعد فصد [illegible] اعضای [illegible] بعد فصد [illegible]
ضعف اعضای [illegible] بعد فصد [illegible] لازم است که [illegible] اخلاط [illegible]

حمی و امراض اخشونه نافع است و ابتدای فصد اکحل را از استقامت ... واجب است و ایضاً قبل از فصد بشر استحمام نشاید که موجب التهاب فصد میشود و دیگر شخصی که غلبه الدم بود فایده و بیان
عروق مفصوده پوشیده نماند که رگهای مفصوده در هر دو دست شش است اول قیفال و آن بر سر بازو ... ابهام است یعنی انگشت و فصد او مخصوص ... از سر و گردن ... امراض ... دوم اکحل یعنی هفت اندام و این را ابو البدن نیز خوانند و در ... واقع است فصد
آن ... در امراض ... بدن ... سوم باسلیق و در ... فصد آن ... پیش ... از ... طحال
و صدر ... تخت ... اعضا ... باشد که ... شریان ... باشد ... شود ...
نسبت چهارم حبل الذراع ... ظاهر ... و باطن ساعد ... و حکم فصد او ... قیفال ... صاحب ...
... باسلیق ... باسلیق ... الابطی ... است ... اسیلم گویند
زیراکه ... فصد او آنست که ... دست مفصود ... زیراکه ...
... فصد او ... امراض ... پنجم ... باشد ... اسیلم است و آنرا
... دست ... امراض ... جگر ... دست ... امراض ...
... الاسیلم ینفع من السبل ... والمفاصل ... و چون از فصد این رگ ... بیش
... کرده اند ... رگهای مفصوده در پای ... اول صافن ... جانب ... است ... انگشت ... سیلم ...
... و فصد ... و ... قصبه ... افواه ... اسافل ... عرق
عرق النسا ... طریق فصد او آنست که ... بالای ... ساق ... تا پای ... افشاند
... عرق النسا ... است ... این رگ ... گره ...
... عرق النسا ... صافن ...
... فصد ... ساق ...
... پیش ... رگ ظاهر شود ...
... فصد ...
... فصد ... عرق النسا ... رگهای مفصوده ...
عرق الجبهه ... رگ ...
... عرق ...
... فصد ... عرق ...
... فصد ... ظاهر ...

باید دانست که ... آنست که ناصور شود ... [illegible] ... فصد ... ولی الماء ... قروح الاذن ... سر را

... [illegible] ... سر را ... [illegible] ... فصد ... [illegible] ... رگ ... [illegible]

... و سر و روی ... [illegible] ... فصد ش آنست که ... ایستاده نماید ... در مقابل آفتاب ... [illegible]

... [illegible] ... سرخ گردد و آن ... رگ ظاهر شود ... [illegible] ... این کار بگشایند ... و آن رگی است که ... [illegible]

واقع است ... [illegible] ... فایده فصد آن ... [illegible] ... و کدورت لون ... [illegible]

مخصوص ... [illegible] ... فصد ش آنست که ... [illegible] ... بگشایند ... [illegible]

... [illegible] ... الراس ... [illegible] ... و آن رگی است که ... [illegible]

لب پایین ... [illegible] ... فایده فصد آنها ... قروح فم ... [illegible]

و ... [illegible] ... فصد آنها آنست که ... الراس ... بگشایند ... [illegible] ... عرق ... اللسان و آن

رگی است که زیر زبان واقع است ... [illegible] ... فصد ش ...

آنست که ... زبان را ... [illegible] ... و آن رگی است میان لب پایین و ذقن فصد آن ... [illegible]

میکنند ... [illegible] ... فصد آن ... [illegible]

اند فایده فصد ... [illegible] ... الصوت ... [illegible] ... خون ... [illegible]

اول آنست که ... [illegible] ... فصد ... [illegible] ... آنست که خون سرخ خالص بر آید ... [illegible]

چنین شود ... [illegible] ... بپیچند و ... [illegible]

... [illegible] ... شود ... [illegible] ... باشد ... [illegible]

... [illegible]

... [illegible] ... و ... [illegible]

... [illegible] ... نمی ... والحجامة على الساق قريبة ... [illegible]

و ... [illegible] ... فصد ... [illegible] ... علی القفا

... [illegible] ... فی مقدم الراس لكنها تورث النسيان ... حجامت کردن ... [illegible]

سری که ... [illegible] ... لكن حجامت کردن ... [illegible] ... على الهامة ... [illegible]

سر حجامت کردن ... [illegible] ... واكثر الناس يكرهون الحجامة في مقدم الراس لانها تضعف الحس ... [illegible] ... حجامت کردن ... [illegible]

حواس ... [illegible] ... فواید ... [illegible] ... تنقية العضو نفسه ... [illegible] ... الروح ... [illegible]

چند فواید ... [illegible] ... نفس عضو ... [illegible] ... خارج ... [illegible]

نشوند پس پوشیده نماند که حجامت قبل از شانزده سالگی منع است و بعد از شصت سالگی نیز ممنوع است بخلاف فصد که تا آخر عمر مجوز است بشرط قوت قوة و لیکن قبل از دوازده سالگی و عند البعض بیش از چارده سالگی فصد جایز نیست لمانع النمو و بدانند که منع حجامت بعد از شصت و منع فصد قبل از دوازده یا چارده سال مقید بعدم ضرورت است و الا عند الحاجة چنانچه قوی که مباشرت آن لازم باشد توان لیکن البته دریابند که اول ماه حجامت منع است بهر آنکه در این ایام اخلاط ساکن باشد و بباطن راجع شوند چه ثابت است که ازدیاد رطوبات بتأثیر زیادتی نور قمر است و اخلاط و رطوبات بدن نیز بحسب ازدیاد نور قمر افزون گشته بالضرور بظاهر تن میگرایند خصوصا در وسط حقیقی که چهارده و پانزده هم است بکمال غلبه میرسد پس بقیه بباطن نشتابند پس ظاهر است که اگر وضع محاجم در شانزده هم و هفده هم ماه اتفاق افتد خون فاسد فقط بیرون آید و هو المطلوب و بهترین اوقات بهر حجامت در سته در ساعت ثانی اگر گرما بود و در ساعت ثالث بل رابع اگر سرما بود و باشد که معده از طعام خالی بود و حجامت بعد حمام منع است مگر کسی را که غلبه البلغم بود و باید دانست که حجامت بر دو قسم است با شرط و بلا شرط و حجامت بلا شرط نیز دو قسم است یا با نار بود و یا بغیر نار آنچه بغیر نار بود بامتصاص چنان [illegible] نار را امتصاص چنان احتیاج نیست و حجامت بلا شرط بهر کیفیت که باشد از برای چند اغراض استعمال میکنند یکی آنکه بجهت جذب ماده بسوی مخالف کنند چنانچه بجهت حبس نزف الدم حیض وضع محاجم بر ثدی نمایند دوم آنکه بجهت ابراز ماده بظاهر کنند تا وصول [illegible] سهولت شود [illegible] باشد که ماده مفتقر بعضو غایب بود و بظاهر مایل نباشد و اگر [illegible] موثر نشود [illegible] وضع محاجم [illegible] نمایند تا ماده بخارج گراید سوم آنکه جهت نقل ورم از عضو شریف بعضو خسیس که در جوار او است استعمال نمایند این جذب در ابتدای بروز ورم از عضو شریف که ماده بدانجانب بسوی وارد می شود صورت می بندد و اما هرگاه ورم پخته گردیده باشد نقل او بسوی [illegible] بل متعذر بود چهارم آنکه جهت تسخین عضو و جذب خون بسوی او و تحلیل ریاح [illegible] پنجم آنکه جهت رد عضو بسوی وضع طبیعی او بکار برند چنانچه برای [illegible] فقره یا برای رد امعا [illegible] که مسمی است بقیله بر عانه نهند و برای اعاده [illegible] بجای [illegible] می نهند و می مانند ششم آنکه بجهت تسکین وجع بود چنانچه در قولنج که بسبب ورم باشد و در وجع ریحی [illegible] و پوشیده نماند که حجامت بلا شرط [illegible] که ناری باشد و طریق وضع افضل آنست که بعضو مقصود الصاق نمایند [illegible] نار افروخته باشد بنهند و حوالی آن العجین [illegible] کنند و حجامت با شرط [illegible] فایده دارد یکی آنکه استفراغ ماده میکند از نفس عضو دوم آنکه با وجود اخراج دم و دیگر اخلاط جوهر روح را نمی آرد بجز محل مجموم و بحال خود باقی میدارد سوم آنکه استفراغ او با عضاء رئیسه تعرض ندارد و طریق وضع محاجم با شرط آنست که نخست بر محل مقصود روغن مالیده [illegible] تعلیق محجمه نار می کنند بغیر شرط و زمان قلیل داشته جدا سازند [illegible] محجمه پاک ساخته [illegible] کرده می کنند اما [illegible] که محاجم [illegible] بشرط زنند و شرط عمیق باید زد تا خون بقدر مطلوب برآید [illegible] شرط غیر عمیق [illegible] مکرر کنند شرط اول باید که [illegible] خفیف المص [illegible] القلع باشد پس [illegible] وضع بتدریج باید افزود [illegible] قوة و [illegible] پس از فراغ چون یک ساعت بگذرد غذا [illegible] و چون موضع التصاق محجمه ورم کند و جدا کردن محجمه متعسر گردد باید که خرقه یا اسفنج با آب نیم گرم [illegible] کنند و حوالی آن [illegible] محل [illegible] آید و محجمه با آسانی جدا گردد [illegible] استعمال محاجم بر نواحی ثدی [illegible] کنند که با آسانی جدا شود

و باید دانست که حجامت در مقدم [illegible] حسن [illegible] است و حجامت بر نقره که مغاک پس سر گویند نایب مناب [illegible] الکحل است [illegible] فهم را نافع لیکن [illegible] نسیان است و لیکن این حکم مختص بحجامت با شرط است باید که اندکی بطرف اسفل [illegible] حجامت نمایند تا نفع بلا ضرر حاصل آید و حجامت ما بین الکتفین [illegible] فصد باسلیق است و نافع [illegible] وجع مناکب و حلق است لیکن [illegible] ضعف فم معده است پس باید که قدری میل به [illegible] نمایند

[illegible]

نافع و بصرت باشند اما اگر مقصود از حجامت آنجمله معالجه نفث الدم و سعال است تنزل واجب است و القصد غیر مفید و نتوبت فهم حدّه باشد بارفعو به در صورت خوف
از لازم حجامت زیر گلو متعلق کل آن الا الفعال گویند خلیفه قصد قیفال است و مانع از انتعاش سر و مزیل اعلال وجه و اسنان و ضرس و اذنین و عینین و حلق و الف و گاه
باشد که پیدا میکنند رعشه سر و ضعیف الدماغ و حجامت بر قمحدوه که بلندی پس سر را گویند و یا وسط الراس را گویند امراض عالیه را چون جرب و بثور و صور سر رنج و امثال
آنرا سود دارد و لیکن ضعیف را ... ذکر می آرد و کسیکه مبتلا به نزول الماء باشند مضر است و حجامت تحت الذقن اسنان و وجه و حلقوم را مفید و تنقیه راس و کلیتین
میکند و حجامت بر قطن که میان دو سرین را گویند داء امیل و جرب و بثور فخذ و نقرس و بواسیر و داء الفیل و ریاح مثانه و رحم و حکة الظهر را نفع دارد و حجامت بر فخذین
از قدام نفع میدهد ورم خصیتین و جراحات فخذین و ساقین را و از خلف سود میبخشد اورام الیتین را و حجامت بر اسفل رکبه نفع میدهد ضربان رکبه را که حادث شده باشد
از اخلاط حاره و سود میدهد جراحات کهنه و قروح عفنه را که در ساق و رجل باشند و حجامت بر کعبتین نافع احتباس طمث و عرق النساء و نقرس و حجامت ساق قریب
تعریف حقنه — است بفصد صافن و قریب و نفعیه هم دارد و ملت نافع خصوص زنیکه سفید پوست و متخلخل البدن و رقیق الدم باشد القول فی رجوع کلیه الحقنه معالجه فاضلة فی تنقیة
الفضول المجذوب من اعلی و فی القولنج و قتبها ابردان و حقنه در دور کردن فضول امعاء و کشیدن فضول از اعالی بدن و کشادن سده قولنج عمده علاج است و دفعت
فوائد حقنه — حقنه کردن صحیح نیز نافع هم است الذین قوانین و فوائد حقنه بیان کرده میشوند پوشیده نماند که حقنه علاج بهت فاضل در استفراغ فضلات محتبسه و تسکین اوجاع کلیه و مثانه و قولنج و کمی را
که معده ضعیف بود و او را بسهل تنفس ... حادث شود یا در سهل تنفصیری واقع گردد حقنه باید کرد و در جذب مواد از اعالی بدن بسوی اسافل و در دفع اورام و امراض دماغیه
مفید باک باید ضعیف گرداند بدین است حقنه شربتی که مقوی معده باشد بدهند چه حقنه بخلو معده مضر بود و بهترین وضع حقنه آنست که بر پشت بخسبند و سر را بالش
نهند چنانچه میان پشت و سرین بود و بطرف چپ میل کند و دوای حقنه باید که بسیار گرم نبود و بسیار سرد هم نباید و حقنه در وقت معتدل یعنی در طرفی النهار اعلی است
و پیش از آن استحمام ممنوع است در بعض جاها چند نسخه با حقنه مرقوم میشوند حسب ضرورت بکار برند حقنه که در اخراج سودا از دماغ مخصوص است صفت آن سنامکی پنج مثقال
نسخه حقنه — بسفایج نیمکوفته سه مثقال بنفشه بادیان پرسیاوشان بابونه نیلوفر یکدو مثقال سپستان سی عدد علی الرسم جوشانیده صاف نموده شکر خام سرخ یکده مثقال
در آن حل نموده و مثقال روغن بادام و سه مثقال روغن بابونه اضافه نموده نیمگرم حقنه نمایند حقنه دیگر که اسهال و جمیع امراض بلغمیه دماغیه را نافع صفت آن سنامکی
پنج مثقال قنطوریون دقیق پرسیاوشان بادیان شبت حلبه بابونه یکدو مثقال انجیر ولایتی پنج عدد علی الرسم جوشانیده شکر سرخ دو مثقال نمک ارزق دو درم نمک
بزر یده مثقال زنجبیل نیم مثقال روغن کنجد پنج مثقال انداخته نیمگرم عمل نمایند حقنه دیگر که فالج و همه امراض بلغمیه را مفید صفت آن سنامکی پنج مثقال بسفایج نیمکوفته قنطوریون
دقیق یک یک مثقال تخم کرفس افتیمون بابونه شبت یکدو مثقال شحم حنظل دو درم علی الرسم جوشانیده پوره ارمنی هفت درم عسل صاف پانزده درم در آن حل نموده و
روغن بابونه پنجه درم اضافه نموده نیمگرم عمل نمایند حقنه دیگر که در قولنج ... صفت آن قنطوریون دقیق ده درم گل بنفشه افسنتین نیلوفر گاوزبان رازیانه پوست
بیخ رازیانه پوست بیخ کاسنی تخم کاسنی ... الثعلب تخم شبت اسطوخودوس بسفایج نیمکوفته پرسیاوشان یکده درم سنامکی پنج درم حلبه اکلیل الملک سبوس گندم بابونه یکدو کف علی الرسم
در آب بجوشانند خیارشنبر ترنجبین شیرخشت شکر سرخ روغن گل یکده درم غاریقون یکدرم نیمگرم عمل نمایند مرتبه حقنه دیگر که قولنج ورمی را مخصوص حار را مفید صفت
آن جو مقشر نیمکوفته برگ نیلوفر بابونه برگ کرنب ... خطمی عناب سپستان سی عدد پرسیاوشان چار درم علی الرسم بجوشانند پس روغن بنفشه و روغن بادام و روغن
نیلوفر و پیه ماکیان یکده پنجه درم اضافه نموده عمل نمایند حقنه دیگر جهت اسهال صفراوی و گرانی که با تپ و سده باشد مجرب است صفت آن تخم خیارینی ده درم بنفشه
نیلوفر یکدو پنجه درم جو مقشر چار درم سپستان بیست عدد عنب الثعلب ده نیم درم تخم کدو هفت درم علی الرسم جوشانیده لعاب اسپغول ده درم روغن کدو ده درم

در بیان تعلیق علق

اضافه نموده بهنگام عمل نمایند و بر اهل بصیرت مخفی نماند که اکثر معالجه را وقت علاج به تعلیق علق و ادرار بول و عرق و بر آوردن براق و مخاط و شاخه کردن و پاشویه کردن ضرورت افتد مثل ضرورت حقنه وغیره و مانند طلیه الغفران از بیان اینها جهت اختصار تکاهل فرموده و بیان اینها ضروری بود و بنابر طلبه اینها را

در چند مطالب بیان کرده میشود تا که طالب را اشتکال در پیش نیاید مطلب اول در بیان تعلیق علق و این مطلب مشتمل بر سه نوع است نوع اول در بیان منافع تعلیق علق باید دانست که اکثر جاها است که محتاج به تنقیه نفس میشوند و وضع محاجم بدان ممکن نتوان نمود بسبب مانعی از داخل یا از خارج پس در این حالت ناچار تعلیق علق نمایند و نیز در اکثر طبیعت مانند زنان و اطفال و ضعیفان که تحمل الم نشتر ندارند ارسال علق اولی است و نیز زلو جذب خون از عمق و باطن عضو بیشتر مینماید از حجامت از این جهت است که در اکثر بعد استفاده زلو سیلان خون باقی ماند و هر چند آن موضع را بیشتر پاک نمایند زیاده تر خون بر می آید بخلاف موضع حجامت و نیز در امراض مزمنه جلدیه مانند سعفه و قوبا و جرب و امثال اینها ارسال علق کثیر النفع و بعضی اطبا رهند بر آنند که زلو جذب نمی نماید مگر خون فاسد را لهذا خون خارج از آن سیاه میباشد میتوان گفت جواب در تصدیق آن که چون جذب آن تدریجی است نه دفعی طبیعت تدریج خون صالح را از فاسد جدا کرده دفع مینماید و نیز الیک در حجامت کو نشتر در ینجا بسو ملحوظ دارند جهة آنکه سبب در این هر دو باهم متحد و فایده اقرب باهم است ولیکن اهل هند چون ارسال علق را بسیار مستعمل دارند فواید بسیار بران نقل نموده اند حتی که اطفال شش ماهه را بلکه چهل روزه را تجویز ارسال دو سه علق عند الحاجت نموده اند و گفته اند که اطفال را چون ام جلیه بر آید و شنا نه از فساد خون در بدن ایشان ظاهر گردد از سرخی بدن تمامی یا بعض آن موضع که از سرخ باده مینماید بر سر شقه ایشان زلو چسپانند و همچنین اطفال دو سه ماهه که سر ایشان مجروح گردد و با استعمال اطلیه و ذرورات مجففه التیام نیابد ارسال دو سه علق بر

در بیان انواع علق

نواح ناف تجویز نموده اند لکن باید که بدون حاجت قویه و ضرورة شدیده خون از بالای معده نگیرند اگر بنا چار اتفاق افتد تقویت معده نموده اند و امثال آن تا یک هفته می نموده باشند و آنچه در عوام الناس مقرر است که در اخراج خون از علق بیشتر از فصد و حجامت احتیاط می باید نمود لغو و بیفایده است محض بلکه احتیاب و احتیاط در اخراج خون بهر نحو که اتفاق افتد یکسان است و نهایت احتیاط در این به نحویست که ذکر یافت و استعمال اشیا حاره و بعد از اخراج دم ممنوع است چرا که باعث احتراق و فساد است و از اشیا سرده مرطبه قویه زیاده از مقدار حاجت نیست نوع دوم در بیان انواع علق باید دانست که بهترین علق آنست که متوسط در بزرگی و کوچکی باشد و سر آن بزرگ و رنگ آن کحل و یا اخضر باشد و نیز زلو مزغب یعنی پشم دار و یا خطوط لاجوردی و شبیه بلون ابو قلمون و یا شبیه بمار ماهی باشند نباشد زیرا که اینها همه خالی از سمیت نیستند و ارسال اینها موجب اورام و غشی و نزف الدم و حمی حاره و استرخا و قروح ردیه میگردند و آنچه اشتر ستیره یا سرخ تیره که کبدی اللون نامند و یا شبیه بجراد صغیر و یا ذنب الفار و یا عظیم الراس و یا باسنی اللون که بالای آن سبزی زند و دو خط زرنیخی طولانی بر پشت آن باشد مضرت ندارد و سایر انواع است و آنچه شکم آن سرخ باشد بهتر از آن است که پشت آن سبز باشد خصوص که از سیاه طحلبیه که ضفادع در آن بسیار باشند پرورده باشد لازم و واجب است که یک روز قبل از استعمال صید نموده باشند و سرنگون دارند تا آنچه در جوف آنست بقی مندفع گردد و بعد از آن قدری از خون کوسپند و یا بز نزد آن دارند تا اغتذا بدان نماید پس لزوجات و قذورات آن را پاک نمایند با اسفنج و یا بخرقه خشنه تا مستعد چسپیدن بعضو گردد پس ارسال نمایند نوع سوم در بیان ارسال علق و باید دانست که هرگاه ارسال علق مطلوب بود و علق جید صالح با اوصاف مذکوره بهم رسد انداز در آب شیرین در ظرف بزرگ وسیع بیندازند تا قدری در آب حرکت نماید و بگردد پس آنچه از آنها سریع الحرکت باشد انتخاب نمایند و به نحو مذکور پاک نمایند و عضو مقصود را با آب و نمک بشویند و بمالند که تا سرخ گردد و زلو بر آن

در علامت امتیاز نیک و بد علق

چسپانند واگر زود نچسپد بران محل قدری طین سرشور یا لجن که در کنار حوض ها میباشد و یا قدری خون بران بمالند تا بچسپد و چون از خون ممتلی گردد بهتر آنست
که بگذارند که خود بخود دهن برچیده و دهن زلو مثلث و سه دندان دارد زیرا که چون سیر و ممتلی گشت خود بخود می افتد پس قدری نمک و یا خاکستر یا سوخته پارچه
کتان و یا اسفنج محرق یا پشم محرق بران پاشند و بعد از اسقاط بهتر آنست که بمحجمه آن موضع را امتصاص نمایند و بکشند تا قدری خون دیگر از آنجا براید و
کیفیت ضاره ردیه آن اخراج یابد و محجمه نارسی نیز خوب است که وضع نمایند و یا آنکه همچنان بگذارند که خون از موضع آن بر آید تا آنکه خود بخود بند گردد و بعد
تمام عمل و جدا گشتن زلو خون بند نسازند که موجب خارش و تورم گردد و اگر خون بسیار آید و بند نگردد اشیا حابسه بران پاشند مانند سنگ جراحت یا مازو سوخته

در بیان ادرار بول

و یا زردچوبه اندک سوخته و یا کهربا سوده فقط مطلب دوم در بیان ادرار بول پس بدانکه از جمله استفراغات جزئیه ادرار بول است و مدر آنست که ماده را
از راه بول دفع کند و جهت بر آوردن ماده عروق ادرار نفع تام میدارد و اما آنجا که خلط غلیظ بیشتر باشد تا نضج یافته بعده اسهال نکنند ادرار نفرمایند و اطبا ذکر
کرده اند که اگر ماده در جگر باشد نظر کنند که مایل بمحدب است یا بمقعر اگر مایل بمحدب باشد ادرار بهتر است و الا اسهال و پوشیده نیست که ادرار مانع اسهال
بروز عرق بار میدارد و کذالک اسهال بروز عرق مانع ادرار بول میشود برای آنکه ماده بطرف مخالف [illegible] و شک نیست که ادرار آنچه رقیق است منفع گردد پس
تا مرض رطوبی نضج نیابد مدرات نه دهند از آنست که در استسقا و فالج و وجع المفاصل بلا کمال ادرار بول نمی کنند و ایضاً قبل از نضج تشرب مدرات منع فرموده

ادویه مدره

اند و در بیان مدرات بارده و حاره معتدله مدرات رطوبت خون مفصل مرقوم میگردد حسب حاجت صرف نمایند مدرات بارده این اند تخم کاسنی تخم خیارین تخم
خرفه خشک کاکنج سکنجبین بار القرع مغز تخم خربزه دانه مغز تخم کدو و بار الشعیر و خیارین و مدرات حاره این اند بادیان انیسون تخم کرفس تخم گندنا نانخواه کبابه
سداب زوفا خشک پرسیاوشان سلیخه دارشیشعان تربد دارچینی بادیان تلخ افتیمون سنبل الطیب مدرات معتدله این اند تخم خربوزه و پرسیاوشان و آنکه ماده حار
را با هم ضم سازند چنانچه کاسنی و بادیان هر دو یکجا کرده دهند و بعد ادرار بول کنند صفت آن انیسون بادیان هر یک سه درم نیم درم کوفته در
یک پیاله آب بجوشانند تا نصف رسد خوردن بعد صاف نمایند و تخم خیارین تخم خربوزه هر یک سه درم کوفته در طبیخ مذکور شیره ازینها بگیرند و قند سپید شیرین
کرده میل نمایند که ماده را بادرار بول بر آرد و بول بسته بکشاید اگر انیسون و بادیان کوفته بیخته سفوف سازند و عقب آن شیره تخم [illegible] ابین خربوزه
مدر کنند [illegible] کند و دوای که حبس بسته بکشاید صفت آن سلیخه شونیز کندر مثقال جند بیدستر ابهل هر یک ده درم همه را کوفته بیخته بقدر عسل کف گرفته سرشته
و هر صباح از یک مثقال تا دو مثقال غلوله کرده فرو برند و عقب آن چهار درم عرق بادیان بنوشند حبس بسته بکشاید اگر کم کمی آید باشد بقدر فقه آید
بشرطیکه سبب احتباس حرارت و قلت خون نبود و الا مضر است مطبوخ که حبس را براند و منی مرد که از جای خود لغزیده باشد و در میان بند شود و یا در وعای
خود افسرده محتبس شده باشد بیرون آرد صفت آن افتیمون درمنه ترکی [illegible] سداب [illegible] تخم کرفس یک ده درم انجیر پنج عدد گلقند ده مثقال ادویه
بجوشانند و گلقند آمیز نمایند و بدهند سه روز پی هم و سه روز مهلت داده باز دهند سه روز دیگر تا ادرار تمام کند مدرات حیض در ایام حیض یا بعد

در بیان ادرار عرق

و اوتا موزون باشد مطلب سوم در بیان ادرار عرق پس بدانکه عرق از جمله فضول هضم سوم عروقی واجب الدفع است که طبیب دران تصرف نموده تدقیق
آن تدبیر نموده بطریق مسام منفتح میگردانند و بعد الاخراج از مسام و بیدان هوا گرمتر و خارجی بدان رطوبت میگردد و بظاهر جلد می شود از آنست که
چون عرق را لو فتند آمد نشی از ظاهر جلد پاک نمایند زیاده اخراج می باید چه کثرت عرق بسیار بظاهر جلد مجتمع میگردد مانع ادرار عرق میشود از احتباس آن
بدن را سنگینی و کلالت و ملال عارض میگردد پس باید که در تصفیه بدن بحمام و اغتسال با آب گرم کوشند و ادویه مدره عرق بنوشانند تا عرق آید حفظ صحت

حاصل گردد این است که در حمیات غیر آن لعد عرق خفت و سبکی در بدن عارض میشود و بهترین تدابیر از برای تعریق حفظ صحت حرکت و ریاضت
معین کوایی در طور تیست که اخلاط رقیق باشند و اگر غلیظ باشند بحمام روند و اغتسال تاب گرم نمایند و اگر احتیاج داعی باشد زمانی در حمام مکث نمایند
قبل از آنکه تب بدن رسانند تا خوب عرق آید پس غسل نموده آیند و در بیت دوم زمانی توقف نمایند تا عرق کم گردد پس در بیت سوم زمانی طویل مکث
نمایند تا عرق بند گردد پس بدن را خشک نموده لباس پوشیده برآیند و اگر خواهند که عرق بسیار آید لطرون یا روغن زیت در حمام بر بدن بمالند و یا خاکستر
چوب رز و با آب حل نمایند و روغن در آن آمیزند و بر بدن بمالند و این تدبیر برای صاحبان استسقا و استرخا و ترهل و سایر امراض بلغمی است و اگر احتیاج زیاد
داعی باشد مطلق در حمام آب به بدن نرسانند و عرق نموده لقدر مطلوب بجد یکه ضعف بسیار نیارد پس بدن را پاک کرده از بیت حار به بیت دوم متوسط و از آن
به بیت جامه کن بیایند و این را حمام یابس گویند و اگر رفتن حمام متعذر باشد و وقت هیجان حمیات حاره هم و غیر آن اگر خواهند که زود هم عرق آید و خفت حاصل
گردد و یا حدس خوب بروز نماید باید که قدحی آب گرم خالص گلاب مناسبه در آن جوشانیده باشند پیش روی او گذارند و ردای بر تمام سر و بدن بپیچند چون عرق
آمدن آغاز نماید پارچه بر مقداری که برآید پاک نمایند تا بیشتر آید همچنان تا هر مقداری که مطلوب باشد برآید و اگر احتیاج بیشتر باشد و از یک قدح آب تمام بدن گرم
نگردد و عرق جاری نشود دو قدح یا چهار قدح یکی پیش و یکی پس و یکی راست و یکی چپ آب گرم گذارند و اگر تعریق تمام بدن مطلوب بود مریض را بر کرسی نشانند و زیر
کرسی در زیر و پس و پیش کرسی آب گرم خالص و یا مطبوخ ادویه مناسبه گذارند تا عرق آورد و بخار آب گرم یا سرکه نیز معرق است ادویه معرقه این اند
انیسون الکامه بذر کرفس بذر سداب حلتیت بذر انجره زراوند طویل بابونه عاقرقرحا فلفل قسط سنبل نطرون و امثال اینها و با آنکه چون عرق بسیار آید و
ضعف آرد حبس باید نمود و طریقش اینست که بدن را خوب خشک نمایند و جامه نرم نازک پوشند و استراحت نمایند و مکانیکه هوای آن معتدل مایل بخشکی
باشد و آشامیدن کشنیز خشک و سماق پاک کرده و بیخ سفید شسته از هر یک ده درم مطبوخ نموده مالیده و صاف کرده سفید و یا آنکه سیب و به پاک کرده
از هر یک نیم من کل سرخ پنجاه درم سفید نیم آثار آب مطبوخ سازند چون نیمه آید آب مالیده صاف نموده مقدار پنجاه درم روغن کنجد تازه در آن بریزند و بآتش
ملایم جوشانند تا آب برود و روغن بماند و آن روغن را بر جمیع بدن بمالند و یا عود هندی را نرم کوفته بیخته سفوف آرد بر جمیع بدن بمالند و اینها همه حابس
عرق اند مطلب چهارم در بیان تدبیر برآوردن بزاق - و آن لعابی چلنبلی است که از کام به دهان برآید و آن منبع فضول دماغ و چشم و گوش و صدر و معده است
و جهت بیان و اخراج آن باعث حفظ صحت آن اعضاء مذکوره است خصوص مرطوب المزاج را چون حبس گردد بتخصیص که آن شخص عادی باطلاع آن باشد باید که
متوجه باخراج آن گردند خصوصاً در فصل زمستان بخایید عاقرقرحا و مویزج و فلفل و چیزهای تند تیز تا لعاب بسیار از دهان آید و بغرغره نمودن بغراغر
مخرجه لعاب و آشامیدن ایارج فیقرا و الکاسه و این تدابیر بعد از حمام بهتر است مطلب پنجم در بیان تدبیر برآوردن مخاط - و مخاط عبارت از رطوبت غلیظه است
که از دماغ مندفع میگردد و این منفذ فضلات دماغیه و امان بخشنده از صرع و سکته و صداع و شقیقه و نزله و زکام و اکثر امراض دماغیه مانند سرفه و سل و اسهال
و ثقل سر و بدن و سستی اعضاء و غیر اینها است و جناب اقدس الهی بحکمت بالغه انف را دفع فضول دماغیه قرار داده فتبارک بدن صحیح و سالم است و چون
محتبس گردد امراض مذکوره حادث میگردد و پس باید که قبل از حدوث جهت حفظ صحت متوجه اندفاع آن گردند خصوصاً کسانیکه اخلاط غلیظه و دماغ ایشان بسیار
و مرطوب البدن باشند و بهترین تدابیر آنست که سر و گردن بپوشند و سعوطات بعمل آورند مانند کندش و غیره و این سعوط از سعوطات قویه است و مواد غلیظه کثیره
را رقیق داده مندفع گرداند صفت آن اسطوخودوس سازج هندی برگ شبرم قنفر فندق هندی تماکو صوبی کوفته بیخته سعوط سازند و یا سر را به بخار طبیخ

ادویه معرقه

در بیان ابراد دهن بزاق

در بیان ابراد و اخراج مخاط

در بیان شیافه

باید بهم رسد تجویز وسعوط خود دسر چه اشتیاق بالید ... مطلب ششم در بیان شیافه پوشیده نماند که مسهل ناقص عرض تمام وارد
و شیافه و حقنه دفع عرض مسهل ناقص از تمام ... هرگاه مسهل و ... عمل نکند باید که بشیافه تحریک نمایند و کذلک هرگاه قولنج افتد تا از شیافه اخراج نکرده باشند مسهل
نشاید داد و همچنان هر وقت که اندک قبض مسهل شود و شربت ملین و مسهل خورد ... انجا نیکوترین تدابیر شیافه است اما تا ضرورت قوی نباشد مباشر
این عمل نباید شد که کثرت استعمال شیافات احداث بواسیر میکند و طول شیافه شش انگشت مضموم صاحب حاجت باید ساخت تا اثر او بقولون رسد و هرگاه
بر آید اعاده آن نمایند و اگر شیافه بروغن گل چرب کرده بر دارند بلی اذیت باشد شیافه که زود عمل کند و قولنج بگشاید و طبع را نرم کند و در تپها بکار توان بست صفت
آن گل بنفشه دو درم گل خطمی سه درم سنائی پنجدرم نمک هندی یکدرم عسل خیار شنبر شکر سرخ یکده درم علی الرسم شیاف سازند شیافه که در عقب مسهل ناقص استعمال
کنند اگر در اسهال تقصیری واقع باشد و گرم مزاجان را موافق صفت آن ترنجبین پنج درم صابون رقی خطمی نمک طعام یکدو درم شکر سرخ پنجدرم شیاف سازند
شیافه که زود عمل کند صفت آن قطعه صابون بشکل خسته خرما تراشند و بر دارند و اگر بروغن گل چرب کرده باشند بی اذیت بود شیافه که طفلان و ضعیفان را سود دهد
صفت آن موم آب نادیده دو درم نمک و بوره ارمنی یکدنیم درم هر دو را کوفته در موم سرشند و شیاف سازند و بروغن گل چرب نموده استعمال نمایند ـ

در بیان پاشویه و نهادن پای در آب

مطلب هفتم در بیان پاشویه پوشیده نماند که پاشویه جهت جذب بخارات از اعلی باسفل نیکو تدبیری ست لهذا در اکثر اقسام صداع و سرسام و سهر و دوار
و غیره نفع عاجل میبخشد و ایضا در دفعه تقلیه جمی اعانت بر تعریق نافع ابدا چون تپ فائز میشود و می دانند که تا دیر اثر خواهد ماند این عمل ننمایند زود اثر میکند
و همچنان که نهادن پایها در آب گرم سود دارد نهادن دستها در جذب حرارت متوجه بدن سود مند ست ـ اکنون چند چیز که بیان آن درینجا ضروری ست گفته میشود
یکی آنست که ظرف آب عمیق باید و مریض بر سریر بلند نشیند و پایها در آن سنتر سل سازد و نشاید که پا بسته چه عند قیام نباشد عروق و ضیق مجاری انجذاب بخارات
کما ینبغی نمی شود دوم آنکه وقت فتور تپ پاشویه بکار برند چه عند غلبه حمی مباشرت آنکه مزید سخونت میگردد و دیگر وقت شدت و غلبه حرارت که درینجا التفات با
ماده بسوی اعالی و جانب جابذ بقوت میباشد میتواند که جذب او باسفل باعث اضطراب و قلق شود سوم آنکه چون بحمیات حاره وقت فتور او پاشویه کنند لازم هست
که دلق کثیف پیش روی مریض بهتی بگیرند که بخارات آب گرم بدماغ نرسد چه بعضی جا دیده شد که احتیاطا از فصول بخارات آب نفرمودند مریض را فورا خفقان
عارض گشته و اکثر مردم ازین امر غافل اند چهارم آنکه چیپلا در آب نهند باید که ساقها را از اعلی باسفل بمالند و در آب بشتابند تا جذب و لکات بعین جذب او باشد هاگر
مانعی نباشد تا یکساعت پا در آب نهاده دارند و چون چنین خواهند باید که قدری آتش انگشت زیر ظرف بدارند تا آب سرد نشود و بهمان گرمی که مطلوب ست
بماند و بعد بر آوردن پایها از آب باید که بمنشفه خشک نمایند و زمانی معتد به بپوشند و سردی نرسانند چه باشند که اگر چه جهت جذب بخارات و امالهٔ ماده آب گرم
فقط کفایت دارد لیکن اگر در آب مذکور بعضی چیزها که مخصوص بجذب و تعدیل بعضی مواد اند مرقوم میشوند حسب حاجت موافق ماده استعمال نمایند مفید

ادویه پاشویه

ذکر ادویه که در امراض حاره لنطول و انکباب و پاشویه بآن نمایند صفت آن برگ کدو و جاده و کاهو و تخم او و گل بنفشه گل نیلوفر تخم خطمی شگوفه ریحان
و جو نیکوفته و سبوس گندم علی الرسم جوشانیده بکار برند و ادویه که در امراض بارده لنطول و انکباب و پاشویه بآن سازند چون بابونه برگ بید
برگ حنا و اکلیل و سبوس گندم و گل خیرو و خطمی و بنفشه و امثال آن ست و آب پاشویه باید بقدر پنج شش آثار پخته باشد چون ثلث آن برود بکار

وصیت در علاج

آرند ـ اکنون بعض جمع کنیم ـ و لنختم هذا الفن بوصیته فی امر المعالجات ـ درین فن اول را بوصیت و اندرز کردن در امر علاج تمام کنیم دان ده اند
ینبغی للمعالج ان لا تعود الطبیعة الکسل بان یعالج کل ما ظهر من الصحة ـ یکی آنکه طبیب در معالجه لایق و واجب ست که طبیعت را بکسل خوگر نسازد

بدین طریق که هرگاه انحراف و تغیر مزاج از صحت علاج بکند بعضی باید که در هر اندک تغیر مزاج رجوع بعلاج نکند بلکه طبیعت بسیار وقت طبیعت بران اعتماد کرده و لغیر علاج بهیچ
نحو اید کرده و الا ان یحصل شرب الدواء المسهل والقی مینرا. دوم آنکه بمشروبات و دوا مسهل و قی خوگیر نگرده ولهذا باید دوری نماید بعضی عادت نشت بلکه اعتماد بر ریاضت باشد
وحیث امکن التدبیر بالسهل الوجود فلا العدول الی اصعبها. سوم آنکه هرجا که علاج مرض باسان وجه حاصل باشد طبیب را واجب است که مشکل ترین وجوه جمیع نکند یعنی
اگر بدوای ضعیف کار برآید بدوای قوی توجه نکند و بتدریج من الاضعف الی الاقوی ان لم ینجع الاضعف. چهارم آنکه باهستگی از دوای ضعیف سوی دوای قوی
رجوع کنند اگر از دوای ضعیف مستغنی نشود و مقصود حاصل نگردد الا ان یخاف فوة القوة فحینئذ یجب ان یبدا بالاقوی. پنجم آنکه ابتدای علاج بدوای قوی کرده
شود اگر خوف فوت شدن قوت باشد بحالیکه قوت بدرجه غایت قوی باشد. والتقییم فی المعالجات علی احوال ولهذا قال العلماء الطبیعة اقبل انفعالها عنه. ششم آنکه
بیکبار و العظیم عند امتناع کننده نباشد ورنه طبیعت بآن دوا مانوس گردد و انفعال طبیعت از اثر آن کم گردد و لهذا او را تبدیل کنند. والاثر علی الحط والا
تهرب عن الصواب لتاخر اثر. هفتم آنکه بر علاج غلط مداومت نکند اگرچه فایده از ان ظاهر نشود و از علاج درست و صحیح بسبب تاخر و دیرنگی اثر گریز نکنند اگر صواب
متحقق گردد. والتجبر علی الادویة القویة فی الفصول القویة. هشتم آنکه در موسم گرمی قوی التاثیر و کیفیت ادویه قویه مثل مسهلات قویه تدبیری نکرده شود.
وحیث امکن التدبیر بالاغذیة الدوائیة فلا العدول عنها الی الادویة. نهم آنکه هرگاه علاج بغذای دوایی ممکن باشد پس مناسب نیست که از غذای دوایی طرف
دوا مطلق رجوع کرده شود. واذا اشکل علیک المرض فاحذر ایهام بارد فلا تجربن بمفرط. نهم آنکه هرگاه تشخیص مرضی برطبیب مشکل گردد که آیا مرض گرم است
یا سرد و خواهی که تشناسی مرض را پس واجب است که بدوای قوی الفعل تجربه نکند بلکه دوا که مشترک النفع باشد استعمال نماید. واحذر من تغلیط التاثیر العرضی
دهم آنکه از تاثیر دوا عرضی خوف کن مثلا آب گرم بالعرض حابس است و بالذات بارد پس طبیب را واجب است که در تاثیر ذاتی و عرضی تمیز کند. واذا اجتمعت امراض
فابدا بما یخص باحدی ثلثة خواص. و هرگاه چند امراض باهم جمع شوند پس طبیب را واجب است که ابتدا علاج مرضی کن که در وی سه خواص یافته شود. احدها
ان یکون برء الاخر موقوفا علی برئه کالورم والقرحة فابدا بالورم. یکی از ان ثلث آنکه به شدن یک مرض موقوف بر به شدن مرض دیگر بود مثل ورم
و زخم پس ابتدا علاج ورم کن زیرا که اندمال زخم موقوف بر بهبودگی ورم است. والثانیة ان یکون احدها سببا للاخر کالسدة للحمی العفنیة. دوم از ان سه آنکه یک
مرض سبب مرض دیگر بود مثل سده برای تپ عفنی زیرا که بسبب انسداد راه و احتباس مواد عفونت در اخلاط پیدا گشته تپ می آید فابدا بازالة السبب. پس
باید که بعلاج ازالة السبب ابتدا کرده شود یعنی بمفتحات سده را بگشای. فان لم تحسن بمثل السکنجبین فلا باس علیک باستعمال المسخنات. و اگر از تفتیح سده مثل سکنجبین
که مبرد و مفتح است مستغنی نگردد و سده نکشاید پس باستعمال گرم از اشیا سخته مفتحه بر تو هیچ خوف نیست. فنفع تفتیحها فی التبرید اعظم من ضرر تسخینها. لنفع الفتح
مفتحه حاره که از تبرید عرضی حاصل شده بزرگتر از ضرر حرارت آنها است زیرا که ادویه حاره ظاهرا گرچه ضرر میرساند لکن بالعرض نفع میرساند. والثالثة ان یکون
احدهما اهم عن الاخر کالحاد و المزمن فابدا بالحاد و معه لا تغفل عن الاخر. سوم از ان ثلثه آنکه یک مرض از ان دو مهلک و خوفناک تر از دیگر بود مثل
حاد و مزمن و حاد مثل محرقه است و مزمن مثل فالج پس باید که ابتدای علاج بمرض حاد کن و با وجود ابتدا علاج بمرض حاد غفلت از علاج مرض دیگر مزمن
مکن. واذا اجتمع مرض و عرض فابدا بالمرض. هرگاه عرض با مرض جمع شود پس ابتدا کن بعلاج مرض. الا ان یکون العرض اقوی کالقولنج فسکن لوجع
الوجع ثم عالج السدة. مگر وقتیکه عرض مرض قوی تر و مخوف بود مثل قولنج که درد سخت قوی است پس اول درد به مخدرات ساکن کن و بعد از ان علاج
سده ساکن و سبب مرض را دور سازد. تدبیر خاتمه. در تدبیر مسافران باید دانست که چون شخص اراده سفر نماید اگر در بدن خود امتلا یابد و یا آنکه

عادی به تنقیه باشد البته تنقیه نماید از فصد و اسهال بحسب غلبه هر یک از اخلاط موجوده یا بر سبیل تقدمة الحفظ لیکن به تجویز طبیب حاذق و بعد از آن خود را عادی
سازد باغذیه که در سفر او را میسر آید و حرکات و لوم و یقظه و بیداری عادت نموده و لغب کشیدن نیز تا آنکه دفعة تغیر فاحش او را عارض نگردد مثلا اگر سفر در
تابستان نماید خود را عادی بگرما و راه رفتن در هوای گرم و آفتاب و آشامیدن آب گرم نماید و اگر سفر در سرما باید خود را بسرما عادت دهد تا آنکه هیچ یک از آن
هر دو که برو وارد گردد متضرر نگردد و از ادویه مطلوبه مانند تریاق فاروق و حب دار و فادزهر حیوانی و معدنی و جوارش عود و حلوه حامض و دواء المسک و غیره
با خود دارد و تدبیر آشامیدن آب او آن است که اولا آب یکه منزل را با خود بردارد و همچنین به هر منزلی که میرسد آب بلد متوطن خود را قدری از آن آب که
آن منزل مخلوط نموده بیاشامد و یا آنکه قلیلی سرکه در آب داخل کرده بیاشامد و چیزیکه نتواند آب با خود بردارد و یا آنکه قدری از خاک خالص بلد خود همراه بردارد
و در هر منزلی قدری از آن در آب آن منزل ریزد و خوب بر هم زند و بگذارد که تنشین گردد پس آن آب را بیاشامد تا دفع مضرت آن گردد و تغیر دفعة و تبدیل
از آبی بآبی نماید و خوردن سیر و پیاز و سرکه و کاهو هر کدام که باشد در دفع مضرت میاه مختلفه بیشنا باید در دفع ضرر آب شور را باختلاط سرکه نماید و آب متغیر الطعم را
بسکنجبین و آب تلخ بحالت لینه بقدری شکر و آب غلیظ را و آب بدبو را بالطبیخ یا به تقطیر و یا بسرکه و یا با خاک پاک اختلاط دادن و هرگاه در منزلی آب کم بهم
آید و خوف قلت باشد اجتناب از اغذیه معطشه شور و تند و تیز و حلو نماید و تقلیل غذا اکل نماید و اغذیه [illegible] خورد و چون تشنه گردد اندکی آب مخلوط با سرکه
بیاشامد یا آلو بخارا و یا تمر هندی و یا انار و لیه در دهان نگهداشتن و در دفع ترش نوشیدن [illegible] در دفع [illegible] نوشیدن و بلور یا صدف یا نقره خالص در دهان
داشتن و لبها بر هم گذاشتن که هوای خارجی داخل دهان نگردد و این همه را در دفع تشنگی [illegible] از تشنگی سفر چون باب رسد باید که دفعة آب بسیار نخورد بلکه [illegible]
گردد بیاشامد بلکه مضمضه نماید و دستها و پایها بشوید [illegible] آب بلد و بعد از آن اندکی بیاشامد تا عطش او زایل گردد بدانکه دیگر باید که تمام بدن
خود را خصوصا سر را از آفتاب بپوشاند و در هنگام گرمی [illegible] حرکت نکند و اگر گرسنه باشد [illegible] اول غذا قلیل الغذا سریع الهضم بخورد و البته ناشتا نباید که حرکت
نماید خصوصا که محرور المزاج و لاغر باشد تا موجب ضعف و دوران نگردد و در آب سرد سر و بدن را بشوید و از میوه ها و ترشی آنچه میسر آید بخورد لیکن نه
همان زمان که بمنزل رسد بلکه بعد زمانی توقف کرده و اغتسال بآب سرد نموده میوه ها و ترشیها بخورد و سر و سینه را بروغن تخم کدو و یا روغن بنفشه و یا [illegible]
نماید و اگر قبل از حرکت از منزل قدری سویق جو را با قدری نبات و یا قند بآب سرد بیاشامد خوب است و یا بذر قطونا بآب بیاغشتد و یا شیره چغندر سرد کرده
و یا آش جو هر یک که میسر آید بخورد و چون در منزل فرود آید که احتمال وزیدن باد سموم باشد جا یا مکان [illegible] و یا [illegible] بزودی از آنجا بگذرد
و حتی المقدور استنشاق آن هوا نشود و اگر دوغ سرد میسر آید بیاشامد و پیاز و سیر و سرکه بخورد و اگر قدری پیاز را در دوغ خیسانیده بخورد دافع ضرر هوای سمی
و چون هوای مذکور بدماغ رسد و احوال متغیر شود و کرب و اضطراب و غشی گردد اگر تریاق فاروق حاضر باشد بزودی مقدار نیم مثقال بخورد و یا قدری [illegible]
یا فادزهر معدنی و یا قدری سیر و سرکه یا کافور بخورد و اگر اینها حاضر نباشند کافور و صندل سفید بوید و سینه و بینی بمالد و دوغ سرد بیاشامد و یا آب سرد
و روغن کدو در بینی بچکاند و در آب سرد غوطه خورد و دست و پایها را در آب سرد بگذارد و در مکان خنک مقام نماید و تدبیر برف باران آن است که قبل از حرکت
منزل غذای حار بقدر اشتها بخورد و دهان و بینی را بسته شروع منزل شود و اگر در طی مسافت قدری افیون با مغز گردگان و سیر و پیاز بخورد دفع ضرر
سرما نماید و چون بمنزل فرود آید دفعة نزدیک آتش فرود نیاید مگر بعد آهستگی و تدبیر حفظ چشم از ضرر برف [illegible] آن است
که [illegible] بر چشم کشد و پارچه سیاه پیش چشم آویزان باشد و اگر نقاب از موی اسب سیاه بافته با خود دارد در مسافت برف بر روی خود کشد [illegible]

تدبیر برف و باران

آنست و چون سوزش یا ورم چشم حاصل گردد باید که گاه گندم را در آب بجوشانند و سر چشم را بر بخار آن بدارد و سفید آبه و کدا سنجا ر پوست خشک خربوزه و تدبیر محافظت دست و پا از برف و سرما آنست که دست و پا را بروغن گردگان و یا بادام تلخ و یا خیری یا دهنه گداخته و یا قطران بمالد و جراب پشمین پوشیده شروع مسافرت کند و آنکس را که دست و پا ستورم شوند از برف و سرما بزود دهی باه گندم جوشانیده عضو را در ان گذارد و یا آنکه شلغم یا بابونه یا برزه جلبه یا برزه یا در پخته گرما گرم ضماد نمایند مگر روبقریب بآتش بدارد و اگر عضو میل بسبزی و سیاهی نماید آن عضو را شرط نمایند در آب گرم گذارد زنا خون مرده و فسکر درود وگل ارمنی با سرکه بران بمالد و اگر سیاه و فاسد شده نزدیک با فتادن انگشتان بود باید که برگ کلم و برگ اسفاناخ یا باد و غن گاو و پخته ضماد نمایند تا گوشت فاسد بیفتد و یا آنکه برگ خطمی و خبازی را با شیر گاو پخته ضماد نمایند و اگر بعد ازین گوشت خود بخود نیفتد بجراح واثق رجوع نماید و تدبیر آنکه بشره از باد و آفتاب سیاه نشود باید که کتیرا و صمغ عربی و لعاب بهیدانه و اسبغول با سفیده تخم مرغ ممزوج نموده بر صورت بمالد و علاج شقاق بیمرغ با موم یا پیه کرده بر موضع شقاق پر کنند یا سندروس بار و غن بمالد و علاج سپیش بیون بآب جهان و صابون بشوید بعد کردن شستن تالیدن آب نمک بر بدن و حمام مانع تولد سپیش است — تدبیر سفر دریاے شور آنکه مسافر را باید که چند روز قبل از ان تقلیل و غذا نماید و روز اول که سوار کشتی شود باید که بسیار نظر بر آب دریا نکند و از بوے و اثر پہ حامضہ مانند رب سیب یا انار یا آلو بالو تر شک یا حماض یا تمر هندی بخورد و یا دام که سوار کشتی نگردد بلد و مت بخورد دان این اشیا مذکوره نماید و با وجود این تدابیر اکثر بسبب حرکت کشتی قی بهیجان آید باید که مانع آن نگردد و بگذارد تا قی بهی آید و بعد ازان چیزی از بوے بکوره باسکنجبین بیاشامد و لعوق نماید و چون بسبب رسیدن آب دریای شور بدن عضوی مجروح گردد مرداسنگ بریان کرده مرهم سوده بران پاشند یا نیم سهی سوده و یا دم الاخوین و یا کات و گل ارمنی از همه بهتر است بلکه افضل آنست که بدستور مسافر خشکی اگر محتاج به تنقیه باشند قبل از سفر فصد یا اسهال یا قی بعمل آرد و خوردن اشیای مقویه معده عادت سازد تا از عروض قی و دیگر آفات محفوظ و مامون بود و اگر در بین اثنا می عارض شود بهمه حال از ترشیها و غیره اجتناب و احتراز کلی نماید و بعلاج ادویه معدله مزاج کوشد و از هوای سرد و آب سرد و نیز پرهیز دهد و لقد استخرج قلمی من شرح الفن الاول من الکتاب الموجز بعون ملک الوهاب و المرجو من رب الارباب ان یکون هذه الوجیزه محبوبا عند اولی الالباب

قطعه تاریخ نتیجه طبع جناب مفتی غلام صفدر صاحب صفدر منشی فاضل پلیڈر چیف کورٹ لاهور

چون حکیم حاذق لاهور ما	شرح موجز را نوشت و در سفت	هاتفی در گوش دل تاریخ سال	شرح موجز طبع شد صفدر نوشت

تاریخ از نتائج طبع جناب حکیم مفتی محمد انور قریشی هاشمی لاهوری

مسیح الاطبا حکیم احمد الدین	که فرد یگانه است نیکو سرشت	به علم و عمل گوی سبقت ربوده	بدار جهان تخم نیکی بکشت
عجب شرح قانون موجز رقم زد	که بهتر ازان کس نخواهد نوشت	پیٔ سال تاریخ طبعش بانور	ندا شد که یا شرح موجز نوشت

قطعه تاریخ طبع از نتائج افکار جناب مولوی محمد باغ حسین خلیق امام مسجد طلاوکی لاهور

مهر تبار حکماء زان برین	کرد تصنیف خلائق تشفیق	حاذق قانون فنون حکم	ماهر هر علم بغور عمیق
احمد دین هست گرامیش نام	زبده حکماست طبیب لیق	هست تصانیف مفید ازو	شرحه ازان جمله بتحسین حقیق
کاشف با وصل معرف رموز	نام نیا مینه شده خوش طرق	خواست دلم از پی تاریخ آن	ماده برون آورد خوب انیق
	گفت بمن هاتف تاریخ طبع	نسخه ثانی وی گو خلیق	

اطلاع یہ کتاب حسب ضابطہ رجسٹری ہو چکی ہے کوئی صاحب بلا اجازت مصنف قصد طبع نہ فرماوے

ف ٦١٠ — ٢٣٩٤ م شعر

٣٩٧٣

كاشف الرموز شرح موجز